

LEXICONORDICA

LEXICONORDICA

1-1994

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Jens Axelsen, Martin Gellerstam, Dag Gundersen,
Jón Hilmar Jónsson, Nina Martola

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi
i samarbeid med Nordisk språksekretariat

© LexicoNordica og forfatterne

LexicoNordica er satt med Times 14 av Kristinn Jóhannesson,
Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, og trykt hos

Kursiv AS i Oslo

Trykt med støtte av Det Nordiske Samarbejdsnævn for Humanistisk
Forskning (NOS-H), Nordisk språksekretariat, Institutt for nordistikk og
litteraturvitenskap, avdeling for leksikografi, Universitetet i Oslo og
Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

ISSN 0805-2735

Oslo 1994

Indholdsfortegnelse

Indledende bidrag

<i>Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren:</i> Baggrund og målsætning for LexicoNordica	1
---	---

Tematiske bidrag

<i>Dag Gundersen</i> Ord, samfunn og ordbok	5
--	---

<i>Henning Bergenholtz</i> Faglige oplysninger i monolingvale betydningsordbøger	13
---	----

<i>Ruth Vatvedt Fjeld</i> Om ordbokskriminalitet og etikk i leksikografisk arbeid	27
--	----

<i>Martin Gellerstam</i> Produktionsordböcker – vad är det?	43
--	----

<i>Risto Haarala</i> De viktigaste ordböckerna över finskt allmänspråk	53
---	----

<i>Petter Henriksen</i> Encyklopediens rolle i samfunnet, og rollens betydning for encyklopediens utforming	63
---	----

<i>Ebba Hjorth</i> Hvilke konsekvenser har brugersociologien for Den Danske Ordbogs udformning?	77
---	----

<i>Hans Jonsson</i> Betydelsebeskrivningens förutsättningar i en enspråkig ordbok	89
--	----

<i>Sven-Göran Malmgren</i> Språkprovets form och funktion i svenska betydelseordböcker från Östergrens Nusvensk ordbok till Svensk ordbok	107
---	-----

<i>Ásta Svavarsdóttir</i> Sprogsamfund, sprogpolitik og ordbøger	119
---	-----

Knud Troels Thomsen
Aspekter af ordbøgers samfundsmæssige betydning 139

Ikke-tematiske bidrag

Henning Bergenholtz/Bo Svensén
Systematisk inledning till Nordisk lexikografisk ordbok (NLO) 149

Kåre Nilsson
Polysemi, kontekst og fraseologi i tospråklige ordbøger..... 187

Jette Pedersen
Anskueliggørelse af faglige relationer i brancheordbøger..... 203

Bo Svensén
Nordisk lexikografisk ordbok – terminologisk systematik..... 229

Recensioner

Henning Bergenholtz
En almen alordbog? [Rec.: *Der Brockhaus in fünf Bänden*]..... 239

Henning Bergenholtz
Grundordbog til genbrug. [Rec.: *Svenska ord – med uttal och förklaringar*. Andra upplagan]..... 243

Henning Bergenholtz
Hvorfor ikke skrive af? [Rec.: Leiv Flisnes: *Musikkordboken*]..... 249

Dag Gundersen
Michael Jacoby: *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum* 253

Sven-Göran Malmgren
Carl-Erik Lundbladh: *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*..... 263

Nina Martola
Pia Virtanen: *Zur Geschichte der finnisch-deutschen Lexikographie 1888–1991. Studien zur Makrostruktur*..... 267

David Mighetto
Norstedts svensk-spanska ordbok 273

Jens Erik Mogensen
Herbert Svenkerud og Helge Parnemann: *Cappelens*
Tysk-Norsk og Norsk-Tysk Ordbok..... 277

Arne Olofsson
Norstedts stora engelsk-svenska ordbok, andra upplagan;
Norstedts stora svensk-engelska ordbok, andra upplagan 281

Arne Olofsson
Engelsk ordbok. Engelsk-svensk/svensk-engelsk; Bengt Oreström:
Engelsk ordbok; Kerstin Petti & Vincent Petti: *Norstedts lilla*
engelska ordbok, andra upplagan 293

Morten Pilegaard
Skikk og bruk i Tidsskriftet med Ordliste og
Veiledning for manuskriptforfattere..... 301

Lars Svensson
Donna Lee Berg: *A Guide to the Oxford English Dictionary.*
The essential companion and user's guide..... 305

Krista Varantola
Suomen kielen perussanakirja – Finsk basordbok 309

Korte anmeldelser

Jens Axelsen
Cappelens store Engelsk-Norsk Ordbok, annen utgave. 319

Jens Axelsen
Herbert Svenkerud: *Cappelens Engelsk-Norsk og*
Norsk-Engelsk Ordbok..... 319

Bo Carlsson
Norstedts fackordböcker: Medicine. Engelsk-svensk-engelsk..... 320

Helle Degnbol
Sýnihefti sagnorðabókar, Rannsóknar- og
fræðslurit 3 321

David Mighetto
Norstedts spanska idiombok..... 322

<i>Sandro Nielsen</i>	
Helle Pals Frandsen: <i>Juridisk ordbog engelsk-dansk</i>	324
<i>Arne Olofsson</i>	
Barrie Selman/Mary Pettet/Anders Odeldahl: <i>Engelska idiomboken</i>	326
<i>Mall Stålhammar</i>	
Lennart Oldenburg, <i>Engelsk-svensk affärsordbok</i>	328
Indgåede bøger	329
Meddelelser fra foreningen	333

Kursus i leksikografi

Tidspunkt: 25.1.–27.1.1995

Sted: Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V

Kursusledere: Henning Bergenholtz og Sven Tarp

Formålet med dette kursus er at give en indføring i grundlæggende leksikografiske problemstillinger. Der tages udgangspunkt i en bred forståelse af leksikografi omfattende både sprog- og sagleksikografi. Heraf følger, at en sådan forstået leksikografi har alle former for leksikografiske opslagsværker som objekt. Denne opfattelse af leksikografi er ikke uden videre alment anerkendt og vil derfor være et første tema i kurset. Hovedvægten vil blive lagt på følgende temaer:

- ordbogens funktion (leksikografiske opslagsværkers funktion)
- ordbogens empiriske basis
- selektionsafgørelser
- ordbogens byggede
- ordbogsstrukturer
- angivelser af oplysning om grammatik, ordforbindelser og betydning

Kurset vil hovedsageligt bestå af forelæsninger ved kursuslederne, der i særlig grad vil bygge på Svensén 1987, Bergenholtz/Tarp 1994 og HSK 5. Derudover vil deltagerne få lejlighed til at præsentere deres egne forskningsprojekter.

Kurset henvender sig til ph.d.-studerende inden for lingvistik, fremmedsprog, kommunikation og semiotik. Også andre interesserede vil kunne deltage.

Henning Bergenholtz/Sven-Göran Malmgren

Baggrund og målsætning for LexicoNordica

Indtil slutningen af 60'erne blev leksikografien som oftest ikke regnet for at være en egentlig videnskab. De forskere, der deltog i ordbogsarbejde, blev i bedste fald regnet for praksisorienterede videnskabsfolk. Mængden af litteratur om leksikografi var indtil da tilsvarende overskuelig. Hermed skal ikke antydes, at der før 1960 ikke forelå endda meget betydelige metaleksikografiske overvejelser, man behøver fx kun at tage d'Alembert's bidrag "Dictionnaire" fra 1754 i bind IV af den berømte franske encyklopædi. Men det er først i de seneste tyve år, at leksikografien langsomt er blevet til en modevidenskab på den vis, at det er blevet klart meriterende at beskæftige sig med leksikografiens teoretiske grundlag. En anden selvforstærkende konsekvens af denne udvikling er, at der i flere europæiske lande er oprettet leksikografiske forskningscentre med dertil hørende stillinger.

I disse omkring tyve år med et leksikografisk boom kan man – meget summarisk – påvise følgende udvikling: I 70'erne var interessen for den ensprogede leksikografi dominerende, fra anden halvdel af 80'erne har tyngdepunktet forskubbet sig hen mod den almensproglige bilinguale leksikografi. I de sidste to-tre år kan der spores en stigende interesse for fagleksikografi.

I samme tidsrum er der dannet nye leksikografiske foreninger både nationalt og internationalt, fx Euralex (1983), Leda (Danmark 1988), Nordisk forening for leksikografi (1991). Desuden er der i 80'erne opstået nye tidsskrifter specielt til leksikografi mange steder i verden, bl.a. i USA, England og Tyskland. Sådan set har det derfor principielt ikke været særligt svært at finde publiceringsmuligheder for metaleksikografiske bidrag. Der har også været mulighed for lejlighedsvis offentliggørelse af leksikografiske bidrag på et nordisk sprog i nordiske lingvistiske tidsskrifter og i enkelte bøger. Den største udbredelse har indtil nu Fjeld (1992), konferencerapporten fra Nordisk Leksikografisk Forenings årsmøde i Oslo 1991, fået.

Under denne konference blev der foreslået oprettelse af et nordisk leksikografisk tidsskrift. De dengang fremlagte idéer blev efter konstruktive forslag fra Dag Gundersen bearbejdet til mere konkrete forestillinger. Disse blev præsenteret på mødet i København i 1993, hvor generalforsamlingen opfordrede os at påtage sig arbejdet som hovedredaktører af det ønskede tidsskrift, som i form af et årsskrift skal udkomme en gang om året. I tilslutning hertil blev der dannet en redaktionskomité, som udover redaktørerne består af Martin Gellerstam (Göteborg), Jens Axelsen (København), Dag Gundersen (Oslo), Nina Martola (Helsingfors) og Jón Hilmar Jónsson (Reykjavik).

Redaktionskomitéen havde modtaget tre forslag til navngivelse af tidsskriftet: *Nordbog* og *Nobilex* (= Nordiske bidrag til leksikografi) fra Henrik Holmboe (Århus) samt *LexicoNordica* fra Bo Svensén (Stockholm). Blandt disse forslag valgtes *LexicoNordica*, dels fordi det er lettest gennemskueligt, dels fordi det er neutralt i forhold til de nordiske sprog. Med en del inspiration fra *Jahrbuch Lexicographica* forestiller vi os, at tidsskriftet får følgende opbygning:

1. tematisk del
2. andre leksikografiske bidrag
3. forum med diskussioner og værkstedsrapporter
4. udførlige recensioner
5. korte recensioner og omtaler
6. meddelelser fra Nordisk Forening for Leksikografi.

Omfanget af hvert nummer er planlagt til at blive ca. 300 sider, hvoraf ca. 125 sider udgøres af den tematiske del, ca. 75 sider til almene bidrag og rapporter og endelig ca. 75 sider til anmeldelser og meddelelser.

Der er ikke generel enighed om afgrænsning af leksikografi i relation til andre discipliner, fx til leksikologi eller lingvistik. Der er en således en vis tradition for at forstå leksikografi som en del af lingvistikken. En sådan forståelse ville medføre en indsnævring af leksikografi til sprogleksikografi og herved udelukke leksika og encyklopædier som objekt for leksikografi. Dette ønsker vi ikke at gøre i dette tidsskrift, som har valgt en fagforståelse, der omfatter leksikografi som både sprog- og sagleksikografi (se hertil Bergenholtz/Svensén 1994). Som tema for det første nummer har vi valgt "almene ensprogede ordbøger i Norden". De følgende fire numre vil have følgende temaer: Grammatik i bilingvale ordbøger, korpusbaseret leksikografi, fagleksikografi og nordiske ordbøger for små sproggrupper. Der modtages gerne forslag til temaer for de følgende numre.

Som forberedelse til bidragene til temaet for dette nummer afholdtes den 12. og 13. marts 1994 på Schæffergården i udkanten af København en konference, som blev arrangeret af Nordisk Språksekretariat. Temaet "Nordiske Ordbøger i samfunnsmæssig perspektiv" var rammen for foredrag og diskussioner af i alt 13 deltagere fra Danmark, Island, Norge og Sverige. Denne form for koncentret samarbejde mellem et begrænset antal deltagere og med et fælles tema vil blive forsøgt gentaget før udarbejdelse af temabidrag til de kommende årgange. Derudover vil selvfølgelig også tilbud om andre bidrag til hvert temaemne være velkommen.

Ud over tematiske bidrag er det vores håb, at tidsskriftet kan blive et forum for den løbende debat om nordisk leksikografi, herunder også for den teksttype, som i form af værkstedsrapporter vist nok kun findes blandt leksikografer.

Som helt central i tidsskriftet står anmeldelserne. Mange nordiske ordbøger er indtil nu enten slet ikke blevet anmeldt eller kun meget kortfattet og til dels ukvalificeret med en uforholdsvist stor vægt på lemmaselektionen. Det er utilfredsstillende set ud fra de leksikografer, som oftest har brugt flere arbejdsår på deres ordbog. Anmeldelser er af samme grund også et vigtigt barometer for forlagene, som til dels har investeret store beløb i en ordbogs udarbejdelse. Anmeldelser er desuden, og det er hovedsagen i tidsskriftets sammenhæng, den af metaleksikografiens tre grundstene, som med stor vægt vil kunne forbinde teoretiske landvindinger med forslag til praktiske forbedringer.

Ethvert videnskabeligt tidsskrift kan kun være levedygtig, hvis mindst to betingelser er opfyldt: 1. Tidsskriftet behandler et område, som er så relevant for de pågældende fagfolk, at de er interesseret i at tilbyde relevante bidrag. 2. Tidsskriftets indhold er så relevant, at det fags repræsentanter vil købe det. Vi håber, at begge betingelser vil blive opfyldt. I første omgang vil et så specielt fagtidsskrift ikke kunne bæres af abonnementsindtægterne. Vi vil derfor benytte lejligheden til at takke dem, som har støttet udgivelsen af det første nummer: Nordisk sprogsekretariat i Oslo, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, afdeling for leksikografi ved Universitetet i Oslo, Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet og den Nordiske Kulturfond. En særlig og sidste tak vil vi rette til Nordisk Sprogsekretariat, som i hele foreberedelsesfasen, ved trykningen og udsendelse af tidsskriftet har været til uvurderlig hjælp.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Bo Svensén 1994: Systematisk inledning till Nordisk lexikografisk ordbok (NLO). I: *LexicoNordica* 1, 149–185.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (red.) 1992: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31.mai 1991*. Oslo.

Dag Gundersen

Ord, samfunn og ordbok

Changes in society are reflected in the vocabulary (examples are given from Norwegian). New meanings, contrasts and patterns emerge and replace older ones. Dictionaries contribute to an extended synonymy. But they have so far been unable to register, and much less explain, the floating mass of nonlexicalized, but often quite difficult compounds that abound in the everyday language of newspapers and magazines. To create "lexicographical portraits" of words one needs a) a very large word base and b) unlimited storage space, both of which point towards the electronic dictionary.

At ordforrådet gjenspeiler samfunnsforhold og samfunnsutviklingen, er ingen original observasjon. Men studium av et ordmateriale kan gi innsikt ved å belyse forholdene fra en annen synsvinkel enn dem som er de vanligste blant samfunnsforskere. Et norsk detaljeksempel: Bokmålsordet *holdning* heter på nynorsk valgfritt *holdning* eller *haldning*, etter et vedtak av Norsk språkråd i 1977. I nynorsk er det et etterkrigsord, og inntil 1977 var *holdning* eneform, til tross for at verbet det er avledet av, på nynorsk heter *halda*, som bare skulle tilsi *haldning*. Imidlertid hadde *holdning* under den 2. verdenskrig knapt hatt annen bruk enn som del av uttrykket "nasjonal holdning". Dette var en så fast og velkjent forbindelse at noe annet enn *holdning* ble ansett som utenkelig også i nynorsk i den første etterkrigstiden, selv om det var en bokmålsform og et strukturelt avvik.

Ord gjenspeiler endring

Hvordan ord kan bidra til å belyse samfunnsforhold, viser seg klarest hvis man – med stedsnavnsforskeren Magnus Olsens uttrykk – "får dem til å tale flokkevis". En samling av norske sammensatte ord med preposisjonen *utenom* som forledd viser at slike ord, sett samlet, har hatt en utvikling i løpet av etterkrigstiden der de har beveget seg *fra* en vurdering mellom negativ og nøytral *til* en vurdering mellom nøytral og positiv (Gundersen 1977:157f.). Det er blitt bra å gjøre noe utenom det daglige og yrkespregede. Vi har også fått mer tid til å gjøre det, og floraen av sammensetninger med slike ord som *fritid* eller *ungdom* som forledd viser til sammen at det har oppstått en egen "kultur" med handel og reklame, organisasjoner og byråkrati (Ruud 1990).

I Norsk språkråds meldingsblad *Språknytt* tok jeg for meg grade-ringsord (Gundersen 1987:10f., 15), og fant at de synes å gjenspeile et uventet gammeldags syn på verden, idet ord for fenomener som har forsvunnet eller skiftet innhold, fremdeles brukes til gradering og karakterisering i sin tidligere betydning. Husmenn opptrer og er underdanige (*husmannsindustri, -tankegang*), bønder er bondske (*bondeland, potetnivå*), tanter er engstelige (*tantebehandling, -journalistikk, -prat*), og havet er uforurenset (*havfrisk, -ombrust, -stemning*). Enten er brukeren ikke klar over at betydningen har skiftet; ordet er for ham bare en markør av høy grad eller negativ vurdering. Eller så anser han at hans målgruppe er i stand til å hente fram den eldre betydning- og være med på notene.

Et annet område som viser stor forandring, er at metaforer, idiom-er og andre faste uttrykk ikke lenger hentes fra kilder som Bibelen, primærnæringene eller sagalitteraturen; særlig har sporten overtatt som reservoar. Det medfører feilbruk av eldre ord, som "gullkalv" brukt om en god inntektskilde og "syndebukk" om den skyldige, eller at verbet *starte* langt på vei har overtatt for *begynne*. Fra reklame kommer antakelig den merkelige utviklingen i norsk at det vanlige adverbet *bare* er på vei til å bli utkonkurrert av *kun*.

På uttalens område finner vi på den ene siden at for lengst forelde-de detaljer overlever i faste vendinger eller i spesielle miljøer ("om forladelse" for t, "takk i like måte" (k, t), "sygdom" (k), "lave mat" (g), "trots alt" (tross)), på den annen side at nye og hittil feilaktige detaljer tas opp med en slik konsekvens at det er uvisst hvor lenge de kan regnes som feil, f.eks. i norsk tonem 2-uttale av ord som ender på *-asje* (*massasje, montasje, reportasje*). Slike nye trekk finner vi også i ordannelse og ortografi; et enkelt eksempel kan være at de fire ordene *potensial, ritual, areal* og *ideal* stadig oftere får tillagt en hittil feilaktig *e* – oftest "potensiale", sjeldnest "ideale". Slike subtraksjonsformer, som de kan kalles, brer seg ved at brukerne går ut fra andre mønstre enn før.

Mønstre

Utviklingsdrag som disse viser klart hvilken sterk drivkraft uviten-heten er i språkutviklingen. I artikkelen "Allmänspråk – vad är det?" peker Esko Koivusalo (1980:106–115) på at folk flest jo ikke lærer nye ord av ordbøker, men ved å se dem i aviser o.l. og tolke dem ut fra konteksten, med vekslende hell. Hvis vi fører tanken videre, kan vi se for oss en smitteeffekt der feiltolkeren fører feilen videre til neste ledd, osv., og et ledd kan virke mønsterdannende dersom det har til-strekkelig prestisje.

Da Frick og Malmströms *Språkklyftan* kom i 1976, kunne en studere svenske feilbrukeres resonnementer, som også er velkjente i norsk. Tre slike skilte seg ut: 1 tolkning ut fra lydlikhet: *delegera* = 'dela upp' etc.; 2 antonym tolkning: *distinkt* = 'otydlig', 3 tolkning ut fra hovedbetydning (ett ord – en betydning): *realisera planer* = 'skära ner, minska, sänka' etc.

Tolkningen skjer altså ikke tilfeldig, men på grunnlag av mønstre som man har valgt å slutte seg til. Her er noen eksempler på slike mønstre, tatt fra en tilfeldig bunke aviser:

kontrastiv analogi: villmann–villkvinne, stormakt–småmakt
utvidet bruk av suffiks: totomat, tabloidsk, ståfremisme,
sommergjestisering
allusjoner: Ovesen *Light* (O., norsk skattedirektør)

terminologisering (særlig gj. sammensetning): møbler med
sjarmerende *slitasjepuss*
gradering ved kjent element: *småknuffing*
do. ved nyere element: *syndigkorte* mikroskjørt

Bert O. States (1994:111–116) trekker fram fenomenet *koder* og hva de betyr for orddannelse og ordvalg. Hans betraktninger er basert på amerikansk, men kan godt gjøres gjeldende for nordisk. En gammel og velkjent kode hos oss er den som går under navnet "Kanaans språk" – den kristne lekmannsbevegelsens gruppespråk. Andre koder kan ha å gjøre med nye profesjoners behov for identifisering gjennom en egen terminologi og fagsjargong.

States hevder at nesten ingen ord hører eksklusivt til en kode. De tas inn i koden fra andre områder, etter hans mening særlig fra den kapitalistiske økonomi og politikk; eksempler er *marginalisering* (marginalization), *utveksling* (exchange), *forhandle* (negotiate), *kolonisere* (colonize) og *økonomi* (economy). Selve hovedstrategien kaller han "pre-suffigert retekstualisering", som vil si å utstyre grunnord fra de nevnte feltene med prefikser som *pre-*, *anti-*, *eks-*, *re*, *post-*, *meta-*, *kontra-* eller suffikser som *-ologi* og så anse ordet ledig for ens eget oppdrag – han kaller det "plyndring". ("Pre-suffigert" med bindestrek skal tydeligvis bety "prefigert og suffigert"; "affigert" ville vært bedre.)

Foruten at han slår fast at dette er en prosess som raskt vokser i bredden, peker han på at det er eget for slike koder at de avviser synonymprinsippet. Det tas stadig inn nye termer med antatt mer presist innhold, men de ordene som før var brukbare, fortsetter ikke som synonymmer, de anses som foreldede og går ut av koden.

Utvidet synonymi

Jeg har hevdet (Gundersen 1992a:46) at ordbøker tvert imot bidrar til at synonymuniverset utvider seg. Nyanser holdes ikke atskilt. Både i mindre og større ordbøker blir mange leksemer forklart ved ett ord; leksemet og dette ordet blir dermed et synonympar. En del slike par er nyheter i forhold til eksisterende synonymordbøker, og vi kan øyne en utjevningstendens i retning av at alt mulig blir synonymt, f.eks.: *manko/mangel*, *risiko/sjans/mulighet*, *forvente/vente*, *skyldes/komme av*. Tendensen fremmes særlig der definisjonsordbøker mangler eksempler og markører. Betydningsforskjellen mellom eksemplene over går ikke fram av den forholdsvis grove inndelingen i hovedbetydninger eller denotasjoner, i ordbøker vist ved betydningsnummer. De er knyttet til pragmatiske og særlig til semantiske komponenter, betydningsfaktorer. I eksemplene over har *manko* den pragmatiske komponenten 'knyttet til tall', mens de andre er belagt med betydningsfaktorene 'positiv eller negativ vurdering fra brukers side'. Pragmatiske faktorer og bruksrestriksjoner kan uttrykkes ved stil- og bruksmarkører, de semantiske blir uttrykt ved eksempler. *Risiko* og *skyldes* har tradisjonelt hatt negativ vurdering, *forvente* og *sjanse* har hatt positiv, mens *mulighet* har vært et positivt eller nøytralt ord. Hva betyr det at skillet blir utvisket? Det må vel bety at stadig flere ikke lenger har bruk for det. Hvorfor har de ikke det? Jeg kan se to tenkelige svar. Det ene er at det gjenspeiler en holdning der kontraster som godt og vondt, rett og galt, mitt og ditt osv. er mindre viktige. I stedet oppstår helt andre kontraster som krever nye uttrykk. Det andre er at det skillet som disse ordene satte, er forlatt fordi det er utslitt. Det er laget nye skiller, slik at man f.eks. kan ha "sjanse" eller "mulighet" til å dø av kreft, mens det positive uttrykkes ved ordet *potensial*, oftest feilskrevet "potensiale".

Kontraster

Slike kontraster under omdanning kan en observere i ulike stadier. Et eksempel som fra tid til annen er framme, er paret *homoseksualitet/homofili*. Før uttrykte dette paret en kontrast mellom praksis (*-seksualitet*) og legning (*-fili*). Den er stort sett forlatt for de to substantivene; de brukes om hverandre. En kontrast som i stedet har utviklet seg, er *homofil* kontra *lesbisk*, altså knyttet til de to kjønn. Den tidligere kontrasten er ikke helt forlatt for adjektivene; min hjemmelsperson i Det Norske Forbundet av 1948 (de homofile organisasjon i Norge) godtok "den homoseksuelle lavalder i England" (nyhetsinnslag

22.2.94), men ville stuset ved "den homofile lavalder"; derimot ville "den seksuelle lavalder for homofile" vært akseptabelt.

Forventninger

I 3-bindsverket *Wörterbücher* skriver John Algeo (1989:31) om brukerforventninger, og at det bare er i de siste ca. 20 år at en har spurt hva ordboksbrukere leter etter. Han sier (min oversettelse): "Svaret på slike spørsmål kan nok være nedslående for leksikografene, for brukere synes ikke å være særlig opptatt av de ting som leksikografer legger sin omtanke i." Han nevner undersøkelser blant britiske og amerikanske studenter som viser at når studenter slår opp i enspråklige definisjonsordbøker, er det for å finne betydningen av viktige ord i tekst; de amerikanske kan i tillegg ønske at det skal stå encyklopediske opplysninger, og de slår oftere opp for å se skrive-måte. De ønsker seg altså en encyklopedisk ordbok eller "allordbok". Men det er uvisst hvor langt slike undersøkelser er overførbare til nordiske forhold.

En annen grusom salve kommer fra Hausmann (1989:5) i det samme verket. Både han og Algeo skriver i kapitlet "Lexikographie und Gesellschaft", for øvrig ett av de ytterst få steder der man finner en slik sammenstilling av vårt fag og samfunnet det utøves i. Jeg over-setter:

Tallrike ordbøker har ingen direkte samfunnsmessig tilknytning utenom den å imøtekomme en språkvitenskapelig forskningsfrihet, noe samfunnet tillater seg som et slags luksusgode av hensyn til sitt kulturelle velvære. Annerledes kan det knapt forklares at det på det tyske språkområde i det 20. århundre er utkommet kjempestore ordbøker over fransk og italiensk etymologi, gammel-fransk, gammelspansk osv., med store omkostninger. Dette er riktignok ekstreme tilfeller. Men vitenskapelig leksikografi er ofte direkte samfunnsmessig motivert, som når den historiske leksikografi opptrer til støtte for nasjonalstaten som idé. Og noe som nesten alltid er inne i bildet, er å fremme stolthet over kultur og å skaffe seg internasjonal kulturell prestisje.

Så lenge denne typen leksikografi holder seg til sine egne, temmelig samfunnsfjerne, prosjekter, er det liten foranledning til konflikt. Men det må det bli når den vitenskapelige leksikografi går løs på det nyttepregede liv og virke, den såkalte kunst eller det såkalte håndverk innenfor den mer samfunnsrettede leksikografi, for å influere på den og forbedre den. Samfunnet tenker nemlig ikke vitenskapelig, og for få forskere klarer å tenke samfunnsmessig praktisk. Derfor oppstår det en fare for at leksikografien fjerner seg fra samfunnet.

Det er vel heller samfunnet som fjerner seg fra leksikografien, og leksikografene som ikke er raske nok til å holde tritt.

Ordene står ikke i ordbøker

En kan få sin livsglede nedsatt ved å reflektere over alt det som brukere *ikke* finner i en enspråklig definisjonsordbok. Alle aviser og blad er fulle av ytterst vanskelige ord som ikke står i ordbøker; det er dunkle allusjoner som krever kjennskap til det det alluderes til, f.eks. en Brorson-salme hvis en ser uttrykket "den søte sommertid", eller Snorre Sturlusons kongesagaer hvis et distrikt som har fått felles kloakksystem, sies å være "samlet til ett kloakkrike"; det er sammen-setninger som ingen før har sett og der både grammatisk og semantisk informasjon må tolkes fram av leseren, det er kortformer, initialord og andre forkortelser, det er kollokasjoner på avveier og betydninger tøyd til bristepunktet og lenger. De står ikke i ordbøker, for de er ikke leksikaliserte, det er tilfeldige dannelser, skjønt det ville være riktigere å si at det er tilfeldige utslag av ikke-tilfeldige mønstre. Fra et normativt synspunkt er atskillig av det feilbruk. Om feilbruk opplyser slike ordbøker nesten bare *ex silentio*, og det har brukeren liten nytte av, for vi leksikografer hevder alltid at det er en misforståelse å tro at hvis noe ikke står i en ordbok, så fins det ikke eller er ikke akseptabelt. Riktignok fins muligheten for å bruke markører, f.eks. som systematisert av Bergenholtz og Tarp (1994:133): dianormativ: korrekt/ukorrekt, f.eks. "feil[aktig]", diaevaluativ: nøytral/verdiladet, f.eks. "iron[isk]", "spøk[efull]". Men i vanlige definisjonsordbøker ser en ikke disse markørene særlig ofte, dels fordi bruken ikke er gjennomført, og dels fordi det de skulle markere, ikke er registrert.

Så er det en annen vei å gå, nemlig å dele ordforrådet opp i emner. Fra registeret i HSK (*Wörterbücher*) oversetter jeg:

anagramordbok	moteordordbok
eufemismeordbok	ordbok over falske venner
forkortingsordbok	ordbok over syntaktiske mønstre
fraseologisk ordbok	ordbok over vanskelige ord
homonymordbok	tabuordordbok
kollokasjonsordbok	terminologisk ordbok
kulturell ordbok	verbordbok
lekmannsordbok	

osv.

Det sier seg selv at bare den avanserte bruker omgir seg med et slikt arsenal.

Leksikografisk portrett?

Det flyter store ordmasser omkring i samfunnet som definisjonsordboka ideelt sett burde kunne håndtere fordi det er ord som vel kan trenge å forklares, men det kan den ikke i sin nåværende utforming.

Disse ordmassene har å gjøre med forandring. I festskriftet til Ulf Teleman skriver Jan Svensson (1994:349–358) om språkforandring og at forandringsprosessen har vært omgitt av lunken interesse. Han siterer Heraklits berømte paradoks om at den elva vi stiger ned i, ikke er den samme som den vi stiger opp av. Det samme kan vi si om å dukke ned i et ordboksmateriale, med den forskjellen at den elva vi tror vi stiger ned i, kanskje ikke er den vi virkelig stiger ned i. Den har bare det samme navnet.

Noen løsning på problemet har jeg ikke. Men det er vel helt klart at hvis det fins noen, så er den knyttet til den elektroniske ordboka. En presentasjon av et ord i alle dets mulige betydningsnyanser og tilknytningsmuligheter er blitt kalt *et leksikografisk portrett* (Apresjan 1992:11). Det krever to ting: et korpus som er stort nok til å vise alle detaljer i portrettet, og plass nok til å vise det hele, noe som nå ikke lenger er noe problem på ROM-plate. Begge de nordiske håndbøkene i leksikografi fra 1994, Bergenholtz og Tarps, og Malmgrens, slutter med kapitler eller avsnitt om datamaskiner og elektroniske ordbøker. Jeg vil avslutte med et sitat fra Sven Tarps artikkel i Nordiske studier i leksikografi (Fjeld 1992: 530):

Den teoretiske leksikografi må hæve sig op til rang af virkelig teori og anviser nye løsninger, idet den naturligt bygger på de mest fremskredne erfaringer. En stadig og frugtbar vekselvirkning mellem teori og praksis er vejen frem.

Litteratur

- Algeo, John 1989: Dictionaries as Seen by the Educated Public in Great Britain and the USA. I: Hausmann, Franz Josef, Reichmann, Oskar, Wiegand, Herbert Ernst, Zgusta, Ladislav (red.): *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. Band 5.1, 28–34. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Apresjan, Jurij D. 1992: Systemic lexicography. I: Tommola, Hannu, Varantola, Krista, Salmi-Tolonen, Tarja, Schopp, Jürgen (red.): *EURALEX '92 PROCEEDINGS III*. studia translologica ser. A. vol. 2 Part I. Tampere, 3–16.
- Bergenholtz, Henning, Tarp, Sven 1994: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger. Problemer og løsningsforslag*. Helsing: systime.

- Frick, Nils, Malmström, Sten 1976: *Språkklyftan. Hur 700 ord förstås och missförstås*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Gundersen, Dag 1977: The good of doing something else. I: *Lexicologie* (festskrift til F. de Tollenaere). Groningen: WoltersNoordhoff b.v., 157f.
- Gundersen, Dag 1987: Hent et ord på lageret. I: *Språknytt*, 10–11, 15.
- Gundersen, Dag 1992 a: Norsk språk i de nærmeste tiårene – påvirkninger og utfordringer. I: *Språk i Norden. Nordisk språksekretariats skrifter*. Oslo: J. W. Cappelen, 44–54.
- Gundersen, Dag 1992 b: Moderne norsk bibelspråk – ordvalg og formverk. I: *Norsk bibelspråk*. Bibelselskapets skriftserie 3, 40–50.
- Hausmann, Franz Josef 1989: Die gesellschaftlichen Aufgaben der Lexikographie in Geschichte und Gegenwart. I: Hausmann og fl., samme verk som Algeo 1989, 1–19.
- Koivusalo, Esko 1980: Allmänspråk – vad är det? I: *Språk i Norden. Nordisk språksekretariats skrifter*. Oslo: J.W. Cappelens, 106–115.
- Malmgren, Sven-Göran 1994: *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Ruud, Frøydis Marie 1990: Hvem sier at ord er kjedelige? Sammen-setninger med fritid som forledd. Utrykt semesteroppgave, Avd. for leksikografi, Inst. for nordistikk og allmenn litteraturvitenskap, Univ. i Oslo.
- States, Bert O. 1994: Notes on the Poststructural Code. *the American Scholar*, Winter 1994, 111–116.
- Svensson, Jan 1994: Grammatik och språkförändring – om några av språkets paradoxer. I: Jørgensen, Nils, Platzack, Christer, Svensson, Jan (red.): *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet, 349–357.
- Tarp, Sven 1992: Encyklopædiske opplysninger i tosprogede tekniske ordbøger. I: Fjeld, Ruth Vatvedt (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 1, 522–531.

Henning Bergenholtz

Faglige oplysninger i monolingvale betydningsordbøger

Monolingual defining dictionaries often give the impression of explaining socially relevant terms from a wide range of different subject fields. In practice, they include but a fraction of the millions of terms in the various subject fields, of course. At the same time, however, this particular part of the lemma stock of general-language dictionaries presents a number of special problems – both to the lexicographer and the user. Even a major lexicographical staff will not have the necessary encyclopedic knowledge and the involvement of a number of experts requires extensive and labour-intensive collaboration. Besides, this would significantly increase the cost of the entire project. If a general-language dictionary provided very precise encyclopedic information, however, this information would be difficult to understand for the intended users. On the other hand, no user would benefit from so rudimentary explanations that the expert would consider them imprecise. There is no universal solution to this dilemma, which is closely connected with the theoretical problems that so far remain unsolved.

1. Indledning

Lemmabestanden i monolingvale betydningsordbøger vil have en vis fællesmængde med bestanden i encyklopædier og fagleksika, idet der i alle nævnte typer af opslagsværker vil forekomme fagtermer. Her stiller sig det spørgsmål, om brugeren kan forvente eller i hvor høj grad denne kan forvente at finde en ligeså faglig korrekt og udtømmende forklaring af de lemmatiserede fagtermer i en betydningsordbog som i et fagleksikon eller en encyklopædi? Umiddelbart kan man hos mange betydningsordbøger ud fra deres fortekst eller i de udsendte reklametekster få indtryk af, at de et langt stykke kan og vil give omfattende oplysninger om fagtermer fra en lang række fag. I ODS siges der ganske vist ikke direkte, at ordbogen også er en altomfattende multifagordbog, men der fortælles, at ordbogsredaktørerne har gennemgået "saavidt muligt alle fag", hvorefter der nævnes en lang række fagområder. Ligeledes bliver der ved angivelse af kilderne nævnt mange forskellige fagbøger. Endelig nævnes en lang række sagkyndige fra forskellige fagområder, som på forskellig vis har stillet deres fagekspertise til rådighed for redaktionen.

I Svensk Ordbok er forteksten mere forsigtig, idet man koncentrerer sig om det almensproglige ordforråd, som dog også omfatter fagtermer, der "vinner spredning også i allmänspråket". Dem og kun dem er det vel, som ordbogen anfører og forklarer. Men hvor stor er denne mængde, fx relativt i forhold til den samlede mængde af lemmata? Der anføres i ordbogens forkortelsesliste godt 90 forskellige fag. Det ville have været meget let at have fået computeren til at tælle,

hvor ofte disse forkortelser forekommer i ordbogen. I mange ordbøger er det virkelige antal oplysninger om de oftest omkring 100 opremsede fagsprog meget lille, sml. Bergenholtz (1992), hvor det påvises at der i en dansk-tysk ordbog forekommer mindre end 20 konkrete anvendelser af disse forkortelser i hele ordbogen til følgende fag: økonomi, matematik, fysik, biologi, kemi, arkitektur, geografi, arkæologi, religion, astronomi, anatomi, psykologi, geometri, fonetik, fysiologi, mytologi. Ikke mindre interessant er en afklaring af relationen mellem den almensproglige og den fagsproglige brug. Når en bestemt fagterm bruges i almensproget, bliver den jo ikke nødvendigvis brugt helt i overensstemmelse med den fagsproglige brug. Hvilken brug beskrives så i ordbogen? Principielt er der tre muligheder: Kun den almensproglige, kun den fagsproglige eller både den almen- og den fagsproglige brug.

2. Eksempler på fagtermer i to betydningsordbøger

Mængden af anmeldelser og diskussionen ud fra det store arbejde, der ligger bag en omfattende betydningsordbog, er oftest meget beskedene. Så da en kontorchef i et stort forsikringsselskab skrev en artikel i et forsikringstidsskrift om ODS behandling af sit fag, kunne ordbogsforfatterne have valgt at opfatte det som støtte og konstruktiv kritik.

Indledningsvis udtaler Lindholm (1935:256) sin forundring over, at der i den lange række af eksperter, som redaktionen har fået assistance fra, ikke er en eneste forsikringseksperter. Så ud fra dette grundlag ses det som noget positivt, at der gives god besked om de fleste af de ca. 100 forsikringsudtryk i de femten første bind af ODS. Det første kritikpunkt består i påvisning af lemmahuller, som ikke kan forklares med bestemte forsikringstermers uvigtighed, specielt ikke i forhold til andre, som er medtaget. Der mangles fx *indboforsikring*, *løseforsikring*, *aldersrente*, *bagatelskade*, *dødsfaldsforsikring*, *dødelighedsgevinst* og andre op mod 75 uden tvivl vigtige forsikringstermer, hvoraf nogle også synes vigtige i almensproglige sammenhæng. Bl.a. kan Lindholm berette om mange kundeforhold, der ikke forstår hvad en *fripolice* er. Også de vil søge forgæves i ODS. I andre tilfælde findes ordet, men ikke i den forsikringsmæssigt relevante betydning, fx findes der en række forklaringer til *brand*, men ikke en, som forsikringsmæssigt kan bruges. Kritikeren indrømmer dog, at det måske kan være for let blot at foreslå optagelse af flere stikord eller medtage flere betydninger. Derfor er hans hovedanke de tilfælde af unøjagtigheder, han mener at kunne påvise. Dels findes der oplagte "Skrivebordskonstruktioner", som hverken fagmand eller ordbogsbruger vil kunne forstå. At *genforsikre* er forholdsvis enkelt at forklare: "at overdrage en Del af en Risiko til en anden Forsikrer". Men i

ODS findes følgende (ikke bare efter Lindholms mening) temmelig uforståelige forklaring:

genforsikre om assurandør: forsikre
(sikre sig Erstatning for ell. forpligte
sig til erstatning af) mulige tab, der
maatte opstaa som følge af tidligere
forsikring

Mere forståelig, men til gengæld forkert, er forklaringen for *garanti-forsikring* som det samme som en *ansvarsforsikring*. Denne synonymi-relation havde været korrekt 40 år tidligere, men i 1935 ville de rigtige synonymer have været *kautionsforsikring* og *kreditforsikring*. Om *Kasko* siger ordbogen, at det er "skibsskroget, selve skibet, med tilbehør, især betragtet som forsikringsobjekt". Men hvad er så en *automobilekasko*, spørger Lindholm (1935a:235)? Om *konfirmations-forsikring* siges i ODS, at det er en forsikring tegnet på "forsørgerens liv, med udbetaling af en sum en gang for alle ved barnets konfirmationsalder". Det er ikke korrekt, siger den nøjagtige fagmand. Den tegnes ganske vist som regel på forsørgerens liv, men kan også tegnes på andre personer, som måtte ønske at sikre en konfirmationsfest. Ikke direkte forkert, men dog ikke "særligt udtømmende" er fx forklaringen under *folkeforsikring* "livsforsikring, der særlig er beregnet paa de brede lag", hvorudover der gives en henvisning til Salmonsens leksikon og en forsikringshåndbog. På denne måde siges intet om det virkeligt karakteristiske ved denne meget udbredte forsikringsform, kritiserer Lindholm.

Alt i alt er der næppe tvivl om, at fagmanden i alle tilfældene har ret i sin faglige kritik. Men det betyder ikke nødvendigvis, at hans kritik overalt er leksikografisk berettiget. Svaret fra ODS-redaktionen anser kritikken for uberettiget. Man har haft til hensigt at udsende en "sproglig håndbog", men ikke en encyklopædi eller et konversationsleksikon, således at man i sammenligning med sådanne leksikografiske opslagsværker nok kan tale om en mindre og af og til en manglende grad af faglige oplysninger (Ordbogsredaktionen 1935:93). Redaktionen skelner mellem realoplysninger (som findes i fagbøger, fagleksika og encyklopædier) og en "kort definition" (i en sproglig håndbog som ODS). Som eksempel nævnes *bjørn*, hvorom der i den "korte definition" oplyses, at det er et rovdyr, hvis latinske betegnelse er *Ursus*. En eksakt zoologisk beskrivelse vil selvfølgelig, siger ordbogsredaktørerne, være langt mere udførlig og nøjagtig. På samme måde må de givne definitioner til termer fra området forsikring forstås. Det kan ikke dreje sig om udtømmende forklaringer, men om en kort definition. Som godt eksempel herpå fremhæver redaktionen den af Lindholm kritiserede korte definition ved *Folkeforsikring*, som netop forekommer redaktionen "fuldt ud tilstrækkelig til en sproglig ordbogs formaal" (1935:94). I en kort reaktion betegner Lindholm

(1935b:105) ordbogsredaktionen som ordets mestre. Han medgiver således, at de taler godt for deres sag, men bliver ikke overbevist, for han føler sig uden tvivl med rette overbevist om rigtigheden af sine faglige argumenter. I særdeleshed bemærker han, at svaret ikke afviser nogen af hans ekspertudtalelser, kun at sådan nøjagtighed ikke er påkrævet efter redaktionens mening. Men som fagmand mener han netop, at en faglig nøjagtighed og dermed også udførlighed er en nødvendighed.

Jeg mener, at man må skelne mellem tre slags problemer: 1. lemma- og betydningshuller, 2. forkerte forklaringer, 3. korte ctr. udførlige faglige oplysninger. Det første problem må udelades i denne sammenhæng. Dels er hele selektionsproblematikken relativt dårligt belyst – på trods af dens store vigtighed for al leksikografisk praksis, se Bergeholtz (1989), (1991) og (1994) – dels er det svært at bedømme enkelte isolerede selektionseksempler. Det andet problem er på sin vis enkelt, ODS har – ligesom alle andre ordbøger – på sine steder givet forkerte oplysninger. Det virkelig spændende problem er det tredje. Hvor udførlig kan og skal en almen betydningsordbog være, når den angiver betydningen af fagtermer?

Relativt foregik debatten i 1935 på et højt niveau og under brug af faglige argumenter uden nogen relatering til personlige sammenhæng. Med "relativt" hentyder jeg til en diskussion, som har fundet sted i de svenske medier om fagtermer i Svensk Ordbok udgivet af Sture Allén. Når man ser bort fra leksikografisk irrelevante persontvister er hovedtesen hos Gyllensten (1993) meget krassere end de netop refererede: Af andre fagfolk var forfatteren blevet gjort opmærksom på, at Svensk Ordbok ved juridiske, musikalske og kulturelle oplysninger må karakteriseres som vrimlende med "grova sakfel", "oklara uppgifter" og "missvisande framställningar". Hertil gives ingen eksempler. Men til Gyllenstens eget fagområde, medicinen, påvises i en lang række tilfælde eksempler, som minder lidt om kritikken af den (for) korte definition i ODS af *folkeforsikring*. Men en del af kritikken rammer helt ved siden af. Om *aids* siger ordbogen, mener Gyllensten, at den spredes "genom kroppsvätskorna". Det ville selvfølgelig ikke være fagligt korrekt, det er et immunskaadet retrovirus, der spredes. Og det er dette virus, som kan fremkalde aids. Vi kunne her have haft det indledningsvis skildrede problem med en potentiel spænding mellem en faglig korrekt fremstilling – svarende til den pågældende videnskabs opfattelse – og en lettere forståelig fremstilling, som svarer til en almensproglig brug af fagtermen. I virkeligheden giver ordbogen en korrekt betydningsangivelse til *aids*. Den kritiserede forklaring findes slet ikke i ordbogen. Det er en kollokationsangivelse, som helt svarer til den almindelige sprogbrug. En sådan kan en sprogordbog efter min mening ikke undlade at give, også selv om den fagligt er unøjagtig eller forkert. I en sagordbog vil en sådan kollokationsangivelse derimod være både vildledende og unødvendig, sml. Kaufmann (1993). I

sit svar på denne kritik prøver Malmgren (1993) på forskellig vis at imødegå den fremførte kritik, hans vigtigste argument svarer til ODS-redaktionens svar i 1935, at det drejer sig om en "allmænspråklig" ordbog, som "i en del fall måste ge något förenklade beskrivningar av facktermer". Som et eksempel på en sådan forenklende fremgangsmåde finder man i Svensk Ordbok under *kantor* følgende oplysning:

kantor (titel för) kyrkomusiker med uppgift att öva och leda körer och spela orgel o.d.

Det er muligvis korrekt i Sverige, i Danmark ville det være forkert set i forhold til nutidige forhold, denne titel bruges ikke mere. Mere korrekt, men også mere pladskrævende ville en forklaring som i Bergenholtz (1995) være:

kantor Oprindelig var kantoren middelalderkirkens forsanger, senere udvidedes hans opgaveområde til bl.a. at omfatte opsyn med kirkens liturgiske bøger, ledelse af sangkor, undervisning i skoler og endelig til varetagelse af organistembedet. Nogle kantorer var samtidig komponister. Stillingen findes ikke mere i Danmark.

Endnu tydeligere bliver denne forskel, når et ord både bruges i almenprog og i et fagsprog. Så tager forklaringen i betydningsordbøger ofte kun hensyn til den almensproglige brug, sml. under *kastrat* i Svensk Ordbok: "kastrerad man". Det er helt korrekt, heller ikke i musikkens verden er det forkert. Selv i en musikordbog med forholdsvis kortfattede forklaringer ville man dog der kunne forvente yderligere oplysninger som i Bergenholtz (1995):

kastrat en mandlig sanger, der er kastreret. Som følge deraf har stemmen fået alt- eller sopranleje, men den er fyldigere. Kastrater kendtes allerede i antikken, men blev særlig udbredt i katolske lande i det 17. og 18. årh., og endnu i begyndelsen af det 20. årh. var der ansat en kastrat i det Sixtinske Kapel. Den mest berømte kastratsanger er nok Farinelli (1705-82).

Også denne forholdsvis korte forklaring kan selvfølgelig let udvides til en flerspaltet artikel om de første kendte kastrater i antikken, om den katolske kirkes forbud mod kastrater 1587 og deres udbredelse i det 17. og 18. århundrede og meget mere om berømte kastrater som

Farinelli. Man kan også foretrække at gå til en af de mange monografier om dette emne. I virkeligheden kan enhver fremstilling, som ikke indeholder alle kendte oplysninger om det pågældende emne ses som en forenkling, der i større og mindre grad nødvendigvis indebærer en forvanskning. Hvor grænsen mellem forenkende udeladelser og fejl-angivelser ligger, kan være svært at afgøre. Følgende artikel fra Gads Leksikon indeholder således ingen direkte fejl, der fandtes kastratsangere i det 16. århundrede, dog ikke så mange som i de to følgende århundreder, men de fandtes også både før og efter de tre hundrede år, som dette leksikon indskrænker forekomsten til:

kastrat kastreret individ; *kastratsangere*, sangere, der blev kastreret som drenge og derved bibeholdt deres sopran- el. altstemme (15-1700-tallet).

3. Semantiske ctr. encyklopædiske oplysninger

Redaktørerne af betydningsordbøger fremhæver i deres svar på kritik fra fageksperter, at der må være forskel på betydningsangivelser i en sprogordbog og et fagleksikon. I den leksikografiske diskussion kan man konstantere tre forskellige grundholdninger:

1. I betydningsordbøger findes der semantiske oplysninger, hvori- mod der i encyklopædier og fagleksika findes encyklopædiske oplysninger.
2. Der er ingen helt klar skillelinie mellem semantiske og encyklopædiske oplysninger. Men der er en forskel. I praksis vil man finde semantiske oplysninger i både sprog- og sagordbøger, mens encyklopædiske oplysninger normalt kun vil være at finde i fagleksika hhv. encyklopædier.
3. Der er ingen forskel mellem semantiske og encyklopædiske oplysninger. *Encyklopædisk* og *semantisk* er i denne sammenhæng synonyme.

Den første grundholdning svarer til den traditionelle opfattelse af relationen mellem sprogordbøger og encyklopædier. Men i sig selv giver den ingen eksplicit beskrivelse af forskellen mellem de to måder at give saglige oplysninger på. En mulighed er, at man i sprogordbøger giver betydningsforklaringer, som beskriver sprogbrugen i det undersøgte tekstkorpus, også selv om denne ikke eller kun delvist svarer til en fagmands brug og forståelse: "These meanings given are the meanings that are actually used in our ordinary texts and not necessarily what a specialist would say" (Cobuild 1987:XIX). Denne fremgangsmåde er, hvis den konsekvent bliver anvendt, hvad den efter mit

skøn ikke er blevet i Cobuild-ordbogen, yderst problematisk. Man kan let forestille sig, at en bestemt fagterm i alle belæg fra et almensprogligt korpus bliver brugt fagligt galt, sml. hertil Kaufmann (1993), der til området genteknologi påviser faglige fejl i belæg fra avistekster. En helt anden holdning til den faglige kvalitet af betydningsangivelser er den, der implicit findes i de mange ordbøger, som i reklamestil og uden forsigtige indskrænkninger lover deres brugere nøjagtige oplysninger om fagsprog og herefter anfører en ukommenteret liste over 100 eller 150 forkortelser for fagsprog. En mere målrettet skelnen er den, som er beskrevet i forordet til første udgave af Concise Oxford Dictionary: I ordbøger bliver angivelserne om ting ("things") givet i det, men kun i det omfang, de er nødvendige for en konkret brug af de ord og fraser som betegner "tingene". Derimod bliver hovedvægten i encyklopædier lagt på at forklare "tingenes natur", bl.a. ved hjælp af tegninger og diagrammer, som således ikke antages at forekomme i ordbøger. Det lyder godt, men slører efter min opfattelse i virkeligheden problemet, fordi det udskyder den virkelig vigtige afgørelse: Hvor meget skal man vide for at kunne forstå en fagterm korrekt? Hvis man får alle relevante fagoplysninger, som svarer til en fagmands viden, vil man dermed have opnået tilstrækkelig information til en korrekt sprogbrug. Men en sådan angivelse vil – som det påvises i forordet til Cobuild – ofte være uforståelig for lægmanden, dvs. den normale ordbogsbruger. Omfanget og nøjagtigheden af faglige angivelser er således ikke afklaret. Det indledningsvis beskrevne dilemma om forskellen mellem semantiske og encyklopædiske informationer er således ikke uden videre løst, hverken med en henvisning til korpus eller til en forskel om hjælp til korrekt sprogbrug ctr. faglig indsigt.

Større klarhed opnås hos Wiegand (1988), der fremlægger et forslag til en distinktion, som efter hans mening dels kan være frugtbar for en fastlæggelse af fagleksikografiens status, dels være et bidrag til den teoretiske status af faglige betydningsangivelser. Wiegand (1988:772ff) skelner mellem semantisk og encyklopædisk viden, hvorimellem der er en stor overgangszone. Således bliver der en tredeling, men uden skarpe grænser mellem (2) og (3):

- (1) ikke-encyklopædisk betydningsviden
- (2) encyklopædisk genstandskonstituerende betydningsviden
- (3) encyklopædisk betydningsviden

Om *citron* eksemplificeres som ikke-encyklopædisk betydningsviden (1), at det drejer sig om en substantivisk prædikator, og om encyklopædisk betydningsviden (3), at citroner netop i dag er billige. I monolingvale almene betydningsordbøger vil, påviser Wiegand (1988:775), ikke medtage angivelser af type (3), men normalt af type (1). De vil også medtage oplysninger af type (2), som eksemplificeres ved:

- (2a) at en citron er en frugt
- (2b) at en citron er et næringsmiddel
- (2c) at citroner er gule
- (2d) at citroner er saftige

Punkterne (2a) og (2b) omhandler kategorividen (hertil Wiegand 1988:773) og (2c) og (2d) stereotyp viden, dvs. en vægтет selektion af særligt kulturbetinget relevant viden.

Wiegands teoretiske overvejelser har vundet udbredelse og tilslutning, se Tarp (1992), men der findes også skeptikere, fx Rossenbeck (1994). Selv hører jeg til skeptikerne. Jeg medgiver, at der er forskel i udførligheden af faglige oplysninger, hvad man ser ved at sammenligne de ovenfor citerede uddrag af ordbogsartikler med *kantor* og *kastrat*. Oplysningerne om Farinelli under *kastrat* kunne tilregnes den encyklopædiske viden, men hvis han havde været den eneste kastrat i hele musikhistorien, ville oplysningen i alle tilfælde have været interessant for brugeren. Således kunne oplysninger om den manglende brug af titlen *kantor* i nutidens Danmark henregnes til de encyklopædiske oplysninger, men de kunne også tilregnes den genstandskonstituerende betydningsviden. I alle tilfælde er oplysningen relevant for brugeren af en dansk betydningsordbog, så rækkevidden af den nutidige brug af denne titel bliver klar. Brugeren af Svensk Ordbok må antage, at titlen stadig bruges i Sverige. Hvis det ikke er tilfældet, mangler en tilsvarende oplysning i denne ordbog. Jeg er med andre ord tilhænger af den 3. grundholdning, som den særligt klart repræsenteres af Haiman (1980:351), hvis provokerende sentens "Dictionaries are encyclopedias" jeg forstår sådan, at der ikke principielt er forskel på semantiske forklaringer (i en ordbog) og encyklopædiske forklaringer (i et leksikon eller en encyklopædi). Det kan med en sådan indfaldsvinkel snarere dreje sig om en skelnen mellem sådanne betydningsangivelser, som er vigtige for ordbogens formodede brugergruppe hhv. de for ordbogskonceptet forudsete brugersituationer.

En sådan skelnen mellem essentielle og ikke-essentielle angivelser er et hovedtema i den sidste udgave af det amerikanske tidsskrift Dictionaries. Atkins (1993) plæderer for, at den metaleksikografiske diskussion i højere grad må tage hensyn til de kommercielle leksikografiske betingelser: tid, plads og penge. Man kan godt som Wierzbicka (1985) forlange at erstatte en fire linier lang semantisk angivelse om *cup* med en længere og nøjagtigere på mere end 80 linier, mener Atkins, men hertil er der hverken plads i ordbogen eller tid i produktionsprocessen. I øvrigt er en sådan mere udførlig semantisk oplysning ikke på alle punkter nødvendig eller relevant, fx er det efter Atkins Atkins mening overflødigt at angive om *cup*, at den er "with or without a handle" (1993:9). Men også den af Atkins kritiserede Wierzbicka

er ikke tilhænger af lange encyklopædiske angivelser. I Wierzbicka (1993:49) kritiseres udførligheden ud fra følgende eksempel:

dentist a person who is skilled in and licensed to practise the prevention, diagnosis, and treatment of diseases, injuries, and malformations of the teeth, jaws, and mouth and who makes and inserts false teeth

Denne angivelse er for Wierzbicka ganske vist nyttig, men overdrevent udførlig, da den hører hjemme i en encyklopædi og ikke i en ordbog, som bør indeholde oplysninger om betydning, men ikke om viden, svarende til den efter hendes mening mulige grænsedragning mellem "knowledge and meaning". Derfor foretrækker Wierzbicka "a short definition" som fx "someone whose job is to look after teeth".

Hermed er vi tilbage til en skelnen, som minder om Wiegands, dog uden relatering dertil og uden den teoretiske ramme, som gør Wiegands fremstilling overbevisende. Som ofte i engelsk-amerikanske metaleksikografiske bidrag er den førte diskussion i det hele taget negativt kendetegnet ved den manglende relatering til den tyske tradition, som særligt klart er repræsenteret af bl.a. Wiegand (1988) og (1989). Både den første og den anden af Wierzbickas ordbogseksempler med *dentist* er principielt korrekte, men det er også den i Nudansk Ordbog, som helt udelader betydningsangivelser ved en lang række alment kendte ord som altså *tandlæge*. Med en betydningsangivelse som den af Wierzbicka foreslåede vil den reelle forskel til en undladelse af en forklaring for en ordbogsbruger med engelsk som modersmål være meget lille. Hvis en native speaker i en monolingval betydningsordbog søger efter betydningen på *tandlæge* hhv. *dentist*, vil han have brug for en præciserende angivelse, som går ud over at en tandlæge er en 'læge til tænder'. En sådan præcisering kunne blive som den i Svensk Ordbok:

tandläkare (titel för) högutbildad person som yrkesmässigt avhjälper tandbesvär el. ägnar sig åt förebyggande tandvård

Den sidste del af angivelsen (efter "el.") er i ordbogen skrevet med petit som "definitionstillæg", som ifølge ordbogens fortekst ikke er en nødvendig del af definitionen og i øvrigt efter min mening helt kan udelades.

4. Mere end én sandhed?

Hanks (1993:99) citerer Wierzbicka (1985) for følgende holdning: "A 'definition' is meant to represent the truth about a word's meaning, and there is only one such truth". Hvis der hermed blot menes, at der ikke må gives falske oplysninger, sml. Wierzbicka (1993:47), er dette udsagn uproblematisk. Men hvis der med "sandheden om et ords betydning" menes hele sandheden eller en så stor del af sandheden, at alt væsentlig er medtaget, bliver udsagnet problematisk. Der er i foregående kapitel citeret to eksempler med semantiske/encyklopædiske angivelser til *kantor*, som hver for sig var sande, men mere eller mindre udførlige og det vil også sige med et større og mindre uddrag af sandheden. Den oplysning om nutidige forhold, som manglede i Svensk Ordbok, er medtaget i den følgende yderligere artikel, som findes i Gyldendals Leksikon:

kantor i den prot. og jød. kirke den der leder gudstjenestens mus. afsnit; i Danmark varetages denne opgave ofte af kirkens organist

Når man ser bort fra den misvisende brug af udtrykket *kirke* om det jødiske trossamfund, er denne artikel på flere måder udførligere end de før citerede. Men den gælder i bedste tilfælde kun for vores tidsalder og her ikke for alle protestantiske kirkesamfund. Man vil ikke kunne forstå den rigtige betydning af *kantor*, hvis man læser, at Bach var kantor og vil vide, hvad det indebar. Både dengang og nu har kantoren i Leipzig det som en vigtig opgave at lede kirkens kor – ikke bare under gudstjenesten.

Det det drejer sig om, er således at gengive den del af sandheden, som må være relevant for de formodede ordbogsbrugere, eller som Hanks (1993:105) siger det: "For many words, there are a number of different but equally true statements that can be made, and the lexicographer has to choose those likely to be most relevant to potential users (not those that are 'essential' or 'invariably true')".

En indfaldsvinkel til hjælp for et sådant valg må være en skelnen mellem forskellige ordbogstyper. Som mere udførligt beskrevet i Bergenholtz/Svensén (1994) må det være hensigtsmæssigt at gå ud fra en ordbogs intenderede genuine formål: En sprogordbog er en ordbog, der ønsker at give oplysninger om sproget, en sagordbog om sagen og en encyklopædisk ordbog både om sproget og om sagen. Men hvor det anses for hensigtsmæssigt eller nødvendigt, vil en sprogordbog også give saglige informationer, og en sagordbog også sproglige. Afgørende for opdelingen er, som det f.eks. findes beskrevet i indledningen eller i brugervejledningen, om ordbogens genuine formål er af sproglig eller af saglig art, eller begge dele.

Forskellen i saglige oplysninger om fagord i på den ene side en monolingval betydningsordbog og på den anden side en sagordbog hhv. en encyklopædisk ordbog vil derfor ikke være, om de er der eller ej, men om deres faglige udførlighed. Forklaringen i en betydningsordbog kan ikke svare til den, der svarer til en definition i et fagleksikon for dette fags specialister. En sådan vil være uforståelig for den normale bruger. Man vil her kunne lære af den encyklopædiske tradition, som har et sådant udgangspunkt, sml. fra forordet til Meyer 1840: "der Mann von allgemeinem Interesse für Wissenschaft, Kunst, Politik, Industrie etc. etc. soll hier die Dinge, über welche er Auskunft sucht, auf eine anschauliche, anregende und instruktive Weise und überall so behandelt finden, daß er darauf eine klare, lebendige und bis zu einem gewissen Punkte vollständige Einsicht in die Sache gewinnt." (citeret efter Wendt (1941:66). Derimod er en encyklopædi ikke – og heller ikke en betydningsordbog – skrevet for fagmanden: "Das Conv.Lex. wird zunächst für das gebildete Publikum, nicht für den Fachmann geschrieben; letzterem soll es mehr zu einer Übersicht über das in seinem Fache Vorhandene, als zu wissenschaftlicher Fortbildung darin dienen: ihm soll es mehr eine Aushilfe für ein momentanes Bedürfnis und Notizen beim Nachschlagen geben, als der Gebrauch eines systematischen Lehrbuchs oder einer ausführlichen Monographie ersetzen." I praksis vil en encyklopædi give et langt større udsnit af sandheden om de enkelte fagtermer, end det er tilfældet i en betydningsordbog. I særdeleshed vil en betydningsordbog ikke kunne medtage ganske vist interessante, men pladskrævende oplysninger, som Meyer (1840) anser for særligt spændende for brugeren af en encyklopædi: "Demnach ist an jedem Gegenstand immer die interessanteste, d.h. diejenige Seite abzugewinnen, von welcher aus seine wissenschaftliche Bedeutung oder praktische Wichtigkeit am deutlichsten und stärksten hervortritt. Auch Nebenumstände, wenn sie bezeichnend und pikant sind, dürfen nicht unerwähnt bleiben, immer aber sind die neuesten Ereignisse, der neueste Stand der Sache hervorzuheben."

5. Afslutning

De hidtidige overvejelser efterlader læseren med store dele af det dilemma, som ikke kan løses helt. Men der kan påvises veje, så nogle af faldgruberne ved den leksikografiske behandling af fagtermer kan undgås. Mht. til lemmaselektionen bør kun de fagtermer medtages, som indgår i det analyserede almensproglige korpus. Hermed være også sagt, at det må anses for problematisk at medtage fagtekster skrevet for fagfolk i et tekstkorpus til udarbejdelsen af en almensproglig ordbog. I mange tilfælde vil kun en fagmand være i stand til at bedømme indholdet af sådanne tekster. Derimod kan de givne betydningsangivelser ikke indskrænke sig til at beskrive brugen i det

analyserede korpus, evt. kan der påpeges forskelle mellem dele af den almene sprogbrug og fagmandens sprogbrug, men angivelsen bør ikke kun gives i en version, der er i modstrid med den fagligt korrekte brug. For at sikre en sådan faglig korrekt beskrivelse vil en tilføjelse af fagområdet kunne sikre, at enhver artikel med et fagligt indhold kan uddrages og forelægges en fagmand fra det pågældende område til gennemsyn. Det er også i meget høj grad hidtidig praksis, men tilsyneladende sådan, at kun nogle faglige oplysninger er blevet godkendt af fagfolk. I Ordbogens Redaktion (1935:104) og Malmgren (1993) henvises der dels til manglende ressourcer dels til det faktum, at også fagfolk kan være uenige med hinanden. Det sidste argument er ganske vist rigtigt, men kan næppe bruges som virkeligt modargument, højst for kravet om mere end én fagmand til hver faglig oplysning. Det første argument kan ikke afvises, men burde i så fald føre til en meget stor tilbageholdenhed med overhovedet at anføre faglige betydninger.

Litteratur

- Atkins, B.T.S. 1993: Theoretical Lexicography and its Relation to Dictionary-making. I: *Dictionaries. Journal of The Dictionary Society of North America* 14, 1992/93, 4–43.
- Bergenholtz, Henning 1989: Probleme der Selektion im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Erster Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/ New York: de Gruyter, 772–779.
- Bergenholtz, Henning 1991: Lemmaselektion in zweisprachigen Wörterbüchern. I: *Worte, Wörter, Wörterbücher. Lexikographische Beiträge im Essener linguistischen Kolloquium*, hrsg. von Gregor Meder u. Andreas Dörner. Tübingen: Niemeyer, 49–65.
- Bergenholtz, Henning 1992: Almensproglige informationer i fagordbøger. I: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31.mai 1991*, red. av Ruth Vatvedt Fjeld. Oslo, 244–259.
- Bergenholtz, Henning 1994: Fachsprache und Gemeinsprache: Lemmaselektion im Fachwörterbuch. I: B.Schaeder/H.Bergenholtz (Hrsg.): *Das Fachwörterbuch. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 285–304.
- Bergenholtz, Inger 1995: *Musikleksikon*. København: Politiken (under forberedelse).

- Concise Oxford Dictionary = *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. Adapted by H.W. Fowler and F.G. Fowler. Third ed. revised by H.W. Fowler, H.G. Le Mesurier and E. McIntosh. London 1934. [xvi, 1520 S.; 1. ed. 1911, 7. ed. by J.B. Sykes 1982]
- Cobuild = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins 1987.
- Gads Leksikon = *Gads Lille Leksikon*. København: Gad 1993.
- Gyllensten, Lars 1993: Allén ger osann bild. I: *Svenska Dagbladet*. 24.8.1993.
- Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.
- Hanks, Patrick 1993: Lexicography: Theory and Practice. I: *Dictionaries. Journal of the Dictionary Society of North America* 14, 1992/93, 97–112.
- Kaufmann, Uwe 1993: Anvendelse af det danske genteknologiske tekstkorpus ved udarbejdelsen af Genteknologisk ordbog, med specielt henblik på udvælgelsen af eksempler. I: Gert Engel (red.): *Proceedings af seminar om korpuslingvistik i fagsprogsforskningen. Hindsgavl Slot 26. og 27. nov. 92*. [Kolding], 56–68.
- Lindholm, Oscar 1935a: Den store, danske Ordbog gennem Forsikringsbriller. I: *Nordisk Forsikringstidsskrift* 15, 255–269.
- Lindholm, Oscar 1935b: Svar til Ordbogens Redaktion. I: *Assurandøren* 40, 105–107.
- Longman = *Longman Dictionary of the English Language*. Ed. Heather Gay et al. London: Longman 1984.
- Malmgren Sven-Göran 1993: Kritik resulterar i en bättre ordbok. I: *Svenska Dagbladet*. 2.9.1993.
- Meyer, Joseph 1840: *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände. Erster Band A-Alegranerum*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut.
- Nudansk Ordbog = *Politikens Nudansk Ordbog*. Bd. 1 A-K. Bd. 2 L-Å. 15. udg. København: Politikens Forlag 1992.
- Ordbogens Redaktion 1935: Den danske Ordbog og fagterminologien. I: *Assurandøren* 40, 93–94 og 104–105.
- Rossenbeck, Klaus 1994: Enzyklopädische Informationen im zweisprachigen Fachwörterbuch. I: B.Schaeder/H.Bergenholtz (Hrsg.): *Das Fachwörterbuch. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 133–159.
- Svensk Ordbok = *Svensk Ordbok. Utarbetad vid Språkdata Göteborgs universitet*. Stockholm: Esselte Studium 1986.
- Tarp, Sven 1992: Encyklopædiske oplysninger i tosprogede tekniske ordbøger. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 522–531.

- Wendt, Bernhard 1941: *Idee und Entwicklungsgeschichte der enzyklopädischen Literatur. Eine literarisch-bibliographische Studie.* Würzburg-Aumühle: Konrad Tritsch Verlag.
- Wiegend, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. I: *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern.* Hrsg. von H.H. Munske et al. Berlin/New York: de Gruyter, 729–790.
- Wiegend, Herbert Ernst 1989: Die lexikographische Definition im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionnaires. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Erster Teilband,* hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegend, Ladislav Zgusta. Berlin/ New York: de Gruyter, 530–588.
- Wierzbicka, Anna 1985: *Lexicography and Conceptual Analysis.* Ann Arbor: Karoma.
- Wierzbicka, Anna 1993: What Are the Uses of Theoretical Lexicography? I: *Dictionaries. Journal of the Dictionary Society of North America 14, 1992/93, 44–78.*

Ruth Vatvedt Fjeld

Om ordbokskriminalitet og etikk i leksikografisk arbeid

The discussion of decent behaviour in lexicography can be divided into two fields, criminality and ethics. Criminality is here defined as what is forbidden by law, e.g. to break the rules of copyright. Ethical problems occur in the area between what is legal and what is allowed, where there will always be a vague zone. There are two main fields to be considered: who has the right to standardize other people's language, to decide what is an accepted word, and what is not, and how to decide what the words mean? The other problem concerns stealing others' work, the well-known subject of plagiarism.

1. Innledning

Etikk er et fagfelt som har fått mye oppmerksomhet i det seinere, og det er bl.a. pekt på forskningsetikk som et område som er blitt forsømt. Det gjelder særlig fagområder som medisin og sosialvitenskap, men også innen jus og humaniora, men de humanistiske fagene har ikke representert noen stor del av dette. Årsaken til det kan være at mange føler humaniora i seg selv er fag der det etiske er et naturlig fundament for selve forskningen, og dermed at etiske problemer ikke forekommer. Men alltid der det forekommer normkonflikter, må det foretas etiske avveininger, og heller ikke leksikografien vil være unntatt fra det.

Jeg mener problemfeltet kan deles i to deler: kriminalitet og etikk. Normdiskusjoner som ikke hører til det etiske området, kommer ikke nødvendigvis inn under det kriminelle, men vil ofte gjøre det, da kriminalitet som regel begrenses til det som er straffbart. Grensene er sterkt kultur- og samfunnsavhengige og vil derfor stadig være gjenstand for debatt og påfølgende endring. Det er i gråsonen mellom det straffbare og det moralsk forsvarbare at etikken har sitt virkefelt, og der jeg mener at leksikografien trenger å ta opp til drøfting hvilke regler som skal gjelde, og hvorfor.

Bakgrunnen for å ta opp dette emnet er at jeg i forbindelse med arbeidet med *Nordisk leksikografisk ordbok* skulle skrive definisjoner under kapittelet om leksikografi og samfunn. Blant annet skulle jeg definere termen **ordbokskriminalitet**. Symptomatisk nok var min første tanke da at dette var en av de foreslåtte termene som ikke fortjente en plass i ordboken, i og med at en kan tenke seg en definisjon ut fra allmennkunnskap om samfunnet. Men ved nærmere ettertanke og en del lesing i forbindelse med defineringen fant jeg det problematisk

å trekke grensen mellom ordbokskriminalitet og etikk, noe som talte for at en definisjon trengs.

2. Ordbokskriminalitet

Jeg vil først presentere mitt forslag til definisjon av ordbokskriminalitet i NLO, som et forsøk på en avgrensning av det jeg mener ikke er primært etiske problemstillinger:

ordbokskriminalitet

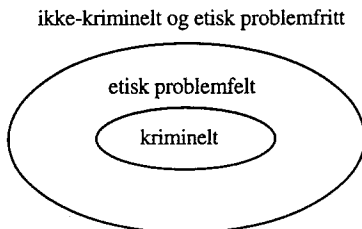
ulovlig virksomhet i forbindelse med ordboksutgivelser.

Ordbokskriminalitet er av to typer, den som innebærer at utgiverne gir kjøperen/brukeren falske forestillinger om ordbokens innhold, og den som innebærer at ordboksforfattere stjeler eller plagierer andres arbeid. Den første typen kan være at en tidligere ordbok utgis under en annen tittel eller med et annet utstyr eller oppgir en annen målgruppe enn den tidligere versjonen, uten at innholdet er endret. Den andre typen innebærer at det i en ordbok er så mye avskrift av andres ordbøker at det må karakteriseres som tyveri. Vurdering av skillet mellom tyveri og akseptabel påvirkning grenser til de forskningsetiske spørsmål, og er særlig aktuelle i leksikografien, der kravene til originalitet er annerledes enn i annen forskning. Publiseringslovgivningen er utilstrekkelig i et moderne informasjonssamfunn, og da ingen kan ta copyright på språket, er ordbøkene her i en juridisk gråson.

Min definisjon er noe snevrere enn den som står i Bergenholtz & Tarp (1994:201):

Her nærmer den overdrevne reklame sig det, man inden for leksikografiens verden kalder **ordbogskriminalitet**, hvorved forstås enhver vildledende oplysning angående ordbogens forfatter, udgiver, brugere og leksikografiske kvaliteter i øvrigt.

Denne definisjonen bygger på Hausmann (1989), og jeg mener den er for vid, da det etiske problemfeltet er mer omfattende enn det juridiske. Kriminaliteten er begrenset til det som er regulert juridisk. Forholdet kan illustreres som i figur 1:

Figur 1. Avgrensning av etisk problemfelt

3. Etikk

Vanligvis regner man til etikken slike vurderinger som ikke er styrt av juridiske normer eller lover, men av moralske normer, normer som kommer i tillegg til eller utdyper juridiske regler. Etsiske problemer oppstår alltid der mennesker kommer i kontakt med hverandre, skriver pedagogen Arne Nordborg (1981). (Det er muligens symptomatisk at jeg må gå til andre fagfelt for å finne litteratur som tar opp forskningsetiske problemer, det har i hvert fall vært svært lite å finne i de bibliografiske databasene for humaniora som jeg har tilgang til.)

I Norge har vi nylig fått utredningen "Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, jus og humaniora" fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora under Norges forskningsråd. Denne komiteen har ikke berørt de rent språkvitenskapelige felt, men først og fremst presentert forskningsetiske retningslinjer i forbindelse med personvern. Utredningen deler opp de etiske normene i tre typer:

- kravet om sannhetssøken og vederheftighet
- hensynet til sannhetssøken og hensyn til menneskeverd
- de etiske normene i omgangen mellom forskere

4. Etikk i leksikografien

Etikk i leksikografi må vurderes ut fra den tradisjonen som leksikografien er oppstått i; etiske normer er ikke gitt en gang for alle. De første ordbøker som ble laget, var utformet som tesauruser, og de skulle beskrive hele universet. Man strukturerte et verdensbilde ved hjelp av ordboken, og siktemålet med den var helt klart. Innholdssiden stod i sentrum i en slik tesaurus og fasttømret det verdensbildet en ønsket å formidle, og det var et klart og utvetydig forhold mellom ord og makt. Disse ordbøkene hadde klare religiøse, politiske eller pedagogiske siktemål, og det var da ikke naturlig eller rimelig å oppgi sine kilder.

Leksikografi er nært forbundet med all skriftkulturutvikling, og jeg mener at det er spesielle etiske problemer eller konflikter en leksikograf kommer borti. Det er på to nivåer i den leksikografiske prosessen at det kan oppstå normkonflikter som medfører etiske problemer:

- I) i løpet av selve forsknings- og produksjonsprosessen
- II) i forbindelse med bruken av ordbøkene

På nivå I kan problemene avgrenses til tre felt som det knytter seg noen etiske spørsmål til:

a) overfor kollegaene og forgjengerne i faget: hvor mye kan en stjele av andres ordbøker uten at en redegjør for kildene? Når og hvordan skal en redegjøre for sine kilder?

b) i forhold til forlagene: hvor mye kan en stjele fra en utgivelse over i en annen utgivelse før det blir tap for et forlag? Hvordan er det å utgi nesten samme ordbok på forskjellige forlag? Hvem eier ordsamlingene?

c) i forhold til de akademiske institusjonene/arbeidsplassene: Er ordboksmateriale som er innsamlet i forbindelse med et lønnet arbeid for en institusjon, institusjonens eiendom? Hvis denne institusjonen er en (akademisk) offentlig institusjon, regner en med at samlingene skal være tilgjengelige for allmennheten, og det kan da bli vanskelig å skille mellom det som er produktet av ens egen private arbeidskraft, eller av arbeidskraft en har solgt.

På nivå II kan følgende felt skilles ut:

a) i forhold til språksamfunnet som helhet: Hvem er det som eier språket? Kan noen ta patent på en språkbeskrivelse? Hvilke utvalgs-kriterier og hvilke normer og/eller ideologier ligger til grunn for det ferdige ordboksproduktet? Hvordan redegjøres det for dette overfor målgruppen?

b) i forhold til språkssystemet som kommunikasjonsmiddel: Hvordan vet en leksikograf at et ord eller uttrykk betyr det som står i definisjonen? Så lenge vi ser på språk som et sett av mellom-menneskelige konvensjoner, hvem er det som kan ta på seg ansvaret for å gjøre rede for disse konvensjonene, og med hvilke redskaper?

Til syvende og sist handler pkt. IIa og særlig IIb om vitenskapelig metode. For at vi skal kunne påstå noe med en viss grad av vitenskapelighet, forutsettes det anvendelse av en "uangrikelig" eller i det minste anerkjent vitenskapelig metode for kunnskapsinnsamling og bearbeiding. Men hvordan er det i leksikografens arbeidsskue? Man kan innenfor en strukturalistisk beskrivelsesmodell trekke inn paradigmatisk og syntagmatiske kriterier i analysen, men de vil aldri være tilstrekkelige for å beskrive alle semantiske og pragmatiske sider ved lemmaene. Og på disse fagområdene er modeller og metoder ennå så dårlig utviklet og lite anvendbare at vi må regne med et område der leksikografens skjønn og språklige intuisjon blir avgjørende. Eventuelt kan en bygge på konvensjoner og brukervurderinger, men da kommer vi tilbake til problemene under pkt. IIa om utvalgs-kriterier og vitenskapssyn. Man har derfor grunn til å stille spørsmål ved analyse-resultatene gyldighet i vitenskapelig forstand. Ofte er det ideologiske

vurderinger som styrer valgene, og disse vurderingene kan dermed også ses på som etiske valg.

Det er vanskelig å avgjøre hva et ord betyr. Ofte er det slik at leksikografen dekker definisjonene med belegg. Men hva vil det si å ha belegg for noe? Er ikke det helt avhengig av den metoden en har brukt for å finne det belegget? Korpuslingvistikkk har i første omgang løst dette problemet, men bare tilsynelatende, da ingen har "hele språket" som korpus. Problemene dukker opp igjen i forbindelse med korpusutvelgelse.

4.1 Kildehenvisning

Copyright er en forholdsvis ny oppfinnelse. Tidligere var det ansett som en ære å bli sitert fra, uansett om kilden ble oppgitt eller ikke, og det å gi henvisninger forekom sjelden. Bibelen var den viktigste sitatkilde, og den kjente jo alle, dermed var henvisninger unødvendig. E.R. Curtius (1953:515f) refererer Julius Schwieterings oversikt over "Veiled Expression of the Author's Name". I antikken var det noe ulik praksis, men med kristendommen ble det etter hvert forbudt med forfatterangivelse. Å oppgi sitt eget navn ble i middelalderen ansett som et uttrykk for jordisk forfengelighet. De første henvisningene i nyere tid oppstod i renessansen. Først med utviklingen av den historisk-komparative metode (særlig Jakob Grimm) ble det vanlig og interessant å oppgi sine kilder og forbilder. Den første internasjonale avtale om beskyttelse av litterære og kunstneriske verker fikk vi med Bernkonvensjonen av 1886. Norge har vært med i konvensjonen siden 1896. Universalkonvensjonen om opphavsrett til åndsverk ble undertegnet i 1952 på initiativ fra UNESCO. Denne konvensjonen var det første verdensomspennende beskyttelsessystem for åndsverk.

4.2 Plagiat

Plagiat er tyveri av åndelig eiendom, og det reguleres i Norge av lov om opphavsrett til åndsverk av 12. mai 1961. I ren form kommer dermed plagiat under kriminalitetsområdet. Men i forbindelse med ordboksarbeid kan en tenke seg mange former for plagiat, for det vil alltid være en vurderingssak hvor mye en kan ta fra andre uten at det er kriminelt. Plagiat kan forekomme på en rekke felt, som lemmautvalg, definisjoner, eksempler/belegg, mikrostruktur og makrostruktur.

Svensén (1987) behandler dette i sin handbok under "kilder og opphavsrett". Ordbøker er beskyttet av opphavsrettslige lover, men det gjelder ikke alt i en ordbok. Det han regner som fakta, er ikke beskyttet av opphavsrettslige regler, det gjelder f. eks. språkets ut-

trykksside, bortsett fra registrerte varemerker. Det gjelder også ekvivalenter i tospråklige ordbøker, både for fraser og enkeltord. Men jo mer særpreget definisjonene blir, desto mindre grunn er det til å regne dem til fakta eller allmennkunnskap. Når man kan spore en selvstendig tenkning eller kreativitet bak f. eks. en definisjon, vil den kunne betegnes som åndsverk.

Men det er ikke slik at en kan ta patent på hvilke orddefinisjoner som helst. Mange ord er så lite kompliserte at det ikke er mulig å gi dem særlig forskjellige beskrivelser. I fagterminologi er det at definisjonene er konsistente, et poeng i seg selv, og det å bruke samme definisjonene som andre har bestemt, er det eneste riktige, både etisk og faglig. Dag Gundersen har nevnt for meg at noen har tatt initiativ til å opprette en fellesbase for definisjoner av allmennspråk, nærmest en slags type "shareware", for at en skal unngå mer eller mindre vellykkede omskrivninger av definisjoner som er så gode som de kan bli. Hva slik "shareware" skulle være for noe, er litt uklart for meg, og jeg synes det må være beheftet med mange metodiske spørsmål, bl.a. må de gi uttrykk for et statisk språksyn, og det må være vanskelig å vite hvem det er som skal avgjøre hvilke definisjoner som er de verdige til å være med i basen, men tanken har sikkert noe for seg. Det ville i hvert fall være en måte å løse noen av plagiatproblemene i ordbokskrivning på. Kanskje kunne det gjelde et lite grunnvokabular i språket, særlig de ordene som er svært allmenne, som det er vanskelig å definere, og som det er få som slår opp på.

4.2.1 Plagiat i ordboksarbeidet

Et forhold i leksikografisk arbeid som opptar mange, er *hvor mye* en kan ta fra andres arbeider uten at det går ut over grensen for det anstendige. De fleste som har drevet med praktisk leksikografi, rigger opp en sirkel av oppslagsbøker med seg selv og PC-en i midten. Der som en skulle beskrive leksikografisk metode, er det vel riktig å si at den tradisjonelle leksikografien virkelig praktiserer akkumulasjonsteorien. Så er det også påvist i mange tilfeller at ordbøker ikke bare har kopiert det som er godt og riktig fra andre ordbøker, men også det som er feil. Blant andre Oddvar Næs har pekt på dette i en kronikk i forbindelse med en norsk-russisk ordbok (Næs 1977). Problemet har til og med vært oppfattet som så stort at ordboksforfattere med visse mellomrom har lagt inn oppdiktete ord som kan fungere som spor i påvisning av andres avskrift. Vi har her å gjøre med plagiatproblemer, anvendelse av åndsverksloven, og sist men ikke minst, *respekten for andres arbeid*. Det er et stort og generelt forskningsetisk problem, særlig i forbindelse med merittering, og i leksikografien kanskje vel så mye i forbindelse med økonomi. Det å lage en ordbok er ikke noe man gjør ved kreativ inspirasjon eller ut fra spesielle erfaringer eller inn-

sikter, slik mye annen forskning produseres. Det er resultatet av en lang og møysommelig innsamlings- og systematiseringsprosess. I tillegg er det materialet som samles inn og systematiseres, i de fleste sammenhenger fellesmenneskelig kulturgods som er allment tilgjengelig. Det gjør plagiering eller tyveri ekstra vanskelig å definere, ja det er mange som mener det ikke er mulig å snakke om tyveri i en slik sammenheng i det hele tatt. I all forskning bygger man på andres arbeid, et moderne forskersamfunn er utenkelig uten at vi skal kunne ha lov til å stå på skuldrene til våre forgjengere, uten at vi skal la oss påvirke av våre kollegaer. I de fleste fag er det gode tradisjoner for kildeangivelser, slik det også er i metaleksikografien. Men i den praktiske leksikografien er det ganske sjelden å se at en henviser til tidligere ordbøker, for eksempel. En tilfeldig kontroll i bokhylla mi viser: Bokmålsordboka fra 1993 nevner ingen forbilder, heller ikke The American Heritage Dictionary of English Language fra 1982, Dudens Deutsche Universalwörterbuch oppgir at den er basert på belegg i Dudenredaksjonens språkkartotek, mens Riksmålsordboken takker Norsk leksikografisk institutt for adgang til instituttets arkiver, og Johannes Krogsrud for verdifulle råd og vink under korrekturlesningen. Nynorskordboka oppgir at hovedkilden er ordsamlingene til Norsk Ordbok, som igjen har sin grunnstamme fra Aasen, Ross og Schjøtt, 3. utgave av Gyldendals blå Norsk-engelsk ordbok fra 1962 oppgir bare at den er utarbeidet på grunnlag av utgaven fra 1949, Norrøn Ordbok oppgir at den i det store og hele er bygd på Fritzner, Vigfusson, Egilsson og Hertzberg. Det virker som om det er antydning til et mønster at jo mer allmennspråklig en ordbok er, jo mindre sannsynlig er det at det oppgis hvor materialet kommer fra, og hvilke forbilder en har hatt i produksjonsprosessen.

John Williams (1992) tok på Euralex-konferansen i Tampere opp plagiatproblemet, og han presenterte resultatene fra en undersøkelse blant ordboksredaktører og forleggere om *hvor mye* kopiering av andres ordbøker de syntes var akseptabelt. Informantene delte seg i to grupper, a) de som mente at plagiering måtte unngås for enhver pris, og b) de som mente at ordbøker må ha best mulig kvalitet, og at det hensynet måtte være viktigere enn hensynet til opphavsrett. Hans materiale var dessverre lite, men det viste et lite flertall for argument b). De fleste oppgav at de følte at de arbeidet i en gråson mellom a og b. Noen redaksjoner hadde laget seg retningslinjer. De kan oppsummeres slik

1. bruk av bugwords/"virusord", det vil si at et ikke-eksisterende ord legges inn i ordboka med overlegg. Dersom det dukker opp i andre ordbøker, har man bevis for plagiat
2. tiordsregelen, det vil si at man ikke kan ta over direkte sekvenser på mer enn 10 løpeord. Noen praktiserer en fireordsregel.

3. regelen om at to påfølgende kolonner i en ordbok ikke må ha samme lemma først som i to påfølgende kolonner i en annen ordbok
4. alle definisjoner lages før man sjekker dem mot definisjoner i tidligere ordbøker

Disse reglene springer ikke ut av noen gjeldende rett, men er allmenne normer som redaktørene har funnet praktiske. De har forskjellige siktemål, regel 1 skal først og fremst sikre den som produserer en ordbok, fra å bli kopiert eller plagiert, reglene 2–4 skal sikre at eksisterende ordbøker ikke blir misbrukt, men de er selvsagt også interessante i produksjonsprosessen, da en må sørge for at den ordboka en lager, ikke kan bli beskyldt for å være et plagiat.

4.2.2 Bruksretten til offentlige baser

Et annet etisk problem i forbindelse med ordboksarbeid er hvem som har opphavs-/bruksretten til de ordbasene som er samlet inn. Det er særlig ansatte på offentlige institusjoner som i sitt arbeid samler inn og systematiserer ord i en leksikografisk base, som kan få problemer her. Basene de lager, er offentlig eiendom og som regel også tilgjengelige for publikum. Men i hvilken grad det anses som etisk forsvarlig eller juridisk korrekt å benytte en slik base for f. eks. å lage en kommersiell ordbok, har jeg ikke sett drøftet noe sted. I forbindelse med produksjonen av Norsk dataordbok, som ble laget av representanter fra Universitetet og fra Norsk språkråd, har professor i rettsinformatikk Jon Bing gitt en uttalelse om at selve basen for ordboken tilhører oppdragsgiveren, ordboken tilhører det forlaget det er inngått kontrakt med, men redigeringsprogrammet tilhører programmererne, det vil si forfatterne av programmet, altså de som har arbeidet med ordboka. Det kommer bl. a. av at det bare er individer som har rettigheter i forhold til åndsverksloven, juridiske personer som institusjoner kan bare ha rettigheter til kataloger eller registre. Kataloger og registre har en svakere beskyttelse enn åndsverk. Overført på leksikografisk arbeid kunne man tenke seg at en redaktør i og for seg kan ha opphavsretten til selve ordboksstrukturen, altså måten å samle dataene på, men ikke til dataene selv. Det vil si at det blir form og ikke innhold som beskyttes av lovverket.

4.2.3 Leksikografer i karantene?

Videre er det et problem at ordboksarbeid som er utført for ett forlag, blir utnyttet i forhold til et annet oppdrag på et annet forlag. Det kan være plagiat, som nevnt over, men problemet er enda mindre over-

siktlig hvis en og samme leksikograf skifter forlag eller har oppdrag for forskjellige forlag. Det kan være vanskelig å skille mellom hva som er ens allmenne fagkompetanse, og hva som er spesiell kunnskap som er samlet inn i forhold til et bestemt, betalt oppdrag. Det vil vel her alltid være et område som det er vanskelig å trekke klare grenser i, slik at det må bli opp til den enkeltes samvittighet og integritet å forholde seg til akseptable etiske standarder.

4.2.4 Kommersialisering

Omvendt kan det oppstå etiske konflikter ved at forlag eller andre oppdragsgivere ønsker å styre leksikografen, noe som kanskje er vel så vanlig. Det kan føre til at en leksikograf må gå på akkord med hva han eller hun ser som faglig forsvarlig, på grunn av de rammer som forlagene setter. Et leksikografisk produkt kan ha lav kvalitet fordi oppdragsgiveren ikke vil investere det som er nødvendig for å lage et godt produkt. Det vil her være mange skjæringspunkter til leksikografisk kriminalitet og kommersialisering av faget. Leksikografi er et fag som er mer utsatt for kommersialisering enn mange andre fag, nettopp fordi ordbøkene er så viktige for allmennheten. Det er etisk uforsvarlig å lage en ordbok som ikke holder faglig mål, mens markedsføring og utstyr for øvrig gir inntrykk av noe annet. Det er et farlig anslag mot leksikografien som fag og må tas svært alvorlig. Det skal svært grove tilfeller til før denne type leksikografi regnes som kriminell, men det fins en del ordboksprodukter som det burde vært regler eller lovhjemler mot å publisere. Det er dessverre slik at dårlige produkter kan gi bedre lønnsomhet.

4.3 Forholdet til brukerne

Det vil ikke alltid være lett å holde nivå I og II fra hverandre, prosess og produkt henger sammen som to sider av et ark papir. Men på nivå II vil lemmautvalg, morfologi, definisjoner og henvisninger være fremtredende.

Det har til en viss grad vært diskusjon i fagmiljøene om deskriptivitet og normativitet i ordbøker. De fleste konkluderer med at selv de ordbøkene som programmerklærer sin deskriptivitet, virker normerende. Det ligger så å si i leksikografiens natur, for ellers ville det jo ikke være nødvendig å kodifisere kunnskapen i en ordbok. Men det å skulle normere et språk, uansett hvilken grad av normativitet en uttrykker, er beheftet med mange etiske problemer. På en måte vil problemene vise seg ved omtrent de samme situasjonene som ved plagiering:

1. I **lemmautvalget** bør man tenke grundig gjennom hvilke kriterier som er lagt til grunn for utvalget. P. Diderichsen (1968:148) nevner f. eks. hvordan Molbech bare tok med ord som han mente var i samsvar med "dansk sprogtakt" i sine ordbøker (noe som førte til at ord som *Geburtsdag* ikke ble tatt med), altså at hans lemmautvalg var styrt av en form for ideologi og ikke faglige hensyn som f. eks. frekvens eller akseptabilitet, selv om han eksplisitt uttrykte at målet var å være deskriptiv. En metode for å unngå skjevhet i lemmautvalget har vi i korpusleksikografien, men i praksis er korpusundersøkelser som regel bare anvendt som støtte for andre måter å velge ut lemmaene på. I den grad en lager ordbøker ene og alene ut fra korpus, vil utvalgskriteriene bare være forskjøvet fra lemmautvalg til korpusutvalg. Selvsagt vil en korpusordbok være dekkende for det korpus den er laget ut fra, men det blir mindre interessant i vår sammenheng.

Det er ikke bare det som skal utelates i en ordbok, som er et resultat av vurderinger. Det er naturligvis vel så viktig hva som blir tatt med! Det er imidlertid ikke like greit å være fullstendig deskriptiv i enhver henseende, det fins grenser for hvilke ord vi bør akseptere som en del av vår språkkultur, f. eks. vil ord med klart rasistisk innhold ofte utelates, selv i deskriptive ordbøker. Ord med rasistiske, injurerende eller krenkende innhold bør utelates. I de to nye håndordbøkene for norsk er *nigger* tatt med, riktignok med opplysningen "neds.", mens *svaring* ikke er med, eller *jalla*, *guling* og *pakkis*. Det bør overveies nøye hvorfor og hvordan slike tabuord skal tas med, hva som er tabuord og hva som ikke er det. Kjønnsliv er åpenbart ikke så tabu i dag som for noen år siden, men tydeligvis er rasisme et tabuområde, i hvert fall blant leksikografer, og bra er selvsagt det, dersom det gjenspeiler leksikografenes holdninger. Men en ordbok skal jo primært gi brukerne informasjon om alle typer ord, også de som er markerte. En ordbok vil alltid kodifisere den allment aksepterte kulturen, det å utelate eller føre noe inn i en ordbok er en handling som bør vurderes så nøye fordi det faktisk er med på å skape eller forsterke den konvensjonaliseringen som språket er et produkt av. Å lage en ordbok er å gripe inn i selve den prosessen som en forsøker å beskrive.

En annen side ved utvalget er graden av konvensjonalitet. Det forventes at ord i en ordbok er allment brukte og forståelige ord, ikke sære engangslaginger som bare øker antallet lemmaer og som i verste fall kan vilde brukerne (det vil med Griceske termer være et brudd på kvantitetsmaksimen – ordbøker er også en form for kommunikasjon!). Oddvar Næs nevner i den tidligere omtalte anmeldelsen den russiske ordboksredaktøren Vladimir Arakin som ifølge Næs lagde en elendig norsk-russisk ordbok (1963) bl. a. fordi han var opptatt av å ha et så stort lemmautvalg som mulig. Dermed fikk han norsktalende studenter i Moskva til å produsere eksempler for seg, og han kom opp i det imponerende antall av 77 000 lemmaer, men det var klart på

bekostning av kvaliteten, da han tok med ord som *klembrille*, *Gaustadkandidat*, *hold tetuadunken din!* (= hold kjeft), det vil si både tilfældige laginger, slang og sære dialektuttrykk. Slikt er selvsagt ingen tjent med i en tospråklig ordbok, og det kan faktisk føre til at den som bruker ordboka kan dumme seg kraftig ut eller forårsake misforståelser eller konflikter.

2. I **morfologien** har vi i norsk et farlig terreng, det er stort sett her den norske språkstriden utkjempes. Av ideologiske ordbøker er Store norske ordbok (Kunnskapsforlaget 1991) et typisk eksempel i moderne norsk. Her er det med former som svarer til et bestemt språksyn og en bestemt språkpolitisk ide, nemlig at riksmål og moderat bokmål er et bedre redskap for tanken enn andre skriftspråksvarianter. Det fører til at ikke alle muligheter innenfor det morfologiske mylder i norsk rettskriving er med. Riktignok er det gjort rede for dette i forordet: "Bokens moderate bokmål konstitueres av de (mest) moderate bokmålsformene (1991), slik de finnes i Bokmålsordboka (1986) og Tanums store rettskrivningsordbok (7. utg. 1989)". Man skal være en ganske observant leser for å forstå at ikke normen i Bokmålsordboka og Tanum er fulgt, og at Store norske ordbok ikke gir en fullstendig beskrivelse av norsk rettskriving. Den samme ordboken er for øvrig gitt ut seinere med en klarere angivelse av det ideologiske innholdet i tittelen: Norsk illustrert ordbok. Moderat bokmål og riksmål (Kunnskapsforlaget 1993). Men det er nok ikke annerledes i den andre leiren i språkstriden, f. eks. er det valgfritt med infinitiv på *-e* eller *-a* i nynorsk, men det er svært vanlig at bare *-a*-formen står oppført under de enkelte lemmaene. Selv om det blir gjort rede for valgfriheten i et forord, innebærer det en viss styring av brukernes valg.

3. I **definisjonene** er det, som jeg har vært inne på, vanskelig å rettferdiggjøre at en begrepsavgrensning er mer korrekt enn en annen dersom flere bruksmåter står mot hverandre. En mye brukt løsning er å føre opp flere definisjoner, enten som homonymer eller polysemer. Men det er selvsagt en grense for hvor uttømmende en slik beskrivelse kan være, som nevnt er det den enkelte redaktørs intuisjon og mer eller mindre konvensjonaliserte oppfatning eller idiosynkrasier som blir avgjørende. Det er et tankekors, for ofte er leksikografiske definisjoner premissleverandører i mellommenneskelige konflikter i og med at definisjonene regnes som "svar" på konflikten. Mange ordboksfolk har vel opplevd å bli kontaktet av jurister eller andre som har vært involvert i konflikter, for å få kartlagt en gang for alle "hva et ord betyr". Nylig ble jeg bedt om å gi en uttalelse om betydningen av *søsknmoderasjon* i forbindelse med en konflikt i en barnehage, og i forbindelse med en rettssak om betydningene av det juridiske uttrykket *insolvens*. Det sier igjen noe om hvordan ordbøker og leksikografer faktisk brukes i samfunnet. Det som står i ordboka, er "sannheten", og

det som ikke står der, teller ikke med og regnes ikke som språk eller "ordentlige ord". Det synet forsterkes av at det i moderne reklame ofte står sitater eller kvasisitater fra ordbøker som "bevis" på objektivitet eller korrekt innhold i det som står i reklametekstene.

At definisjoner ikke representerer den hele og fulle sannhet om et ords betydning, blir godt eksemplifisert ved en sammenlikning av Bokmålsordboka og Nynorskordboka, der flere ord har fått forskjellig definisjoner. Disse forskjellene kan vanskelig skyldes annet enn den enkelte redaktørs personlige mening om betydningen, da få eller ingen nordmenn vil mene at bokmål og nynorsk er to forskjellige språk, noe som vel må være tilfellet dersom de samme ordformene har forskjellig innhold, slik som vist i figur 2.

Nynorskordboka:

Bokmålsordboka:

1 *gyte* f2 1 *gytt* rogn el. mjølke; got (2) 2 *fiskeyngel* II *gyte* [gjote] *gyt* [*gyter*]; gaut, *gote* el. -t el. *gyte* v2 (norr *gjóta*; smh med *gjøse*) i helle, renne *g- olje* på elden 2 renne (støypemasse) i ei form; støype *g- knappar* 3 om fisk: leggje rogn el. sprøyte ut mjølke *laksen har gode*

1 *gyte* *gyta* I-nj utgytt rogn, *fiskeyngel* II *gyte* v2 el. pret *gjet* (norr *gjóta*) i helle, renne, jf *ugyte* / *g- olje* på *tilden*, *oppført hav*, se *olje* 2 om fisk: legge rogn, sprøyte ut melke -ferdig *g- fisk* -plass -tid

Figur 2. Artikkelen *gyte* i Nynorskordboka og Bokmålsordboka

4. I henvisningene kan redaktøren også styre brukernes valg, f. eks. er Helleviks nynorske ordliste (Hellevik 1990) redigert slik at det henvises fra samformen *ansikt* til *andlet*, men ikke omvendt, fordi han ønsket at brukerne skulle velge formen *andlet* og helst ikke komme på at formen *ansikt* også er brukbar i nynorsk. Det er et klart eksempel på ideologisk vinkling av en ordbok.

På samme måte kan en gå gjennom alle de valg som er gjort i en ordbok og peke på etiske problemstillinger, ikke minst i det overgripende og fatale valg som en gjør når det bestemmes hvilke ordbøker som skal skrives, og hvilke som ikke skal skrives. Her er det ofte kommersielle hensyn som styrer, og det innebærer at de akademiske institusjonene må være seg det store ansvaret bevisst ved å fremme arbeidet med økonomisk lite interessante ordboksprosjekter, f. eks. Norsk Ordbok.

5. Løsningsforslag

Det vil selvsagt aldri bli mulig å lage ordbøker som er helt objektive eller som ikke inneholder et normativt aspekt styrt av ideologier eller andre overbygninger. Men noe som er mulig å rette på, er å redigjøre for de modellene en bygger på, eller de ideologiene som styrer valgene en tar som redaktør av en ordbok. Det er å undervurdere leserne/brukerne når en unnlater å gjøre oppmerksom på at en ordbok

bare representerer et utsnitt av språkbruken, kanskje til og med et villet eller skjevt utsnitt. Svært mange tror at ordbøkene oppgir sannheten, og ingenting annet enn den, samtidig som det er den hele og fulle sannhet som er oppgitt. Jeg har svært ofte hørt folk (også lærere) si at det og det ordet ikke er noe ord, for det står ikke i ordbøkene. Det er opplæring i slik tankegang som gjør at språkrøktene tar fra alminnelige språkbrukere deres eget språk og gir grunnlag for misforståelser som "det er visst ikke noe ord, det er bare noe vi sier, eller det er bare slang, eller det er bare et uttrykk vi bruker her i bygda". Selvsagt er det riktig at en ordbok først og fremst tar inn det som er forholdsvis sterkt konvensjonalisert, men det har vært lite drøftet hvordan denne konvensjonaliteten skal beregnes. I arbeidet med Nynorskordboka, som hadde som siktemål å dekke ordforrådet i nynorsken samt alle dialektene i Norge, ble det operert med 3-fylkesregelen, det vil si at et ord skulle være belagt i minst tre fylker for at det skulle tas med. Denne løsningen er en form for begrenset deskriptivitet, men hvilke kriterier som har gitt regelen, er det ikke gjort rede for, altså hvorfor det ikke er nok med to fylker, eller kanskje det burde være fire, eller kanskje burde det være en viss geografisk avstand mellom disse fylkene? Et annet problem er at det vil være tilfeldig hvor mye som er skrevet på de forskjellige dialektene fra fylke til fylke. Fylker med en sterk lokaltradisjon og en oppvurdert dialekt vil sannsynligvis lettere kunne vise belegg enn fylker med en lavprestisjedialekt eller -kultur. Men jeg vil her påpeke det prisverdige i at en i forordet i det hele tatt gjør rede for sitt utvalg og sine utvalgs-kriterier, det er heller et unntak enn en regel at det gjøres.

John Williams (1992:565) antyder at de fleste forlagene benytter seg av noen leveregler i forbindelse med plagiatproblemene. Han etterlyser en standardisering og allmenngjøring av disse reglene. Jeg mener det er et godt forslag. Leksikografien burde få sin egen "Vær varsom"-plakat. Det ville løse mange av nivå I-problemene. Om man i tillegg kunne være flinkere til å gjøre rede for de forelegg man har, hvilke personer man har fått kommentarer fra og hvem man har lånt definisjoner fra, ville det vært et langt skritt framover. Det skulle heller ikke være noe i veien for at leksikografene utvikler en bedre henvisningsteknikk enn den som er vanlig i dag. Fordelen med moderne teknologi gjør at informasjon kan skjules i databasen, slik at kravet til knapphet ikke er så tvingende som tidligere.

Nivå II-problemene kan løses ved at det gis bedre informasjon til brukerne om de produktene ordbøkene faktisk er. Det bør være anstendige "vaskesedler" som gir korrekt informasjon, ikke bare om hvor mange "ord" ordboka inneholder, enhver leksikograf vet at en ordbok med 600 000 ord kan være mye mindre verdt enn en ordbok med 30 000 ord. Det bør også vises moderasjon i graden av avgjorthet i definisjoner og forklaringer. Bare et navn på ei ordbok som Nynorskordboka/Bokmålsordboka mener jeg er svært ambisiøse titler,

den bestemte formen uttrykker jo en slags monopolrettighet på sannheten om bokmålet hhv nynorsken. Det har bl.a. provosert meg til å ha arbeidstittelen *Kvinneordboka* (Fjeld 1992) på et prosjekt jeg arbeider med. Prosjektet kom i stand på grunn av det mannsvridde perspektivet i lemmautvalg, definisjoner og eksempler. Selvsagt er det ikke bare titler i bestemt form som gjør at det loves mer enn det holdes. Vi har et stort ordboksverk under arbeid i Norge, *Norsk Ordbok*. Tittelen antyder at hele det norske språket er ordbokens gjenstand, men det kan diskuteres, siden det bare er nynorsk og norske dialekter som danner grunnlaget for den. Det presupponerer at all annen språkbruk i Norge er det som engang ble kalt "norsk-dansk". Man kan nærmest alltid legge andre perspektiver til grunn og på liknende måte finne skjevheter. Det er betimelig å peke på at også leksikografer bør vise ydmykhet overfor dem som egentlig eier språket, nemlig alle språkbrukerne.

De etiske problemene i leksikografisk arbeid er ikke helt enkle å hankses med i alle sine fasetter. Mye kommer nok av at leksikografien er å betrakte som et gammelt håndverk, av noen til og med som en kunst, og at metaleksikografien som vitenskap bare er i sin utformingsfase. Jeg mener at disse refleksjonene viser hvor viktig det er at vi får en utviklet metaleksikografi, først da kan en bli seg bevisst vitenskapsteoretiske og forskningsetiske problemer som praktisk leksikografi innebærer. Det betyr ikke nødvendigvis at en skal redegjøre for alt mulig i alle mulige henseender, det fins faktisk en god del forhold som vi ikke vet nok om også i språkvitenskapen til at de kan få en fullstendig beskrivelse, men det bør ikke forhindre en fra å skrive så gode ordbøker som mulig. Til syvende og sist vil så uttømmende redegjørelse for vitenskapelig metode, ideologisk ståsted, inspirasjonskilder og faglige forbilder gjøre brukerne av ordbøkene til mer kritiske og bedre ordboksbrukere, og det vil komme hele faget leksikografi til gode. Dersom det "fuskes for mye i faget", vil det kanskje på kort sikt komme noen økonomisk til gode, men neppe faget som sådant eller den vitenskapelige tradisjon vi ønsker å stå i.

Mitt forslag er at Nordisk forening for leksikografi tar opp til vurdering den ideen Williams framsetter i sitt foredrag, og som et første skritt forsøker å utarbeide en "vær varsom"-plakat for leksikografer. Det vil alltid finnes områder som ikke lar seg regulere juridisk, der det vil være opp til den enkelte å ta avgjørelser. Det er et kjennetegn på et godt fagmiljø at en tar på seg det ansvaret det er å bevisstgjøre alle som arbeider på feltet, i en god, etisk fagtradisjon.

Litteratur

Ordbøker

- Bokmålsordboka = B. Wangensteen/M.I. Landrø: *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo: Avdeling for leksikografi, Norsk språkråd og Universitetsforlaget AS 1993.
- Guttu, Tor: *Store norske ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget 1991.
- Guttu, Tor (red): *Norsk illustrert ordbok. Moderat bokmål og riksmål*. Oslo: Kunnskapsforlaget 1993.
- Hellevik, Alf 1990: *Nynorsk ordliste. Større utgåve med fototar, formorskingstillegg og liste over forkortingar. 6. utgåva*. Oslo: Det norske samlaget.
- Norsk Ordbok = Hellevik, A. & al: *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget 1966–.
- Nynorskordboka = M. Hovdenak/L. Killingbergtrø/A. Lauvhjell/S. Nordlie/M. Rommetveit/D. Worren: *Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Oslo: Norsk leksikografisk institutt, Norsk språkråd og Det Norske Samlaget 1986.

Annen litteratur

- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1994: *Manual i fagleksikografi*. Her-ning: Systime.
- Curtius, Ernst Robert 1953: *European Literature and the Latin Middle Ages*. New York/Evanston: Harper & Row, Publishers Inc.
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora 1994: *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsviten-skap, jus og humaniora*. Upublisert.
- Diderichsen, Paul 1968: *Sprogsyn og sproglig oppdragelse*. Køben-havn: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 1992: *Kvinneordboka, idé og opplegg. I: Britt-Louise Gunnarsson/Caroline Liberg (red): Språk, språkbruk och kön. Rapport från ASLA:s nordiska symposium Uppsala, 7–9 november 1991*. Uppsala: ASLA:s skriftserie, 175–185.
- Hausmann, Frans Josef 1989: *Die gesellschaftlichen Aufgaben der Lexikographie in Geschichte und Gegenwart. I: Hausmann & al: Wörterbücher... Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, Bd. 5.1*. Berlin/New York: de Gruyter, 1–19.
- Nordborg, Arne 1981: *Innføring i pedagogiske forskningsmetoder og forskningsetikk*. Bergen: stensil.
- Næs, Oddvar 1977: Om ordbøker og "Gaustadkandidaten" til profes-sor Arakin *Morgenavisen* 25.3.1977.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium.

Williams, John 1992: The question of plagiarism and breach of copyright in the dictionary-making process (with particular reference to the UK). I: *Euralex '92 Proceedings II*. Tampere: Tampereen Yliopisto, 561–567.

Martin Gellerstam

Produktionsordböcker – vad är det?

What lexical assistance could be useful in second-language production? Lexicographers would probably say something about **active** dictionaries. So what is an active dictionary (or a dictionary of **encoding** or **production**) for L2 production? It is not a learner's dictionary in the Longman and COBUILD tradition, neither is it just a bilingual dictionary. In fact, there is something to be said for various aspects of both traditions. A good, active tool for L2 production should help the learner to produce an L2 text, using correct syntax and idiomatic expressions. There are two ways leading to this goal. One way is going deeper – much deeper – into the contrastive description of the languages involved, including definition, valency data, contrasting semantic fields and collocations. The other way leads the learner back to the language surface by using parallel corpora. This is one example of lexicography at the crossroads. The concept of dictionary is becoming more and more heterogeneous.

Vad skall man använda för hjälpmedel när man vill uttrycka sig – i tal eller skrift – på ett främmande språk? Lexikologer ser idag gärna svaret i alltmer sofistikerade **produktionsordböcker**, med riklig explicit information om hur man sätter samman välformade konstruktioner och kollokationer på andraspråket.

Produktionsordböcker (eller **inkodningsordböcker**, **aktiva ordböcker**) är överhuvudtaget i ropet, de må vara enspråkiga eller tvåspråkiga. Detta är en naturlig motrörelse mot den tradition som sett ordböcker som i första hand hjälpmedel för förståelse ("vad betyder detta ord i texten?"). Den traditionella uppfattningen stöds för övrigt av användarundersökningar som visar att det vanligaste bruket av ordböcker i allmänhet just är att se efter vad ett ord betyder. Sådana ordböcker för förståelse kallas idag **receptions- eller avkodningsordböcker** – eller med en lite olycklig term – **passiva** ordböcker. Motsatsen *aktiv-passiv* är mindre bra eftersom den för tankarna till en skillnad i graden av aktiv insats från användarens sida.

I Sverige har de traditionella tvåspråkiga skolordböckerna i riktning från svenska till ett främmande språk legat närmast det som man skulle kunna kalla produktionsordböcker. Här kan man utgå från ett innehåll formulerat på L1 och sedan förhoppningsvis få motsvarigheten på L2. Men när det gäller att utrusta ordböcker med explicita uppgifter om grammatik och betydelse för andraspråksinlärare så är det snarast de enspråkiga inlärningsordböckerna som har visat vägen. Med något undantag (*Svenska ord*, se nedan) saknas sådana i Sverige – istället är det England som har en tradition på området. Vi skall först se lite närmare på denna tradition.

Inlärningsordböcker

Den enspråkiga ordboken för andraspråksproduktion (som engelsmännen kallar **learner's dictionary** och som här i fortsättningen skall kallas **inlärningsordbok**) är idag föremål för stort intresse inom lexikografen. Till detta bidrar säkerligen de välkända nyheterna inom denna lexikonkategori som under senare år kommit i England från Longmans och Collins förlag. Lexikontypen har också diskuterats åtskilligt under senare år (se t.ex. Battenburg 1991 och Kempcke 1992). En trend tycks vara att göra inlärningslexikon på andra språk än engelskan men med *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE) respektive *Collins COBUILD English Language Dictionary* (COBUILD) som förebilder.

De enspråkiga inlärningsordböckernas historia är tätt förbunden med allmänna språkpedagogiska strömningar under 1900-talet (Battenburg 1991:19). Den klassiska språkinläringen från förra seklet handlade mest om grammatik och översättning, både till och från L2 (från början särskilt de klassiska språken). Undervisningen skedde på modersmålet och tvåspråkiga lexikon passade väl för den huvudsakliga inriktningen på översättning.

Under början av 1900-talet kommer en reaktion mot den ensidiga inriktningen på kunskap om det främmande språket till skillnad från färdighet i språket. Den s.k. direktmetoden inriktas istället på att utveckla elevens muntliga färdigheter: man talar på andraspråket i undervisningen, grammatiken presenteras induktivt genom språkanvändning, översättning minskar i betydelse. Tvåspråkiga lexikon kritiserar av många skäl: de befäster föreställningen om ett-till-ett-förhållanden mellan modersmålet och L2, de leder till interferens mellan språken och dessutom behövs de ju inte när översättningsövningar har reducerats till ett minimum.

Det språkpedagogiska dragkampen fram till idag, med inslag som audio-lingval metod, "drill-and-kill"-metodik och insiktsmetod skall här inte vidare beröras. Men med direktmetoden som utgångspunkt skapas i England den tradition som vi här kallar inlärningsordböcker, alltifrån Michael Wests och James Endicotts *New Method Dictionary* på 30-talet och *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (OALDCE) på 40-talet till – bland flera andra – de tidigare nämnda ordböckerna från Longmans och Collins omkring 1980.

Inlärningsordböckerna lever upp till den pedagogiska metoden på flera sätt. Användaren rör sig enbart inom målspråket, något som underlättas genom att ordförklaringarna förenklas, antingen genom en definitionsvokabulär eller genom ordförklaringar på enkel prosa modell COBUILD. De språkexempel som användaren kommer i kontakt med är utformade utifrån L2:s förutsättningar och bygger – åtminstone i COBUILD:s fall – på en specifik korpus. Konstruerade exempel av typ *the man hit the ball* (välkänt från transformations-

grammatiken) lyser med sin frånvaro. Det finns också en ökande medvetenhet om behovet att beskriva ords kollokationsmönster.

Utvecklingen av dessa lexikon mot större grad av explicitet är däremot knappast i linje med direktmetodens pedagogik som förordar implicita grammatikregler snarare än explicita. Men språkproduktion kräver explicit information, särskilt kanske på syntaxens område. För att man skall kunna formulera korrekta meningar behövs inte bara typiska exempel utan också explicit kunskap om gränserna för den syntaktiska variationen. Sådana uppgifter fanns redan i OALDCE och i både LDOCE och COBUILD har den grammatiska informationen utvecklats vidare. Utformningen av dessa uppgifter har utsatts för kritik eftersom det är svårt att kombinera exakthet med läsbarhet (Gellerstam 1988).

Ett försök att dra nytta av erfarenheterna ur de engelska inlärningsordböckerna är den svenska enspråkiga invandrarordboken *Svenska ord* (2 uppl. 1993). Ordboken har den dubbla funktionen som ett översättningsunderlag för tvåspråkiga ordböcker på olika invandrar-språk och som en enspråkig inlärningsordbok. Från de engelska inlärningsordböckerna kommer bl.a. enkelheten i utformningen av förklaringar och en explicit syntaktisk presentation (Gellerstam 1988). Trots detta delar den med de engelska förlagorna den bristen att den är svår att använda för språkproduktion.

Allt som allt har dock de engelska inlärningslexikonerna blivit mönsterbildande för motsvarigheter på andra språk. Det har också påpekats (Quirk 1986) att vissa drag i uppläggningsen av inlärningsordböckerna i sin tur har påverkat de allmänna ordböckerna för modersmålsinläring.

Tvåspråkiga eller enspråkiga inlärningsordböcker?

Enspråkiga inlärningsordböcker har visserligen åtskilliga drag som gör dem lämpliga för andraspråksproduktion – men problemet kvarstår att man måste veta var man skall leta för att hitta information i en enspråkig ordbok (se Gellerstam, Malmgren & Toporowska Gronostaj 1992). Om man vill översätta det svenska uttrycket *lägga fram ett förslag* så måste man börja någonstans: vad heter *lägga fram* på engelska? Heter det *put forward*, *propound*, *set out*, *submit*, *present* eller helt enkelt *produce*? Och vad heter *förslag*? Heter det *proposal*, *suggestion*, eller kanske *scheme*? Erfarenhetsmässigt är det så att verb och substantiv kollokerar på ett bestämt sätt i sådana här fall. Efter en hel del letande hittar man i COBUILD i definitionen på ordet *submit* en upplysning om att man kan använda *proposal* som objekt (dock finns det inget exempel som stöder saken). Kanske heter det helt enkelt *make a proposal*. Men säker kan man inte vara och det tar tid att navigera i enspråkiga ordböcker om man inte redan kan åtskilligt.

Är det då bättre att lita på tvåspråkiga ordböcker? Fördelen är naturligtvis att man har något att utgå från, dvs. ett ord eller uttryck på sitt eget språk. Man har också den fördelen att alla kommentarer är på ens modersmål. I fallet *lägga fram ett förslag* hittar man (i *Stora svensk-engelska ordboken*) under verbet *uttrycket* objekten *förslag*, *uppsats* och får då upplysningen att det kan heta *submit*. Under *förslag* finns en hel del förslag till översättning, dock inte just det aktuella uttrycket.

Ändå är bra tvåspråkiga ordböcker kanske bäst när det gäller kollokationer av den här typen. Kritiken mot dessa ordböcker är annars framförallt att de kopplar ord på ena språket till ord på ett annat språk istället för att faktiskt definiera orden. Svårigheten blir därför att veta exakt vilken ekvivalent som skall väljas. I bästa fall finns en antydan genom att en synonym anges men närmare än så kommer man inte.

Dessutom orsakar tvåspråkiga lexikon interferens. Snell-Hornby (1984:274) uttrycker saken så här:

The vocabulary of the foreign language is internalized and interpreted, not against its own social and cultural background, but in terms of suggested dictionary equivalents in the native language.

Men den som lär sig ett språk vill faktiskt trots allt ha en bra översättningsekvivalent, det räcker inte med en bra definition på andraspråket. Erfarenheten visar också att tvåspråkiga ordböcker används på alla kunskapsnivåer. Hartman (1987) skriver att "the idea of 'weaning away' the learner from the translation dictionary seems rather unrealistic". Det finns inte heller något stöd för den rimliga tanken att det finns en progression från tvåspråkiga lexikon på elementär nivå till inlärningslexikon på en mer avancerad nivå och allmänna enspråkiga ordböcker på den mest avancerade nivån (Battenburg 1991:23).

Hjälpmedel till produktion på L2

Det ser ut som om varken den enspråkiga inlärningsordboken eller den tvåspråkiga ordboken (finns det någon särskild inlärningsvariant av denna?) i sin nuvarande form är idealiska redskap för språkproduktion. Man kan visserligen bygga ut den enspråkiga inlärningsordboken på olika sätt och göra den bättre för förståelse av ett L2 – men för produktion krävs något annat. Det paradoxala är att man helst från början skall känna till det man letar efter eller åtminstone veta var man skall finna det. När det gäller den tvåspråkiga (inlärnings)ordboken så är ekvivalenterna i allmänhet alltför otydligt preciserade för att man skall kunna välja rätt.

Vi skall se på två möjliga vägar ur detta dilemma. Den ena vägen går via fördjupad kontrastiv information inom ramen för en tvåspråkig ordbok, den andra vägen går tillbaka till ytan, till systematise-

rade tvåspråkiga textexempel. Riktmärket är hela tiden: hur skall inläraren på effektivast möjliga sätt hitta rätt vid produktionen av L2? Om sökandet efter detta hjälpmedel för utanför den normala ordbokens ram så får detta inte innebära ett hinder.

(1) *Kontrastiv svensk-polsk verbordbok*

"Den tvåspråkiga ordbokens uppgift är att förse ord och uttryck på källspråket med semantisk och bruklighetsmässigt så likvärdiga motsvarigheter som möjligt på målspråket" (Svensén 1987:134). För att hitta dessa ekvivalenter behövs en hel del kunskap om presumtiva ekvivalenter språkliga uppträdande. Man behöver precisera ekvivalenternas betydelse (vilket på sin höjd brukar ske genom någon synonym), den syntaktiska och semantiska valensen och kollokationer – och allt detta är sällsynt även i ambitiösa tvåspråkiga ordböcker.

Ett försök att göra en noggrann kontrastiv beskrivning i flera av dessa avseenden är Maria Toporowska Gronostajs kommande kontrastiva svensk-polska verbordbok (se Toporowska Gronostaj 1994). Materialet ligger i en HyperCard-applikation och är under uppbyggnad. Ordbokens mikrostruktur omfattar en rad formella egenskaper hos ekvivalenten och en noggrann definition. Men framför allt ingår syntaktiska och semantiska kommentarer som gäller aspekt, aktionsart, konstruktionsväxlingar m.m., konstruktionsuppgifter i form av syntaktisk och semantisk valens och uppgifter inom ramen för det semantiska fältet (hyperonymer, hyponymer, kohyponymer, synonymer och antonymer).

Som exempel på hur valensuppgifter kan se ut i ordboken citeras här uppgifter för verbet *öppna*.

Tabell 1. *Valensuppgifter för verbet öppna 1°(4) – otwierac 1°1(2)*

Konstr. 1

S öppnade O (PO:med) (PO:åt/för)

... S öppnade

(S-nom) otwierał (O-dat) O-ack (O-instr.)

...otwierał

Konstr. 2

S öppnade O:refl. (PO:för)

a. (S-nom) otwierał O:się (P:przed + O-instr.)

... (S-nom) otwierał O:się

b. (S-nom) O:się otwierał (P:przed + O-instr.)

... (S-nom) O:się otwierał

(S=subjekt, O=objekt, PO=prepositionsobjekt)

Exemplet ger information om semantisk och syntaktisk valens, argumentens och fyllnadsledens uppträdande inom valensramen (obligatorisk närvaro med fetstil), maximal och minimal valensram och kongruens mellan fyllnadsleden (understrykning). Fyllnadsleden indelas i olika nivåer – från obligatorisk förekomst till fakultativ – i enlighet med Somers (1987) valensskala.

Toporowska Gronostaj ger också information om verbens uppträdande i semantiska fält. Med hjälp av parametrar som *synonym*, *hyperonym*, *hyponym*, *kohyponym* och *antonym* återges verben inom respektive språks semantiska referensram. Detta ger en skarpare bild av skillnader mellan språken och lyfter fram det kontrastiva perspektivet som det centrala i den tvåspråkiga ordboken.

Modellen vänder sig enligt Toporowska Gronostaj i första hand till dem som håller på att lära sig målspråket eller vill fördjupa sina kunskaper i det. Hon hänvisar till att det har många drag gemensamt med LDOCE och COBUILD och är tänkt att "aktivt stödja inläring av det främmande språket". Datalagringen av materialet underlättar för läsaren att hämta information utan att bli översvämmad med data. Hon ser presentationsformen som "ett uttryck för att tvåspråkig lexikografi ej bör presupponera existensen av på förhand givna översättningsekvivalenter, utan snarare bör utgå från det motsatta och mer skeptiska antagandet att det mellan två lexikologiska system föreligger invecklade och differentierade relationer" (Toporowska Gronostaj 1994). En sådan syn – menar hon – kan ge upphov till "nya och konstruktiva lösningar inom den tvåspråkiga lexikologin".

Den här typen av fördjupade tvåspråkiga analyser är nödvändiga för att komma tillrätta med den tvåspråkiga ordbokens brister. Troligen är ett nytt medium som databasen den lämpligaste formen för sådan analys. Kanske skall man se detta verblexikon som en explicit beskrivning av tvåspråkig kompetens inom ett begränsat men viktigt fält. För den lite mer lättsinnige användaren som bara vill ha en översättning ställer databasen möjligen lite för stora krav på lingvistisk kompetens. Men kunskapen finns där och kan utnyttjas för olika tillämpningar, alltifrån kontrastiv forskning i allmänhet till praktisk översättning.

(2) *Parallellkorpus*

För produktion av andraspråk krävs både djupare insikt om kontrastiva förhållanden och tillgång till systematiskt ordnade autentiska exempel. Här är parallella texter ett gammalt pedagogiskt hjälpmedel för inläring av ett främmande språk. På senare tid har datatekniken inneburit nya möjligheter att koppla texter på olika språk till varandra. Användningsområdena skiftar från inlärningskorpusar (Granger 1993) till kommersiella tvåspråkiga texter som hjälpmedel vid maskinöversättning. Till den senare typen hör IBM:s Translation Manager –

som har funnits några år – och Siemens nyligen lanserade Eurolang Optimizer. Typiskt är dessa kopplade texter tänkta att ingå som ett av flera hjälpmedel för översättare, tillsammans med sådant som tillgång till termordböcker (och vanliga tvåspråkiga ordböcker).

Men översättarens hjälpmedel skiljer sig i grund och botten inte från den mindre förfarne inlärarens behov: man behöver konkreta och många exempel på översättning av specificerade ord och uttryck, helst utan att slå sig igenom en komplicerad lexikonartikel för att i bästa fall komma fram till något som liknar en översättning av det uttryck man utgår från. Helst vill man slippa att dränkas av information och bara få exempel på (olika) översättningar av det efterfrågade uttrycket i L1. Låt oss ta ett exempel. En översättare från engelska till svenska vill ha hjälp med översättningen av engelskans *had to*. Han vill gärna gå direkt till det ställe där han misstänker att informationen kan finnas. Han går då till en parallellkorpus och skriver på datorn direkt den engelska konstruktionen *had to* som kan översättas på olika sätt. Så här:

Tabell 2. Översättning av engelska *HAD TO* i *Romaner 1976–77*
(källhänvisningarna är utelämnade)

Jag **fick** använda all min viljestyrka för att behärska mig och bara sitta där och stirra på honom och kämpa emot.
 Brigie **fick** behärska sig för att inte skynda till Barbaras hjälp.
 Han **fick** lämna Eton sen han hade blivit misstänkt för något fuffens och efter det var han illa ute vid flera tillfällen.
 Annas mor **var tvungen att** arbeta från morgon till kväll i en affär som låg åtta kilometer därifrån.
 Han **var tvungen att** behärska sig, gå långsamt fram, långsamt ...
 Hon **var tvungen att** bevisa för honom att hon hade humor.
 Han **fick lov att** knacka tre gånger innan dörren öppnades av en flicka i ungefär Lucys ålder.
 Hon **fick lov att** stiga ner från trottoaren när hon kom till magasinet, för de höll på att lasta av en forvagn där.
 Det här stället dit Lucy skulle tycktes vara ett allmänt sjukhus där man inte **behövde** betala.
 Vi flyttade sedan till en lägenhet, där vi inte **behövde** betala någon hyra i gengäld för tre timmars städning varje dag.

Exemplet ovan är konstruerat med hjälp av autentiska översättningar till svenska av engelska romaner. Översättningshjälpen förutsätts vara datorbaserad, dvs. de två texterna ligger lagrade tillsammans i en dator tillsammans med sökprogram. En viktig poäng med datorn som hjälpmedel är att användaren bara får svar på sin avgränsade fråga och inte behöver ställas inför sökning i en stor datamängd (som fallet är med läsaren av större ordböcker). Den tänkta gången bakom den datorstödda översättningshjälpen är följande.

1. Originaltexten och den svenska översättningen länkas samman mening för mening. En hel del skarpsinne ägnas idag åt att på statistisk väg underlätta sådan hoplänkning (eng. *alignment*).
2. Originaltexten görs tillgänglig för fritextsökning, dvs man skriver på skärmen ett ord eller ett uttryck på originalspråket. Det förutsätts att man skall kunna skriva enskilda ord på lemmanivå, inte bara på grafordsnivå (alltså *have to* snarare än böjningsformerna *had to* etc. Engelskan med sin sparsamma böjningsmorfologi är enkel i det här avseendet.
3. Datorprogrammet hämtar de svenska meningar som motsvarar (dvs. är översättningar till) de engelska meningar där frasen *had to* förekommer. Däremot finns det inget enkelt sätt att koppla ord till ord och uttryck till uttryck. Det finns visserligen ett sätt att komma under meningens ram, nämligen med hjälp av en tvåspråkig ordbok. I fallet med *had to* kan man exempelvis tänka sig att man har en koppling till möjliga ekvivalenter på svenska: *fick, fick lov att, var tvungen att, behövde* (med vederbörliga böjningsformer). Programmet letar i så fall efter någon av ekvivalenterna i de aktuella översatta meningarna och plockar fram den som råkar finnas. Problemet är förstas att tvåspråkiga lexikon inte kan förutse alla fall av fria eller omskrivande översättningar som ligger vid sidan av de uppräknade ekvivalentförslagen. Men då har man fortfarande möjligheten att se på hela meningen.

Parallellkorpusar är idag en viktig ingrediens i datorstödd översättning och står på dagordningen vid konferenser i datalingvistik, korpuslingvistik och lexikografi. Deras pedagogiska implikationer blir också allt tydligare. Det som kan kallas *learner corpora*, aktualiserat bl.a. av ett projekt vid det belgiska universitetet i Leuven (Granger 1993), har vi troligen bara sett början på.

Problemet med översättningstransfer vid användning av parallellkorpusar skall inte underskattas. Det finns väldokumenterade exempel på *translationese* (Gellerstam 1986) och motståndare till översättningar som forskningsunderlag förespråkar texter som uppkommit oberoende av varandra på flera språk (Andersson 1992) eller helt enkelt korpusar på olika språk som enbart har det genremässiga gemensamt. Förespråkarna av parallella texter tonar ned riskerna och pekar på det pedagogiska faktum att all språklig inlärning utgår från den språkliga kunskap som man redan har förvärvat på sitt modersmål. Här är vi alltså tillbaka i den pedagogiska diskussion som en gång ledde till dagens inlärningslexikon.

Man kan tycka att en plädering för parallella korpusar inte är lexikografins bord. Är man lexikograf så är svaret på nya utmaningar just nya ordböcker. Men om man inom lexikografins forskningsområde uppmärksammat behovet av produktionshjälpmedel så bör man inte i första hand ställa sig frågan: hur skall en ordbok se ut som hjälper till

med andraspråksinläring. Istället skall man ställa sig frågan: vilket hjälpmedel är jag bäst betjänt av för att formulera mig på andraspråket?

Mycket tyder på att den traditionella ordboken står vid en skiljeväg där man får ta ställning till nya möjligheter att presentera, distribuera och uppdatera lexikalisk information. Vilken roll kommer att spelas av datalagrade textkorpusar, lexikaliska databaser, CD-ROM etc. och vilken roll kommer att spelas av lexikonet för nya syften som maskinöversättning, kontrollsystem för grammatik, stil, stavning, avstavning? "Ordboken" håller på att bli ett alltmer heterogent begrepp.

I ett sådant läge kan vi tänka oss olika svar på vår fråga om lämpliga hjälpmedel för andraspråksproduktion. Vi kan gå i riktning mot ett fördjupat kontrastivt produktionslexikon – men vi kan också ha god nytta av något så enkelt som en tvåspråkig korpus.

Litteratur

- Andersson, Sven-Gunnar 1992: Kontrastiv stilistik svenska-tyska. I: *ASLA Information* 18:2, 11–15.
- Battenburg, John 1991: *English Monolingual Learner's Dictionaries*. (Lexicographica, Series Maior 39). Tübingen: Niemeyer.
- COBUILD = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. 1987. London/Glasgow: Collins.
- Gellerstam, Martin 1986: Translationese in Swedish Novels Translated from English. I: Lars Wollin & Hans Lindquist (utg.), *Translation Studies in Scandinavia*. Lund: CWK Gleerup.
- Gellerstam, Martin 1988: Verb Syntax in a Dictionary for Second-Language Learning. I: *Studies in Computer-Aided Lexicography*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 103–123.
- Gellerstam, Martin, Malmgren, Sven-Göran & Toporowska Gronostaj, Maria 1992: Inlärningslexikon. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.), *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 347–356.
- Granger, Sylviane 1993: The International Corpus of Learner English. I: Jan Aarts & Pieter de Haan & Nelleke Oostdijk (eds.), *English Language Corpora: Design, Analysis and Exploitation*. Amsterdam & Atlanta.
- Hartman, Reinhard (ed.) 1984: *LEXeter '83 Proceedings*. Tübingen: Niemeyer.
- Hartman, Reinhard 1987: Four perspectives on dictionary use: a critical review of research methods. I: Anthony Cowie (ed.): *The dictionary and the language learner*. (Lexicographica Series Maior. 17) Tübingen: Niemeyer, 11–28.

- Kempcke, Günter 1992: Organisationsprinzipien und Informationsangebote in einem Lernerwörterbuch. I: Ursula Brausse & Dieter Viehweger (utg.), *Lexikontheorie und Wörterbuch*. (Lexicographica, Series Maior 44.) Tübingen: Niemeyer, 165–243.
- LDOCE = *Longman Dictionary of Contemporary English*. London: Longman 1978.
- OALDCE = *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press 1948.
- Quirk, Randolph 1986: Opening Remarks. I: Robert Ilson (ed.) *Lexicography: An Emerging International Profession*. Manchester.
- Snell-Hornby, Mary 1987: Towards a Learner's Bilingual Dictionary. I: Anthony Cowie (ed.) *The Dictionary and the Language Learner*. (Lexicographica. Series Maior 17). Tübingen: Niemeyer, 159–170.
- Somers, Harold 1987: *Valency and Case in Computational Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Stora svensk-engelska ordboken*. Stockholm: Esselte Studium 1988.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska Nomenklaturcentralen.
- Svenska ord med uttal och förklaringar*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts 1992.
- Toporowska Gronostaj, Maria 1994: Mot en mångdimensionell tvåspråkig ordbok. I: *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konfernce om Leksikografi i Norden 11–14 maj 1993*. Köpenhamn: LEDA (Foreningen af Leksikografer i Danmark), 96–107.
- West, Michael & Endicott, James 1935: *New Method Dictionary*. London: Longmans.

Risto Haarala

De viktigaste ordböckerna över finskt allmänspråk

The article illustrates the origin and general significance of the most important general dictionaries of the Finnish language. The first monolingual dictionary of standard Finnish appeared on the initiative of politicians and it was published as late as in 1951–61. It was chiefly based on material collected in the early nineteen thirties and consequently somewhat out of date even at the time of publication. For purposes of illustrating current usage this work has now been superseded by Suomen kielen perussanakirja (1990–94). Both these works were in the main financially sponsored by the government. Of further importance are the numerous dictionaries published in Finland dealing with the orthography of foreign-based words.

1. Dagens situation och dess förhistoria

I mars 1994 utkom den tredje och sista delen av Suomen kielen perussanakirja (1990–94) ('Finsk basordbok'), en enspråkig ordbok över modernt finskt allmänspråk. Dess enda föregångare, Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok') publicerades under åren 1951–61, ursprungligen i sex band. Den har senare kompletterats med ytterligare band, bl.a. en slangordbok, en nyordsbok och en etymologisk ordbok, men själva basdelen har aldrig reviderats. Den sexdelade utgåvan från 1992 är innehållsligt identisk med den ursprungliga upplagan. Perussanakirja utgör således den första beskrivningen av modernt finskt allmänspråk på 30 år. I själva verket är tidsintervallet ännu större, för de sista banden av Nykysuomen sanakirja var, såsom senare kommer att framgå, mer än 20 år efter sin tid när de utkom.

Hur kunde det bli så? Nykysuomen sanakirja utarbetades med finska staten som finansiär, eftersom projektet redan från början konstaterades bli så kostsamt att det inte skulle ha gått att genomföra på rent kommersiella grunder. Det ansågs dock ha så stor betydelse för den finska kulturen och det finska samhället, att ansevärdiga summor av skattebetalarnas pengar kunde satsas i det. Då ordboken blev klar 1961 betraktades projektet som slutfört, och skaran på flera tiotal redaktörer skingrades. Kvar blev endast redaktionssekreteraren och en redaktör med uppgift att på Finlands Akademis bekostnad planera nya ordboksprojekt. Nykysuomen sanakirja blev alltså inte en permanent institution. Då behovet av en modern allmänspråklig ordbok blivit akut på 1970-talet måste man börja nära nog från noll med att upprätta en redaktion och utbilda den. Traditionen hade nästan hunnit brytas. Då Suomen kielen perussanakirjas redaktion inledde sitt arbete var det

bara två medarbetare som var erfarna lexikografer, de ovan nämnda redaktörerna från Nykysuomen sanakirja. Detta hämnade sig på så vis att man sackade efter tidsplanen. Till det fanns det dock också andra orsaker, bl.a. att redaktörerna också deltog i språkvårdsarbetet.

Nu då Perussanakirja har utkommit är situationen i princip en helt annan. För det första anses det viktigt att det i framtiden alltid skall föreligga en aktuell allmänspråklig ordbok. Modern adb-teknik tillhandahåller härvidlag ypperliga möjligheter: eftersom Perussanakirja föreligger också i elektronisk form är det lätt att komplettera och korrigera texten t.ex. för att ta fram nya upplagor. Ordboken blir med andra ord en databas som hela tiden uppdateras. Det säger sig självt att detta innebär helt andra möjligheter för lexikografen att stå i samhällets tjänst. En viktig skillnad jämfört med tidigare är också att samtliga Perussanakirjas redaktörer fortfarande arbetar på Forskningscentralen för de inhemska språken. Så särskilt effektivt överförs dock inte det lexikografiska kunnandet till nästa generation på grund av den långsamma omsättningen på tjänsterna.

Vid sidan av de omfattande allmänspråkliga ordböckerna har också ordböckerna över främmande ord i finskan spelat en viktig roll, närmast som källor för ortografen och uttalet. Centrala är Vierasperäiset sanat ('Ord av främmande ursprung') av Martti Airila 1945 och Nykysuomen sivistyssanakirja ('Ordbok över främmande ord i modern finska') utarbetad under ledning av Arvo Keinonen från 1973.

I det följande kommer jag att behandla de viktigaste allmänspråkliga ordböckerna med avseende på den situation de tillkommit i och den betydelse de fått. Jag koncentrerar mig i första hand på de ovan nämnda verken, eftersom de har haft ett betydande inflytande på språkbruket – och, vad gäller Perussanakirja, också kommer att fortsätta att ha det inom överskådlig framtid.

2. Nykysuomen sanakirja

Såsom nämndes i det föregående färdigställdes den första enspråkiga ordboken över finskt allmänspråk, Nykysuomen sanakirja, först 1961. Så här efteråt känns det underligt att man klarade sig så länge utan en ingående beskrivning av det finska ordförrådet. Önskemål om en enspråkig ordbok framfördes med eftertryck redan 1867 då det första häftet av Elias Lönnrots Finsk-Svenskt Lexikon utkom. Först trettio år senare lades tanken fram i konkretare form inom Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ('Finska litteratursällskapet'), och år 1896 lade professor E.N. Setälä fram sitt sedermera berömda program, enligt vilket det skulle utarbetas en ordbok över de finska dialekterna samt

ordböcker både över äldre och modernt skriftspråk – i nu nämnd ordning (Vesikansa 1977).

Det förflöt dock ytterligare tre decennier innan arbetet med den nufinska ordboken kom igång, då på tillskyndan av politiker med möjligheter att ordna behövligt finansiellt stöd för projektet. I september 1927 ingick prosten Antti Kukkonen och sju andra riksdagsledamöter med ett petitionsförslag om "åstadkommande av en stamordbok över finska skrift- och kulturspråket". I det hänvisade man bl.a. till de behov som förelåg inom lagstiftningsarbetet och vetenskapen, samt till att en allmänspråklig ordbok också skulle behövas som bas vid utarbetandet av ordböcker för olika fackområden (bl.a. juridiken) och av tvåspråkiga ordböcker. Riksdagens kulturutskott ställde sig bakom förslaget och i november 1927 blev det grönt ljus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura fick i uppdrag att genomföra projektet för statliga medel. Föreningen skulle utarbeta en arbetsplan, skaffa fram behövlig personal och övervaka arbetet. Till huvudredaktör utsågs docent Martti Airila, och under hans ledning inledde man i början av 1929 materialinsamlingen och planeringen av artikelstrukturen. Som förebilder tjänade främst Olof Östergrens Nusvensk ordbok (1919–72) och Ordbog over det danske sprog (1919–54) (Jouko Vesikansa, muntligt meddelat).

De följande tio åren gick åt till materialinsamling och preliminärt artikelarbete. De ständiga tvisterna om hur omfattande material som skulle behövas kulminerade med att huvudredaktören avsattes i december 1938. Den samling på ca fyra miljoner ordsedlar som dittills åstadkommit ansågs vara omotiverat stor och Airila hölls ansvarig för att projektet blivit försenat. Till ny huvudredaktör utsågs fil. mag. (sedermera professor) Matti Sadeniemi. Under hans ledning började man om från början med artikelskrivandet – dock i stora drag i enlighet med de redaktionella principer som Airila utarbetat – och insamlingen av kompletterande material avbröts nästan helt (Vesikansa 1977). Efter krigsåren framskred arbetet i rask takt och 1961 var så detta monument över det finska språket äntligen färdigt med sina över 200 000 uppslagsord och 4 600 sidor.

Av ovannämnda petitionsförslag framgick det tydligt att Nykysuomen sanakirja borde göras till en normativ-deskriptiv ordbok som "borde innehålla alla i det nuvarande finska skrift- och kulturspråket använda och användbara ord, vid behov definierade och förklarade". Detta betonades också av riksdagens kulturutskott som i sitt betänkande sade att "i densamma införda ord och former skulle utgöra ledning för alla dem, som använda finska språket, och skulle otvivelaktigt i avsevärd grad giva stadga åt användningen av detta såsom skrift- och kulturspråk jämförelsevis unga språk". Den klart normativa principen frångick man dock redan i det skede då Knut Cannelin, E.A. Tunkelo

och Yrjö Wichmann utarbetade den första planen för Nykysuomen sanakirja. Detta linjeval syns också i den färdiga ordboken. Egentliga språkriktighetsanvisningar ges i relativt liten utsträckning och dessutom med bristande tydlighet, vilket gör att de inte är så lätta att uppfatta. Paradoxalt nog har Nykysuomen sanakirja av språkbrukarna ändå först och främst uppfattats som en norm, en lagbok för det finska språket som kan åberopas vid tvister.

Nykysuomen sanakirja täcker en utvecklingsperiod för finskt skriftspråk som sträcker sig ungefär från 1880 (och t.ex. vad gäller Alexis Kivis verk ännu längre tillbaka) och fram till andra världskriget. Eftersom den systematiska insamlingen av material avbröts redan 1938 var ordboken kännbart efter sin tid redan då den utkom. I snart sagt alla andra avseenden är den ett beundransvärt arbete – noggrann, systematisk och till sin stil anmärkningsvärt tidlös – och de lexikografiska lösningarna tål fortfarande en nog så kritisk granskning.

3. Suomen kielen perussanakirja

Suomen kielen perussanakirja är i många avseenden en arvtagare till Nykysuomen sanakirja och ursprungligen var avsikten att göra en nedkortad version kompletterad med nytillkommet språkmaterial. Den egentlige initiativtagaren till Perussanakirja och dess förste huvudredaktör var Jouko Vesikansa, före detta redaktionssekreterare på Nykysuomen sanakirja. Den första planen för arbetet förelåg i början av 1971. Utgående från den började man åter samla in material och ta fram artikelutkast. Majoriteten av redaktörerna avlönades till att börja med av Finlands Akademi, vilket betydde att finska staten stod för huvudparten av finansieringen också för Perussanakirjas del. År 1976 inrättades Forskningscentralen för de inhemska språken, ett statligt verk underställt Undervisningsministeriet, och redaktörerna för Perussanakirja överfördes dit som fast anställda.

Även detta projekt visade sig vara mer arbetskrävande än man räknat med och målsättningen måste omdefinieras. Det blev småningom klart att det behövdes en mera detaljerad och mera omfattande beskrivning av det finska allmänspråket än man tänkt sig. Språket hade helt enkelt förändrats så mycket sedan andra världskriget. Det var till exempel nödvändigt att utarbeta en ny böjningstypstabelle för att beskriva böjningsmorfologin för det nutida språket. En bra bild av de allt snabbare förändringarna i ordförrådet ger det faktum att ca 20 % av de ord som ingår i Suomen kielen perussanakirja inte finns i Nykysuomen sanakirja. Det skedde flera redaktörsskiften under åren. År 1984 gick Jouko Vesikansa i pension och ny huvudredaktör blev Risto

Haarala. Suomen kielen perussanakirja utkom slutligen under åren 1990–94 och hade då en omfattning på knappa 100 000 uppslagsord och 2 000 sidor fördelade på tre band.

Vid utarbetandet av Perussanakirja drog man naturligtvis nytta av erfarenheterna från Nykysuomen sanakirja. Många av de grundläggande lexikografiska lösningarna hade visat sig lyckade, till exempel strukturen hos många av artikeltyperna och sättet att utforma definitionerna, men många ändringar måste också genomföras. I vissa fall gick man in för en semantisk artikelstruktur i motsats till Nykysuomen sanakirjas strängt grammatiska. Man fäste särskilt avseende vid den normativa aspekten, dvs. vid att språkriktighetsdirektiven skulle bli så tydliga som möjligt. Man strävade också i övrigt genomgående efter ett klart framställningssätt. För problematiska ord ges t.ex. böjningen också explicit och inte bara som sifferkod, och grammatiska termer undviks i mån av möjlighet.

Det viktigaste urvalskriteriet för uppslagsorden var att Perussanakirja skall beskriva ordförrådet i modernt finskt allmänspråk. Det skall med andra ord vara möjligt att om hundra år med dess hjälp tolka en tidningstext eller ett TV-program från vår tid. Utöver det rent allmänspråkliga materialet togs även en del facktermer och tal-språkliga ord med, i synnerhet sådana som förekommer relativt ofta i massmedierna.

Efter det att Suomen kielen perussanakirja nu färdigställt är det, som jag konstaterade ovan, meningen att arbetet skall fortsätta. Forskningscentralen för de inhemska språken upprätthåller ett arkiv över allmänspråket och excerptsamlingen utökas numera så gott som dagligen. Ett nytt ord som påträffas i en dagstidning kan tack vare modern datateknik redan samma dag letas fram i arkivet. Den elektroniska databasen för Perussanakirja kommer att uppdateras kontinuerligt, och en CD-ROM-version av ordboken håller som bäst på att utarbetas.

Tills vidare, på de fyra år som gått sedan första delen av Perussanakirja utkom, har ordboken inte hunnit bli särskilt välkänd, men i och med att den sista delen utkommit kommer försäljningen sannolikt att öka. Nykysuomen sanakirja hade på sin tid samma slags svårigheter. Förläggaren hade till och med planer på att förstöra de exemplar som fanns kvar i lager, tills försäljningen av boken plötsligt började ta fart (Jouko Vesikansa, muntligt meddelat). Det är redaktionens förhoppning att Perussanakirja skall gagna det finska samhället i så stor utsträckning och också så långt in i framtiden som möjligt.

4. Ordböckerna över främmande ord

Ordböcker över främmande ord har i Finland utarbetats i mycket större utsträckning än allmänspråkliga ordböcker. Bakom detta faktum ligger rent praktiska skäl. Ord av främmande ursprung är mera problematiska för dem som har finska som modersmål än för till exempel svenskar, tyskar och engelskspråkiga. Finskan avviker till sin fonologiska uppbyggnad markant från de långgivande språken och av denna orsak behövs det detaljerade anvisningar om ortografi och uttal. Det är uttryckligen de främmande orden som varit det största problemet inom finsk rättskrivningslära. Det har varit nödvändigt att utarbeta komplicerade regler för hur orden skall anpassas till finsk ortografi och finskt uttal, och även om man skulle behärska de reglerna finns det många detaljer som man blir tvungen att slå upp i en ordbok. En ordbok över främmande ord är oundgänglig i synnerhet för dem som har skrivandet som yrke. Betydelserna vållar också många svårigheter eftersom främmande ord inte är genomskinliga på samma sätt som det egna språkets. Man måste alltså plugga in dem. I det följande presenterar jag kort de viktigaste ordböcker över främmande ord som utkommit i Finland efter kriget.

En central roll har Vierasperäiset sanat av Martti Airila spelat. Den utkom 1945 och är i själva verket en tämligen liten ordlista (172 sidor) som mestadels bara meddelar rekommenderad skrivform, ibland uttal och avstavnin och bara i vissa fall en finsk motsvarighet. Dess stora betydelse ligger i att den i så stor omfattning spridit kännedom om språkvårdens rekommendationer vad gäller de främmande orden. Med sin stora auktoritet har den också i hög grad påverkat de ortografiska lösningarna i uppslagsverken.

Positionen som auktoritativ källa ärvdes år 1973 av Nykysuomen sivistyssanakirja, som redigerats under ledning av Arvo Keinonen. Den är betydligt mera omfattande än sin föregångare (462 sidor, ca 30 000 uppslagsord) och den ger för varje uppslagsord en finsk motsvarighet eller en kort förklaring av betydelsen. Det var egentligen först i och med denna ordbok som de ortografiska principerna stabiliserade sig på de vacklande punkterna. Efter det har det behövts stavningsjusteringar bara för vissa enskilda ord.

Mera omfattande definitioner och även etymologiska fakta tillhandahåller Uusi sivistyssanakirja ('Nya ordboken över främmande ord') (1969). Den utkom i en andra omarbetad upplaga 1981 redigerad av Rauni Vornanen.

Den färskaste nykomlingen i denna grupp är Vierassanat ('Främmande ord') av professor Terho Itkonen från 1990. Den inleds med en kort presentation av de olika typerna av främmande ord samt med två artiklar om de utvecklingsfaser dessa ord genomgått i finskan. Själva

ordboksdelens omfattar bara 160 sidor, men den innehåller rikligt med aktuell information om vad som är rätt ur språkriktighetssynvinkel.

Samma år utkom den första etymologiska ordboken över främmande ord, *Atomi ja missi* ('Atom och miss') av Kalevi Koukkunen. I de essäartade ordboksartiklarna redogörs för ursprunget till tusen vanliga främmande ord i finskan.

Behovet av aktuella ordböcker över främmande ord verkar inte sina. Det beror främst på den snabba utvecklingen inom olika fackområden. Enligt vad jag erfarit är nya ordböcker under arbete och under planering.

5. Övriga ordböcker

Av de övriga allmänspråkliga ordböckerna skall här två typer tas upp; synonymordböcker och frasordböcker. Påfallande är att det tills vidare nästan uteslutande varit andra än språkforskare som utarbetat ordböckerna i denna grupp.

Av synonymordböckerna skall först nämnas den banbrytande *Synonymisanasto* ('Synonymordlista') från 1946 av skriftställaren Yrjö Kivimies. Den innehåller knappt 4 500 uppslagsord och en registerdel. Det förefaller inte vara särskilt mycket, men man bör betänka att Kivimies nästan helt saknade tillgång till finska källor; första delen av *Nykysuomen sanakirja* utkom först fem år senare.

Helt annorlunda var situationen då adb-experten och datalingsvisten Harri Jäppinen började utarbeta sin synonymordbok. Han hade tillgång till ett stort ordboksmaterial i maskinläsbar form och på basis av det tillkom *Synonymisanakirja* ('Synonymordbok') (1989). Den är betydligt mera omfattande än sin föregångare med sina 18 000 uppslagsord. Ungefär hälften så stor är *Synonymisanasto* ('Synonymordlista') från 1990 av Antti och Pirkko Leino.

Den ovan omtalade Yrjö Kivimies utarbetade också den första finska frasordboken. I förordet nämner han, att han tidigare hade yrkat på att ett verk av det här slaget skulle utarbetas av yrkesfolk och att han, om ingenting hände, skulle göra det själv. Kivimies' *Näinkin voi sanoa* ('Så här kan det också uttryckas') utkom 1964 och baserar sig i stor utsträckning på *Nykysuomen sanakirja*.

Den tio år senare utgivna *Suomalainen fraasisanakirja* ('Finsk frasordbok') (1974) av Sakari Virkkunen baserar sig däremot i huvudsak på material som författaren själv excerperat ur litteratur och tidningar och den innehåller därför åtskillig fraseologi som inte hittas på annat håll.

6. Och härnäst?

Hurudana ordböcker kommer det att behövas i Finland inom den närmaste framtiden? Säkert är, att allt fler får möjlighet att utnyttja elektroniska ordböcker. Detta öppnar helt nya möjligheter att komma åt och dra nytta av informationen i befintliga ordböcker och att utvidga informationsinnehållet i framtida ordböcker, till exempel genom ett mera omfattande exempelmaterial. På sista tiden har det bl.a. förts en diskussion om behovet av en omfattande frasordbok utarbetad på vetenskapliga grunder. Uppgiften är dock både vansklig och tidskrävande.

Också ett slags "bas-Perussanakirja" har varit på tapeten, kanske någonting i stil med Svenska Akademiens ordlista, eller en användarvänlig deskriptiv ordbok över det centrala ordförrådet i finskan, som skulle rikta sig till exempelvis skolelever och till personer som lär sig finska som främmande språk. Det finns många lexikografiska uppgifter. Frågan är om det i ett litet land finns tillräckligt med folk som kan ta sig an dem, och om de ekonomiska resurserna räcker till.

Litteratur

- Airila, M. 1945: *Vierasperäiset sanat*. ('Ord av främmande ursprung'.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Terho 1990: *Vierassanat. Kielenkäyttäjän opas*. ('Främmande ord. Handledning för språkbrukaren'.) Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kivimies, Yrjö 1946: *Synonyymisanasto*. ('Synonymordlista') Helsinki: Oy Suomen Kirja.
- Kivimies, Yrjö 1964: *Näinkin voi sanoa. Suomen kielen fraseologiaa*. ('Så här kan det också uttryckas. Finsk fraseologi'.) Helsinki: Tammi.
- Koukkunen, Kalevi 1990: *Atomit ja missit. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. ('Atom och miss. Etymologisk ordbok över främmande ord'.) Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.
- Leino, Antti & Leino, Pirkko 1990: *Synonyymisanasto*. ('Synonymordlista'.) Helsinki: Otava.
- Nyky-suomen sanakirja (I-VI)*. ('Nufinsk ordbok'.) 1951-61. Päätoimittaja (huvudredaktör): Matti Sadeniemi. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Nyky-suomen sivistyssanakirja* ('Ordbok över främmande ord i modern finska'.) 1973. Toimittanut Nyky-suomen laitos (redigering: Institutionen för nufinska). Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Ordbog over det danske sprog (I-XXVII)*. 1919-54. Udgivet af Det danske sprog- og litteraturselskab. København: Nordisk forlag.

- Suomen kielen perussanakirja (I–III)*. ('Finsk basordbok'.) 1990–94.
Päätoimittaja (huvudredaktör): Risto Haarala. Helsinki: Painatus-
keskus Oy.
- Uusi sivistyssanakirja*. ('Nya ordboken över främmande ord'.) 1969.
Toimittanut (redaktör): Annukka Aikio. Helsinki: Otava.
- Vesikansa, Jouko 1977: Viisikymmentä vuotta Nykysuomen sanakirjan
alullepanosta. ('Femtio år efter att Nufinsk ordbok påbörjades'.)
Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti (en tidskrift), 323–330.
- Virkkunen, Sakari 1974: *Suomalainen fraasisanakirja*. ('Finsk frasord-
bok'.) Helsinki: Otava.
- Östergren, Olof 1919–72: *Nusvensk ordbok (I–X)*. Stockholm: Wahl-
ström & Widstrand.

Petter Henriksen

Encyklopediens rolle i samfunnet, og rollens betydning for encyklopediens utforming

The encyclopedia editor has a variety of social roles to choose between, each with characteristic implications for the encyclopedia at hand: A) as a chronicler of the views and values of the nation or of a specific ideology, as a conveyer of heritage; B) as a medium for the scientific and professional community in summarizing their disciplines, as a forum for the intelligentsia; C) as an organizer of information for public access, as an enlightener of the people. The article examines the consequences of role choice for key editorial principles: selection of articles and article content, information tectonics, language usage and choice of medium. Roles A and B tend to make encyclopedias difficult to use, and should be applied as a result of the editor's deliberate choice, and not at the whim of individual contributors.

Forlagsbransjens dyrking av både børs og katedral gjør seg sterkt gjeldende ved utvikling av de store encyklopedier. Encyklopedien er det bokprodukt som har størst potensial for økonomisk gevinst – og ruin. Samtidig har utgiveren gjerne et klart idealistisk syn på sitt verk: Encyklopedien gis ut fordi den spiller en viktig rolle for grupper utenfor forlaget selv, fordi den har betydning for samfunnet. Den inspirerte redaktør finner her selve drivkraften i sitt arbeid; redaksjonelle løsninger velges med samfunnet for øyet.

De fleste encyklopediredaktører vil nok kunne enes om at den samfunnsmessige rollen er betydelig. Men hva denne rollen består i, hersker det større uklarhet om. Mange encyklopedier blir til under den forestilling at de skal fylle flere roller samtidig, med tilsvarende mangesidig utforming. Dette kan det være helt legitime grunner til, som vi skal komme inn på senere. Men nettopp derfor – for å forebygge unødig inkonsistens – er det viktig å holde rollene og deres følger klart for seg. Hvilke alternative samfunnsmessige roller kan verket spille, og hvilke konsekvenser bør disse få for verkets utforming?

Når vi skal systematisere de alternative rollene, er det nærliggende å ta utgangspunkt i en helt enkel kommunikasjonskjede. Encyklopedien kan tiltenkes en rolle for:

- Mottageren, dvs. publikum
- Avsenderen, dvs. fagmiljøene som fører verket i pennen
- En institusjon *utenfor* kjeden, av overordnet art, dvs. nasjonen eller en ideologi, som utgiveren opptrer på vegne av.

Jeg tar for meg disse alternativene i omvendt rekkefølge.

Rollene

A. Rollen som nasjonens eller ideologiens nedtegnere

Visse kulturinstitusjoner er med på å gi identitet til en statsdannelse eller en ideologi. Et nærliggende tilfelle er den nasjonale ordbok. Académie Françaises *Dictionnaire de la langue française* fra 1600-tallet skal bevisst ha blitt satt i gang for å stedfeste en egen fransk identitet, både for det franske språk og for Frankrike som nasjon.

Den nasjonale encyklopedi vil spille en tilsvarende rolle for nasjonen og den rådende ideologi. Ikke før hadde land som Estland og Romania frigjort seg fra Sovjetunionens dominans, før man begynte å sysle med tanken om å bygge opp en nasjonal encyklopedi. En kultur-nasjon har en nasjonalencyklopedi.

I den svenske stats offentlige utredning *Mot bättre vetande* (MBV), som dannet grunnlaget for å igangsette Sveriges Nationalencyklopedi, fremheves strebenen etter nasjonal og språklig identitet, og det konstateres at "det finns ett utbildnings- och kulturpolitiskt motiverat behov av ett nytt stort svenskt uppslagsverk" (MBV:81).

Enda klarere tale finner man i det faktum at det offentlige både i Sverige og Danmark har gitt finansiering til nasjonalencyklopedi-prosjektene (NE / DSE).

Om oppgaven er å styrke nasjonens identitet, er formålet ikke bare å danne et ruvende monument over nasjonaliteten. Den er å tjene til dokumentasjon av det som betyr noe for landet, som definerer landet som kulturnasjon, av landets måte å anskue verden på. Det nasjonale leksikon omfatter de personer som ansees som viktige kulturelt og historisk: forfattere, vitenskapsmenn, kanskje til og med en rockartist. Når Chuck Berry, men ikke Jerry Lee Lewis er innvilget plass i Encyclopædia Britannica (EB-15), er dette et vitnesbyrd om hva som regnes til den amerikanske kulturarv.

Nasjonalencyklopedien spiller rollen som **nasjonal hukommelse**.

I forlengelsen av dette kan en nasjonalencyklopedi – på samme måte som en nasjonal ordbok – brukes til å dokumentere de offisielle standpunkter og former, som **normgiver**. I Norge har det skjedd en gradvis innføring av samiske former for navnene til en del kommuner i Finnmark, f.eks. *Deatnu* til erstatning for *Tana*. Selv bruker kommunene de nye formene. Er formene å anse som offisielle? Nasjonalencyklopedien viser vei. Vi aner myndighetenes kontur bakom nasjonalencyklopediens redaksjon. Man kan være nokså sikker på at det i en gresk nasjonalencyklopedi vil hete *Den tidligere jugoslaviske republikk Makedonia*, heller enn *Makedonia*.

Overgangen mellom nasjonalencyklopedi og ideologisk encyklopedi er flytende. Nasjonalencyklopedien er selvfølgelig akkurat like ideologisk som en encyklopedi med en mindretallsideologi som rettesnor; den gir kun uttrykk for den rådende ideologi. Dette blir særlig synlig

når nasjonalencyklopedier fraviker sterkt fra nøytralitetsidealet, slik vi for eksempel kjenner til fra den store sovjetencyklopedien (*Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija*, BSE), som er viden kjent for sin systematiske retusjering av nasjonale skjønnhetspletter.

Den mest berømte av de ideologiske encyklopedier må sies å være selve *Encyclopédie* (Enc), som var tenkt som et fyrtårn for rasjonalismen og et slag mot de reaksjonære krefter i kirken og staten.

Mer rendyrkede ideologiske encyklopedier i Norge er:

Arbeidernes leksikon (AL), for arbeiderbevegelsen

Norsk Allkunnebok (NA), for målbevegelsen

Pax leksikon (PL), for det radikale politiske miljø

Slike verk spiller en viktig rolle for identiteten til de bevegelser de springer ut av.

I drøftingene videre vil jeg konsentrere meg om rollen som nasjonens nedtegner fremfor ideologiens.

B. Rollen som fagmiljøenes talerør

Encyklopedien spiller en helt annen samfunnsmessig rolle når den skal fungere som forum for de ledende eksperter innen de ulike områder. Redaktørens oppgave blir å finne frem til de rette talsmenn for de respektive fag, og så trekke seg tilbake på ærbødig avstand. Skribentenes oppgave blir gjerne å gi en oversikt eller status over sitt fag, å presentere det de selv opplever som fagets viktigste sider. Medarbeiderne får gjerne også treffe avgjørelsen om hvem man ser seg tjent med å skrive for, enten det brede publikum, eller slik mange av oss har en tendens til å velge, egne kolleger.

Det franske storleksikon *Encyclopédie Universale* (EU) er et skoleeksempel på denne verktypen. I verkets ikke flere enn 4000 signerte tematiske artikler har de håndplukkede medarbeiderne uinnskrenket råderett over innhold og form.

Encyclopædia Britannica er et annet klassisk eksempel – i 15. utgave, vel å merke Macropædia-delen (EB-15).

Encyklopedier av denne typen lages for de faglige miljøer, for at de skal få stedfeste sin identitet.

Interessant nok vil ofte encyklopedier med helt andre aspirasjoner ende uforvarende i denne rollen. Det gikk ikke lang tid før egenrådige bidragsyttere forvandlet store deler av *Encyclopédie* (Enc) fra det enhetlig politiske medium som Diderot hadde tenkt seg, til et svært så pluralistisk verk.

C. Rollen som formidler av informasjon til allmennheten

Dette bunner i en gammel forestilling. Encyklopedistenes grunntanke var nettopp å opplyse allmennheten, riktignok med politiske overtoner. Et mer rendyrket eksempel på denne rollen finnes i den tyske leksikontradisjon som oppsto rundt 1800 under forleggeren Friedrich Arnold Brockhaus, med de såkalte *konversasjonsleksika* (CL), oppslagsbøker som skulle by på det som borgerskapet behøvde for å komme helskinnet gjennom salongenes dannede samvær.

Siden har rollen fått stor betydning ikke minst av økonomiske grunner. Det er nå engang allmennheten som kjøper encyklopedier i særlig antall.

Ved siden av den kommersielle motivering lever den idealistiske i beste velgående. Informasjonsmengden i samfunnet vokser kolossalt, og blir stadig mindre oversiktlig. Det anslås at det er produsert like mye informasjon siden 1950 som det ble produsert i menneskehetens historie til sammen frem til 1950.

Informasjonskanalene blir stadig mer mangeartede og vanskelige å beherske. Online-informasjonstjenester som Internet har nok en høy terskel for den jevne samfunnsborger. Beslutninger blir mer komplekse og informasjonsfølsomme. Avgjørelser av enorm rekkevidde – nasjonalbudsjetter, plassering av hovedflyplass, medlemskap i EU – treffes på et usikkert kunnskapsunderlag.

Mot bättre vetande begrunner behovet for en svensk storencyklopedi slik: "Ett demokratiskt samhällssystem förutsätter att individer och grupper kan kommunicera med varandra och att människor kan granska argument och förslag i den offentliga debatten på ett kritiskt och välinformerat sätt."(MBV:23).

Samfunnet trenger akutt at noen utfører oppgaven med å **organisere** og **tilgjengeliggjøre** informasjon. Her har vi en viktig rolle for encyklopedien.

Dette er for øvrig en helt annen rolle enn A – stedfestingen av de vedtatte normer. Vi minner om at tilgjengeliggjøringen av informasjon, blant annet gjennom kopieringsmaskinen og kassettbåndet, skal ha vært en viktig årsak til Sovjetimperiets sammenbrudd.

De alternative rollers konsekvenser for utformingen

Utvalg av artikler

A: Her vil redaktøren opptre i rollen som en slags Sankt Peter ved perleporten. Utvalget skal være **representativt** sett med nasjonens øyne, det skal være et uttrykk for en offisiell holdning til hva som er vesentlig. I forfengelige stunder griper encyklopediredaktøren seg i å tenke at det er han som *bestemmer* hva som er vesentlig – en heders-

mann har gått av med pensjon og vil ikke lenger være så langt fremme i mediebildet; den høytidelige stund er inne til å veie mannen på gullvekt – vil hans innsats **bli stående**, så han kan innvilges varig plass i verket?

Roller som nasjonal hukommelse medfører at man plikter å la viktige ting stå i encyklopedien selv om de **aldri** vil bli slått opp på, stikk i strid med rollen C som informasjonsspreder.

Artikkelutvalget blir **selektivt** og **normativt** ut fra hva som er av betydning for nasjonen eller ideologien.

Rolle B som faglig forum gir en helt annen type utvalg av artikler. *Den store danske encyklopædi* (DSE) oppfattes nok av mange av skribentene som noe av et utstillingsvindu for deres fag, og Gyldendals redaksjon skal til tider ha måttet slå hardt i bordet for å få fagmedarbeiderne til i det hele tatt å ta med danske vitenskapsmenn i verket. Fagmedarbeiderens kriterium for utvalg har gjerne vært internasjonalt meritterende arbeid, og da er det saktens ikke så mange danske medisinerere som vil slippe gjennom nåløyet.

Også karakteristisk for rolle B er det som uhøytidelig kalles **begrepsapparat-syndromet**. Fagmannen ha en tendens til samvittighetsfullt å tømme sitt fags **komplette** begrepsapparat over i encyklopedien, enten termene er slik som folk vil slå opp på eller ikke. Om landbrukseksperter leverer en meget betimelig artikkel om *hagebruk*, vil han kanskje også ønske å skrive om det mer tvilsomme *hage*, ene og alene for å definere ordet slik det er brukt i artikkelen om hagebruk. Et klassisk eksempel på begrepsapparat-syndrom er artikkelen:

krigsnevroser og **-psykoser**, fellesbetegnelse på nervøse lidelser og sinnslidelser som oppstår som følge av krig.

hentet fra 1. utgave av Kunnskapsforlagets Ettbindsleksikon (KE-1) – og siden behørig fjernet.

Rolle C tilsier et **brukerorientert** utvalg av oppslagsord: Man vil kunne seg et mer populistisk innslag enn når man vokter nasjonens helligdom. Oppgaven blir å samle sammen flest mulig av de oppslagsord som den jevne bruker kan tenkes å ville slå opp på. Ønsker målgruppen å finne opplysninger om ishockeykjendisen Espen Sjambo Knudsen? Godt, så tar vi ham med. Det er ingen grunn til å veie sine emner etter fortjeneste, bare **brukssannsynligheten** er høy nok. **Kjenthet** blir det avgjørende kriteriet, **betydning** viker plassen.

Med C kan vi også gå lenger i å ta med stoff med praktisk nytteverdi. Varenavnet på medisinske preparater kan få plass, for eksempel *valium*. Dette er artikler encyklopedografer i rollene A og B ikke vil røre med ildtang.

Utvalg av artikkelinnhold

Rolle C gir gjerne en nokså pragmatisk seleksjon av artikkelopplysninger. Under *psoriasis* får vi kanskje vite hva interesseorganisasjonen heter og hvor den holder til. Under *sløyfe* er det kanskje en plansje for hvordan plagget knyttes, under *flekkjerning* kan hende en utførlig tabell med innslag som olje og barnebek. Mer **pedagogiske** innslag vil vi også finne her: artikkelen om *normal* i geometrien vil kanskje ikke bare gi en definisjon, men en figur som viser hvordan normalen konstrueres. Skolebarna – og deres skyldfølelsetyngede foreldre – skal tilgodeses og appelleres til.

I encyklopedier med rolle A vil idealet for artikkelens innhold være det høyverdige, det objektivt udiskutable, det konstaterende. Man vil omgåås med diskresjon spekulasjonen om Henrik Wergelands dødsårsak, og tendere mot et forenklet syn på det forgangne.

Annerledes stiller det seg med rolle B. Akademikerens kroniske forbehold mot å ta munnen for full fører gjerne til drøftende utlegninger og presentasjon av motstridende syn. Det gjøres samvittighetsfullt rede for at ulike kilder angir ulike innbyggertall for byen Kairo og hvilke befolkningsgeografiske spissfindigheter som kan ligge til grunn for dette, fremfor det enkle fasitsvar.

Fordeling av innhold artikler imellom

Dette beror på et av de grunnleggende prinsipper innen encyklopediredigering – hvordan vi skal drapere artikkelstoffet utover stikkordenes knagger. Alternativene er:

1. **Sentralisert stoffbehandling:** få, lange tematiske artikler, som letter forståelsen – for eksempel behandling av Norges musikkhistorie samlet under oppslagsordet Norge, eller:
2. **Desentralisert stoffbehandling:** mange, korte artikler, som letter gjenfinning – for eksempel oppsplitting av stoffet om Norges musikkhistorie opp i småartikler om de enkelte komponister og stilretninger.

Forskjellen illustreres ofte med at sentralisert stoffbehandling egner seg for avskrift til skoleoppgaver, desentralisert til å ha på knærne under høring.

Nedtegneren i rolle A vil være tilbøyelig til å velge sentralisert behandling, for å kunne gi til beste en mest mulig sammenhengende krønike over nasjonens eller ideologiens liv.

Fagmannen i rolle B vil også tendere mot sentralisering; det er med de lange, sammenhengende fremstillinger man trenger dypt ned i disiplins krypter. I Britannicas *Macropædia* vies for eksempel opp-

slagsordet *Modern socio-economic doctrines and reform movements* 42 sider med 8 punkts skrift (EB-15 Macropædia).

Informasjonsorganisatoren i rolle C vil ha en forkjærlighet for desentralisering, i mange korte, overfladiske artikler som er lette å fatte og lette å finne. Istedenfor å plassere de forskjellige typer data-lager i en grundig samleartikkel med det litt abstrakte oppslagsordet *datalager*, gir man dem hver sin korte artikkel under *konkrete*, lett gjenfinnelige oppslagsord: CD-ROM, optisk plate, harddisk, floppy disk.

Informasjonsgjenfinning som primært mål

Valget mellom sentralisering og desentralisering anskueliggjør en grunnleggende holdningsforskjell mellom rollenehaverne – om hvor langt verket skal komme brukerne i møte som et hjelpemiddel til gjenfinning av informasjon. I praksis ser vi at samvittighetsfulle encyklopediredaktører i alle tre roller tar denne oppgaven alvorlig. Men hvis vi holder oss til teorien, ligger det til rolle C å ha informasjonsgjenfinning særlig på hjertet – for å hjelpe også den mindre skolerte allmennheten med å aksessere den informasjon verket inneholder. Den rendyrkede rolle A-redaktør lager verket sitt mer for evigheten, og er godt fornøyd bare innholdet er på plass og kultur-arven dokumentert – et eller annet sted i verket. Den rendyrkede rolle B-redaktør vil ha vanskelig for å sette seg inn i den uskolerte brukers sted, og overse åpenbare muligheter til å lette gjenfinning.

Her ligger trolig noe av forklaringen på at gjenfinning har vært så overraskende lavt prioritert i encyklopedifaget opp gjennom årene. De fleste encyklopediredaktører definerer nok rollen sin – bevisst eller ubevisst – som A eller B.

I drøftelsen nedenfor skal vi se nærmere på ulike rolle C-teknikker for å lette gjenfinning.

Valg av oppslagsord, bruk av henvisninger

Vitsetegneren Gary Larson oppsummerer elegant betydningen av riktig valg av oppslagsord i registeret i sin bok *The chickens are restless* (Larsen 1989): Bokstavene fra A til S står uten innførsler, deretter kommer bokstaven T med 160 stykker:

The one about accountants
 The one about alien biologists
 The one about the aliens
 The one about alien scientists
 The one about the Amway amoebas
 osv.

I disse farvann skal det ikke store huskingen i båten til før en artikkel forsvinner for godt i dypet. Når vi gjør noe så uskyldig som å følge fagmannens anvisning om at "i medisinen sier vi *hertet* i bestemt form" eller "i zoologien sier vi *bjørner*, som familie og samlebegrep" og velger oppslagsform deretter, gjemmer vi artikkelen dusinvis av sammensetninger og flere sider unna det sted den intetanende bruker slår opp: *hjerter* eller *bjørn*.

Det er ikke vanskelig å finne mer slående tilfeller av de vanskelig gjenfinnbare rolle B-opplagsord. Første utgave av Kunnskapsforlagets Ettbindsleksikon (KE-1) har for eksempel samlet stoffet om feber og kroppstemperatur på det strengt tatt korrekte opplagsordet *legemstemperatur* og stoffet om sjøgangsbris på *land- og sjøbris*, uten å legge ut ledetråder i form av henvisninger. Vi kan spørre oss hvor mange ganger disse artiklene er blitt lest av verkets eiere.

I det hele tatt vil det udiskutable hjelpemiddelet **henvisningsartikkelen** (f.eks. **Borge**, Bernhard, se Bjerke, André.) ha lett for å falle mellom stoler i andre verktyper enn rolle C-encyklopedien. Rolle A-redaktøren påpeker ganske riktig at usubstansielle henvisninger ikke har noen plass i kulturarven, og feier dem i beste fall under teppet i et separat og mindre tilgjengelig register. Den utpregede rolle B-redaktøren kommer kanskje ikke engang på at ikke alle vet at Bernhard Borge er et pseudonym for André Bjerke.

Et annet problem som ligger særlig C på *hertet*, er feilstaving. Dette er et følsomt felt. Enhver encyklopedi med et renommé å ivareta vil føle det belastende å fylle spaltene med hjelp mot banale stavefeil, av typen "*innfarkt*, *se infarkt*". Men det mangler ikke på staveproblemer som er legitime for brukere på alle akademiske nivåer. De beste av oss kan komme i skade for å begynne jakten etter Khomeini på Ko-, og dermed havne i feil leksikonbind. Enkelte brukerorienterte, tykkhudede rolle C-leksika har tatt opp hansken med såkalte **lydskrifthenvisninger**, f.eks. [*fasisme*]: *se fascisme* (HSL bd. 6:112). A og B vil selvsagt ikke se slike vederstyggeligheter i sine spalter.

Det er først med stavekontrollprogrammene at denne problemstillingen er i ferd med å bli stuert. Den **lingvistiske** oppgaven knyttet til dette er høyverdig nok. Gitt at ordet brukeren har tastet inn, ikke finnes i vokabularet, hvilket ord var det han egentlig tenkte på? Det vil nok reise seg et krav om at brukerorienterte opplagsverk inneholder hjelpemidler av denne typen i fremtiden.

De elektroniske opplagsverk viser vei også med sofistikerte semantiske henvisningsapparater. De mest gjennomarbeidede programvareløsningene har hele tesauruser bak kulissene, for eksempel med liste over alle jagerfly-typer, slik at den som gjør bomoppslag på artikkelen *Spitfire*, blir henvist videre til artikkelen *jagerfly*.

Enda mer raffinerte lingvistiske søkesystemer er også i bruk. En del elektroniske opplagsverk utfører langt på vei selv oppgaven med å lete etter svar på konkrete spørsmål. "Hva er Europas lengste jern-

banetunnel?" testes inn. Systemet analyserer teksten språklig med vektning av de ulike ordene (*Europa, jernbanetunnel, lengst*) og henter opp tekst med sannsynlig relevans for spørsmålet. Mer utopisk er det å tenke seg en encyklopedi som med noen treffsikkerhet tilbyr selve svaret. Men også denne utfordringen vil sikkert ivrige encyklopedo-lingvister arbeide med i årene fremover.

Strukturering innenfor artikkelen

A og B innebærer et sterkere krav om at artikkelen skal passe for sammenhengende lesning, og gir dermed en noe annen strukturering enn C. Hos A ser vi en tendens til å bygge den enkelte artikkel opp i en episk struktur der dette er mulig. Artikkelen om Ludwig van Beethoven vil gjerne bevege seg i ett spenn fra fødsel til død, slik det gjør i Aschehougs Konversasjonsleksikon, 4. utgave (AKL 4), fremfor den mer systematiske oppsplitting først i liv og så i virke. B har gjerne et annet mål med sin artikkel – å gjøre rede for fagets ståsted, og vil tendere mot en retorisk og resonnerende disposisjon, med stadig veksling mellom innholdskategorier for å underbygge hypoteser fremfor uttømming av én innholdskategori om gangen.

Rolle C-encyklopedien vil søke en klar disposisjon etter innholdskategori, synliggjort ved hjelp av mellomtitler og kursivert ledeord som hjelper brukeren frem mot målet. I Hjemmets Store Leksikon (HSL) omfatter artikkelen om grunnstoffet *neon* fem avsnitt, innledningsavsnittet og de fire påfølgende med overskriftene: *Forekomst, Fremstilling, Bruk* og *Historikk*. Man har bevisst valgt mellomtitler som ikke forutsetter spesialkjennskap til artikkelens innhold (**ikke-partikulære mellomtitler**), f.eks. *Fremstilling* istedenfor *Fraksjonert destillasjon*. De samme mellomtitler vil man finne igjen også i encyklopediens andre artikler om grunnstoffer, og de gjenspeiler denne artikkeltypes grunddisposisjon i innholdskategorier.

For lengre artiklers del vil rolle C-encyklopedien kanskje ha med en innholdsfortegnelse, slik vi møter i Hjemmets Store Leksikon (HSL) på oppslagsordet Norge.

En annen måte å tilgjengeliggjøre artikkelinnholdet på er å sjikte innholdet i ulike **vanskelighetsgrader**, ved for eksempel å begynne med en allment forståelig, men faglig upresis innledning, for så å ta fatt på tyngre spesialstoff, såkalt **ingressteknikk**. Store Norske leksikon (AGL-2) har gjennomført denne teknikken i sine landartikler, som innledes med et avsnitt der de vesentligste opplysninger er komprimert. Encyclopædia Britannica har fra og med sin 15. utgave (EB-15) gått betraktelig lenger, med å samle ingress-stoffet i et eget alfa-bet, den såkalte Macropædia.

Språkbruk

Encyklopedien med rolle A vil tendere mot en høytidelig, verdiladet fremstillingsform. Her er det den normative, vedtatte oppfatning som skal konstateres. Opp gjennom tidene har ansvaret som nasjonal hukkommelse gitt seg utslag i mange rent høystemte encyklopediartikler, med kort avstand mellom honnørordene. I 4. utgave av Aschehous Konversasjonsleksikon (AKL-4) fra 1961 finnes formuleringer som disse i artikkelen om Henrik Wergeland:

Da W. var 9 år gl., flyttet familien til Eidsvoll, og de historiske minner som knytter seg til dette sted, der faren hadde vært medlem av Riksforsamlingen, har tidlig fylt guttens sjel. Viktig for hans utvikling var det også at barna fikk tumle seg fritt i et sunt og herdende friluftsliv.

I 5. utgaven hadde artikkelen veket plassen for mer sindig stoff.

Fagmannen i rolle B henfaller lett til sin egen fagsjargong: *godartet* kalles *benign*, *lage* kalles *syntetisere*. Den faglige presisjon settes i høysetet, naturlig nok. Et klassisk eksempel på rolle B-utøving i en encyklopedi beregnet på allmenntilstanden er teksten til illustrasjonen av *laser* i 1. utgave av Store Norske Leksikon (AGL-1). Under et fotografi av øyets indre står denne teksten:

LASER. Pan-retinal fotokoagulasjon ved diabetisk retinopati.

Hånd i hånd med den faglig presise uttryksmåte kommer den like typiske språklige **omtrentlighet**, som springer ut av vitenskapsmannens motstand mot å si for meget. I stedet for *er* sier man *kan sies å være*. Superlativer er anatema: I stedet for unyansert og meget diskutabelt å konstatere at Picasso var "den mest omstridte kunstner i 20. årh.", slik leksikonet Lademann (LL) gjør i beste rolle C-ånd, vil man si at han "regnes blant århundrets mest omstridte kunstnere".

En egenskap mange forbinder med encyklopedier, er den fortettede uttryksmåten, med forkortelser og elliptiske setninger. Hvilket prinsipp redaksjonen velger her, lar seg ikke så lett utlede av sosial rolle. For alle tre roller vil det å spare plass og øke innhold være viktig, men stå i konflikt med andre rollebetingede ønsker. Gjennomgående vil det trolig være vanligere med full prosastil i rolle A- og B-encyklopedier. C-verkene vil falle i to grupper: de som søker å være brukerorientert gjennom lettlest og journalistisk språk, som krever plass, og de som søker å være det gjennom fyldig faktisk innhold. Det har knapt vært utgitt et mer fortettet storleksikon enn Gyldendals Store Konversasjonsleksikon (GSL-3), som like fullt fikk gjennomslag i markedet som et publikumsvennlig verk.

I enkelte encyklopediredaksjoner settes brukerorientert språkbruk nøyte i system. I det amerikanske World Book Encyclopedia (WBE) blir etter sigende hver artikkel klassifisert etter hvilken aldersgruppe den må kunne forstås av, for så å filtreres for vokabular som er

vanskelig forståelig i henhold til et empirisk materiale forlaget sitter inne med.

Mediumvalg, innpakning

Forlagene utviser atskillig rollebevissthet når de skal velge encyklopediens ytre attributter. Ut fra den tradisjonelle A-rollen har det typiske encyklopediutseende vokst frem: tunge, ruvende bind, helst med gullsnitt og skinninnbinding. Nyere innoverende innpakninger, som CD-ROM, har liten appell for A.

B vil være mye mer orientert mot kurante kommunikasjons- og publiseringskanaler i det vitenskapelige miljøet. Da det ble diskutert å etablere Danmarks nasjonalencyklopedi, gikk etter sigende universitetsmiljøet sterkt inn for at det vordende verk ikke skulle utgis i bokform i det hele tatt, men kun elektronisk – en oppsiktsvekkende radikal tanke. Online-mediet er nærliggende særlig for rolle B.

C vektlegger brukervennlighet, gjerne på bekostning av ærverdighet. Lette og hendige bind blir viktig, slik vi møter det i verk som Bra Böckers Leksikon (BBL), Bonniers lexikon (BL), Lademann (LL) og Hjemmets Store Leksikon (HSL). C vil også være med å brøyte løype på det elektroniske område. Den ultimate tilgjengeliggjøring av kunnskaper får vi først når det allmenne oppslagsverket er fullkomment bærbar i kommeformat. Det er ikke tilfeldig at selskaper som i dag tilbyr slike løsninger – Franklin, Bertelsmann, Random House – ikke er blant de gamle prestisjetunge encyklopediforlagene.

De elektroniske encyklopedier tilbyr også et annet skjellsettende hjelpemiddel for å gjøre innholdet mer tilgjengelig – mangedimensjonalitet. Mens det papirbaserte produkt må velge ett ordningskriterium – vanligvis alfabetet – gjør hensiktsmessig elektronisk organisering encyklopedien gjennomskjært langs flere akser uavhengig av hverandre. I Kunnskapsforlagets CD-ROM-leksikon kan innholdet aksesserer etter fire dimensjoner:

- Alfabetisk
- Fagsystematisk, f.eks. alle astronomer og deretter alle fysikere
- Geografisk, f.eks. alle forfattere fra Frankrike og deretter alle fra Spania
- Kronologisk

Dette gir økt gjenfinnbarhet, som vil kle et rolle C-verk.

Om å velge rolle

De ulike rollene har altså ulike konsekvenser for utforming. Betyr det at redaktøren anbefales å velge én rolle, at det beste leksikon er det

som er rendyrket A, B eller C? Ikke nødvendigvis. Her støter vi på børs og katedral-tosidigheten. De beste encyklopedier er gjerne de som har solid nok økonomisk fundament til å gjennomgå løpende forbedring gjennom mange utgaver. I større språkområder er det mulig med lønnsom utgivelse av rendyrkede rolle-encyklopedier. Det er marked i et land som Frankrike for et kostbart allment fagmiljø-leksikon som *Encyclopædia Universalis* (EU). I et mindre land som Norge er det klart at den livskraftige encyklopedi langt på vei må fylle alle de tre rollene på samme tid.

Vi må heller ikke se bort fra synergien mellom de tre rollene. Overfor det kjøpende publikum må vi skjønne vårt ansvar som tilgjengeliggjører av kunnskaper. Men ironisk nok ser ikke publikum ut til å ønske en encyklopedi som kommer dem **altfor** mye i møte. Det litt fjerne, hederskronede omdømmet til A – forvalteren av kulturarven – hjelper med å sikre oss publikums tillit; man må føle seg trygg på at en så dyr anskaffelse er det siste og autoritative ord. A hjelper oss også med å sikre oss tilgangen til kildene, fagfolkene, som vil finne ekstra motivasjon i å være med på å skape det anerkjente nasjonale verket. Og fagfolkens engasjement er iallfall nødvendig for at vi skal kunne oppfylle vår rolle som folkeopplyser.

Dermed står vi overfor det kunststykket å skulle spille tre dels motstridende roller i ett og samme verk, på en konsistent og entydig måte. Det er ikke umulig, men er en mye større utfordring enn å lage en rendyrket rolleencyklopedi. Nettopp da er det særlig viktig å ha klart for seg sammenhengen mellom rolle og utforming. Den viktigste sammenhengen er trolig denne: Rollene A og B har en tendens til å gjøre encyklopedier vanskelige å bruke, og bør gjennomføres planmessig som resultat av redaktørens bevisste valg, og ikke etter individuelle bidragsyteres innfall.

Litteraturliste

- AGL-1 = *Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon, 1. utgave*. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo: Kunnskapsforlaget 1978–81.
 AGL-2 = *Aschehoug og Gyldendals Store Norske leksikon, 2. utgave*. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo: Kunnskapsforlaget 1986–89.
 AKL-4 = *Aschehougs Konversasjonsleksikon, 4. utgave*. Hovedred. Arthur Holmesland. Oslo: Aschehoug 1955–61.
 AL = *Arbeidernes leksikon*. Hovedred. Jakob Friis, Trond Hegna. Oslo: Tiden 1932–36.
 BBL = *Bra Böckers Lexikon, 3. utgave*. Hovedred. Jan-Öjvind Swahn. Höganäs: Bra Böcker 1983–91.
 BL = *Bonniers Lexikon, 1. utgave*. Hovedred. Lena Ahlgren. Stockholm: Bonniers 1993–.
 BSE = *Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija*, Moskva 1926–47.

- CL = *Conversations-Lexicon mit vorzüblicher Rücksicht auf die gegenwärtigen Zeite*, 1. utgave. Hov.red. Friedrich Arnold Brockhaus. Amsterdam: Brockhaus 1796–1811.
- DSE = *Den Store Danske Encyklopædi*, 1. utgave. Hovedred. Jørn Lund. København: Gyldendal 1994–.
- EB-15 = *Encyclopædia Britannica*, 15. utgave. Hovedred. Philip W. Goetz. Chicago: Britannica 1974.
- Enc = *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Hovedred. Denis Diderot, Jean d'Alembert. Paris, 1751–72.
- EU = *Encyclopædia Universalis*. Hovedred. Louis Lecomte. Paris: Universalis 1989–90.
- GSL-3 = *Gyldendals Store Konversationsleksikon*, 3. utgave. Hovedred. Arnold Eskeland. Oslo: Gyldendal 1972.
- HSL = *Hjemmets Store Leksikon*. Hovedred. Petter Henriksen. Oslo: Hjemmets Bokforlag 1985–90.
- KE-1 = *Kunnskapsforlagets Ettbindsleksikon*, 1. utgave. Hovedred. Egil Tveterås. Oslo: Kunnskapsforlaget 1982.
- Larsen = Gary Larsen: *The chickens are restless*. New York, 1989.
- LL = *Lademann* (Lademanns Leksikon). Hovedred. Torben W. Langer. København: Lademann 1982–88.
- MBV = *Mot bättre vetande*. Statens offentliga utredningar, Utbildningsdepartementet. Stockholm 1980.
- NA = *Norsk Allkunnebok*. Hovedred. Arnulf Sudman. Oslo: Fonna 1949–66.
- NE = *Nationalencyklopedin*, 1. utgave. Hovedred. Kari Marklund, Christer Engström. Höganäs: Bra Böcker 1989–.
- PL = *PaxLeksikon*. Oslo: Pax 1978–80.
- WBE = *World Book Encyclopedia*. Chicago: World Book 1991.

Ebba Hjorth

Hvilke konsekvenser har brugersociologien for Den Danske Ordbogs udformning?

Den Danske Ordbog (the Danish Dictionary, DDO) caters for untrained dictionary users, students at all levels, persons with Danish as their second language, and linguists and lexicographers. It is the task of DDO to describe the general language as well as commonly used specialized language, to describe the written language and also include the spoken, to give guidance on the standard language and provide an orthographic norm. The article shows how the dictionary considers the needs of its wide target group in the selection of material and the overall arrangement of the dictionary. The practice followed by the DDO as regards orthography (alternative spellings, orthographic errors), pronunciation, the language of definitions, its practice as regards citations, and information on valency is shown on the basis of the dictionary skills and the needs of the supposed groups of users.

Brugersociologi og formål

Det er indlysende, at svaret på det spørgsmål, som stilles i denne artikels titel, har en definition af Den Danske Ordbogs (DDO) bruger som første forudsætning.

Den plan, som DDO bygger og fik sin bevilling på, blev udarbejdet i nogle få hektiske efterårsmåneder i 1989 af Ebba Hjorth, Iver Kjær, Ole Norling-Christensen og Hanne Ruus. Titlen var *Dansk Ordbog. Plan for en ordbog over dansk nutidssprog*. I Planens resumé hedder det: "Den planlagte ordbog over dansk nutidssprog skal rumme de oplysninger og den vejledning, som en **stor og varieret brugergruppe** vil søge i den; og den skal være således indrettet, at den vil lægge også den **utrænede bruger** de færrest mulige hindringer i vejen. Den bør blive standardordbogen over moderne dansk, til rådighed på **ethvert bibliotek** og **enhver uddannelsesinstitution** her i landet og på større biblioteker i udlandet. Desuden vil den kunne finde mange **private købere og brugere**. Den nye ordbog vil endvidere blive den **selvfølgelige kilde for kommende mindre ordbøger og tosprogsordbøger**."

I selve planen er målgruppedefinitionen udbygget noget. Dér hedder det endvidere: "Ordbogen vil være den indlysende autoritet, som langt de fleste med interesse for moderne dansk kan og bør rådspørge, herunder **personer, der har dansk som andetsprog**. Ordbogen vil være den **selvfølgelige kilde for kommende mindre ordbøger og tosprogsordbøger**, og dens materialesamlinger vil være et værdifuldt grundlag for målrettede leksikografiske produkter,

f.eks. skoleordbøger for bestemte klassetrin og ordbøger for specielle professioner både i trykt og elektronisk form."

Ordbogens formål er beskrevet i Planens resumé. Her siger vi: "Ordbogen skal .. dække det nutidige danske sprog til og med 1992. Den skal være en **bred almensproglig ordbog**, som også medtager de **alment brugte fagord**. Den skal dække **det skrevne sprog** og inddrage **det talte**. Dens sigte skal i almindelighed være **at beskrive og vejlede**, men når det gælder **stavning**, skal den angive **normen**. Den skal rumme oplysninger om ordenes stavning, udtale, betydning og brug, om ordklasse, bøjning og orddannelse, samt om ordenes oprindelse og datering i dansk. Disse oplysninger illustreres med et stramt redigeret udvalg af citater."

Om brugerne af DDO er de centrale ord altså:

stor og varieret brugergruppe
utrænede bruger
ethvert bibliotek
enhver uddannelsesinstitution
private købere og brugere
kilde for kommende mindre ordbøger og tosprogsord-
bøger
de fleste med interesse for moderne dansk
personer, der har dansk som andetsprog

Det vil sige, at DDOs brugergruppe rummer:

- **lægfolk** uden særlige sproglige forudsætninger og uden særlig øvelse i ordbogsbrug
- **uddannelsessøgende** på alle niveauer med varieret kendskab til sprog og forskellig træning i ordbogsbrug
- **leksikografer og lingvister** med indgående kendskab til sprog og ordbogsbrug
- **udlændinge**, som ønsker at lære dansk på højt niveau med meget varierende lingvistiske kundskaber og ordbogstræning

Nøgleordene i ordbogens formulering er:

bred almensproglig ordbog
alment brugte fagord
det skrevne sprog
det talte
at beskrive og vejlede
stavning – norm

"Man kan ej baade blæsæ oc haffwe meel i mwnne" hedder det – kendt af alle på DDOs redaktion – hos Peder Låle. Og det ser umiddelbart ud til, når man ser på brugerkarakteristikken og formålsformuleringen, at det er nødvendigt at beherske dén umulige kunst, hvis DDO skal nå i mål.

At det kan være vanskeligt at skabe forståelse for, at man i én og samme ordbog både kan **beskrive** og **vejlede** og leve op til en eller anden måske eksisterende sproglig **norm**, er der adskillige underholdende eksempler på.

Efter at de 30 millioner kroner, som ordbogen skal fremstilles for, var blevet bevilget til ordbogsprojektets realisering, blev ordbogen præsenteret ved en storstilet reception i Videnskabernes Selskabs lokaler. Begge bevillingsgivere var repræsenteret ved henholdsvis kulturminister og direktør for Carlsbergfondet. I min beskrivelse af projektet ved receptionen og i et TV-A-indslag samme aften gjorde jeg meget ud af, at "Ordbogen skal beskrive **sproget som det er**; og bortset fra **stavemåden** (som fastsættes af Dansk Sprognævn) skal ordbogen **ikke** angive, hvad der er **rigtigt og forkert**." Denne sætning, viste det sig sidenhen, havde fået kulturministeren til under receptionen at opsøge professor Erik Hansen, der måtte berolige ministeren med, at naturligvis ville man i DDO kunne læse, hvad der er korrekt sprogbrug.

Da vi havde været i gang med arbejdet et års tid, havde vi besøg af en journalist fra Den Liberale Presse, der var meget fascineret af vores projekt, specielt det dér med, at vi ønskede at beskrive sproget, som det er, og ikke som nogen måske synes, det skal være. I den artikel, der blev resultatet af journalistens besøg hos os, kom der til at stå: "Den nye Danske Ordbog vil ikke vurdere, hvad der er rigtigt og forkert. Men hvor bliver autoriteten af? Hvad skal dansklæreren holde sig til? Og eleven, der gerne vil være korrekt? – Ja, så må man gå til den eksisterende **Nudansk Ordbog** eller andre ordbøger." Det var vi ikke så glade for! Balancegangen mellem norm og usus er meget vanskelig!

Inden jeg i det følgende går over til at beskrive, hvilke konsekvenser brugersociologien på udvalgte punkter har for opfyldelsen af vores formål, vil jeg understrege, at vi grundlæggende er i en ønsket dobbeltsituation, nemlig den at vi vil udforme ordbogen på en bestemt måde, fordi vi ved, hvem brugerne af vores ordbog er, men samtidig ønsker vi også, at brugerne på nogle områder skal have indflydelse på, hvordan ordbogen kommer til at se ud. Vi lægger altså megen vægt på, at der opstår et så udbredt samarbejde mellem redaktørerne og de kommende brugere af ordbogen som muligt.

Brugersociologiens konsekvenser for materialesamlingen

DDO bygger på et tekstkorpus på 40 millioner løbende ord. Sammensætningen af dette korpus er sket under hensyntagen til brugersociologien. Det er vigtigt, at brugeren, for at bevare sin opfattelse af ordbogen som en autoritet, genkender eller genfinder sit eget sprog i ordbogen. Som konsekvens af dette synspunkt er korpusset sammensat af tekster med både professionelle og læge sprogbrugere som ophavsmænd. Vores korpus består af 35.710.366 ord som er beregnet til at skulle modtages af mange, receptionstekster har vi kaldt dem, mens en temmelig stor del, nemlig 4.440.844 ord stammer fra tekster forfattet af almindelige sprogbrugere, af os kaldt produktionstekster. Sammenligner vi med Ordbog over det Danske Sprog, der stort set er en litterær ordbog, er vi altså med over 10% af vores korpus bestående af ganske almindelige menneskers mundtlige og skriftlige sprog i langt højere grad repræsentative for hele sprogsamfundet.

På tilsvarende måde har vi brugt mange resurser på at få repræsenteret det talte sprog. Vi har 6.887.394 talesprogsord og 33.263.806 skriftsprogsord i vores tekstkorpus.

Det er også ønsket om at have så bred en repræsentation i vores materiale som muligt, der har fået os til at opbygge og pleje et korps af meddelere, de såkaldte SpORDhunde. Mange hundrede almindelige danskere sender sproglige iagttagelser til os. Det er iagttagelser fra deres eget, deres families og deres arbejdskammeraters sprog, og det er iagttagelser de gør, når de læser, hører radio eller ser fjernsyn. Dette meget værdifulde materiale lagres i en selvstændig database, som frekventeres sideløbende med vores tekstkorpus under redaktionsarbejdet.

Brugersociologiens konsekvenser for makrostrukturen

Udover et antal artikler kommer ordbogen til at bestå af en række mellemtekster, som vi på Den Dansk Ordbog kalder makroindskud. Et makroindskuds væsentligste funktion er at bløde ordbogssiderne op, at skabe nogle hvilepunkter for øjet under brugen af ordbogen, at gøre ordbogen til et værk man får lyst til at blade i, også selv om man ikke er på jagt efter en konkret sproglig oplysning. Et makroindskud kan være en mindre samlet fremstilling af et sprogligt fænomen, f.eks. en kort beskrivelse af pendulord, altså af ord hvis betydning svinger 180 grader. Eller det kunne være en beskrivelse af forstærkende præfikser fra perioden (*hammer-, herre-, skæppe- skide- osv.*). Det kan også være et længere kendt citat fra ordbogens primærperiode, som ikke kan rummes som citat i en artikel. Man kunne tænke sig at citere fra

den tidligere danske statsminister Poul Schlüters berømte "gulvtæppe-tale" i forbindelse med Tamil-sagen eller fra en kendt fjernsynssatire, som var på alles læber i primærperioden.

Et punkt vedrørende udvælgelsen af ordforrådet set i lyset af brugersociologien vil jeg gerne dvæle lidt ved. Det er spørgsmålet om, hvorvidt DDO skal indeholde proprier eller ej. Om spørgsmålet navne eller ej i ordbogen siger planen: "I redaktionsreglerne skal det fastlægges, i hvilken udstrækning der skal medtages egennavne..". På redaktionen var der stærkt delte meninger om denne sag. Nogle mente "absolut ingen proprier", andre "et bredt udvalg af danske stednavne, udenlandske stednavne og danske personnavne", atter andre "lister bagest i ordbogen over de almindeligste pige- og drengenavne i Danmark". Nu har DDO et fagligt tilsyn, som er Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs garant for kvaliteten af det arbejde, der udføres ved DDO. Dette tilsyn består af tre lingvister/leksikografer. Disse tre eksperter, som altså repræsenterer en del af DDOs brugere, blev spurgt om deres holdning til problemet. Af disse tre afviste de to klart, at der skulle medtages navne i DDO, mens den tredje mente, at DDO skulle have masser af navne. Yderligere to eksperter blev rådspurgt, Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs administrator, som var medforfatter til planen, og selskabets formand, der er navneforsker, sprogforsker og leksikograf. Af disse to sagde den ene utvetydigt nej til proprier i DDO, mens den anden var i tvivl og ville lade spørgsmålet afgøre af SpORDhundredes mening. For samtidig med forespørgslerne til eksperterne havde vi sendt spørgeskemaer ud til SpORDhundene for at høre, hvad den kommende brede kreds af ordbogsbrugere mente. 227 SpORDhunde svarede på vores spørgsmål. Af dem sagde 101 ja tak til navne, mens 126 hellere ville gemme pladsen til "de rigtige ord".

At dele af det faglige tilsyn fandt henvendelsen til SpORDhundene malplaceret skal sammenstilles med, at vi på redaktionen lægger stor vægt på samarbejdet med de kommende brugere (og købere) og gerne lytter til og retter os efter deres forventninger til ordbogen.

Brugersociologiens konsekvenser for diskursstrukturen

De enkelte artikler i ordbogen har, af hensyn til den brede brugergruppe, en klar og fælles struktur, som vi kalder diskursstruktur. Artiklerne består af en obligatorisk identifikationsdel med opslagsord, eventuelt homografnummer, ordklasseangivelse og ortografisk variation. Derefter følger en fakultativ bøjningsdel, hvor bøjningerne dels ekspliciteres nødtørftigt af hensyn til den læge bruger, dels angives i en kodificeret form, der giver specialisten mulighed for mere præcise

oplysninger. Efter bøjningsdelen følger en fonetisk del, der som hovedregel kun giver én udtale af ordet. Den semantiske del, der strukturelt er den mest komplicerede, er også klar og entydig i sin opbygning. Opbygningen af sememer, subsememer og sublemmaer er den samme. De enkelte oplysningstyper kommer i samme rækkefølge. De faste ordgrupper registreres på en konsekvent og indlysende måde, således at det er nemt at finde frem til dem. Registreringen sker sådan, at også produktive eller 'kontaminerede' ordgrupper gøres søgbare. Den semantiske del har et udbygget henvisningssystem. Den etymologiske del indeholder oplysninger om ordets første forekomst i dansk og oplysninger om ordets historie. Endelig beskrives orddannelsen i et særligt afsnit.

Brugersociologiens konsekvenser for mikrostrukturen

Brugersociologien er i enhver beslutning, der vedrører ordbogens mikrostruktur, den afgørende faktor. Jeg skal hér blot berøre nogle få problemer, som primært er løst med brugersociologien in mente, nemlig ortografi, udtale, definitionssprog, citeringspraksis og valensoplysninger.

Ortografi

Den danske Retskrivningsordbog tillader i en lang række tilfælde to eller flere stavemåder af et ord. Det er indlysende, at det giver et problem for leksikografen. Under hvilken stavemåde skal behandlingen af ordet ske. Skal det være under dén ortografiske variant, der står først i alfabetet? Skal det være under dén ortografiske variant, der er hyppigst? Og i så fald hyppigst i hvilke tekster og hos hvilke sprogbrugere? Skal man vælge at behandle ordet under dén ortografiske form, som har længst hæv i sproget, eller skal man vælge den for nylig tilladte form? Som altid når det gælder ortografiske spørgsmål, kunne der formodentlig argumenteres lige godt for og imod alle principper.

Få måneder efter at vi var begyndt at arbejde på ordbogen, blev vi kontaktet af Den Store Danske Encyklopædi, der naturligt nok havde samme problem. Vi blev enige om, at arbejde mod en fælles løsning af problemerne. I erkendelse af at retskrivningsproblemer ikke lader sig løse med konsekvens, nedsatte vi en arbejdsgruppe, der fik som opgave at vælge én af de mulige former som den form, hvorunder artiklerne i de to værker placeres. Arbejdsgruppen bestod af formanden for Dansk Sprognævn, professor Erik Hansen, af hovedredaktør-

ren for Encyklopædien, professor Jørn Lund og af én af de ledende redaktører ved DDO, nemlig mig selv. Ved en lang række møder gennemgik vi samtlige tilladte dobbeltformer. Proceduren var enkel. På forhånd havde vi hver især valgt den form, vi bedst kunne lide. Var vores valg sammenfaldende var beslutningen truffet. Stod det 2-1, skulle mindretalsformen omvende én af de to andre for at blive vedtaget. De valg, arbejdsgruppen havde truffet, blev forelagt en større kreds af sprogfolk fra Sprognævnet, Litteraturselskabet, Encyklopædien og DDO. Det medførte nogle ændringer, og derefter blev listen bindende for begge projekter. Set i bakspejlet kunne jeg godt have ønsket mig, at arbejdet med dobbeltformerne var blevet udsat, indtil vores 40 millioner ord store korpus var færdigt. Hyppighedsundersøgelser i det færdige korpus viste nemlig, at vi i nogle – dog forholdsvis få – tilfælde havde fået truffet lidt uheldige valg. De fleste og værste af disse uheldige valg er nu efter fælles overenskomst mellem Encyklopædien og Ordbogen gjort om.

Men hvordan håndterer vi så de faktisk tilladte dobbeltformer i ordbogen? Det gør vi på følgende måde: Under den tilladte og valgte form anføres den tilladte og ikke valgte form som dobbeltform. Den tilladte, men ikke valgte form gøres til lemma, og fra den henvises der til den tilladte og valgte form. Det ser således ud i struktureret form:

Hovedartiklen:

Artikel

Iddel

Holem yoghurt

Lemklas sb

Var

Kom el.

Siholem jogurt

[herefter følger artiklen]

Variantartiklen:

Artikel

Iddel

Holem jogurt

Lemklas sb

Var

Kom se

Refer

ArtRef yoghurt

[her slutter artiklen]

At to så centrale værker som Encyklopædien og Ordbogen går sammen om en fælles holdning til det vanskelige dobbeltformsproblem, vil uden tvivl få en normerende virkning. Om det så fremmer ordbogens autoritet i forhold til brugerne, vil være et mere åbent spørgsmål, hvis svar er afhængigt af, om vi har gjort vores arbejde godt nok og truffet rimelige valg – og af om vi har ramt den enkelte ordbogsbrugers egen foretrukne form.

Nu findes der jo ikke blot ortografiske varianter, som er tilladte dobbeltformer. Der findes yderligere to hovedtyper af ortografiske varianter, som vi ønsker at beskrive i DDO.

Den første er ortografiske varianter, der er udbredt i et bestemt fagligt miljø. At kemikere eksempelvis altid staver *litium* med h, vil vi beskrive således (gengivet i struktureret form):

Hovedartiklen:

Artikel

Iddel

Holem litium

Lemklas sb

Var

Kom alm. stavemåde blandt kemikere

Siholem lithium

[her fortsætter artiklen]

Variantartiklen:

Artikel

Iddel

Holem lithium

Lemklas sb

Var

Kom alm. stavemåde blandt kemikere for

Refer

ArtRef litium

[her slutter artiklen]

Artiklen bringes under den ortografiske form, der er opført i Retskrivningsordbogen. Hvis vi vælger et citat i artiklen, som indeholder formen *lithium*, beskrives formen med h som en sideform til *litium* i artiklen *litiums* identifikationsdel. Hvis vi vælger et citat uden h, nævnes formen *lithium* ikke i artiklen *litium*, men bliver udelukkende repræsenteret som en variantartikel med lemmaet *lithium*.

Den anden er uautoriserede staveformer, også kaldet stavefejl. Ved hyppigt forekommende stavefejl opretter vi artikler som denne:

Variantartikel:

Artikel

Iddel

Fejlholem parantes

Lemklas sb

Var

Kom alm. stavfejl for

Refer

ArtRef parentes

Også andre sprogfejl end egentlige stavfejl vil blive beskrevet i ordbogen. Vi mener eksempelvis, at det bør være muligt at slå formen *diamentral* med *n* op i ordbogen og få at vide, at denne form er en hyppig sprogfejl for *diametral*.

Den måde, vi behandler ortografiske varianter på, er planlagt både af hensyn til den sproglige opdragelse af den brede brugerkreds, af hensyn til den lingvistiske beskrivelse af den sproglige virkelighed og af hensyn til at det fremfor alt skal være nemt at finde rundt i DDO.

Udtale

Spørgsmålet om, hvilken notation DDO skal anvende til udtaleangivelsen, er et punkt, hvor brugerdefinitionen ikke peger på nogen entydig beslutning. Der findes to muligheder for fonetisk notation: den danske lydskrift Dania og den internationale lydskrift IPA. Dania har den fordel, at den rummer få specialtegn og således er forholdsvis let at læse for ikke lingvistisk skolede ordbogsbrugere. Dertil kommer, at den er kendt af alle danske sprogfolk. IPA ville formodentlig være den lettest tilgængelige notation for udlændinge, der lærer dansk. Vi har valgt at prioritere den danske brugergruppe over den fremmede på dette punkt. Også i denne sag har vi samarbejdet med Encyklopædien og er enige om en fælles notation. Af hensyn til de brugere, som i forvejen kender IPA, bringer vi en konverteringstabel mellem de to alfabeter som tillæg til ordbogen.

Definitionssprog

Den samlede betydningsbeskrivelse i DDO deles af hensyn til overskueligheden op i en række enkeltfelter. Den egentlige betydningsbeskrivelse, altså svaret på spørgsmålet "hvad er *x*?", bringes i ét bestemt felt, dvs. på en bestemt plads i ordbogsartiklen. Denne betydningsbeskrivelse skal ideelt set og ifølge vores redaktionsregler i

et meget enkelt sprog uden attribuerede led og uden indskud identificere begrebet entydigt og adskille det fra andre beslægtede begreber. Det gør vi i et felt, vi kalder Denbet, dvs. den denotative betydningsbeskrivelse. Udover Denbet'en har vi en række felter til vores rådighed, der kan supplere den egentlige betydningsbeskrivelse. Vi har et felt til den konnotative betydningsbeskrivelse. Ved farver vil man fx i Konbet kunne give oplysninger om de enkelte farvers symbolindhold. Sort = sorg, hvid = uskyld, gul = falskhed osv. Ved blomster fx oplysninger om folketroens forestillinger: fuchsia = ulykke, o.l. Ved fugle kulturhistoriske oplysninger: ugle = klogskab, stork = frugtbarhed m.m. Vi har også et encyklopædi-felt, hvor leksikonoplysninger kan gives. Endelig har vi mulighed for at meddele synonymoplysninger, antonymoplysninger og metonymioplysninger. Også andre relationelle oplysninger kan komme på tale. Fx hvad betegner adjektivet *rød* signifikant ofte (blodlegemer, peberfrugt, sløjfe, pølser, ballon, fløj, roser, bær, peberkorn, sportsvogn, sodavand, tomater), eller hvordan beskrives adjektivet *rød* signifikant ofte (blussende, flammende, skinnende, lysende). Sammen med beskrivelse af eventuelle brugsrestriktioner svarer alle disse typer af oplysninger i forening på spørgsmålet "hvad betyder x?".

Betydningsbeskrivelserne foretages på ordfeltsbasis, således at der anvendes samme skabelon til beskrivelse af eksempelvis farveadjektiver, sideordnende konjunktioner, retningsadverbier osv.

Citationspraksis

Som det allerede af adskillige punkter skulle være fremgået, lægger vi meget stor vægt på, at DDO skal være en attraktiv, spændende, læservenlig, levende ordbog. Udover at beskrive det danske sprog i en bestemt periode skulle ordbogen meget gerne blive et kulturhistorisk kildeskrift. Vores store og meget bredt sammensatte tekstkorpus rummer så mange tidstypiske citater, afspejler i så høj grad hele periodens samfundsliv på mange områder, at vi har besluttet os for at bringe autentiske citater til illustration af enhver betydning eller underbetydning eller til belysning af faste ordgruppers betydningsindhold. Det kan dog blive nødvendigt delvis at afstå fra dette princip af hensyn til antallet af opslagsord.

I lyset af brugerdefinitionen har vi diskuteret, hvordan citaterne skal gengives. Vores korpus er opbygget af (1) tekster, som vi har fået i maskinlæsbar form (avistekster, romaner, ugebladstekster, folketingsforhandlinger, borgerrepræsentationsforhandlinger osv.), af (2) tekster, som vi selv har gjort maskinlæsbare ved skanning med efterfølgende tilretninger (bøger, aviser, blade, reklametryksager,

cirkulærer og bekendtgørelser og lign.) og af (3) tekster, som er tastet ind på edb enten af os selv eller af eksterne medarbejdere (samtaler, interviews, dagbøger, radio- og fjernsynsudsendelser, breve o.lign.). Det har ikke kunnet undgås, at der er fejl i visse af disse mange tekster. Det kan være genuine sprogfejl, og det kan være tryk- og tastefejl leveret til os udefra eller begået af os selv. Oplagte tryk- og tastefejl tillader vi os at rette stiltiende. Men fejl som ikke kan klassificeres som tryk- eller tastefejl, hvad gør vi ved dem? Vores tillærte videnskabelighed og kildetroskab forbyder os at rette i teksten. Kan vi umarkeret gengive en sprogfejl, hvadenten det drejer sig om en stavefejl, en kongruensfejl, en forkert bøjning, et forkert køn, en gal ordstilling? Hvad er den sprogligt bevidste ordbogsbrugers reaktion på den slags fejl? Mister han tiltroen til ordbogens informationer og bliver irriteret på de dumme leksikografer, der ikke selv mestrer sproget? Og hvad er den sprogligt ubevidste ordbogsbrugers reaktion på den slags citater? Tror han, at den fejlbehæftede form er god nok? Hvad er lingvistens reaktion på manipulerede primærtekster? Værdien som kildemateriale går i hvert fald fløjten. Og hvad med redaktøren? Hvor går grænsen mellem fejl og novation?

Problemet kan et langt stykke hen ad vejen løses ved at undgå at bruge citater med fejl i. Men når det nu lige netop er citatet med det helt perfekte supplement til betydningsbeskrivelsen, tilmed kort og underholdende, så er det for ærgerligt at skulle droppe det. Vi holder derfor fast på, at det er tilladt at bringe et fejlbehæftet citat, men vi har valgt at markere fejlen med en advarselstrekant, selv om en sådan er pladskrævende.

Valensoplysninger

Da jeg beskrev udtalenotationen ovenfor, måtte jeg erkende, at hensynet til de fremmedsprogede brugere sættes under hensynet til de dansksprogede brugere. Til gengæld tages der særligt hensyn til de fremmedsprogede brugere (og til lingvisterne) i beslutningen om at bringe kodificerede valensoplysninger. Valensoplysningerne tænkes anbragt i marginen, således at de brugere der ikke har forstand på eller interesserer sig for dén type oplysninger kan se bort fra den. (Man kunne måske ligefrem forestille sig, at de blev bragt i en anden farve?).

Hans Jonsson

Betydelsebeskrivningens förutsättningar i en enspråkig ordbok

Monolingual dictionaries are by their very nature truly defining, unlike bilingual (or multilingual) dictionaries, translation dictionaries. This article is mainly about the semantic basis of definition.

Having distinguished in the lexicon of a natural language lexical elements representing "languages within the language", that is, words which are provincial, socially and stylistically marked, as well as purely technical terminology, the author discusses the more uniform system of a standard language. The key concept is **lexeme**. A lexeme can correspond to a word in the traditional sense but can also correspond to a distinct use of a word. Ignoring the phenomenon of synonymy, a lexeme contrasts with every other lexeme. There are also elements of opposition in a more special sense. There are relatively often opposing pairs such as (in Swedish) *fattig* : *rik*; *stor* : *liten*; *pojke* : *flicka*; *lärare* : *elev*, besides which there are also fixed oppositions consisting of several elements, such as *bäck* : *å* : *älv* or *sommar* : *höst* : *vinter* : *vår*. A distinct hierarchical order on a small scale, in the form of "mini semantic fields" (such as the hyperonym *vattendrag* with its hyponyms *bäck*, *å*, *älv*) occurs in the lexicon. On the other hand, there does not appear to be any general hierarchical order for large lexeme spheres, much less for the entire lexicon. In fact, there is probably no overall lexical structure which would be a full equivalent to grammatical and phonological structure.

To put it in very general terms, the task of the lexicographer is to do justice to the linguistic division of the conceptual world by means of lexemes and to the elements of structure in the strict sense which the lexicon undoubtedly displays.

1. Inledning

Uppsatsen inleds med en summering av de grundläggande skillnaderna mellan en enspråkig och en tvåspråkig (eller flerspråkig) ordbok. Detta som bakgrund till det egentliga ämnet: ordsemantik. I huvudsak kan framställningen läsas utan att ställas i lexikologiskt sammanhang. I viss mån är den dock präglad av tanken på att ordsemantik är den lexikaliska betydelsebeskrivningens objekt och att ordsemantikkens mönster eller struktur(er) utgör beskrivningens grundförutsättning. På ett par ställen berörs också direkt relevansen för definierandet.

Det gäller ett skisserande av grundläggande företeelser inom ordsemantiken. Huvudvikten läggs vid **betydelseord**, motsatt **grammatiska ord**, och nyckelbegreppet är **lexem**.

2. Grundläggande skillnader mellan en enspråkig och en tvåspråkig ordbok

Den här givna korta kontrastiva karakteristiken av den enspråkiga ordboken tar som utgångspunkt ett jämförelsevis avancerat arbete, en

ambitiös definitionsordbok. Mer eller mindre ordlistelika enspråkiga ordböcker kommer inte i fråga.

Med tvåspråkig ordbok avses här en översättningsordbok överhuvud, dvs. med inbegrepp av flerspråkiga ordböcker.

2.1 Den tvåspråkiga ordboken

Den tvåspråkiga ordboken förutsätter att de båda (alla) språkens lexikon är beskrivna i förväg eller i varje fall analyserade före översättandet. I annat fall skulle den tvåspråkiga ordboken inte kunna begränsas till vad den är: en förteckning av korrespondenserna språken emellan, t.ex. mellan svenskan och engelskan i en svensk-engelsk ordbok. Denna korrespondenskaraktär försvinner inte genom att, som i större eller mindre utsträckning sker, sfärangivelser eller synonymer används för fixering av korrespondenserna.

Den tvåspråkiga ordboken skulle kunna beskrivas som en cirkeldefinitionsordbok över språkgränser.

I förbigående skall den välkända faran nämnas att korrespondensuppgiften ger för mycken semantisk överensstämmelse mellan målspråk och objektspråk. Den faran är framför allt väl manifesterad i våra äldsta översättningsordböcker. Å andra sidan kan den tvåspråkiga ordboken just genom sin uppmärksamhet på förhållandet mellan två språks lexikon röja oppositioner i det enskilda språket som den enspråkiga ordboken lätt förbigår.

Hela lexikonet är i princip lika intressant för brukaren av den tvåspråkiga ordboken: översättaren, stilskrivaren i skolan, läsaren av den aktuella främmande litteraturen. Detta bör innebära att kvalitén, såväl den innehållsliga som den tekniska, blir allsidigt prövad.

2.2 Den enspråkiga ordboken

Den enspråkiga ordboken är den enda beskrivande eller definierande ordbokstypen i strängare mening.

Och eftersom det inte finns något utomspråkligt symbolsystem med kapacitet att matcha lexikonet, existerar heller inget alternativ till att beskriva språket med sig självt.

Vid sidan av den nämnda principiella skillnaden mellan den enspråkiga och tvåspråkiga ordboken förekommer vissa icke genomgående eller endast graduella olikheter. Sålunda är morfologiska data vanligen mera frikostigt givna i den enspråkiga och oftare finner man där också uppgifter om ordhistoria eller etymologi.

Det är något paradoxalt, en smula tragiskt om man så vill, att den enspråkiga ordboken i sin helhet i praktiken blir skriven för en så begränsad läsekrets som fallet är. I sin helhet är den ett verk för en

jämförelsevis proffsartad läsarskara. Den vanlige språkbrukaren – om vi använder oss av denna vaga term – rådfrågar t.ex. inte Svensk ordbok, och än mindre jätten Svenska Akademiens ordbok, för att inhämta vad de säger om ord som *gå, stå, stol, skara, hård, ko, hus, kärlek*. Han sätter sig normalt inte heller ned för att studera den semantiskt intressanta skillnaden mellan de närstående betydelserna hos *föda, kost, mat* eller *stel, stinn, styv*. Han är på sin höjd intresserad av främmande ords och fackords betydelser, av för honom problematiska ting som ords böjning och stavning, prepositionsbruk osv. Med andra ord: det tyngsta, viktigaste och mest centrala i den enspråkiga ordbokens innehåll har en starkt begränsad läsekrets, nämligen andra lexikografer och annat språkfolk samt översättare och andraspråksinlärare som upptäckt att den tvåspråkiga ordbokens uppgifter ofta behöver kompletteras med beskrivningen i en enspråkig ordbok.

Den enspråkiga ordboken har ovan tagits i klump med utgångspunkt i den begränsning eller underförstådda syftning som anfördes inledningsvis: avancerade ordböcker, ordböcker förtjänande benämningen definitionsordböcker. Främst i tankarna har jag för svenskt vidkommande handordböcker som Dalin och (för nusvenskan) Svensk ordbok. I bakgrunden finns naturligtvis Svenska Akademiens ordbok (SAOB). Dock har den i detta sammanhang för mig främst rollen av probersten. Dess utförliga beskrivning, med varje moment stött av och illustrerat med autentiska språkprov ur litteraturen, blottlägger naturligtvis ordinnehållet på ett sätt som handordboken inte har tid med och plats för. Ur den synpunkten blir en jämförelse mellan SAOB och t.ex. Dalin eller Svensk ordbok orättvis.

3. Ordsemantik (som beskrivningsobjekt i en enspråkig ordbok)

Orden i ett språks lexikon kan, åtminstone grovt, indelas i betydelseord (*häst, kalla, blå, sakta* osv.), grammatiska ord (prepositioner, konjunktioner osv.) och interjektioner (*fy, hoppsan, pst* osv.).

I ett första avsnitt behandlas betydelseorden, i ett senare de grammatiska orden och interjektionerna.

Som rubriken säger ägnas uppsatsen åt den semantiska delen av den lexikaliska beskrivningen. Självklart är den morfologiska uppgiften också viktig och förtjänar uppmärksamhet. Det gäller här en prioritering bl.a. föranledd av det faktum att det grundläggande i betydelsebeskrivningen av lexikonets enheter rätt sällan behandlas i lexikologiska sammanhang. Det finns en viss tendens att betrakta ordbetydelsorna som gudagivna och ägna sig åt annat. – I sammanhanget må påpekas att det inte föreligger vattentäta skott mellan semantiken och morfologin i den lexikaliska beskrivningen. Bl.a. möts innehålls- och uttryckssynpunkter i lemmatiseringen.

3.1 Betydelseord

Negativt uttryckt är innehållet hos betydelseorden inte en grammatisk funktion som hos pronomen, konjunktioner osv. eller ett så att säga utanför semantiken stående icke intellektuellt innehåll som hos interjektionerna.

I positiva termer uttryckt har betydelseorden ett inherent och självständigt intellektuellt innehåll. De utgör den överväldigande delen av ordförrådet. När man i lexikaliska eller andra språkliga sammanhang talar om "ord" gäller det i regel betydelseord. Dvs. man har fall som följande i tankarna:

häst, påle, lycka – substantiv

bära, kalla, skära – verb

blå, skarp, stor – adjektiv

ofta, nära, sakta – adverb

3.1.1 Struktur – Arkitektur – Ostruktur

Det här prövade synsättet utgör en försiktig eller tentativ tillämpning av postsaussursk lexikalisk strukturalism. Se främst Lyons (1977) och Coseriu (1973); jfr även Jonsson (1983:141–147).

Ett synkront snitt genom språket innehåller:

a. Ett genomfört lexikaliskt system eller en struktur som något förenklat uttryckt är standardspråkets och som konstitueras av lexem, dvs. självständiga förbindelser av uttryck och innehåll på ordplanet, i opposition, och av en åtminstone i viss utsträckning föreliggande hierarkisk ordning (se närmare under 3.1.2).

b. Inslag i denna enhetliga och ett helt system bildande struktur av avvikande strukturer hos "språk i språket", dvs. socialt, provinsiellt och stilmässigt avvikande språksfärer. Den blandstruktur som uppkommer genom dessa för standardspråket främmande inslag kallas **arkitektur**. Ett par enkla exempel: Standardspråkets kategoriindelning av djuren i fråga i *råtta* : *mus* motsvaras i övre Norrland av det singulara *råtta*. I sydligare delar av Sverige motsvaras standardspråkets beteckningar för vattendrag, *bäck* : *å* : *älv*, av endast två ord, *bäck* : *å*. I ålderdomligt eller något skämtsamt språk finns för manliga personer åldersbeteckningarna *man* : *ynghing* : *pojke*, medan standardspråket begränsar sig till duon *man* : *pojke*.

c. Utanför även arkitekturen förekommer ordsemantisk "ostuktur", nämligen stelnade rester av äldrespråk, citatord från främmande språk, klart reglerad terminologi o.d.

"Struktur" har ovan använts i betydelsen 'primär paradigmatiske struktur' i semantiska strukturalisters terminologi. "Paradigmatisk struktur" kan grovt definieras som: ordens sätt att indela begreppsvärlden och därvid kontrastera mot varandra. "Primär paradigmatiske struktur" står i motsats till "sekundär paradigmatiske struktur" hos lexikonet. Med sistnämnda term avses det osjälvständiga ordsemantiska system som avledning, sammansättningar och andra ordbildningar har så länge deras innehåll stannar vid den obligatoriska konsekvensen av ordbildningen i fråga. Till den sekundära paradigmatiske strukturen hör t.ex. *stammare* 'person som stammar', vars betydelse endast är 'stamma' + effekten 'person' genom *-are*. Analogt med en sådan avledning förhåller sig t.ex. sammansättningen *granbark* vars innehåll är 'gran' + 'bark' + det tertium som ordbildningen 'sammansättning' medför.

En (axiell) motsats till paradigmatiske struktur utgör **syntagmatiske struktur** i lexikonet. Syntagmatiske struktur syftar på det sätt eller den ordning eller det (ordnade) system som präglar eller reglerar det syntaktiska förhållandet mellan ett ord (i en viss betydelse) och andra ord. Grovt kan syntagmatiske struktur definieras som valens betraktad som en strukturell företeelse.

Min framställning kommer i fortsättningen att gälla endast primär paradigmatiske struktur (eller, exaktare, företeelser som strukturalister namnger med termen). Jag motiverar insnävringen i detta lexikala sammanhang med att bara inom den sfären är definition i sträng mening av ordbetydelser aktuell. Ordbokens beskrivning av storheter tillhörande språk i språket och sådana sorterande under sekundär paradigmatiske struktur och syntagmatiske struktur är till sin karaktär översättning respektive deskription medelst enheter i standardspråkets primära paradigmatiske struktur.

3.1.1.1 Lexem

Något kryptiskt har **lexem** i föregående avsnitt definierats som "självständig förbindelse av uttryck och innehåll på ordplanet".

Detta nyckelbegrepp inom strukturell semantik förtjänar en närmare granskning. Till att börja med kan vi ta fasta på följande indelning:

1. Lexem = helt ord (i traditionell mening)

a. Lexem = ord med diskret uttryck och diskret innehåll: *beck, lampa, berätta, stinka; brysk, avlång; ofta, nära*.

b. Lexem = ord med diskret uttryck men samma, åtminstone funktionella, innehåll som ett annat (eller andra) ord: synonymi.

Ex.: *flicka* : *tös*; *bit* : *stycke*.

c. Lexem = ord med diskret innehåll, men samma uttryck och grammatiska kännetecken som ett annat (eller andra) ord: homonymi.

Ex.: *röja* 'hugga bort buskar' o.d. : *röja* 'avslöja'; *panna* 'övre del av ansiktet' : *panna* 'kokkärl'. Visavi sådana lexem som konstituerar typ 2 föreslår jag termen **absoluta homonymer** för *röja*¹⁻², *panna*¹⁻² osv.

2. Lexem = självständig användning av ord (i traditionell mening).

Ex. på sådana självständiga ordanvändningar:

ryttare om person : *ryttare* 'takträ'

mus om djuret : *mus* till dator

skära 'arbeta med kniv osv.' : *skära* 'sträcka sig rakt över något'

väga 'bestämma vikten' : *väga* i *väga det ena mot det andra*

blå i egentlig användning : *blå* i fråga om politisk färg

skarp 'vass' : *skarp* i *skarp i huvudet*

stilla 'utan att röra sig' : *stilla* 'försiktigt eller lugnt'

Jag föreslår termen **omedelbara homonymer** för sådana självständiga ordanvändningar. I motsats till absoluta homonymer (se 1 c) gäller det ordanvändningar som är diskreta endast i den omedelbara användningen. Vid reflexion upplever man *ryttare*¹⁻² osv. som samma ord.

Avgränsningen mellan lexemtyperna 1 c och 2 ter sig klar i sådana fall som de givna exemplen. Så otvetydig är den dock ej alltid. Resultatet av språklig reflexion varierar i viss utsträckning från språkbrukare till språkbrukare. Troligen förknippar t.ex. vissa (de etymologiskt obeläskade) *kamp* 'strid' och *kamp* 'häst', medan andra inte kommer på idén att sammanställa orden. Språklig naivitet ökar nog benägenheten för att se samhörighet mellan homonymer. Jfr företeelsen folketymologi.

Avgränsningen mellan absoluta och omedelbara homonymer gäller två typer av lexem. Större principiellt intresse och räckvidd har en annan avgränsning inom komplexet homonymi – polysemi, nämligen en uppdelning av ordanvändningar i lexem av typen 2 och blott varianter av lexem. Ett par exempel:

Vid sidan av den lexematiserade metaforen *skära* 'gå eller sträcka sig rakt över något' finner man en levande metaforisk användning av samma verb som: *Denna sommar har skurit år ur min livslängd.*

Vid sidan av den lexematiserade metaforen *mus* till dator finner man en levande metaforisk användning som: *Hon var en liten grå mus.*

Levande metaforer kan sorteras in under "oegentliga användningar av lexem", alla kännetecknade av en spänning mellan den aktuella referensen och känslan för lexemets egentliga innehåll. De flesta av de oegentliga användningarna präglas dessutom av draget "figurlighet", så just metaforik och vidare metonymi, skämt, ironi, ordlek, litotes o.d.

Men det finns oegentliga användningar av lexem som rätt och slätt har draget "oegentligt", dvs. sådana som för språkkänslan uteslutande har karaktären "här används ordet om det eller det, men egentligen är betydelsen den eller den". Ett fall av renodlad oegentlig användning är nog *skare* (på snö) tillfälligt brukat om hårdfrusen skorpa på flygsand (se SAOB under *skare*, sbst. 2).

Det finns också andra speciella användningar av lexem som förtjänar att uppmärksammas. Utan (klar) prägel av "oegentligt" utgör likväl inte sådana användningar egna lexem, som bär kännetecknet **inklusion**: *dag* liktydigt med: dygn (*om fjorton dar*), *arm* inkluderande: hand (*han sträckte ut armen*), eller som har prägelns **pregnans**: *löpare* liktydigt med: enastående löpare (*det var en löpare det!*), *samvete* liktydigt med: dåligt samvete eller samvetskval (*jag har samvete för att...*), eller som kan ges etiketten **överföring**: *vänligt brev* (det är inte brevet i sig som är vänligt). Jag kallar inklusion, pregnans och överföring, och andra därmed analoga lexemanvändningar, för **lexemtjänningar**.

Uppmärksamhet i sammanhanget förtjänar också en annan speciell typ av variation lexem – icke lexem. Det gäller hos verb variationen intransitiv – transitiv. Som olika lexem av typen 2 (omedelbara homonymer) finner man det naturligt att betrakta t.ex. *rulla*, intr. : *rulla*, tr.; *stjälpa*, intr. : *stjälpa*, tr.; *frysa*, intr. : *frysa*, tr. Ett och samma lexem finner man det däremot naturligt att se i vart och ett av följande par: *rida*, intr. : *rida* (en häst); *simma*, intr. : *simma* (*flotten i land* – konstruerat ad hoc, men fullt möjligt). Den transitiva användningen i sådana fall som *rida* och *simma* är för språkkänslan mer eller mindre klart sekundär till den intransitiva. Vid närmare analys blir man benägen att se en likhet mellan *rida*, intr. : *rida*, tr. osv. och t.ex. *skön* : *skönhet*, dvs. faktiskt betrakta *rida*, tr. som avlett och tillhörande den sekundära paradigmatiska strukturen (jfr 3.1.1). Med det resonemanget blir *rulla*, tr. en sekundär paradigmatisk enhet som utvecklats till lexem. Analog med variationen intransitiv – transitiv hos verb är vidare den mellan koll./ämnesnamn och individuell användning hos substantiv. Sålunda kan i detta avseende t.ex. *kol*, *stybb*, *bär*, *sten* likställas med *rida*, *simma*, medan *stål* ämnet : *stål* 'skärstål' och *trä* ämnet : *trä* 'slå av trä' o.d. är analogt med *rulla*, intr. : *rulla*, tr. osv. – Den som finner ovanstående synsätt otillfredsställande har att se grammatisk variation hos lexemen i fråga.

Lexemet är en kognitiv enhet. Redskapet för gränsdragningen mellan å ena sidan lexem i form av omedelbara homonymer och å andra sidan speciella användningar av lexem är därför den språkliga intuitionen. Detsamma gäller gränsdragningen mellan primär och sekundär paradigmatiske struktur i fall av växling intransitiv : transitiv hos verb och koll./ämnesnamn : individuell användning hos substantiv (såvitt man accepterar synsättet i fråga).

Intuitionen kan dock styrkas eller ledas på rätt väg genom att man iakttar den ifrågavarande storhetens användning i språket. För att *skarp* (*i huvudet*) är ett eget lexem talar t.ex. att det kan uppträda i opposition till *vis* (garanterat eget lexem): *X är vis men Y är skarpare, eller sidoordnat med skapande: Ett snille har inte bara ett skarpt utan ett skarpt och skapande intellekt.* För att *ben* inte är ett lexem betecknande en kroppsdel omfattande allt från och med låret till och med tårna talar den sidoordnade oppositionen *ben : fot* som vid behov manifesteras: *Han har utslag både på fötterna och benen.* Omvänt kan inte *mus* användas i neutral kategorisering av kvinnor (däremot går t.ex. *han var ett lejon, hon var en liten mus* utmärkt, men då gäller det så att säga sekundär opposition; också *lejon* är här en levande metafor). För att storheterna i fråga utgör egna lexem talar med andra ord starkt att de kan användas i kontrasterande eller definierande eller liknande sammanhang.

Andra slag av stöd åt intuitionen eller av bekräftelse av dess utslag, av varierande värde, utgör:

- a. utbytesord: har de aktuella ordanvändningarna samma eller olika utbytesord? Jfr Loman (1965) och Malmgren (1992).
- b. vissa grammatiska olikheter mellan de aktuella ordanvändningarna, t.ex. förekomst : icke förekomst av pl. hos substantiv eller olikheter i konstruktion eller valens hos verb (se Malmgren (1992) och där citerad litteratur).
- c. produktiva innehållsvariationer mellan de aktuella ordanvändningarna, t.ex. växlingen intr. : tr. hos verb och koll./ämnesnamn : individuell användning hos substantiv (se diskussionen strax ovan och Malmgren 1992).

För betydelsebeskrivningen i en ordbok är en inträngande lexemanalys av stort värde. Så långt som det är praktiskt möjligt och lämpligt bör lexemen bilda egna huvudmoment.

3.1.1.2 Lexemens opposition och hierarki

I föregående avsnitt har lexemens karaktär av självständiga semantiska storheter behandlats. Det konstituerande för ett lexem är egenskapen att stå i opposition till varje annat lexem om man bortser från eventuellt förekommande synonym(er). Lexikalisk opposition i denna allmänna mening innebär att lexemen, bortsett från synonymerna, har vart sitt diskreta innehåll eller kärninnehåll; det sistnämnda med tanke på att lexemen kan "tänjas".

I detta avsnitt skall mönster inom oppositionen sökas och diskuteras. På en gång mera konkret och förutsättningslöst uttryckt gäller det frågorna:

Hur förhåller det sig med sidoordning och överordning mellan lexemen?

Finns det i oppositionen verkande enheter (**sem** eller **komponenter**) under lexemens nivå?

Är det motiverat att tala om "system" och "struktur" i strängare mening hos lexikonet? Har grammatiska eller fonologiska system eller grammatisk eller fonologisk struktur lexikaliska motsvarigheter?

Jag kan endast prestera ett blygsamt försök att besvara frågorna.

Sidoordnad opposition

Med "sidoordnad opposition" menas en fast kontrast på samma plan, dvs. utan karaktär av över- eller underordning, mellan betydelsenära lexem.

Sådan opposition är ingalunda alltid för handen. Kontrasterar så att säga i alla riktningar gör ett substantiviskt lexem som *puss* 'liten samling av vatten (på väg) efter regn' (står t.ex. inte i fast opposition till något annat vattenord, t.ex. *tjärn* eller *damm*) eller verbet *cykla* (som inte prefererar några av de tänkbara situationsbundna kontrasterna till *gå* eller *åka spark* eller *köra bil* eller *ta bussen*).

Många lexem (snarast flertalet) står dock i sidoordnad opposition till ett annat eller flera andra lexem. Med anslutning till Lyons (1977:279) klassificeras här de sidoordnade oppositionerna på följande sätt:

1. Binära oppositioner

a. antonymisk motsats

Det gäller polära par mellan vilka det finns ett logiskt mellanläge eller neutralt mellanläge men som i praktiken i huvudsak fungerar som komplementära par (jfr b). Den positiva termen och den negativa är båda komparerbara samtidigt som den positiva termen i sådana fall som *stor*, *lång* kan ha en neutral användning: 'som har sådan eller sådan storlek resp. längd'.

Ex. *stor* : *liten*, *lång* : *kort*, *stark* : *svag*, *belåten* : *missnöjd*, *lycklig* : *olycklig*.

b. komplementär motsats

Ex. *pojke* : *flicka*, *död* : *levande*.

Här finns inget ens logiskt mellanläge. 'Inte pojke' är ofrånkomligt överensstämmande med 'flicka' och omvänt.

c. ömsesidig motsats

Ex. *lärare : elev, man : hustru, doktor : patient.*

Här står de motsatta lexemen i ett ömsesidigt förhållande. X är elev till Y : Y är lärare till X osv.

d. riktningsmotsats

Ex. *komma : fara, upp : ned, höger : vänster.*

2. Flerledade oppositioner

Ex. *bäck : å : älv; gå : springa; regn : snö : hagel; korn : havre : vete : råg; sommar : höst : vår : vinter; het : varm : ljum : sval : kall.*

En flerledad opposition utesluter i sig motsatsförhållanden av de slag som möter i den binära oppositionen. Den flerledade oppositionen har i stället karaktären av variationer på ett tema, dvs. av indelning av en innehållssfär vilken sistnämnda uttrycks med ett överordnat lexem eller motsvarande. Närmare härom i nästa avsnitt.

Många gånger finns det dock inslag av binär opposition i uppställbara flerledade lexemräckor. I exemplen ovan gäller detta fr.a. *kall* : *varm* hos temperaturadjektiven men observera även den tydliga binära tendensen mellan årstidsorden *sommar* och *vinter*. Mycket svagare men i någon mån ändå för handen är en tendens till dubbel binär roll hos *å* bland vattendragsorden, dvs. tendens till både *bäck* : *å* och *å* : *älv*. Tydligt finns det en övergripande preferens för binär opposition i tänkandet och i lexikonet.

Hyponymi och hierarki

Lexemen i en sidoordnad opposition kan vara omedelbart underordnade (vara hyponymer till) ett överordnat lexem. *Regn, snö, hagel* (se ovan) är t.ex. hyponymer till *nederbörd*, liksom *korn, havre, vete, råg* till *säd*, *vår, sommar, höst, vinter* till *årstid*, *bäck, å, älv* till *vattendrag* samt *pojke, flicka* till *barn*.

Ibland säger man att ett överordnat lexem är **parafraserat**. Så t.ex. kan "förflytta sig (eller ta sig fram) till fots" ses som en parafraserad hyperonym till *gå, lunka, springa* och "(stor) permanent samlingsvatten i naturen" kan fungera som parafraserad hyperonym till

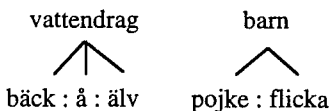
sjö, tjärn. Man bör ha rätt att arbeta med en sådan överordnad syntagm när det för intuitionen ter sig som slump att det inte föreligger en regelrätt, enordig hyperonym. Mest påfallande i de två givna exemplen är det väl att *vattendrag* inte har någon motsvarighet hos orden för stillastående vatten.

En regelrätt hyperonym skall vara av samma ordklass som hyponymerna. Ibland gör dock ett lexem av annan ordklass (tämligen) uppenbart tjänst som ett slags hyperonym, *kroppsställning* fungerar t.ex. som **kvasihyperonym** till *stå, sitta, ligga, temperatur* åter är kvasihyperonym till *het, varm, ljum, sval, kall*. Medan jag inte kommit på något klart exempel på kvasihyperonym till substantiviska lexem och exemplen för sidoordnade verblexem tycks vara jämförelsevis få, är företeelsen – man kan ur de sidoordnade lexemens synpunkt tala om **kvasihyponymi** – frekvent hos adjektiven. I själva verket tycks kvasihyponymi vara det nästan allena rådande sättet att där uttrycka omedelbar överordning – underordning. Ett knippe exempel: *temperatur* : *het, varm* osv. (se ovan); *färg* : *svart, vit, röd* osv.; *smak* : *besk, frän, söt* osv.; *form* : *avlång, fyrkantig, rund* osv.; *bett* : *vass, slö*; *vikt* : *tung, lätt*; *längd* : *lång, kort*; *hälsa* : *frisk, sjuk*; *känsla* : *arg, ledsen, besviken* osv.

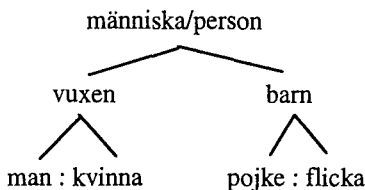
Det måste påpekas att en kvasihyperonym på sätt och vis kan betraktas som ett fall av parafraiserad hyperonym. Syntaktisk kongruens med hyponymerna fordrar nämligen att kvasihyperonymen sätts in i en fras, t.ex. "inta sådan eller sådan kroppsställning": *stå, sitta, ligga* eller "som har sådan eller sådan temperatur": *het, varm*.

I vissa fall har sidoordnade lexem varken en regelrätt hyperonym eller en naturlig överordnad parafrafras eller en kvasihyperonym. Sådan total frånvaro av omedelbar överordning tycks inte vara konstaterbar i fråga om flerledade oppositioner. Däremot förefaller det snarare vara regel än undantag att binära oppositionspar saknar hyperonym eller naturlig ersättare därför (parafrafras), t.ex. *fattig* : *rik*, *belåten* : *missnöjd*, *lycklig* : *olycklig*, *levande* : *död*, *lärare* : *elev*, *doktor* : *patient*, *komma* : *fara*, *höger* : *vänster*. Å andra sidan uppvisar dock alla slagen av binär opposition exempel på omedelbar överordning, företrädesvis medelst en kvasihyperonym, t.ex. *längd* : *lång, kort* (antonymisk motsats), *barn* : *pojke, flicka* (komplementär motsats), *riktning* : *vänster, höger* m. fl. (riktningsmotsats). Observera i sammanhanget att den positiva termen hos antonymiska motsatspar avseende någonting mätbart, *stor* : *liten*, *lång* : *kort*, *tung* : *lätt* osv., står i nära relation till kvasihyperonymerna *storlek, längd, vikt* osv. Samtidigt kan den positiva termen i sådana motsatspar ha en neutral betydelse, och med den innebörden faktiskt fungera som ett slags hyperonym till sig själv i den absoluta (dvs. icke neutrala) betydelsen (se Jonsson (1987)): han är så eller så stor = han har sådan eller sådan storlek.

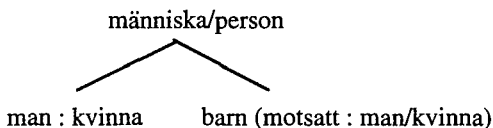
Man kan kalla sådana fall av överordning – sidoordning som *vattendrag* : *bäck, å, älv* eller *barn* : *pojke, flicka* för **miniordfält** och illustrera dessa grafiskt på följande sätt:

Miniordfältet *barn* har i sin tur en tämligen klar hemorts rätt i följande dubbelnivåiga ordfält:

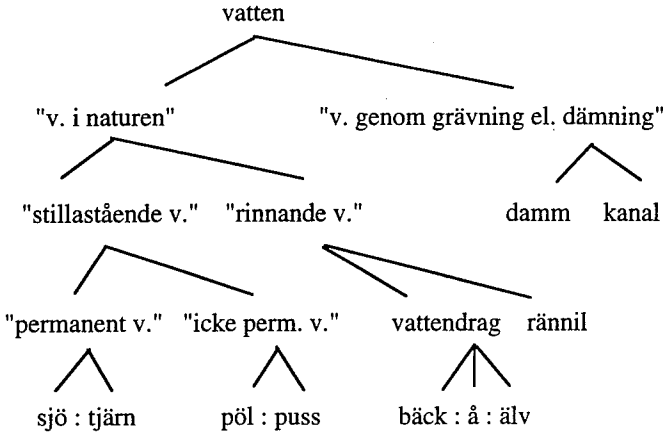

"människa/person" anger att båda lexemen inom den sfär som de har gemensam fungerar som hyperonym. Ord fältet har en vacker symmetri med ett köns- och åldersneutralt lexem i toppen, en könsneutral men åldersmärkt andra nivå och såväl köns- som åldersmärkta lexem i botten. Dock måste nog ett alternativt fält av följande utseende uppställas

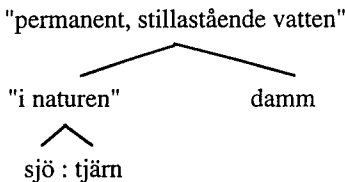

med tanke på att både *människa* och (kanske i något högre grad) *person* oftast används om vuxna individer. Det första alternativet styrks av en sådan mening som *100 personer satt till bords, 40 vuxna och 60 barn*, det andra av en sådan formulering som *100 personer satt till bords, 40 män och kvinnor samt 60 barn*.

Det är faktiskt rätt sällan som man kan uppställa ett så påtagligt flernivåigt ordfält i standardspråket eller det allmänna språket som alternativ 1 av *människa/person* – trots att detta blott innehåller tre nivåer och dessutom försvagas av det motiverade alternativ 2. Låt oss t.ex. jämföra med den i betydande grad osäkra inplaceringen av mini fältet *vattendrag* i ett större hierarkiskt sammanhang.

Vatten har nog mycket liten användning som term överordnad alla andra i det uppställda fältet. Däremot har väl *vatten* en viss påtaglighet för intuitionen och i språket som term överordnad *sjö*, *tjärn* och *bäck*, *å*, *älv*. På en punkt är kanske det konstruerade fältet strukturvidrigt: *Damm* borde eventuellt placeras samman med *sjö* och *tjärn* på följande sätt:

Det förefaller faktiskt omöjligt att i det allmänna språket finna mångnivåiga ordfält som utgör säkra eller fixa storheter i den mening som att de lever eller då och då ger sig tillkänna för intuitionen och har mer än på sin höjd enstaka manifestation i språket.

Lexem som *redskap*, *djur*, *växter*, *fortskaffningsmedel* och *rörelse* kan visserligen karakteriseras som säkra rubriker för stora eller väldiga uppsättningar lexem, men innehållet under sådana "superhyperonymer" är strukturellt mycket heterogent och någon inre, hållbar och sammanhängande hierarki förefaller inte föreligga i det allmänna språket.

Den som tänker sig en åtminstone skelettartad hierarkisk ordning för hela lexikonet kunde kanske placera det indefinita pronominet *något* (eller *någoting*, eller kanske det obestämda *det*: *det som ...*, *det att ...*) i toppen. *Något* kan sägas syfta på vadsomhelst av allt tänkbart.

Sett ur definierandets synvinkel har vi här nått den ofrånkomliga cirkeln. Det är intressant att konstatera förekomsten av ett par substantiv som egentligen bara skiljer sig från *något* i fråga om ordklass. *Sak* i sin mest förbleknade användning är faktiskt ingenting annat än en substantivisk pendang till *något*. Detsamma kan sägas om *företeelse* i dess mest betydelsefömda användning; samtidigt har dock ordet också ett mindre betydelsefömt innehåll: något som manifesterar sig eller framträder på visst sätt (och skulle i den användningen hamna under *något* i en hierarki).

Den nog existerande tekniska eller logiska möjligheten att ordna, hellre pressa in, alla lexem i något slags hierarkiskt skelett är inte detsamma som att det finns en inherent hierarki för hela lexikonet. Sammanfattningen av vad som ovan sagts och förmodats i detta ämne måste bli det motsatta: genuin hierarkisk ordning mellan lexem tycks bara existera styckevis och delat.

Den avsaknad av säker eller entydig över- och underordning som ofta föreligger, befriar inte lexikografen från uppgiften att välja rätt eller så naturlig hyperonym som möjligt. Det gäller främst att inte lansera överordnade termer som strider mot intuitionen. Här några autentiska lexikonexempel på olämpliga överordnade termer: *gångbro* till *spång* (*spång* definieras som: liten gångbro); *luta* till *stupa* (*stupa* ges definitionen: luta mycket framåt och nedåt); *arm* till *hand* (*hand* definieras: avslutande del av arm); *rör* till *slang* (*slang* definieras: böjligt rör). – Spång är inte en gångbro och slang inte ett rör; stupa är något klart annat än luta och handen är inte (klart) en del av armen.

Betydelsekomponenter

Strukturella semantiker ansluter sig i regel till uppfattningen att det finns verkande, i den lexikaliska strukturen ingående enheter under lexemens nivå, **betydelsekomponenter** eller **sem**. Enligt denna uppfattning utgör t.ex. lexemet *man* en produkt av komponenterna eller semen "person", "vuxen" och "manlig", lexemet *fågel* en produkt av "djur" och "flygande" eller "med vingar", lexemet *vattendrag* av "vatten", "strömmande", "i bädd eller fåra".

En deskriptiv definition kan alltid segmenteras, minimalt i hyperonym + bestämning. Strukturalisternas sem har dock inte en så allmän eller enbart praktisk – operativ karaktär. De uppfattas som strukturella enheter jämförbara med fonologins "distinktiva drag". För att den parallellen skall hålla krävs rimligen att betydelsedelarna i fråga när utanför (ett miniordfält med) två eller fler sidoordnade lexem, dvs. att de har relevans för större lexemsfärer, helst att en uppsättning sem är integrerade i ett hela lexikonet omfattande system.

Vissa semantiska strukturalister räknar med **klasssem** som just tillskrivs en vidare räckvidd. Det gäller allmännare (delvis lätt gramma-

tikaliserade) drag som "levande-livlös", "negativt-positivt", "omfång" (i mycket vid bemärkelse), "naturligt-verk av människan", "kön", "spatialitet", "handling-skeende".

Onekligen har dylika allmänna drag (haft) betydelse för lexematiseringen av begreppsvärlden liksom också för de ansatser till hierarkisk ordning mellan lexemen som lexikonet uppvisar. Dock kan de rimligtvis inte ha en täckande förekomst jämförbar med den hos fonemens distinktiva drag eller motsvarande enheter inom grammatiken. Hade det varit fallet, borde lexikonets lexem uppvisa mer än ansatser till hierarki och till struktur i strängare mening.

Struktur i strängare mening i lexikonet?

Semantisk (dvs. ordsemantisk) **struktur** eller **lexikalisk struktur** är en vedertagen term, som också använts i min framställning ovan.

Termen är på sätt och vis motiverad redan av det faktum att begreppsvärlden är språkligt indelad i lexem, vilka hålls åtskilda genom (tänjbar) opposition i vid bemärkelse. Dock räcker inte detta fullt ut för att se en parallell med system och struktur inom fonologin och grammatiken. Därtill krävs påvisbar långtgående hierarki och en påtagligare komponentiell mekanism än vad som tycks föreligga. Bara punktvis förefaller lexikonet uppvisa en struktur i den stränga meningen: egenskapen hos en enhet att genomgående vara uppbyggd av samverkande och kontrasterande element.

3.2 Grammatiska ord och interjektioner

I enspråkiga, liksom i tvåspråkiga, ordböcker behandlas även andra ord än de som här kallas betydelseord. De är av två typer: grammatiska ord, nämligen pronomen, konjunktioner osv., och interjektioner: *aj*, *hysch* osv. Deras gemensamma kännetecken är negativt: de avviker från betydelseorden. De grammatiska orden gör det genom att ha ett innehåll som gör dem till grammatiska byggstenar. Interjektionerna avviker från betydelseorden – och de grammatiska orden – genom att strängt taget sakna ett intellektuellt innehåll.

3.2.1 Grammatiska ord

De grammatiska orden har det praktiska kännetecknet att de förtecknas i en grammatik. Undantag härifrån utgör dock måttsord vilka här räknas till de grammatiska orden.

De grammatiska ordens funktion är schematiskt angiven antingen (huvudsakligen) ställföreträdande: pronomen och pronomina adverb

samt räkneord och måttsord, eller (huvudsakligen) syntaktisk: konjunktioner, prepositioner, satsadverb, verbpartiklar.

a. Pronomen och pronominella ord:

Bestämd referens har anaforiska, demonstrativa, determinativa och relativa pronomen och pronominella adverb.

De indefinita pronomina (*någon, någonting, ingen, vemsomhelst* m.fl.) och pronominella adverbena (*någonstans, ingenstans, varhelst* o.d.) har sitt namn likmätigt obestämd referens. Nära släktskap har de betydelseord som berörs i 3.1.1.2, *sak, företeelse*.

b. Räkneord har liksom pronomen ställföreträdande funktion samtidigt som de anger en kvantitet. Besläktade med räkneorden är måttsord som *meter, kilo, hektar* samt sådana med en allmännare innebörd, *hälft, del* m. fl.; jfr de pronominella adjektiven *mången, mycken* (jfr a).

c. Satsadverb och verbpartiklar:

Satsadverb som *ganska, kanske, naturligtvis* och *tyvärr* har funktionen att modifiera en utsaga. En uppgift av liknande karaktär åvilar verbpartiklar som *för* (t.ex. *lägga för*), *om* (t.ex. *tänka om*), *vid* (t.ex. *talas vid*), *upp* (t.ex. *starta upp*).

d. Konjunktioner, *och, men, när, eftersom* osv., utgör syntaktiskt fogmaterial.

e. Prepositioner, *med, på, till* osv., har en grammatisk funktion jämförbar med ett kasusmorfems.

f. Hjälppverb och kopula:

Hjälppverben *ha, böra, måste* osv., står i verbsystemets tjänst. I likhet med hjälppverben saknar kopulaverben, med standardrepresentanterna *vara* och *bli(va)*, självständigt innehåll.

De mönster som de grammatiska orden uppvisar i form av opposition och, ställvis, hierarki är sekundär till den grammatiska struktur i vars tjänst de står.

De grammatiska ordens natur förbjuder direkt definition. Även i detta avseende skiljer sig således de grammatiska orden från betydelseorden.

3.2.2 Interjektioner

Ord som *aj, hysch, hurra, pang, hallå* har varken ett självständigt lexematiskt eller ett grammatiskt innehåll. De utgör ett slags fristående satser som uttrycker en känsloreaktion eller härmar ett ljud eller uppmanar till lystring eller tystnad o.d. (*ja, nej* räknas ofta hit, men förs alternativt till satsadverbena).

Litteratur

- Coseriu, Eugenio 1973: *Probleme der strukturellen Semantik*. Tübingen. (Tübinger Beiträge zur Linguistik 40.)
- DALIN = A.F. Dalin: *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm: Författarens förlag 1850–55.
- Jonsson, Hans 1983: Om historisk lexikografi av typ SAOB. I: *Nysvenska studier* 63, 127–158.
- Jonsson, Hans 1987: Växlingen mellan normbestämd och neutral innebörd hos vissa adjektiv. I: *Nysvenska studier* 67, 139–154.
- Loman, Bengt 1965: Betydelseanalys. I: Sven Ekbo & Bengt Loman, *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm: Nämnden för svensk språkvård, 36–61.
- Lyons, John 1977: *Semantics 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malmgren, Sven-Göran 1992: Om behandlingen av polysema ord i enspråkiga ordböcker. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.), *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*: Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 137–143.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag 1898–.
- SVENSK ORDBOK = *Svensk ordbok*. Utarbetad vid Språkdata. Göteborgs universitet. Stockholm: Esselte Studium 1986.

Sven-Göran Malmgren

Språkprovens form och funktion i svenska betydelseordböcker från Östergrens Nusvensk ordbok till Svensk ordbok

Verbal illustrations, or examples, play an important role in most monolingual defining dictionaries. In this paper, five defining dictionaries of modern Swedish are investigated from this point of view. A couple of questions are focused in particular, namely (a) whether the examples of the dictionaries are mainly authentic, or mainly 'semi-authentic' (based on authentic texts, but modified) or freely invented, and (b) which different functions (e.g., syntactic, semantic, connotational, encyclopedic) the examples have. Among other things, it turns out that most examples in the Swedish dictionaries are either semi- or non-authentic.

Inledning

Att språkproven spelar en viktig roll i betydelsebeskrivningen av orden i enspråkiga definitionsordböcker – liksom, givetvis, i tvåspråkiga ordböcker – bestrids knappast av någon. Grovt kan man säga att språkproven, på ett konkretare sätt än definitioner o.d., kan ge viktiga upplysningar om respektive uppslagsords semantiska, syntaktiska och pragmatiska egenskaper. De flesta av de svenska betydelseordböcker som kommit ut under 1900-talet innehåller också många språkprov. Dock verkar traditionerna vara något varierande i olika länder. Också relativt stora engelska och amerikanska ordböcker, som inte är direkt avsedda för andraspråksinläring, är ofta förbluffande njugga med språkprov. Den tyska och den franska traditionen tycks mera likna den svenska.

I det följande kommer fem av de viktigaste synkrona svenska betydelseordböckerna under 1900-talet att skärskådas något från den antydda synpunkten, främst med hjälp av några konkreta exempel på ordboksartiklar. Det gäller Olof Östergrens Nusvensk ordbok (Östergren, 1919–72), Illustrerad svensk ordbok (ISO, 1956), Svensk ordbok (1986), Bonniers svenska ordbok (BSO, 3. uppl. 1990), och Svenska ord (2. uppl. 1992). Något kommer också den ännu inte färdigställda Nationalencyklopedins ordbok (NEO), som bygger på Svensk ordbok, att beröras. Omfångsmässigt är Östergren, som omfattar 10 band, i särklass störst. Därefter kommer ISO och Svensk ordbok (tjocka enbandsordböcker). Minst omfång har BSO och Svenska ord (enbandsordböcker om knappt 1000 sidor). Det bör påpekas att Svenska ord främst, om också inte uteslutande, vänder sig till andraspråksinlärare.

Med **språkprov** eller **exempel** menas här fraser (eller sammansättningar och avledningar) som återges inom ramen för en ordboksartikel och som innehåller uppslagsordet och har till uppgift att illustrera det i någon av dess betydelsenyanser eller användningar. Därvid utesluts naturligen idiom, som kan betraktas som självständiga lexikala enheter, jämförbara med ord eller lemman.

Innan vi går in på de enskilda ordböckerna ska vill jag i korthet allmänt diskutera frågor kring språkprovets autenticitet, form och funktioner. Den första frågan lyder: Bör språkproven vara autentiska eller kan de utformas av ordboksredaktionen, ev. med stöd av en korpus ("semiautentiska")? Den andra frågan kan formuleras: Om man accepterar icke-autentiska, redaktionella språkprov, vilket är då att föredra, s.k. döda eller s.k. levande språkprov (jfr Svensén 1987:87)? Den tredje frågan lyder: vilka olika funktioner kan språkproven fylla?

Autentiska, semi-autentiska och redaktionella språkprov

I äldre ordböcker var man oftast av rent praktiska skäl hänvisad till redaktionella exempel. Att bygga upp en excerptsamling utan datorhjälp var mer eller mindre ett livsverk bara det (Östergren lyckades efter många år insamlingsarbete komma upp till något över 200.000 excerpts – en aktningssvård prestation men med nutida mått mätt en ganska liten korpus). Med datorernas intåg har situationen radikalt förändrats, och det är numera inte ovanligt att större betydelseordböcker är utarbetade med stöd av korpusar på tiotals miljoner ord. Då blir frågan brännande: bör man återge de fraser man väljer ur korpusen "diplomatariskt", eller får man modifiera dem t.ex. av pedagogiska skäl, och får man i de fall där goda exempel trots allt saknas i korpusen själv konstruera sådana?

Den vanligaste ståndpunkten torde vara att det är legitimt både att modifiera korpusens fraser och att komplettera korpusen med redaktionella språkprov när det befins nödvändigt. I förordet till Duden, Deutsches Universalwörterbuch (1983:18) läser man: "Die Beispiele in diesem Wörterbuch, denen im allgemeinen Belege aus der Sprachkartei der Dudenredaktion *zugrunde liegen* (min kursivering), sollen das Zusammenspiel der Wörter veranschaulichen." Och i förordet till Le nouveau petit Robert (1993:XVII) anför: "L'exemple est une phrase /.../ qui est produite par le lexicographe /.../ ou empruntée a un auteur...". Ungefär samma ståndpunkt ligger till grund för Svensk ordbok – både redaktionella och kanske framför allt "semi-autentiska" språkprov spelar en viktig roll i ordboken. Denna ståndpunkt avvisas dock kategoriskt i COBUILD-ordboken (1987:xv, se äv. Fox 1987), som energiskt polemiserar mot "invented examples" och mot modifie-

ring av korpusens språkprov, även om vissa brasklappar smygs in: ("These examples are taken from actual texts *wherever possible* (min kurs.)", "Some of the examples are slightly adapted from the citation in our text files.")

Det är lätt att sympatisera med COBUILD-ståndpunkten, men åtminstone enligt min egen erfarenhet från arbetet på Svensk ordbok och Nationalencyklopedins ordbok är den mycket svår att upprätthålla i praktiken. Det är inte alls ovanligt, också med en korpus på 20 miljoner ord, att ganska viktiga ord antingen inte alls är företrädda, eller – vanligare – företrädda enbart i helt intetsägande eller otypiska kontexter. Och det är snarare regel än undantag, att i princip goda autentiska exempel innehåller delar – t.ex. namn – som är helt irrelevanta för beskrivningen av uppslagsordet. (Detta påpekades redan av Weinreich (1964) i hans recension av den berömda Websters third.) Men naturligtvis kan man i många fall direkt citera korpusens fraser, och det är i så fall förstås det allra bästa.

Döda och levande språkprov

Skillnaden mellan levande och döda språkprov kan illustreras med ett enkelt exempel. verbet *lita* måste i svenskan konstrueras med prepositionen *på*. Om man vill ange detta med hjälp av språkprov kan man i princip välja mellan typerna *lita på ngn* (ett dött exempel) och *han litar på henne* (ett levande exempel). I döda exempel förekommer typiskt inte finita verbformer och inga andra nominalfraser än *ngn* o.d. I levande exempel förekommer nästan alltid "riktiga" nominalfraser och ofta finita verbformer. Döda språkprov närmar sig formella valensangivelser och kan ha den fördelen, att läsaren förstår att viktiga element i frasen inte är utbytbara. Döda språkprov är naturligtvis nästan alltid icke-autentiska. Fördelen med levande språkprov är främst att de är mer läsbara och att de kan vara autentiska.

Språkprovets funktioner

Från funktionell synpunkt kan man skilja mellan följande typer av språkprov:

- 1) Semantiska (paradigmatiska)
- 2) Syntaktiska (syntagmatiska)
- 3) Konnotationella
- 4) Encyklopediska

Semantiskt motiverade språkprov kan bidra till att närmare placera in uppslagsordet i dess semantiska fält, gärna genom att innehålla motsatsord e.d., hyponymer, ko-hyponymer o.d. De kan också ibland göra tjänst som en sorts pseudodefinitioner när en regelrätt definition skulle bli mycket komplicerad. Svensk ordbok har t.ex. följande exempel på en speciell användning av *bakifrån*: *Vi börjar bakifrån i alfabetet: Öberg, Åkesson, Zander...* . Sekundärt semantiskt motiverade kan sådana språkprov sägas vara där poängen är att visa uppslagsordets "medspelares" semantiska egenskaper (ett enkelt exempel är *läsa böcker* i artikeln *läsa*).

Syntaktiskt motiverade språkprov ger huvudsakligen uppgifter av valenskaraktär: transitivitet/intransitivitet hos verben, prepositionsval i de viktigaste fraserna vid verb, adjektiv och substantiv m.m. I praktiken kombineras ofta semantiska och syntaktiska element i språkproven, som redan det enkla exemplet *läsa böcker* visar.

Konnotationellt motiverade språkprov kan i vissa fall visa de associationer, stämningar o.d. som uppslagsordet ger upphov till. Ordet *födelsedag* ger osökt upphov till associationer i riktning mot firande, presenter o.d., och detta kan lämpligen redovisas i form av språkprov, enklast morfologiska språkprov som just *födelsedagsfirande* och *födelsedagspresent*.

Encyklopediskt motiverade språkprov kan i någon mån tjäna som en sorts lösning på den svåra frågan om gränsdragningen mellan ordbok och encyklopedi. På uppslagsordet **analfabet** kan t.ex. ett encyklopediskt språkprov som *bara ett försvinnande litet antal människor är analfabeter i Sverige* försvara sin plats. Det går nog att hävda att detta ingår i vår kunskap om ordet *analfabet*, och denna kunskap är ganska svår att återge i själva betydelsebeskrivningen.

Till språkproven har vi även räknat sammansättningar och avledningar där uppslagsordet ingår som ett eller flera morfem. Denna typ av språkprov förekommer långt ifrån alltid i betydelseordböcker, men den är utan tvivel viktig. Betydelsebeskrivningen av ordet *diskriminering* berikas onekligen av det morfologiska språkprovet *rasdiskriminering*. Tack vare baklängesordlistor o.d. kan denna typ av språkprov numera ges systematiskt. När de förekommer, är de vanligen semantiskt motiverade, men syftet kan naturligtvis också vara att ge morfologiska uppgifter, t.ex. uppgifter om sammansättningsfogens utseende (jfr Malmgren 1994).

Allmänt kan man säga att språkproven har till uppgift att stödja definitionen och den övriga mer formella betydelsebeskrivningen. Inte minst ska de utgöra belägg för att beskrivningen av en viss betydelsenysans är korrekt. Ett krav på språkprovet som såvitt jag vet knappast formulerats klart men som enligt min mening är mycket viktigt är att språkprovet

endast ska kunna uppfattas som illustration till just den aktuella betydelsen – det bör inte ens teoretiskt kunna uppfattas som exempel på någon annan betydelsen. Åtminstone måste man göra språkprovet så tydligt diskriminerande som möjligt (detta krav minskar f.ö. också möjligheten att använda rent autentiska exempel). I Svensk ordbok förekommer på uppslagsordet *dotter* betydelsen 'ättling av kvinnokön', följd av det bibliskt influerade exemplet *Evas döttrar*. Men detta språkprov är egentligen inte tydligt nog, eftersom det mycket väl kan tänkas illustrera huvudbetydelsen (*alla kvinnor är Evas döttrar* e.d. vore tydligare).

Språkproven i fem svenska betydelseordböcker

Vi återvänder nu till de fem svenska betydelseordböcker som nämndes i inledningen. Självfallet är mängden språkprov som ges i en ordbok beroende av ordbokens omfång, och det är därför trivialt att konstatera att Östergren innehåller de i särklass flesta språkproven, att både ISO och Svensk ordbok innehåller ganska många språkprov (Svensk ordbok kanske något fler) och att Bonniers svenska ordbok och Svenska ord nöjer sig med ett ganska begränsat antal. Men hur är det med exemplens autenticitet etc.? Troligen är det bara Östergren och Svensk ordbok (och kanske Svenska ord) som i någon större utsträckning innehåller autentiska språkprov. Som redan nämnts hade Östergren en egen excerpt-samling av för sin tid betydande omfattning, och redaktionerna för Svensk ordbok och Svenska ord hade tillgång till en korpus på kanske 20 miljoner ord. I inledningen till första bandet av Nusvensk ordbok (1919:VII) skriver Östergren emellertid: "Många exempel har jag själv bildat. Exempel upptagna ur äldre ordböcker eller ur litteraturen (egna eller andras excerpter) äro stundom förkortade eller ändrade". Man får dock förmoda, att de språkprov, där Östergren anger författare eller ger källhänvisning på annat sätt, är helt autentiska. Omvänt kan man anta att de övriga språkproven – utan någon källhänvisning – är antingen "semi-autentiska" eller fritt konstruerade av Östergren. Om detta antagande är riktigt är antalet helt autentiska språkprov i Östergren procentuellt sett tämligen litet. Detta är inte ointressant: trots att Östergren lade ner så stor möda på att bygga upp sin excerptsamling kan han ha tvingats konstatera att en förhållandevis liten del av språkproven kunde användas i sitt ursprungliga skick. – Eftersom Svensk ordbok inte ger källhänvisningar är det svårare att uppskatta andelen helt autentiska exempel där. Normalt citerades dock korpusen ordagrant när det fanns ett betydande och tillräckligt kort textutdrag, bortsett från att ev. personnamn vanligen ändrades till *han*, *hon*, *NN* e.d. Förmodligen är de helt autentiska exemplen relativt sett fler i Svensk ordbok än i Östergren,

men trots allt torde de vara i klar minoritet även där. Något liknande bör gälla Svenska ord. Varken ISO eller – veterligen – Bonniers svenska ordbok bygger på någon databehandlad korpus.

Det stora flertalet språkprov i ordböckerna är levande, om man bortser från att Svenska ord systematiskt ger formella valensuppgifter vid verben och många av adjektiven. Ett eller annat dött språkprov kan förekomma, t.ex. i Svensk ordbok och ISO, i en omgivning av f.ö. levande exempel. I Nationalencyklopedins ordbok kommer alla de egentliga språkproven att vara levande, och dessutom kommer formella valensuppgifter att ges vid verb, adjektiv och relevanta substantiv.

Morfologiska språkprov, alltså (främst) sammansättningar där uppslagsordet ingår som ett eller flera morfem, ges systematiskt i Svensk ordbok och i Svenska ord och tämligen systematiskt i Östergren men inte i de övriga ordböckerna. I ISO kompenseras detta delvis av det mycket stora antalet uppslagsord. Efter exempelvis artikeln **barn** kommer här en lång rad uppslagsord med *barn* som förled, och dessa uppslagsord, som är lätta att hitta med utgångspunkt i **barn**, kan givetvis betraktas som morfologiska språkprov till detta ord. Svensk ordbok och Svenska ord tar upp färre sammansättningar av detta slag, antingen som uppslagsord eller enbart som morfologiska språkprov, men i motsats till ISO och Bonniers svenska ordbok ger de – med stöd främst av Svensk baklängesordbok – också morfologiska språkprov med uppslagsordet som förled (*spädbarn, älsklingsbarn* m.fl.).

Låt oss nu studera språkproven i ett par artiklar i ordböckerna, främst från funktionell synpunkt. Av utrymmesskäl nöjer vi oss med de fyra mindre ordböckerna. Uppslagsorden som vi väljer är **läsa** och **trogen**. Bortsett från idiom och sammansättningar med uppslagsordet som förled återges samtliga språkprov, i den ordning de förekommer i i ordböckerna. Texterna mellan språkproven utelämnas, men gränserna mellan betydelsenyanser markeras med tom rad, gränserna mellan numererade betydelsemoment dessutom med streck (—). Se följande uppslag.

I båda artiklarna har som väntat de större ordböckerna långt fler språkprov än de mindre. De mindre ordböckernas språkprov förefaller emellertid välvalda, givet det begränsade omfånget. Samtidigt är det svårt att peka på några språkprov som skulle vara direkt överflödiga i de större ordböckerna (på **läsa** möjligen språkproven på rad 6 och 13–14 i Svensk ordbok och rad 12–13 i ISO; en relativt perifer användning illustreras kanske också med ett väl långt exempel på rad 18–19 i Svensk ordbok).

Ser vi i första hand på de båda större ordböckerna kan vi först konstatera att många språkprov är gemensamma, bortsett från smärre,

ytliga skillnader. En skillnad är att ISO i ganska stor utsträckning ger döda språkprov, i synnerhet mot slutet av artikeln *läsa* (*läsa ngt i nngns ansikte jämfört med i hennes ansikte kunde man läsa både hopp och fruktan* i Svensk ordbok m.fl.). En annan skillnad är, som väntat, att bara Svensk ordbok ger morfologiska exempel med uppslagsorden som förled (*lusläsa, slöläsa, pliktrogen* m.fl.). Poängen med exemplen är i de flesta fall semantisk, och det torde gå ganska bra att rekonstruera artiklarnas struktur med de olika betydelsenyanserna enbart utifrån språkproven. Syntaktiska upplysningar smygs dock också in, särskilt i artikeln *trogen*, där man bl.a. får veta (rad 6 och 14 i Svensk ordbok, rad 13 i Bonniers svenska ordbok) att adjektivet kan konstrueras med eller utan prepositionen *mot*. Samtidigt kommer nackdelen med att inte – som Svenska ord, se artikeln *läsa* – ge formella valensuppgifter fram tydligt här: läsaren av Svensk ordbok måste fråga sig om konstruktions-sättet vid *trogen (mot) sin hustru* och *trogen (mot) sina ideal* gäller generellt eller bara i dessa fraser.

Det är intressant att alla fyra ordböckerna tagit med frasen *lära sig läsa*. På ett sätt är den naturligtvis fullständigt trivial – man kan lära sig allting, och ingen förordar att man vid varje verb skulle ge frasen *lära sig* + verbet. Anledningen till att frasen ändå är med är givetvis att den förmodligen är vanlig, men är det ett tillräckligt skäl? Kanske skulle man på något sätt ange att frasen tagits med enbart på grund av dess höga frekvens, såsom man tydligen planerar att göra i Den danske ord-bog (se Ebba Hjorts artikel i detta nummer av LexicoNordica).

Man lägger till sist märke till att Svensk ordbok har betydligt fler, och mer platskrävande, språkprov än ISO i artikeln *trogen* (trots detta missar Svensk ordbok den rätt goda frasen *lyckan varförblev honom trogen*). Vad ISO saknar är främst dels exempel på adjektivets syntaktiska beteende (*trogen (mot)*), dels exempel på att man kan vara trogen mot andra företeelser än människor (*trogen sin hembygd* o.d.). Att illustrera dessa uppgifter om *trogen* med språkprov förefaller befogat, men man kan naturligtvis fråga sig om inte detta fått för stort utrymme i Svensk ordbok, och hävda att språkproven dels är för många, dels kanske för utbyggda. Man kunde t.ex. tänka sig att förkorta det långa språkprovet på rad 10–12 till *trogen sin hembygd*. Det finns dock en poäng med exemplet i dess utbyggda form: med en sorts antonymisk uppbyggnad antyder det vad det innebär att *inte* vara trogen sin hembygd (jfr ovan), något som knappast är självklart utifrån en allmän betydelsebeskrivning.

Språkproven ur artiklarna läsa och trogen i Illustrerad svensk ordbok, Svensk ordbok, Bonniers svenska ordbok och Svenska ord

LÄSA

	ISO	Svensk ordbok
	& tyst	lusläsa, slöläsa
	& en bok	han har just lärt sig &
	& i en tidning	hennes handstil är svår att &
	—	& tidningen
5	lära, kunna &	& en god bok
	hans stil är nästan omöjlig att &	vår mest läste författare
	& innantill	& innantill
	& noter	han läste igenom brevet
10	& kartan	kan du & brevet för oss?
	—	läs högre så att alla hör!
	varje dag läser man i tidningarna	& noter
	om nya ruskigheter	& kartan
	det står att & på s. 15	i hennes ansikte kunde man &
	—	både hopp och fruktan
15	—	man kunde nästan & hans tankar
	& läxor, språk	den optiska läsaren kan & 60
	& på en examen	tecken i sekunden
	gå och &	
20	—	
	& till bords	& en bön
	& till maten	& till maten
	& Fader vår	
25	& ve och förbannelse över ngn	(som idiom) & mellan raderna
	—	—
	& (extra) med ngn	tentamensläsa
	& läxor med ngn	hon läser matematik på universitetet
	—	& till präst
30	& mellan raderna	gå och & (för prästen)
	& ngt i ngnns ansikte, ögon, blick	—
	& ngnns tankar	han läste extra med några elever

LÄSA (forts.)**Bonniers svenska ordbok**

& böcker

han har just lärt sig &

40 & noter

& kartan

& en bön

& (upp) en dikt

45

& kemi, engelska

gå och &

TROGEN**ISO**

en & vän

& kärlek

& som guld

5 sin vana &

lyckan var/förblev honom &

en & skildring

10

en & översättning

Bonniers svenska ordbok

en & hund

& (mot) sina ideal

15 en tidstrogen skildring

en & översättning

Svenska ord

sin vana &

20 en & översättning

Svenska ord

lära sig &

& högt ur en bok

—

& svenska

& in en kurs

(som valensuppgift) A läser x

Svensk ordbok

kungatrogen, pliktrogen

en & vän

en & hund

han tjänade troget företaget

han var alltid & (mot) sin hustru

& vänskap

han förblev & sin hembygd trots

att han kunde fått ett fint jobb i

Stockholm

teaterns begränsade men trogna

publik

& (mot) sina ideal

& realismens principer vägrar han

att försköna

(som idiom) sin vana &

—

detaljtrogen, tidstrogen

en & skildring av 1700-talets Eng-

land

en & översättning

Konnotationsexempel och ordboksetik

Avslutningsvis skulle jag kort vilja diskutera ett kanske marginellt men enligt min mening nog så besvärligt problem, som främst rör konnotationsexemplen i en ordbok. Det är uppenbart att det finns lexikografiskt goda språkprov – t.o.m. av (nästan) idiomkaraktär – som man av etiska skäl inte kan ta med i ordboken. Det tydligaste exemplet är fraser som ger uttryck för rasfördomar – det räcker inte att "ta avstånd" från dem med etiketter av typ "nedsätt." eftersom risken erfarenhetsmässigt är för stor att själva förekomsten av dem uppfattas som någon sorts godkännande också av det påstående de vanligen uttrycker. Det är också svårare att ta avstånd från en fras än från ett uppslagsord. Svensk ordbok har tagit med ordet **svartskalle** med varningen "starkt nedsätt.", och det kanske kan försvaras även om man gärna skulle se ett ännu tydligare avståndstagande, men att ta med rasistiskt betonade exempel på användningen av ordet måste vara helt otänkbart, hur motiverade de än kunde vara från rent lexikografisk synpunkt. (Jfr Ruth Vatvedt Fjelds artikel i denna volym.)

Någonstans går sålunda en etiskt motiverad gräns, och språkprov som överskrider den gränsen tar man inte med i ordboken. Problemet är dock att det snarare är fråga om en gråzon än en skarpt markerad gränslinje. Det finns t.ex. fraser – av konnotationskaraktär – som på ett mer beskedligt sätt ger uttryck för fördomar om nationalkaraktärer. I Svensk ordbok figurerar bl.a. frodiga och gemytliga danskar, frejdiga norrmän, grundliga och militaristiska tyskar och arroganta fransmän. Man kan ha olika åsikter om detta. Den lilla poäng jag skulle vilja göra är att man bör vara mer restriktiv med sådana språkprov i en ordbok som görs tillgänglig för användarna i CD-ROM-version e.d. än i en ordbok som enbart görs i pappersversion. Möjligheten att snabbt slå upp alla språkprov där t.ex. ordet *tysk* förekommer gör att eventuellt kontroversiella konnotationsexempel får en helt annan genomslagskraft i en ordbok på CD-ROM än i en tryckt ordbok, där de trots allt – också i Svensk ordbok – "drunknar" i den stora mängden neutrala exempel.

Litteratur

Ordböcker

- Bonniers svenska ordbok*. 5. uppl. Stockholm: Bonniers 1991.
 COBUILD=*Collins COBUILD English Language Dictionary*. London/Glasgow: Collins 1987.
Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim/Wien/Zürich: Dudenverlag 1983.
Illustrerad svensk ordbok. Stockholm: Natur och Kultur 1956.

- Le nouveau Petit Robert – dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française.* Paris: Dictionnaires Le Robert 1993.
- Svensk baklängesordbok.* Stockholm: Esselte Studium 1981.
- Svensk ordbok.* Stockholm: Esselte Studium 1986.
- Svenska ord – med uttal och förklaringar.* 2. uppl. Stockholm: Norstedts 1992.
- Östergren=O. Östergren: *Nusvensk ordbok.* Stockholm: Wahlström & Widstrand 1919–72.

Övrig litteratur

- Fjeld, Ruth Vatvedt 1994: Om ordbokskriminalitet og etikk i leksikografisk arbeid. I: *LexicoNordica* 1, 27–42.
- Fox, Gwyneth 1987: The Case for Examples. I: John Sinclair (ed.): *Looking up. An account of the COBUILD Project in lexical computing.* London/Glasgow: Collins, 137–149.
- Hjort, Ebba 1994: Hvilke konsekvenser har brugersociologien for Den danske ordbogs udformning? I: *LexicoNordica* 1, 77–87.
- Malmgren, Sven-Göran 1994: Sammansättningsmorfologi och lexikografi. I: Anna Garde & Pia Jarvad (red.): *Nordiske studier i Lexikografi II. Rapport fra Konference om Lexikografi i Norden 11.–14. maj 1993.* København: LEDA, 179–184.
- Svensén, Bo 1987. *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet.* Stockholm: Esselte Studium.
- Weinreich, Uriel 1964: Webster's third: a Critique of its Semantics. I: *International Journal of American Linguistics* 30, 405–09.

Ásta Svavarsdóttir

Sprogsamfund, sprogpolitik og ordbøger

The article addresses general monolingual dictionaries of Icelandic in the light of two characteristics of the language community, its unusually small size (265.000 members), combined with a puristic trend in language policy, mainly reflected in a reluctance to accept loanwords. Due to size the market only allows a very limited number of dictionaries, and thus specialization is unrealistic, until now even though the needs are more or less the same as in a larger society. For example, only one monolingual dictionary of the modern language has been available. The general interest in language and language policy in the community makes questions on good usage a very topical part of Icelandic dictionaries, even though they are not easy to cope with as the answers are often a matter of taste. This is discussed at some length in the article, especially with respect to the selection of vocabulary in dictionaries, and to notes on usage and style.

1. Indledning

Det islandske sprogsamfund er meget lille og sprogpolitikken, ikke mindst purismen, har en stærk stilling i samfundet. I det følgende vil vi se på islandske ordbøger, især almene ensprogede ordbøger, under hensyn til disse forhold. Der vil først og fremmest blive lagt vægt på ordvalg og bemærkninger om brugsområde og stil, med sideblik på betydningsforklaringerne.

2. Sprogsamfund og ordbogsmarked

Befolkningstallet i Island ligger i dag på knapt 265.000, så det islandske sprogsamfund og derfor også ordbogsmarkedet er meget lille. Alligevel er behovet for ordbøger stort set det samme som i større sprogsamfund. Forskellen ligger hovedsagelig i de muligheder samfundet har for at skaffe sig de nødvendige eller ønskelige ordbogsværker. I et lille sprogsamfund er det urealistisk at stille de samme krav om specialisering af ordbøger mht. deres funktion og brugerreds som man kan gøre i større samfund og desto stærkere krav stilles der til de enkelte ordbogsværker om at de kan tjene en meget heterogen brugerreds med vidt forskellige behov for ordbøger.

Ligesom i andre tilsvarende sprogsamfund er der adskillige samfundsgrupper som behøver forskellige ordbøger i det daglige liv, f.eks. studerende, lærere, kontorister, journalister og et voksende antal

udlændinge som bosætter sig i Island,¹ og selv om alle disse grupper er vokset meget i løbet af de sidste årtier er de alligevel forholdsvis små. Ordbogsbehovet gør sig gældende ved passiv så vel som aktiv sprogbrug under varierende omstændigheder og eftersom den ældste litteratur endnu er almindeligt læsestof på grund af forholdsvis små forandringer i sproget må der tages noget hensyn til gammelt så vel som nyt ordforråd i almene ordbøger.

I den følgende behandling bliver hovedvægten lagt på almene, ensprogede ordbøger. Først er det dog uundgåeligt at lade et par ord falde om andre slags ordbøger med hensyn til den direkte og indirekte indflydelse som de har haft og kan have på udformningen af ensprogede ordbøger.

Langt de fleste ordbøger over islandsk er tosproglige.² Størstedelen er oversættelsesordbøger hvor hovedvægten er lagt på nutidssproget men blandt dem er også hovedværkerne i islandsk ordbogstradition, ordbøger som først og fremmest har beskrivelsen af islandsk sprog som endemål: Fritzner (1883–96) og Vigfússon & Cleasby (1874–76) over gammelt sprog, Halldórsson (1814) over sproget i det 17. og 18. århundrede og Blöndal (1920–24) over nutidssproget. Disse værker, især det sidstnævnte, har haft stor indflydelse som kilder til og forbillede for ensprogede ordbøger, noget vi kommer nærmere ind på senere. Virkningen af de synkroniske tosproglige ordbøger er derimod mere indirekte. De fleste er enten til eller fra et af de nærmeste nabo-sprog, engelsk, tysk, fransk og de skandinaviske sprog, og eftersom broderparten af dem er forholdsvis små, lider de af mangel både på ord og på grundige oplysninger om deres brug og dækker derfor kun delvis udlændinges behov for islandske ordbøger. Deraf følger at det er nødvendigt at tage hensyn til disse brugere så vel som til dem der har islandsk som modersmål ved udformningen af ensprogede ordbøger.

Ordvalget i mange islandske ordbøger genspejler en slags "samlerlidenskab", som viser sig i at man har ligesom vægret sig ved at forbi-gå ord og betydninger selv om de er meget sjældne eller har en begrænset distribution. Det skyldes antagelig både traditionen og en mangel på andre kilder som brugeren kunne henvises til på det tidspunkt da ordbøgerne blev udarbejdet. I løbet af de sidste 10–15 år er der dog udgivet et antal ensprogede specialordbøger, bl.a. en slangordbog (Árnason et al. 1982), en synonymordbog (*Íslensk samheita-*

¹ De udgør nu ca. 3–4% af befolkningen, dvs. 8.000–10.000 mennesker.

² Blandt de 174 værker som Kvaran (1988) nævner i sin bibliografi over leksikografiske arbejder vedrørende islandsk, er der 59 ordbøger over islandsk med oversættelser til et andet sprog og 35 ordbøger fra et udenlandsk sprog til islandsk, dvs. ialt 94 tosproglige ordbøger. Desuden er der 42 terminologiske ordsamlinger fra forskellige fagområder, de fleste med paralleller på et eller flere udenlandske sprog.

orðabók 1985), en etymologisk ordbog (Magnússon 1989), en ordbog over idiomer (Friðjónsson 1993), samt et leksikon med personnavne (Kvaran og Jónsson 1991). Tilkomsten af sådanne værker kan have den indflydelse på indholdet og fremstillingen i almene ensprogede ordbøger at det bliver nemmere for redaktørerne at forbigå de dele af materialet der er behandlet i andre let tilgængelige håndbøger som der kan henvises til. På den måde giver et voksende antal specialordbøger lejlighed til et mere konsekvent valg af ordforrådet i en almen ordbog.

3. Sprogpolitik og purisme

I Island er der stor og almen interesse for sproget. Sprog og sprogpoltiske spørgsmål er almindelige diskussionsemner, både officielt og i privatlivet, og diskussionen er langt fra monopoliseret af specialister. Heraf følger at der stilles store krav til ordbøger om at de tager stilling til sprogpoltiske problemer, men på samme tid nyder de godt af den almene sproglige interesse.

Islandsk sprogpolitik har to hovedtræk. Det ene er purismen som forlanger at ordforrådets udvidelse sker mest muligt med neologismer af islandske stamme. Det andet er en vis dyrkelse af fortiden som viser sig i de forbilleder for god sprogbrug som fremholdes, først og fremmest oldislandsk og det som Blöndal (1920–24) kaldte for almue-sprog. Disse træk genspejles i den følgende sammenfatning, der er meget typisk for den traditionelle islandske sprogpolitik.

The main principles on which Icelandic purism – or let us say language policy – is based are, in my view, the following:

1. To follow the pattern of speech used by ordinary, intelligent people, not least the country-people and those who have moved from the country into the towns and villages [...] intellectuals are more influenced by foreign languages than ordinary people [...] the Danish influence was less in the country than in the towns and villages [...]
2. To follow the pattern of speech used in Old Icelandic literature.
3. To follow the pattern of speech used by our best writers which [sic] are widely read by ordinary people.
4. To avoid loanwords and loanphrases. When loanwords can easily be adapted to the Icelandic inflectional and phonetic system (e.g., *bill* 'car', *gír* 'gear', and *jeppi* 'jeep'), they are considered acceptable. In most cases, however, new words are formed.

(Halldórsson 1979:84)

Der hersker stort set enighed om hovedtrækkene i sprogpoltikken, dvs. ønsket om at bevare den sproglige sammenhæng så at almindelige mennesker fortsat vil have direkte adgang til den oldislandske litteratur og det princip at optage neologismer frem for låneord, selv om der er delte meninger om metoder og om hvor stor vægt man skal lægge på

de enkelte punkter. Sprogpolitikken har altid haft et stærkt nationalistisk og ideologisk drag og desværre har den sprogpoltiske diskussion ofte været præget af snæversyn og fordomme selv om det ser ud til at tonen efterhånden er ved at ændre sig. Det viser sig f.eks. i en officiel kommissions indstilling om sprogrøgt i grundskolen (Kristmundsson et al. 1986), hvor der lægges vægt på at den stilling som tages til forskellige sproglige spørgsmål bliver godt forklaret og vel begrundet. Der gøres også opmærksom på at der er flere dimensioner som må tages i betragtning end bare **rigtigt : forkert og godt : dårligt**, da det beror bl.a. på stil og sprogregister om ordvalget eller sprogbrugen anses for at være god nok. Her er der altså tale om at sprogvurdering er relativ, idet et bestemt ord eller en bestemt vending ikke altid kan siges at være absolut god eller dårlig sprogbrug, noget som man ikke gerne gjorde officielt opmærksom på for bare nogle få år siden.

I et sprogsamfund som det islandske er det uundgåeligt for ordbogsredaktører at tage stilling til forskellige sprogpoltiske emner og levere en fremstilling som giver brugeren de nødvendige oplysninger på en klar og konsekvent måde. Det er ikke en nem opgave. Der findes ikke nogen alment eller officielt godkendte svar på de enkelte spørgsmål så redaktøren må først og fremmest stole på de kilder han har samt sin egen og sine rådgiveres sprogfølelse for at komme til en afgørelse af de enkelte tvivlsspørgsmål. Emnet er højst subjektivt og selv om der vil være almen enighed om visse løsninger er der andre spørgsmål hvor meget varierende svar kan ventes på grund af forskellig personlig smag for stil og sprogbrug. I sådanne tilfælde må redaktøren træffe den beslutning om behandlingen af vedkommende problem som han synes svarer bedst til de oplysninger han har, selv om han ved på forhånd at der er mange som vil være uenige med ham. Naturligvis kommer det også an på de enkelte ordbøgers funktion hvor stor vægt der lægges på sprogpoltiske problemer i deres udformning og hvilken løsning de får. Det er mindre nødvendigt at oplyse brugeren om ords og vendingers anvendelsesmuligheder og -begrænsninger i en ordbog, som først og fremmest skal være et hjælpemiddel til at forstå hvad andre siger eller skriver, end i en ordbog hvis funktion bl.a. skal være at hjælpe brugeren til at formulere sig på en målbevidst og passende måde under forskellige omstændigheder.

4. Ordbogstraditionen og almene, ensprogede ordbøger over islandsk

De enkelte ordbøger og deres karakter må betragtes i lyset af den tradition som de er født af. Blandt hovedtrækkene ved islandsk ordbogstradition kan nævnes (jf. også Jónsson 1992:91):

- at det historiske synspunkt er fremtrædende, selv om der vanligvis ikke gives oplysninger om enkelte ords etymologi i almene ordbøger.
- at langt de fleste ordbøger er tosproglige.
- at der forudsættes snarere en passiv end en aktiv anvendelse af ordbøger.
- at ordvalget præges af usammensatte ord selv om nogle af dem er meget sjældne eller har en begrænset distribution mens mange mere almindelige sammensatte eller afledte ord bliver udeladt.
- at en puristisk holdning er ganske fremtrædende i ordbøger over nutidssproget.

Det første forsøg på at udgive en ensproglig ordbog over islandsk blev gjort af Jón Ólafsson i årene 1912–15. Det var et ambitiøst værk som skulle omfatte både gammelt og nyt sprog men kun to af de 16 planlagte hæfter udkom. Denne ordbog har først og fremmest historisk interesse da den ikke har haft stor indflydelse på yngre ordbøger, den er f.eks. ikke nævnt blandt kilderne til den ensprogede ordbog der endelig udkom i 1963, *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi* (herefter forkortet *ÍO*). Det blev den første afsluttede ensprogede ordbog over islandsk og er hidtil også den eneste. Den blev udarbejdet for og udgivet af et statsforlag (Menningarsjóður) og på dets vegne kom en ny revideret og udvidet udgave i 1983 men for to år siden blev ordbogens udgivelse overtaget af et privatforlag (Mál og menning) som nu er begyndt at forberede en tredje udgave.

Kilderne til *ÍO* var hovedsagelig ældre ordbøger og ordsamlinger. Desuden havde redaktørerne adgang til seddelsamlinger fra udarbejdelsen af nogle ældre ordbøger samt Leksikografisk instituts arkiver og der blev også udført nogen excerpering, især af yngre tekster. Bløndals islandsk-danske ordbog, der udkom i årene 1920–24 med et supplementsbind i 1963, er ikke blot en af hovedkilderne men ligefrem et forbillede for *ÍO*, idet "dens ordforråd, betydningsinddeling og forklaringer er grundlaget for denne" som det hedder i forordet (1983:VI). Bløndal var den første ordbog over islandsk nutidssprog og den er faktisk endnu den største. Den er ligeledes det eneste udgivne ordbogsværk over nutidssproget hvor der er blevet udført en grundig og selvstændig indsamling af materiale, både fra skriftsprog og tale-

sprog. Det er selvfølgelig ikke uden problemer at bruge en tosproglig ordbog som grundlag for en ensproglig. Brugerkrederne af de to typer ordbøger og deres behov for oplysninger er forskellige og selv om Blöndal sandsynligvis har tænkt lige så meget på sine landsmænds behov for beskrivelse af deres modersmål som på danske brugere så er der også andre forskelle, bl.a. den indflydelse som oversættelses sproget kan have på strukturen af artiklerne, f.eks. betydningsinddelingen, og det har da også sat sit præg på *ÍO*.

Ifølge forordet er *ÍO* tiltænkt almene brugere med særligt hensyn til skolerne. Den skal ikke kun dække nutidssproget men også det gamle sprog og hvad dens funktion angår siges det at bogen "skulle være nyttig for de fleste som har brug for forklaringer af islandske ord i alment læsestof, gammelt og nyt" (V). Der er altså først og fremmest tale om en passiv ordbog, selv om det tilføjes at den også skulle kunne give vejledning om ordvalg (jf. X). Oprindeligt var der ca. 65.000 opslagsord i ordbogen men deres antal steg til ca. 85.000 i 2. udgave. Ved ordvalget har man lagt hovedvægten på at dække gamle og nye grundord, dvs. uafledte og usammensatte ord, og de hyppigste sammensætninger. En sammenligning med ordforrådet i Blöndals ordbog viser tydeligt hvor stor indflydelse den har haft på ordvalget, de forholdsvis få ord som er forbigået er næsten udelukkende sammensatte. Tilføjelser er hovedsagelig egennavne, ord fra forskellige fagområder og et antal gamle og forældede ord som antagelig har været tilføjet med tanke på skoleungdommens læsning af gamle tekster.

Der har aldrig været udført nogen slags brugerundersøgelse af ordbogen så man ved ikke nøje hvor meget den egentlig bliver brugt og af hvem³ eller i hvor høj grad den imødekommer brugerens forventninger. Resultatet af en sådan undersøgelse ville være meget interessant, ikke mindst med hensyn til planer om en ny revideret udgave, men i mellemtiden må man nøjes med de tilfældige og usystematiske oplysninger man får ved at høre forskellige brugeres synspunkter. Ordbogen synes nogenlunde at tilfredsstille læsere, ikke mindst af ældre litteratur, men meget mindre dem som søger hjælp og vejledning ved aktiv sprogbrug. Selv om der findes svar på mange spørgsmål angående ordvalg og ordbrug kan man aldrig stole på bogen i den forbindelse. Dette er rigtignok hvad man kunne vente, det er jo klart at denne anvendelsesmulighed ikke har spillet nogen stor rolle ved bogens udarbejdelse. Derimod er denne funktion meget vigtig for brugere af ordbøger over deres modersmål så den må tages i betragtning ved

³ Der foreligger ikke oplysninger om det samlede antal eksemplarer der er blevet trykt af *ÍO*. Der kom 8 oplag af 1. udgave i årene 1963-82 og siden 1983 er der kommet 6 oplag af 2. udgave, hvoraf de to sidste, ifølge oplysninger fra forlaget, var på 3.000 eksemplarer hver. Det kan altså formodes at ordbogen er blevet udgivet i mindst 18-20.000 eksemplarer ialt og sandsynligvis noget mere.

fremtidige revisioner af bogen og/eller udarbejdelse af nye ensprogede ordbøger over islandsk.

5. Ordvalg

5.1 Sammensatte og afledte ord

Et fremtrædende træk ved det islandske ordforråd, ikke mindst i nutidssproget, er en enorm mængde sammensatte ord. Dette skyldes bl.a. purismen og dens krav på neologismer, da sammensætning er den mest produktive orddannelsesmetode. En stor del sammensatte ord er helt transparente med hensyn til deres betydning og det samme gælder mange af de mere produktive afledninger. Det er derfor en ganske naturlig metode ved valg af ord til ordbøger at udelade sådanne ord da den begrænsede plads jo kan bruges på noget bedre end betydningsforklaringer som kun er parafraser af selve ordformen: *barnabók* 'bók handa börnum' (børnebog), *eldhúsgluggi* 'gluggi á eldhúsi' (køkkenvindue), *silfurskeið* 'skeið úr silfri' (sølvske), *fjólablár* 'blár eins og fjóla' (violblå) osv.

Her må man dog være meget forsigtig, både hvad ordvalget og formuleringen af betydningsforklaringer angår eftersom mange sammensatte ord har en betydning som slet ikke er forudsigelig selv om man kender og forstår de ord der udgør de enkelte led: *brauðfætur* (svage ben; bogstavelig: 'brødfødder'), *lestrarhestur* (læsehest), *presta-fifill* (præstekrave, chrysantemum) osv. En mængde ord af denne type bliver selvfølgelig forklaret i *ÍO* men der er andre parallelle og ganske almindelige ord som savnes, bl.a. ord som findes hos Blöndal, f.eks. *brjóstmýnd* (buste) som ikke er 'et billede af brystet' på den samme måde som *andlitsmýnd* (portræt) er 'et billede af ansigtet'. Undertiden er det nødvendigt at give en forklaring som kun består af en parafrase, især hvis et ord har mere end én betydning. I sådanne tilfælde kan der ikke gives et helhedsbillede af ordet uden at forklare den egentlige betydning, selv om det kun gøres med en parafrase, så vel som den eller de andre betydninger. Spørgsmålet er altså om en parafrase er en tilstrækkelig forklaring og hvis den er kan den faktisk udelades. Hvis ikke må den enten tages med som ét af flere betydningsled eller der må gives en fyldigere og nøjagtigere betydningsforklaring. Men der må også spørges om en parafrase virkelig er en aktuel forklaring, dvs. om ordet egentlig bliver brugt i den betydning der redegøres for på den måde. Man ser i *ÍO* en tendens til altid at give en sådan „logisk“ forklaring til sammensatte ord uden hensyn til deres brug i den betydning hvis bare ordet er taget med som opslagsord. Det er f.eks. nødvendigt at have opslagsordet *kálfsfótur* med for at forklare ord-

forbindelsen *vera með kálfsfætur* som betyder nogenlunde det samme som at 'strømperne hænger i ål' men forklaringen 'foden af (på) en kalv' synes overflødig eftersom ordet antagelig bruges meget sjældent i den betydning og den ville alligevel være gennemskuelig.

En anden faldgrube ved ordbøgers valg og behandling af sammensatte og afledte ord er ordpar der ud fra de enkelte led ser ud til at være synonyme men alligevel har forskellig betydning eller i det mindste forskellige konnotationer: *barnalegur* (barnagtig) og *barnslegur* (barnlig, naiv) som begge to betyder 'som et barn' men har vidt forskellige konnotationer; *lesari* ((op)læser) og *lesandi* (læser) som begge henviser til 'den som læser' men alligevel anvendes under forskellige omstændigheder; *barnavagn* (barnevogn) og *barnakerra* (klapvogn) som henviser til to forskellige køretøjer for børn selv om deres sidste led er nærsynonymer. Det forventes at ordbøger gør rede for sådanne tilfælde, enten ved at forklare begge ord på en så utvetydig måde at brugeren kan være klar over forskellen på deres betydning og/eller anvendelsesområde eller med valgte eksempler som duer til at vise den. *ÍO* giver faktisk et godt eksempel på en utilfredsstillende behandling af et ordpar som det sidstnævnte. Af de to optræder kun *barnavagn* som opslagsord, forklaret som 'vagn til að aka ungbörnum í' (vogn til at køre spædbørn i). Da grundordet *kerra* forklares bare som '(tvíhjóla) vagn' (vogn (med to hjul)), dvs. som (nær)synonym til *vagn* ville den naturlige slutning være at de sammensatte ord enten er synonyme eller at forskellen ligger i antallet af hjul. Begge konklusioner er selvfølgelig forkerte så brugeren kan altså slet ikke kan finde ud af forskellen på de to sammensætninger ved hjælp af bogen.

Som diskussionen ovenfor viser rejser sammensatte ord forskellige problemer i udformningen af islandske ordbøger. De udgør en væsentlig og karakteristisk del af ordforrådet, bl.a. som følge af sprogpolitikken, og derfor også af ordbøgernes materiale men eftersom deres betydning i mange tilfælde er forudsigelig er det ikke altid nødvendigt at gøre rede for den. Det kan alligevel være nyttigt at registrere sammensatte og afledte ord, hvis betydning er forudsigelig, som opslagsord uden forklaring. Der kan være andre spørgsmål angående sådanne ord end selve betydningen, f.eks. kan førsteleddet af sammensatte ord have mere end én form: *ár-bók* (årbog), *árs-tekjur* (årlig indtægt), *ára-mót* (årsskifte) og der er i nogle tilfælde mere end ét suffiks med samme funktion: *hlustandi* men ikke **hlustari* (lytter), *bakari* men ikke **bakandi* (bager), *lesari* og *lesandi* (læser) med forskelligt brugsområde. Sådanne uregelmæssigheder ved produktive orddannelsesprocesser kan selvfølgelig rejse problemer for brugeren selv om der er tale om hans eller hendes modersmål, for ikke at tale om udlændinge, og derfor er det vigtigt at ordbøger behandler dem på

en eller anden måde. Da det er umuligt at dække alle sammensætninger gælder det om at være forsigtig og konsekvent, ikke at spille plads på unødvendige oplysninger men prøve at tage så meget som muligt med af ord og forklaringer der kan ventes at tjene brugernes behov. I *IO* er behandlingen af sammensatte ord ganske usystematisk i det hele: Mange er selvstændige opslagsord mens andre vises under de usammensatte grundord med samme typografi som eksempler og ordforbindelser, vanligvis uden betydningsforklaring men undertiden med egen forklaring. Det hænder dog også at samme ord forekommer både som opslagsord og underordnet et usammensat ord. Dette fører til at brugeren ofte må gå frem og tilbage inden han enten finder hvad han søger eller har forsikret sig om at det slet ikke findes. Ved at give alle ord som overhovedet tages med status af opslagsord hvad enten en betydningsforklaring anses for at være nødvendig eller ej ville det både fremme brugerens søgen og forebygge gentagelser og dermed spare plads som kunne bruges på flere sammensatte ord.

5.2 Låneord

Purismen indebærer en stærk tendens til at betragte fremmedord som en slags snyltegæster i sproget som helst ikke burde bruges men i virkeligheden er linierne selvfølgelig ikke så klare at nogen for alvor prøver at udelukke alle ord af udenlandsk oprindelse. Der er en masse meget almindelige låneord i sproget og de har vidt forskellig status med hensyn til alder, form og anvendelse. Låneord i islandsk stammer fra alle tidsaldrer. Nogle af dem har tilpasset sig så godt både fonologisk og morfologisk at der ikke kan skelnes mellem dem og ægte islandske ord uden at kende deres oprindelse mens andre er så utilpasselige at ethvert barn fatter at de er fremmedartede. Nogle låneord kan man anvende når og hvor som helst mens andre har et mere indskrænket anvendelsesområde og f.eks. kun bruges i talesproget, på enkelte fagområder eller i slang. Nogle fremmedord har islandske synonymer, ofte nydannelser, mens andre er de eneste ord med den pågældende betydning. Når der er tale om synonymi er der ofte nogen forskel på ordene mht. brugsområde, konnotationer eller stilniveau. De ovennævnte dimensioner griber ind i hinanden på forskellig vis. Der er gamle og godkendte ord som endnu røber deres fremmede oprindelse, f.eks. *biskup* (biskop), *konfekt* (konfekt), *stúdent* (student), og der er andre forholdsvis nye ord som næppe betragtes som brugelige selv om de tilpasser sig vældig godt, f.eks. *pop* (e. pop (music/corn)), *fila* (e. (to) feel), *stæll* (e. style), så faktisk kan alder, brugsområde og stil have lige så stor betydning for et ords godkendelse som dets sproglige karakter. Forskellige meninger om hvor vidt purismen skal række og

personlig smag resulterer også i en stor grå zone men stort set kan det siges at hovedreglen er at jo mindre formelle omstændighederne og stilen er, desto flere fremmedord kan der ventes.

Denne del af ordforrådet rejser ganske store problemer i ordbogsarbejdet. Hvor meget skal der tages med af fremmedord i en bestemt ordbog og hvordan skal de behandles? Hvilke argumenter skal man bruge ved ordvalget: låneordenes alder i sproget, deres form, brugsområde, stilklang eller hyppighed? Som ovenfor nævnt beror svaret bl.a. på den funktion som ordbogen er tiltænkt. Hvis der er tale om en passiv ordbog som først og fremmest koncentrerer sig om skriftsproget kan en stor del fremmedord som ikke er alment godkendt udelades. Det fører jo til at man vægrer sig ved at bruge dem i skrift og læsere støder derfor sjældent på dem. Hvis ordbogen derimod også skal dække det daglige talesprog kommer flere fremmedord i betragtning og så bliver det måske nødvendigt at give ekstra oplysninger om deres brugsområde, især hvis man regner med at ordbogen ligeledes skal kunne anvendes ved aktiv sprogbrug. I *ÍO* ser man en ganske vaklende holdning over for denne del af ordforrådet, både med hensyn til ordvalget og behandlingen af de ord som medtages. På den ene side finder man meget rå og slangagtige ord i bogen, f.eks. *böff* (uægte narkotika; jf. e. *buff*), *teista* (prøve, smage på; jf. e. *taste*) og *djobb* (arbejde; jf. e. *job*) og på den anden side savnes der ord fra almindeligt talesprog som antagelig er meget hyppigere, f.eks. *bróðera* (brodere), *stripur* (striber; om kemisk farve i håret) og *altan* (altan). De førstnævnte hører snarere hjemme i en slangordbog og kunne godt udelades i en almen ordbog så længe de ikke er i alment brug, men de andre skulle helst tages med i en ordbog som dækker den daglige tale. *ÍO* har også været kritiseret for et stort antal fremmedord fra forskellige fagområder, f.eks. *jóðform* (fra fysiologien), *trias* (fra geologien), *tarantúla* (fra zoologien) osv. (Halldórsson 1964:255). Det er vistnok ikke uden problemer at trække grænsen mellem de ord som bør medtages og dem som hellere bør udelades og der kommer uundgåeligt til at være mange tvivlsspørgsmål. Det gælder om at have klare argumenter for ordvalget og være så konsekvent som overhovedet muligt mht. den pågældende ordbogs funktion og formål. Sprogpolitisk kan det være ønskværdigt at forbigå flest mulige fremmedord men der må også tænkes på andre synspunkter, især at ordbogen bedst muligt imødekommer sine brugeres behov. Hvis der f.eks. er tale om et fremmedord som i og for sig er hverken gammelt, godt tilpasset eller hyppigt kan dets forekomst i et litterært værk med stor udbredelse, f.eks. et værk der gerne læses i skoler, være en grund til at forklare det i en almen ordbog.

6. Oplysninger om brugsområde

Foruden selve betydningsforklaringen er der forskellige andre oplysninger om ord som hører hjemme i en almen ordbog og jo mere mangfoldige anvendelsesmuligheder en ordbog skal have, desto større brug bliver der for alsidig vejledning. Hvis den skal kunne støtte brugeren i at formulere hvad han vil sige eller skrive behøver han ikke kun oplysninger om ordenes betydning og deres morfologiske og syntaktiske egenskaber men også deres brugsområde mht. sprogregister og stil. I et sprogsamfund som det islandske hvor der er almen interesse for sprogpoltiske spørgsmål og en stærk puristisk holdning kommer der hertil et ønske om vejledning på det felt. Den kan enten gives indirekte med oplysninger om et ords oprindelse og alder i sproget og om dets brugsområde og stilklang eller ved direkte at advare mod dets anvendelse.

Der er ikke nogen tradition for etymologiske oplysninger i almene islandske ordbøger, den eneste anvisning der gives om ordenes alder er hvis de markeres som forældede eller (sjældnere) som unge nydannelser og det er vanligvis ikke vist på nogen utvetydig måde hvis et ord er af fremmed oprindelse.⁴ Derimod er der givet forskellige oplysninger om brugsområde og stilniveau, bl.a. i *ÍO* hvor der anvendes specielle tegn som enten henviser til bestemte brugsområder, f.eks. zoologi, teknologi, idræt osv., eller giver anvisning på andre sider af ordets brug, f.eks. at det er forældet, sjældent, har indskrænket distribution osv. Desuden findes der bemærkninger som er knyttet til betydningsforklaringen, oftest i parenteser, og som indebærer først og fremmest oplysninger om ordenes stilklang eller konnotationer, f.eks. at de nedsættende eller bebrejdende, at de bruges spøjende, at de er skældsord osv., men de kan også henvise til brugsområder som ikke har fået et specielt tegn, f.eks. skak. Sådanne bemærkninger optræder sporadisk og deres anvendelse er ganske usystematisk, både hvad deres udformning og placering angår, noget man let ser ved at sammenligne parallelle ord: *hjúkka*, *lögga*, *sysli* og *pípari*, forkortelser af erhvervstitlerne *hjúkrunarkona* (sygeplejerske), *lögreglubjónn* (politibetjent), *syslumaður* (foged) og *pípulagningamaður* (rørlægger), er alle ganske almindelige ord der er typiske for talesproget men selv om de har næsten samme stilklang og konnotationer får de meget forskellig behandling i ordbogen; den første siges at være *kæleord*, de næste to

⁴ I sin ordbog prøvede Ólafsson (1912–15) at oplyse nærmere om ordenes alder og oprindelse ved hjælp af forskellige tegn: ét tegn ved gamle og forældede ord og betydninger og ét andet ved ord og betydninger der ikke var kendt i oldislandsk, ét tegn ved mere og ét andet ved mindre almindelige nydannelser og endelig ét tegn ved mere og ét andet ved mindre tilpassede fremmedord.

får bemærkningen *nedsættende forkortelse* (udtrykt på forskellig måde) mens det sidste er uden bemærkning.

I *IO* anvendes der et spørgsmålstegn foran opslagsord, betydninger eller eksempler som ikke anses for at være gode nok fra sprogpolitisk synsvinkel. Spørgsmålstegnet er faktisk en arv fra Blöndal hvor det viser at et ord er "Udenlandsk Laaneord, alm. i daglig Tale, is. i Byerne; ikke anerkendt i Skriftsprog" (1920-24:XXXI), men i *IO* spiller det en meget større rolle eftersom det markerer den pågældende vending som "dårligt sprog, ord eller betydning som burde undgås i islandsk (oftest kun sat hvor et bedre ord er vist i forklaringen)" (1983:XIV). Dette er faktisk en videre definition end noget andet tegn som bruges i ordbogen får og det genspejles i tegnets anvendelse. Foruden at markere en del fremmedord, som vi kommer ind på senere, er det en altomfattende markering ved ord og vendinger der anses for at være "dårlige" af forskellige grunde:

- (1) Der findes som opslagsord en del ordformer der betragtes som ukorrekte og derfor bliver markeret med spørgsmålstegn. De er først og fremmest mere eller mindre almindelige analogiske former under indflydelse fra andre bøjningsformer og/eller bøjningsmønstre: *olla*, en infinitivform (jf. impf. *olli*) der kommer i stedet for det korrekte (og meget hyppigere) *valda* (forårsage), *valva*, nominativ, i stedet for *völva* (spåkone; acc. *völvu*, jf. *saga*, acc. *sögu*) osv.
- (2) Der er sporadiske eksempler på markerede opslagsord som består af ordformer hvis skrivemåde genspejler en almindelig udtale: *dáldill* og *dáltill* i stedet for *dálftill* (ganske lille), *meiren* i stedet for *meira en* (mere end), *ver* i stedet for *verr* (værre (adv.)). Her er det altså stavningen man sætter spørgsmålstegn ved men ikke selve ordet.
- (3) Under nogle opslagsord gives der eksempler som viser ukorrekt eller uønskelig men alligevel almindelig brug af ordet og så er de markerede med spørgsmålstegn: *mig* eller *mér hlakkar*, dvs. upersonlig konstruktion i stedet for den personlige *ég hlakka* (jeg glæder mig (til ngt.)), *yngrí maður* (en yngre mand) hvor komparativ bruges uden at der er tale om nogen sammenligning osv. Her går man faktisk længere end definitionen gør rede for, for her er det ikke selve ordet eller dets betydning som markeres men hvordan det bliver brugt.
- (4) I nogle tilfælde bliver spørgsmålstegnet brugt hvor det antagelig er orddannelsen som anses for at være uønskværdig, bl.a. fordi det pågældende ord er dannet med et affiks af udenlandsk stamme: *fyllirt*, *kennderí* (drikkeri) og flere ord med det danske lånesuffiks *-rí* (-eri); *sveitó*, *púkó*, forkortelser af adjektiverne *sveitalegur* (provinsiel), *púkalegur* (ufiks) og *gaggó*, *strætó*, forkortelser af substantiverne *gagnfræðaskóli* (realskole), *strætisvagn* (bus) og andre parallelle ord; *hommi* (bøsse), forkortelse af det udenlandske ord *homoseksuel* der

ellers næsten ikke bruges i islandsk, og *lögga* af *lögregla* eller *lögregluþjónn* (politi(betjent)) osv.

Under (1)–(3) er der eksempler på mere eller mindre almindelige ord og vendinger som de fleste antagelig ville anse for at være ukorrekte eller i det mindste slet ikke brugbare officielt, deriblandt findes f.eks. nogle af de almindeligste "fejl" som man længe har kæmpet imod i skolernes modernmålsundervisning. Deres forekomst i ordbogen skyldes først og fremmest det sprogpoltiske synspunkt, dvs. de fleste er åbenbart taget med bare for at kunne advare brugeren imod deres anvendelse. Denne brug af spørgsmålstegnet har været kritiseret (Jónsson 1985:197), bl.a. fordi det er ganske tilfældigt hvor den gør sig gældende eftersom man ikke systematisk har medtaget de almindeligste faldgruber i sprogbrugen, f.eks. advares der på denne måde mod *mig/mér hlakkar* men ikke det parallelle *mig/mér kvíðir* (jeg er bekymret), mod *valva* men ikke det parallelle og meget hyppigere *talva* (computer; for *tölva*).

Eksemplerne under (4) er anderledes. De viser ordtyper der er meget almindelige i daglig tale selv om man vanligvis ville undgå dem under mere formelle omstændigheder og i skriftsproget på grund af deres stilistiske egenskaber. Suffikserne *-rí* og *-ó* er ganske vist af udenlandsk stamme men de har for længe siden opnået en vis produktivitet i islandsk men orddannelsesmetoden i *hommi* og *lögga* er derimod ægte islandsk og viser sig f.eks. i kælenavne som *Gummi*, *Begga* for *Guðmundur*, *Bergljót*, og faktisk findes der i *ÍO* parallelle ord uden spørgsmålstegn, f.eks. *hjúkka* fra *hjúkrunarkona* eller *hjúkrunarfræðingur* (sygeplejer(ske)). Det synes ikke heldigt at anvende spørgsmålstegnet, som har den funktion at advare brugeren mod ord og betydninger der anses for at være direkte ubrugbare, for ord af denne her type som rigtignok anvendes på et indskrænket brugsområde men alligevel har deres plads i sproget under bestemte omstændigheder. Hvis de overhovedet tages med i en almen ordbog (og det ville sandsynligvis være svært at forbigå alle ord af denne type) ville det være meget naturligere at give en bemærkning om at de vanligvis kun bruges i talesprog eller i familær stil.

Mest bliver spørgsmålstegnet brugt ved fremmedord, selv om en masse ord af udenlandsk oprindelse står umarkeret. Det gælder først og fremmest gamle låneord som er blevet en del af sproget og kan anvendes under alle omstændigheder selv om en del af dem har et ganske fremmed udseende, f.eks. *predika* (predike) og *prófessor* (professor), og mange ord fra forskellige fagområder har heller ikke fået et spørgsmålstegn på trods af at de er meget fremmedartede: *palagónít* fra geologi, *panamerikanismi* fra retsvidenskab, *pósitífismi* fra filosofi osv., mens andre er blevet markeret, f.eks. *póetik* fra litte-

raturvidenskab og *prógramm* fra edb. Her bør det gentages at tegnets definition indebærer en bemærkning om at "det bruges vanligvis kun hvis et bedre ord vises i betydningsforklaringen" (*ÍO* 1983:XIV). På den måde bliver en af spørgsmålstegnets funktioner altså at fremhæve eventuelle islandske synonymmer ved at advare mod deres konkurrenter, dvs. fremmedordene. Det er sandsynligvis grunden til at de to sidstnævnte ord er markerede, da islandske synonymmer angives i forklaringen: *óðfræði* eller *skáldskaparfræði* i stedet for *póetík* og *forrit* i stedet for *prógramm*. Det samme gælder mange fremmedord der er ganske almindelige i dagligsproget, f.eks. *batteri*, *djús*, *flinkur*, *kritískur*, selv om der findes synonymmer af hjemlig oprindelse som de fleste ville foretrække i mere formelt sprog, især for de mindre tilpassede ord som de to førstnævnte: *rafhlaða* (batteri), *ávaxtasafi* (juice), *leikinn* eller *verklaginn* (flink), *gagnryninn* (kritisk). Det bør dog nævnes at eftersom synonymmer sjældent har akkurat den samme stilklang selv om deres betydning stort set er den samme kan stil og personlig stilsmag have stor indflydelse på valget mellem et bestemt fremmedord og det tilsvarende synonym.

Spørgsmålstegnet er ikke altid anvendt i overensstemmelse med den sidste del af definitionen, dvs. der er ganske mange ord som bliver markeret selv om der ikke findes noget synonym i forklaringen, f.eks. *smóking(ur)* (smoking), *kabarett* (kabaret), *pallietta* (paillet). I andre tilfælde gives der kun et synonym som af forskellige grunde ikke umiddelbart kan bruges i stedet for fremmedordet. For det første svarer synonymets betydning ikke altid nøjagtigt til opslagsordets, f.eks. har *viðbygging* (tilbygning), der anvendes som forklaring af *bíslag* (bislag), en meget videre betydning end opslagsordet. For det andet er der ofte en betydelig forskel på opslagsordets og synonymets stilklang og/eller konnotationer, f.eks. har neologismen *hanastél*, en direkte oversættelse af det engelske ord *cocktail*, et ganske affekteret skær og derfor er der antagelig mange som ville foretrække fremmedordet *kokteill*, selv under de mest formelle omstændigheder. For det tredje gives der undertiden i forklaringerne synonymmer som er så ualmindelige at brugeren næppe kan vente at hans læsere eller tilhørere umiddelbart ville forstå dem, f.eks. er der sandsynligvis ikke mange der ville genkende ordet *bréfstikill* hvis det var anvendt i stedet for låneordet *kramarhús* (kræmmerhus). Størstedelen af de ovennævnte fremmedord, der er markeret med spørgsmålstegn i *ÍO*, er ganske hyppige selv om de hovedsagelig bruges i daglig tale. En del af årsagen til at der har ikke været dannet synonymmer af hjemlig stamme for mange af dem er antagelig at der har ikke været stor brug for dem under mere formelle omstændigheder på grund af deres betydning og alment set er sprogsamfundets tolerance overfor fremmedord desto større, jo mindre formelle omstændigheder som de bliver anvendt

under. Det går måske an at anvende spørgsmålstegnet, der ifølge definitionen virker som en absolut advarsel mod brugen af det pågældende opslagsord, ved fremmedord som de ovennævnte, hvis ordbogen udelukkende sigter på at vejlede sine brugere i deres ordvalg i skriftsproget og muligvis det mest formelle talesprogsregister. Men hvis der er tale om en almen ordbog der skal dække sproget i alle dets afskygninger ville det i mange tilfælde være heldigere at anvende et sådant tegn på en mere forsigtig måde og hellere give nærmere oplysninger om brugsområde og stilklang hvis et ord ikke anses for at være præsentabelt hvor og når som helst. Det kan også forlanges at en ordbog der fordømmer enkelte ord som ubrugbare også fremlægger et forslag om hvad der kan anvendes i stedet for det, ikke mindst når det indgår i definitionen af det anvendte tegn som i *ÍO*.

Det er næsten utænkeligt at finde frem til en markering som alle er enige om, men hvis brugeren skal have tiltro til ordbogens vejledning er det alligevel meget vigtigt at markeringen er så konsekvent som overhovedet muligt. Det er faktisk en af ulemperne ved spørgsmålstegnet, sådan som det viser sig i *ÍO*, at dets anvendelse ofte synes at være ganske tilfældig. Visse ord bliver markeret mens andre, som forekommer parallelle med hensyn til form og brugsområde, står umarkerede: *adjunkt* har spørgsmålstegn men ikke de parallelle akademiske titler *dósent*, *lektor* og *prófessor*; *kómedía* er markeret men ikke *tragedía*; *krítík* men hverken *músík* eller *pólitík* osv. Vistnok har størstedelen af de markerede ord et islandsk synonym men det gælder også mange af de umarkerede paralleller: Ved siden af *tragedía* har vi *harmleikur* ligesom *gleðileikur* svarer til *kómedía*; i stedet for *krítík* kan man anvende *gagnryni* og *músík* har ligeledes synonymet *tónlist* osv. Der er også nemt at finde eksempler på at kun en del fremmedord af samme stamme bliver markeret, f.eks. er der et spørgsmålstegn ved *passlegur* (passende) og *uppvask* (opvask) mens *passa* (passe) og *vaska upp* (vaske op) er umarkerede.

Ordbogen må også være konsekvent i de sprogpoltiske domme den fælder over ord ved at markere dem med spørgsmålstegn (eller på en anden tilsvarende måde) i den henseende at sådanne ord ikke bliver brugt i metasproget. Det kan se ud som en selvfølge men faktisk hændes det ikke sjældent i *ÍO* at opslagsord som på deres plads er markerede med spørgsmålstegn går igen i forklaringer til andre ord, f.eks. ordet *skrall* (knald, gilde) der er brugt for at forklare *djamm*, et ord som også får et spørgsmålstegn. Denne fremgangsmåde er særlig uheldig når et ord som selv er umarkeret bliver forklaret med et ord som ordbogen har dømt som ubrugbart, f.eks. er det markerede ord

sprútt (sprut, spiritus) anvendt i forklaringen af *goggóla*, et slangord⁵ med samme betydning, og i forklaringen til *normlegur* (normal) finder man ordet *norm* der som opslagsord er markeret.

En sådan inkonsekvens er først og fremmest uheldig over for brugere hvis sprogfærdighed ikke er helt moden og som derfor har et stort behov for sikker vejledning, f.eks. unge mennesker som endnu ikke behersker nuancer i stil og register for ikke at tale om udlændinge. En usystematisk markering kan på den ene side føre til at brugere, som ikke er kritiske nok overfor ordbogen og stoler for meget på dens vejledning, i god tro anvender ord der ikke er alment godkendte af sprogpoltiske grunde fordi de ikke har været markeret som uønskværdige i ordbogen og på den anden side at de unødvendigt undgår ord som gerne kan bruges så længe der ikke er tale om de mest formelle omstændigheder. Desuden vil en manglende systematik alment set ikke øge brugerens tillid til markeringen og kan let føre til at de holder op med at tage hensyn til den.

Hvis den sprogpoltiske vejledning i ordbogen skal opnå sin hensigt må brugeren helst få forslag om hvad der kan anvendes i stedet for de uønskværdige ord eller betydninger der udpeges og som vi har set ovenfor er et sådant krav faktisk indbygget i definitionen af spørgsmålstegnet, som det bliver brugt i *ÍO*. Vi har dog også set eksempler på at det ikke altid bliver opfyldt, enten fordi der ikke gives nogen synonymmer eller fordi at de ikke passer godt nok til fremmedordets betydning eller stilklang. Alle forslag om erstatninger må være både realistiske og rimelige så at de ikke fører til stilbrud hos en uskyldig bruger som anvender det alternativ der tilrådes. I *ÍO* gives der f.eks. nogle forslag om erstatninger for opslagsordet *bæ* (bye-bye) der er markeret med et spørgsmålstegn. Den første er *lifðu* (*lifid*) *heil(l)*,⁶ en vending som ligger så langt fra opslagsordet hvad stil og brugsområde angår at den er direkte upassende i denne sammenhæng. Det selvfølgeligste alternativ *bless*, som har en lignende stilklang som *bæ* mens det også har den fordel at være af islandsk oprindelse,⁷ er vistnok også medtaget i forklaringen og ligeledes et lidt mere formelt ord, *sæl(l)*, men de kommer først efter det andet. Det er svært at se at denne fremstilling tjener brugeren på nogen måde, valget af det første alternativ kunne i bedste fald bruges som en ironisk erstatning men dets anvendelse kunne også latterliggøre en ung eller udenlandsk sprogbruger så man må være meget forsigtig i denne forbindelse. Den

⁵ Det bliver faktisk markeret som sjældent og ikke som slang, noget man ofte ser ved slangord af hjemlig oprindelse, så inkonsekvens i markeringen gælder ikke kun spørgsmålstegnet.

⁶ Denne udviklede formulering indebærer tre fraser: *lifðu heill* (masc.), *lifðu heil* (fem.) og *lifid heil* (plur.).

⁷ Ordet er en forkortelse af *blessaður* (masc.) eller *blessuð* (fem.).

ærligste fremgangsmåde er altid at prøve at finde frem til et forslag om erstatning som svarer til det markerede opslagsords brugsområde og stil.

7. Afslutning

Et lille sprogsamfund som det islandske har næppe råd til mere end én almen ensproglig ordbog ad gangen så den må tjene en så stor og uensartet brugerreds som muligt, bl.a. udlændinge som har opnået færdighed i sproget, både som hjælpemiddel til at forstå andre og til at udforme egne tekster. Udarbejdelsen af en så alsidig ordbog der opfylder alle krav lige godt er måske et uopnåeligt mål men det er vigtigt at komme så tæt på det som muligt. Som den eneste islandske ordbog af sin type har *ÍO* optaget denne plads i 30 år selv om den har fået kritik for forskellige ulemper (Halldórsson 1964, Jónsson 1985) og det må huskes at den aldrig har været tiltænkt en så alsidig funktion. Hvis den skulle tilfredsstille alle krav ville en grundig revision være nødvendig men det ville også være på tide at udarbejde en helt ny ordbog over nutidssproget eftersom der er sket store forandringer i sprogsamfundet så vel som i leksikografien siden *ÍO* blev grundlagt.

Hvad sprogpolitikken angår er spørgsmålet faktisk ikke om der skal tages hensyn til den i en almen ordbog over islandsk men på hvilken måde. *ÍO* er præget af en sprogpolitik som har en ganske ideologisk holdning til sproget, f.eks. ved at ophøje oldsproget mens den er mistænksom over for nutidssproget i alle dets afskygninger, men der kan alligevel spores en lidt vaklende holdning og desuden er brugen af spørgsmålstegnet som en advarsel mod anvendelsen af bestemte ord, betydninger og ordbrug ikke så konsekvent som man kunne ønske sig. Ny teknologi i ordbogsarbejdet, dvs. tilkomsten af datamaskiner, gør det lettere at kontrollere markeringen så den bliver mere systematisk men der er måske også brug for nye metoder i denne forbindelse. Selv om hovedprincipperne i sprogpolitikken ikke har forandret sig meget er de ydre forhold forandrede. Endemålet er endnu at fremme islandske neologismer og at bevare sammenhængen mellem oldislandsk og nutidssproget men der er voksende anerkendelse af samfundsmæssige og stilistiske variationer i sproget som bl.a. fører til at sprogbrugen ikke altid kan vurderes som absolut god eller dårlig men kun under hensyn til sprogregister og stil. Ifølge denne holdning ville grundige oplysninger om et ords oprindelse, brugsområde og stilistiske egenskaber være heldigere og tjene ordbogsbrugere bedre end en absolut advarsel imod anvendelsen af det. På den måde ville ordbogen give brugeren vejledning, men overlade selve valget til ham, hvorimod ordbogen, med anvendelsen af et spørgsmålstegn eller en tilsvarende

markering, må anses for at tage ansvaret for ordvalget fra sprogbrugeren.

Litteratur

Ordbøger

- Árnason, Mördur, Svavar Sigmundsson og Örnólfur Thorsson 1982: *Orðabók um slangur, slettur, bannorð og annað utangarðsmál*. Svart á hvítu, Reykjavík.
- Blöndal, Sigfús. 1920–24: *Íslensk-dönsk orðabók*. Íslandsk-dansk ordbog. Hoved-medarbejdere: Björg Þorláksdóttir Blöndal, Jón Ófeigsson, Holger Wiehe. Reykjavík. [Litograferede udg. 1952 og 1980.]
- Blöndal, Sigfús 1963: *Íslensk dönsk-orðabók. Viðbætur*. Íslandsk-dansk ordbog. Supplement. Red.: Halldór Halldórsson og Jakob Benediktsson. Medarbejdere: Árni Böðvarsson og Erik Sønderholm. Reykjavík.
- Friðjónsson, Jón G. 1993: *Mergur málsins*. Íslensk orðatiltæki. Uppruni, saga og notkun. Bókaklúbbur Arnar og Örlygs, Reykjavík.
- Fritzner, Johan 1883–96: *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Omarbeidet, forøget og forbedret Udgave. I–III. Kristiania.
- Halldórsson, Björn 1814: *Lexicon Islandico-Latino-Danicum Björnionis Haldorsonii*. Udgivet af R.C. Rask. København.
- Íslenzk orðabók handa skólum og almenningi* 1963. Red.: Árni Böðvarsson. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Íslenzk orðabók handa skólum og almenningi* 1983. 2. udg. udvidet og revideret af Árni Böðvarsson og Ásgeir Blöndal Magnússon. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Íslensk samheitaorðabók*. 1985. Red.: Svavar Sigmundsson. Styrktarsjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur, Reykjavík.
- Kvaran, Guðrún, og Sigurður Jónsson. 1991. *Nöfn Íslendinga*. Heimskringla, Reykjavík.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal 1989: *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
- Ólafsson, Jón 1912–15: *Orðabók íslenzkrar tungu að fornu og nýu í fjórum bindum*. 1. og 2. hæfte [a-áætlun og ávirðing-brynn]. Reykjavík.
- Vigfússon, Guðbrandur, & Richard Cleasby 1874: *An Icelandic-English Dictionary based on the MS. Collections of the late Richard Cleasby enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson*. Oxford.

Anden litteratur

- Halldórsson, Halldór 1964: Íslensk orðabók handa skólum og almenningi. [Anmeldelse.] *Skírnir* 138:253–264.
- Halldórsson, Halldór 1979. Icelandic Purism and Its History. *Word* 30,1–2:76–86.
- Jónsson, Jón Hilmar 1985: Íslensk orðabók handa skólum og almenningi. [Anmeldelse af 2. udgave.] *Íslenskt mál og almenn málfræði* 7:188–207.
- Jónsson, Jón Hilmar 1992: Fra en passiv til en aktiv ordbok. Det kombinatoriske aspektet i fokus. I: Fjeld, R. V. [red.]. *Nordiske studier i leksikografi*, s. 88–104. Nordisk forening for leksikografi, Oslo.
- Kristmundsson, Guðmundur B., Baldur Jónsson, Höskuldur Þráinsson og Indriði Gíslason 1985–1986: *Álitsgerð um málvöndun og framburðarkennslu í grunnskólum*. Samin af nefnd á vegum menntamálaráðherra. Kennaraháskóli Íslands, Reykjavík.
- Kvaran, Guðrún. 1988: Orðabækur og orðasöfn sem varða íslensku. *Orð og tunga* 1:221–234.

Knud Troels Thomsen

Aspekter af ordbøgers samfundsmæssige betydning

In this paper the assumption is put forward that a precondition for a dictionary to obtain a position of importance in a speaking community is that the users regard the dictionary as an **authority**. Furthermore it is assumed that five aspects of comprehensive monolingual dictionaries are of specific interest to the public. The aspects are: the dictionary as: 1. a description of **language usage**, 2. a **topic of discussion**, 3. a **knowledge base**, 4. a **period picture** and 5. a **learning device**. In an attempt to define the factors which are necessary for the dictionary to become an authority with respect to the aspects, each aspect is related to the authority demand.

0. Indledning

Jeg vil i denne artikel komme ind på fem punkter, som dels viser, hvorledes betydningsordbøger har betydning for samfundet, dels, som en konsekvens heraf, hvorledes ordbøger skal være udformet for at få betydning i et samfund. De fem punkter er følgende:

1. Ordbogen som normerende faktor
2. Ordbogen som debatskabende middel
3. Ordbogen som videnbase
4. Ordbogen som kulturhistorisk tidsbillede
5. Ordbogen som middel til fremmedsprogsindlæring

Inden jeg går over til at beskrive, hvorledes disse punkters betydning ytrer sig i praxis, vil det være på sin plads at præcisere, hvad der i denne sammenhæng skal forstås ved begrebet **betydning**.

Man kunne stille spørgsmålet: Hvornår får noget betydning for noget andet? Dette spørgsmål vil jeg besvare med, at for at noget kan få betydning, må det have en form for **autoritet**. Skal ordbøger tillægges en samfundsmæssig betydning, må det samtidig betyde, at de af samfundet tillægges en vis grad af autoritet. Denne kan, som det vil fremgå, være positiv eller negativ.

1. Betydning 1: Ordbøger som normerende faktor

1.1 Normbegrebet

Normbegrebet er en tvedelt størrelse. På den ene side kan 'norm' forstås som noget **præskriptivt**, på den anden som noget, der er

normalt Coseriu (1971:67ff). Dermed være ikke sagt, at der ikke kan være sammenfald i de to betydninger. Ofte vil det formentlig være sådan, at det, der er normalt, også vil blive opfattet som normativt. Om brugeren altid er sig denne skelnen mellem normativitet og normalitet bevidst, tør jeg ikke dømme om, men der er ingen tvivl om, at normbegreberne spiller en afgørende rolle for brugerens vurdering af en given ordbogs kvalitet.

1.1.1 Autoritet som norm

En ordbog kan tildeles normativitet på to måder: Enten kan den på forhånd være konciperet og kompileret som en normativ ordbog, hvilket pr. automatik vil gøre ordbogens oplysninger normative, eller den kan blive brugt som en norm, også selv om den ikke explicit er tildelt en normerende rolle. Men uanset hvorledes ordbogen er kommet til at spille en normerende rolle, må normtilskrivningen bero på, at nogen tillægger ordbogen en grad af **autoritet**.

Når en bruger henvender sig til en ordbog for at få et svar på noget, han/hun er i tvivl om, og tager oplysningen til sig, betyder det, at brugeren anerkender ordbogen som en positiv autoritet. Det er dér brugeren går hen for at få noget at vide. Måske lader han/hun sig endda korrigere, og i så tilfælde tillægger man ordbogen **større autoritet** end sig selv. Det er måske også værket, man henviser til, når man vejleder andre eller skal have afgjort sproglige tvister. Dvs. her mener man, at ordbogen er så stor en autoritet, at man også vil **forpligte andre** med dens udsagn.

I det omfang en bruger betingelsesløst godtager ordbogens oplysninger som autoritative, træder brugerens egen opfattelse af sproget aldeles i baggrunden. Brugeren tager ikke stilling til, hvad han/hun anser for at være **normalt**, men anser formentlig ordbogens udsagn for at være en normativ beskrivelse af det normale. Anderledes forholder det sig med den bruger, der tilkender ordbogen autoritet, fordi han/hun har opfattelsen af, at det er det normale, der beskrives. Den situation opstår, når brugeren kan identificere sig med ordbogens oplysninger. Også her er der set fra brugerens position tale om et sammenfald mellem **normalitet** og **normativitet**.

I de nævnte tilfælde kan vi tale om, at ordbogen anses for at være en autoritet, som sætter en norm, dvs. ordbogen dominerer brugeren. Ordbogen har fået en **positiv autoritet**.

1.1.2 Norm som autoritet

Hvis brugeren ikke kan identificere sig med ordbogens udsagn, kan relationerne mellem normalitet og normativitet hverken være sam-

menfald eller manglende normalitetsopfattelse, tværtimod. I det tilfælde, hvor den manglende autoritetstilskrivning er begrundet i, at brugeren mener, ordbogen giver fejlagtige og/eller mangelfulde oplysninger, dominerer brugerens normalitetsopfattelse over ordbogens. Brugeren kan ikke betragte ordbogen som en positiv autoritet, når dens beskrivelse af, hvad der er normalt, ikke stemmer overens med brugerens egen, og konsekvensen er, at han/hun sætter sin egen autoritet over ordbogens. Beslægtet hermed er den situation, hvor brugeren ikke kan genkende eller genfinde sit eget sprog, eller hvor beskrivelsen af det sprog, han/hun er vant til at bruge, er negativt vurderet, for her vil brugeren formentlig være tilbøjelig til at afvise bogens som ordbog over sproget, da den jo alligevel kun beskriver enten 'de fines' eller 'de andres' sprog. Det samme vil formentlig gøre sig gældende, hvis ordbogens metasprog ligger for langt væk fra det, brugeren er vant til.

I disse tilfælde kan vi sige, at brugeren dominerer ordbogen, idet han/hun tillægger sin egen normalitetsopfattelse større vægt end ordbogens og derved tillægger sig selv større autoritet end ordbogen. Ordbogen har fået en **negativ** eller slet ingen autoritet.

Konklusionen på dette må være, at hvis vi ønsker, at en ordbog skal være positivt autoritativ, så skal der være et meget nøje afstemt forhold mellem brugergruppe(r) og arten og mængden af præsenterede oplysninger.

1.2 Betydningsordbogen som debatskabende middel

Dette punkt hænger sammen med det foregående, for så vidt som det er ordbogens oplysninger eller mangel på samme, der giver stof til debat.

1.2.1 Debat blandt fagfolk

En større etsprogs betydningsordbog sigter som regel mod at beskrive et sprogs ordforråd inden for en given periode. Til det formål er der brug for et beskrivelsesapparat, et metasprog. Dette er naturligvis i sig selv en kilde til diskussion, og i det omfang en ordbog blot overtager et metasprog fra den lexicografiske tradition, kan det medføre diskussion af, hvorfor dette og hint ikke er blevet ændret. Det kan være frugtbart, men behøver ikke være det, da mange faktorer kan være skyld i manglende ændringer. Langt mere interessant synes den situation at være, hvor en ordbog søger at gå nye veje ved at foretage begrundede ændringer i metasproget. (Dette forudsætter imidlertid, at der er tid (og råd) til at foretage det udredningsarbejde, der skal til, idet ændringer i metasproget enten forudsætter udarbejdelsen af et nyt

fra grunden, eller forudsætter at det nye passer ind i det gamle). Men i det omfang et nyt eller ændret metasprog bygger på ny erkendelse af sproget, vil det, når den første overraskelse har lagt sig, tvinge lexikografer til at sammenholde det gamle med det nye og derved fremkalde den faglige debat, som udvikler faget og fører til nye erkendelser.

1.2.2 Debat uden for fagkredse

En ordbog behøver imidlertid ikke kun afføde diskussioner på bjerget. Selv om diskussionerne uden for fagkredse ikke optager den store plads i massemedierne, endsiges giver anledning til større revolutioner, bør fænomenet nævnes som en målelig effekt. For så vidt angår en stor etsprogs betydningsordbog, især hvis den samtidig anses for at være en nationalordbog, vil der være anmeldelser i alle større dagblade, ligesom der formentlig vil være en del læserbrevsaktivitet. Denne aktivitet kan i sig selv virke befordrende på diskussionslysten og aftvinge indlæg, der belyser mange forskellige aspekter af ordbøgers indflydelse på samfundet, se fx Bergenholtz (1993).

Hvad er det så for emner, der diskuteres i massemedierne? Som det fremgår af Bergenholtz (1993), er det i de korte omtaler for brugere for almene etsprogs betydningsordbøgers vedkommende især ordbogens forhistorie, lemmaselektionen, retskrivning og udtale, der nævnes. Det samme gør sig gældende i såvel de korte som de udførlige anmeldelser for brugere, men hertil kommer så sammenligninger med andre ordbøger og grammatik, hvorimod semantik og ordgrupper ikke nødvendigvis er genstand for behandling. Vigtigt er det imidlertid, at der for disse typer gives en samlet bedømmelse, da denne principielt indebærer en perspektivering af kritikpunkterne.

For lexikografen er disse to sidste kategorier, altså de egentlige anmeldelser, de vigtigste, da de giver et fingerpeg om, hvad der forventes af en ordbog.

Konklusion: For ordbogsredaktøren drejer det sig selvfølgelig ikke om at stille en eventuel anmelder tilfreds, men om at både lemmaselektion og beskrivelse af lemmaernes liv foregår på et grundlag, som er afledt af formålet med ordbogen. Og jeg vil mene, at ordbogskritikken netop har en mission i, dels at påpege eventuelle inkonsekvenser mellem formål og udførelse, dels, som en konsekvens heraf, at mane redaktionen til eftertanke.

1.1.3 Ordbogen som videnbase

Uanset om man er fagmand eller lægmand, vil en god almen betydningsordbog give en oplysninger om sproget, som man ikke kendte i forvejen, eller som man havde en anden opfattelse af. Men for at

kunne formulere sikre udsagn om sproget kræves, dels at der står store datamængder til rådighed, dels at man råder over midler til at strukturere disse datamængder.

a. For fagfolk gælder det groft sagt dels om at få leveret en mængde betydningsforklaringer/-adskillelser af en sådan præcision, at de er operationelle i forhold til beslægtede udtryk, dels om at få udsagn om sprogets brugsrestriktioner i en struktureret form, der bygger på et metasprog af indbyrdes definerede begreber, så man ved, hvad de enkelte oplysningstyper i ordbogsartiklerne udsiger, dels om at få dokumentation for eller illustration af det. Når disse forudsætninger er opfyldt, får ordbogen funktion af en **registrant over en given sprogtilstand**. Desuden skulle den også gerne være fagmanden en kilde til overraskende udsagn om hans/hendes eget sprog.

b. Som for fagmanden vil den horisontudvidende funktion for lægfolk bero på de personlige forudsætninger, men ordbogen skal opfylde i hvert fald eet meget væsentlig kriterium for at kunne få denne funktion for den læge: **Brugeren skal gide/ønske at læse den!** Dette forudsætter imidlertid, at den for det første skal være formuleret i et enkelt og utvetydigt sprog, og at den for det andet skal foretage en enkel og utvetydig betydningsadskillelse.

Men er det ikke to uforenelige krav, der er tale om, når der på den ene side kræves megen (faglig) præcision og på den anden side enkelhed og utvetydighed for den læge?

Nej, ikke nødvendigvis. Dette vedrører i grunden spørgsmålet om, i hvilket omfang den nødvendige videnskabelige akribi skal komme til udtryk i (primært) betydningsbeskrivelsen. I ODS har det eksempelvis været god tone at tilstræbe en meget høj nøjagtighed i beskrivelsen ved at tage en række forbehold i form af parenteser, attribueringer eller forklarende indskud:

Ex: Tennis

boldspil (i sin nuværende form stammende fra England og indført i 1880'erne), der spilles på en særlig indrettet bane af 2,3 ell. 4 deltagere, delt i to partier, med smaa, lette gummibolde, der slaas frem og tilbage mellem partierne v. hj. a. ketsjere.

Ex: Lanse

(især mil.) kaste ell. (især) stødvaaben, bestaaende af en od på et langt (træ)skaft, i ældre tid anv. som baade rytter- og fodfolksvaaben, i nyere tid som stødvaaben i rytteriet (i Danmark afskaffet 1842); ogs. om lign. vaaben til turnering, karruselridt olgn.

Har det så betydet, at man får god information om udtrykket? Både ja og nej. Den store detaljerigdom giver alt andet lige masser af infor-

mation om, hvad 'tennis'/'lanse' er, men det sker på bekostning af ting. I ex 'Tennis' består der en alvorlig risiko for, at brugeren kan miste overblikket over artiklen: Dels er ikke-denotative og sagen uvedkommende oplysninger sneget ind i betydningsbeskrivelsen (*indført ...*), dels er der benyttet en meget kringlet syntax, der gør det vanskeligt umiddelbart at relatere de forklarende indskud til det rette led. I 'Lanse'-artiklen, hvor de samme forhold gør sig gældende, skelnes ydermere mellem såvel nyere og ældre tid som anvendelsesformålet. Dette i kombination med forbeholdene (*især..*) resulterer i en falsk nøjagtighed, som for så vidt er oplysende, men som samtidig er hæmmende. Med det sidste mener jeg, at brugeren kan komme i tvivl om, hvorvidt han/hun må bruge *lanse*, såfremt det drejer sig om *fodfolk i nyere tid*, hvad der så end skal forstås ved det? Sagt med andre ord kan en stor tæthed af detaljer virke stærkt restringerende for sprogbrugeren, så han/hun måske ikke tør bruge udtrykket, fordi det virker for præcist. Sammenlignes beskrivelsen af 'lanse' med beskrivelsen af 'spyd', kan det således være vanskeligt at foretage en skelen:

Ex: Spyd

*et især i ældre tid ell. blandt primitive folk brugt kaste- ell. stød-
vaaben, bestaaende af en od, spids (af ben, sten, metal osv.) paa
enden af et langt, slankt skaft (af træ) (...)*

Begge artikler anvender "stød- eller kastevaaben bestående af træskaft med en od" som differentierende middel om selve genstanden. Og det giver reelt en meget ringe grad af differentiering.

Det er således ikke nødvendigvis en fordel at bringe en stor mængde enkeltstående oplysninger i en betydningsbeskrivelse. Tværtimod bør betydningsbeskrivelsen kun lige indeholde nok til, at brugeren kan identificere begrebet entydigt og differentiere det fra beslægtede begreber. Der er til gengæld intet andet end pladsøkonomien til hinder for, at lexikografen kan give en række andre oplysninger om genstanden, det skal bare ikke gøres i det felt, der vedrører selve betydningsbeskrivelsen.

Konklusion: Lexikografen skal tilstræbe en høj grad af sandhedsværdi og nøjagtighed, men han skal også fremsætte prægante udsagn om den typiske brug, uden at tage mange forbehold og **uden at lade betydningsbeskrivelsen dominere eller anfægtes af særtilfælde.**

Der kan og skal meget nøje skelnes mellem denotativ betydningsbeskrivelse (hvad er x?) og andre oplysninger om ordet.

Der skal anvendes en enkel syntax uden for mange attribueringer og indskud.

Betydningsbeskrivelse og begrebsdefinition skal om muligt ske på ordfeltsbasis for at tilsikre, at beslægtede begreber betydningsadskilles hensigtsmæssigt og rent, og for at sikre et konsistent og konsekvent henvisningssystem.

Lexikografen skal være ærlig over for sine datamængder og redeligt give en beskrivelse af sprogets liv. Dvs., at selv om lexikografen finder udtryk, som han/hun ud fra gængs opfattelse vil betegne som fejlagtige eller umulige, skal han/hun meget nøje overveje følgerne af enten ikke at beskrive disse eller beskrive dem som fejlagtige. For i modsat fald vil ordbogen næppe komme til at kolportere ny viden om sproget.

1.1.4 Ordbogen som kulturhistorie/tidsbillede

Mens betydningsbeskrivelserne afspejler vor viden om verden, kan man sige, at sprogbrugsmarkeringerne afspejler vor viden om sproget. Og vor viden om sproget er generelt farvet af vore egne holdninger til, hvad der "rigtigt" eller "forkert". Der ligger allerede i udvalget af lemmata et styrende instrument for, i hvilket omfang ordbogen afspejler den tid, den skulle beskrive. Enhver begrænsning af udvalget resulterer selvfølgelig også i begrænsning af ordbogen som kildemateriale til et tidsbillede. Dette gælder naturligvis også for niveauet sublemmaer/ordbetydninger. Mere direkte kommer det kulturhistoriske moment frem i sprogbrugsmarkeringerne, da disse indeholder **vurderinger** af sproget. Her kommer lexikografen for alvor på pinebænken, for godt nok er dennes ultimative kriterium i alle henseender egen sprogforfølelse, men i de tilfælde, hvor der er uoverensstemmelse mellem lexikografens forfølelse og den faktiske brug, må lexikografen være i stand til at nedtone eller måske helt se bort fra egen sprogforfølelse. I modsat fald vil ordbogens kulturhistoriske dimension være indskrænket væsentligt. Men for at lexikografen ikke skal stå på herrens mark, når disse vurderende afgørelser skal træffes, må der som tidligere nævnt forefindes et nøje defineret apparat af indbyrdes definerede begreber, der på den ene side er differentierende nok til at fange stort set alle forekomster, på den anden side simpelt nok til at give lexikografen reel vejledning.

Mindre iøjnefaldende, men af afgørende betydning for lemmasektion og sprogbrugsmarkering, er dokumentationsmaterialet. Derfor er dokumentationsmaterialets sammensætning alfa og omega for ordbogens kvalitet. Stillet på spidsen kan man sige, at hvis ikke et udtryk findes i det tilladte dokumentationsmateriale, vil det ikke blive beskrevet i ordbogen. Ordbogens sigte og belægsmaterialet hænger således nøje sammen, og her som på andre punkter må det gælde, at en

redaktions animositeter mod eller præferencer for bestemte former for kildemateriale, forfattere ol., især når modviljen eller præferencen ikke er sagligt begrundet, er gift for ordbogens kvalitet.

Dokumentationen tjener ud over formålet med at give materiale til undersøgelse af sproget også det formål at levere materiale til citater i selve ordbogsartiklerne. Også her må det gælde, at lexicografens personlige opfattelse må vige, hvis materialet går imod den. Skal ordbogen levere vidnesbyrd om en bestemt tid, må den tillades at bringe genuint materiale fra tiden.

Konklusion: Ordbogens kulturhistoriske funktion forudsætter et meget stort og bredest muligt sammensat kildemateriale, som kan beskrives på grundlag et sagligt defineret metasprog, der hjælper lexicografen til at abstrahere fra egne forudfattede meninger og som fremmer lexicografens ærlighed over for stoffet. Dermed skulle det sikres, at man ved hjælp af ordbogen kan få et meget omfattende og tillige ærligt indtryk af et samfunds kulturelle stade inden for mange dele af samfundet. Endelig kan genuint materiale bidrage til at forklare et udtryks nyere etymologi.

1.1.5 Ordbogen som middel til fremmedsprogsindlæring

Jeg vil her postulere, at det er af overordentlig stor samfundsmæssig betydning, når en stor etsprogs ordbog har taget den mistelten i ed, der hedder fremmedsprogede brugere. Dels fordi det jo fremmer forståelsen for sproget og kulturen blandt de fremmedsprogede, dels fordi gode ordbøger formentlig kan skærpe interessen for et andet sprog og dets kultur. Jo lettere disse ting kan tilegnes, jo snarere vil fremmedsprogede også give sig i kast med det.

Om en stor etsprogs betydningsordbog bør have fremmedsprogede brugere som primær målgruppe, ved jeg ikke. Men netop denne type ordbøger påkalder sig meget stor interesse fra fremmedsprogede brugere, som forsøger at lære det sprog, ordbogen beskriver. Jeg vil ikke her agitere for eller imod at inddrage fremmedsprogede brugere i ordbogens målgruppe, men alene påpege nogle ting, som er væsentlige for, at en fremmedsproget bruger af en etsprogs betydningsordbog kan få gavn af den til sprogproduktion. For det første skal man gøre sig klart, at det er et supplement til ordbogens sigte, som har væsentlige følger for ordbogens udformning. For det andet skal det selvfølgelig kunne aflæses, hvad der er sprogligt **tilladt**, men nok så vigtigt også, hvad der **ikke er tilladt**. Dette indebærer, at der udarbejdes et beskrivelsesapparat, der kan forklare typisk brug af sproget på en sådan måde, at det enten er formuleret direkte, hvad der er tilladt og hvad ikke, fx i form af valensangivelser og markører for

sprogbrugsrestriktioner, eller at brugeren kan slutte sig til det, fx i form af illustrerende eksempler. For det tredje skal **faste ordgrupper** registreres på en sådan måde, at de kan søges på en indlysende måde, helst også så de 'kontaminerede' faste ordforbindelser til en vis grad gøres søgbare, fx: brændt barn lugter ilde (for: brændt barn skyr ilden). Og som et meget vigtigt punkt, skal der være et stærkt udbygget **henvisningssystem**, der dels henviser fra beslægtede simplicia til ordgrupper, herunder især til faste udtryk bestående af ordgrupper, dels henviser til andre beslægtede udtryk som synonymmer, delsynonymer, antonymer o.l. Desuden er det meget vigtigt for den fremmedsprogede bruger at få viden om, hvorledes **orddannelse** fungerer på ordbogssproget, da det er en væsentlig faktor i sprogproduktionen, der binder syntax, morfologi og semantik sammen. Endelig skal vi ikke glemme **udtalen**, som ikke mindst i dansk ofte ligger meget langt fra skriftsproget.

Lad mig slutte af med at sige, at jeg bevidst har undladt at tage stilling til et for eller imod dikotomien normativitet/deskriptivitet, da begge principper i **rendyrket form** vil resultere i ubrugelige ordbøger. Derfor vil en ordbog i realiteten altid kunne indordnes på en skala med disse to principper som de absolutte extremer.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1993: Ordbøger skal anmeldes af fagfolk. Foredrag afholdt i LEDA 8.11.1993. I: *LEDA-Nyhedsbrev nr. 14*, februar 1994.
- Coseriu, E. 1971: *Sprache. Strukturen und Funktionen. XII Aufsätze zur allgemeinen und romanischen Sprachwissenschaft*. Hrsg.: Uwe Petersen. Tübinger Beiträge zur Linguistik 2, 53–72.
- ODS: *Ordbog over det Danske Sprog* 1–28, udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1919–55.

Henning Bergenholtz/Bo Svensén

Systematisk inledning till *Nordisk lexikografisk ordbok (NLO)*

One of the major problems of LSP lexicography is connected with the fact that an alphabetic macrostructure is not able to present a systematic overview of the subject field covered by the dictionary. Therefore, some modern dictionaries are provided with an encyclopedic section which constitutes a separate dictionary component giving an introduction to, or a systematic and detailed exposition of, the subject.

This contribution presents an encyclopedic section meant to be included in the planned *Nordic Lexicographical Dictionary*.

Bakgrund

Nordisk lexikografisk ordbok, som enligt planerna skall föreligga färdig i slutet av 1996, kommer att bestå av följande komponenter: bruksanvisning, systematisk inledning, lemmalista på norskt bokmål (med definitioner och ekvivalenter) samt register till vart och ett av ekvivalentspråken, dvs. inalles åtta register med termer på danska, finska, isländska, nynorska, svenska, engelska, franska och tyska.

En av dessa komponenter, den systematiska inledningen, är på intet sätt någon nyhet; den förekommer hos exempelvis Preuß (1966) och Plant (1987); men såvitt vi vet har den inte varit föremål för meta-lexikografisk diskussion förrän hos Bergenholtz & al. (1990) och där-efter hos Svensén (1994) och Bergenholtz & Tarp (1994). Exempelen hos Plant och Preuß skiljer sig också på flera sätt från exempelvis motsvarande danska fackordböcker: Henriksen (1991), Kaufmann & Bergenholtz (1992), Gubba (1993) och Nielsen (1993). Medan Plant ger en ytterst kortfattad framställning på tre sidor utan explicita hänvisningar till eller från de enskilda ordboksartiklarna, upptar den systematiska inledningen hos Preuß cirka hälften av bokens totala omfattning på 1100 sidor. De danska fackordböckernas inledningar på 20–30 trycksidor utgör däremot en mycket mindre del av det totala omfatt-
et.

Principen för de systematiska inledningarna i de danska fackordböckerna motsvarar den som gäller för en ordboksgrammatik, diskuterad exempelvis hos Bergenholtz & Mugdan (1985). Den där föreslagna fördelningen av den grammatiska informationen mellan lemmalistan och ordboksgrammatiken utgår från tre principer: (1) De viktigaste och mest regelbundna grammatiska fenomenen beskrivs i ordboksgrammatiken, de mest oregelbundna i de enskilda ordboksartiklarna. (2) Komplicerade grammatiska sammanhang förklaras i ordboksgrammatiken (dit hänvisning görs), om det motsatta förfaran-

det skulle innebära att samma förklaring behövde upprepas i ett stort antal artiklar. (3) Ordboksgrammatiken skall vara fullständig i den meningen att den behandlar alla grammatikens områden, om än mycket kortfattat, så att den kan användas som en fristående grammatisk inledning till ifrågavarande språk.

På liknande sätt har de systematiska inledningarna till de nämnda danska fackordböckerna, liksom även inledningen till NLO, två funktioner: (1) Inledningen skall kunna användas som introduktion till fackområdet, som en första liten lärobok. Som sådan skall den behandla alla fackområdets grundproblem men också vara så lättillgänglig att den kan läsas även av den som saknar förkunskaper. (2) Samtidigt skall den fungera som referensram för hänvisningar från de enskilda ordboksartiklarna i sådana fall då det kan vara nödvändigt eller lämpligt att visa en viss terms plats i ämnessystematiken.

På många sätt är detta en nästan omöjlig uppgift. Om den systematiska inledningen skall innefatta samtliga delområden och behandla dem grundligt, blir den till omfånget en hel handbok, inte en kort och koncis introduktion. Men en kortfattad framställning riskerar att bli antingen så komprimerad att den blir obegriplig för andra än fackmän eller så förenklad att fackmännen anser den sakna verkligt innehåll.

Detta har också varit vårt problem vid utarbetandet av inledningen till *Nordisk lexikografisk ordbok*. Vi har i stor utsträckning utnyttjat existerande handböcker, främst Svensén (1987) och Bergenholtz & Tarp (1994), i det senare fallet särskilt bidragen från Sandro Nielsen och Sven Tarp. Av utrymmesskäl utelämnas här två partier av texten: dels hela avsnitt C såsom varande icke specifikt lexikografiskt, dels § 36 (Lexikografiskt projektarbete), som till övervägande delen går tillbaka på Svensén (1987:229–242).

SYSTEMATISK INLEDNING

Innehåll

- A Lexikografin och angränsande discipliner § 1
- B Lexikografi och samhälle § 2–5
- C Allmän lingvistisk teori § 6–8
- D Allmän ordbokstypologi § 9–12
- E Informationstyper § 13–18
- F Byggstenar § 19
- G Strukturer § 20–25
- H Allmänna ordböcker § 26–28
- I Specialordböcker § 29–33
- J Lexikografiska metoder och hjälpmedel § 34–37

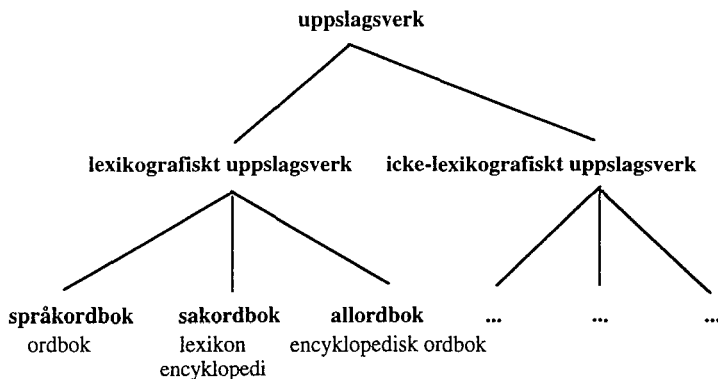
A Lexikografin och angränsande discipliner

§ 1 Vad är lexikografi?

Ordböcker har funnits i flera tusen år. Sedan mycket lång tid tillbaka finns också exempel på teoretiska arbeten om existerande ordböcker med förslag till nya ordbokskoncept. Men ända till för några år sedan var det ovanligt med undervisning och forskning inom ämnet lexikografi vid universiteten. Det är betecknande, att en stor del av den nyare vetenskapliga litteraturen inom området är skriven av lingvister. Man kunde därför välja att se ämnet **lexikografi** som ett delområde av lingvistik, närmare bestämt som en del av det område som kallas **lexikologi** ('läran om ord, om deras betydelse och bildning'). Vid sidan härav kan man tala om ytterligare ett område, **terminologi**, där terminologer och terminografer arbetar med fackordböcker, och slutligen ett tredje område, ibland kallat **encyklopedologi**, där encyklopedister utarbetar encyklopedier eller lexikon. Denna tämligen vanliga uppfattning om vad lexikografi är överensstämmer dock inte med den som föreliggande ordbok bygger på.

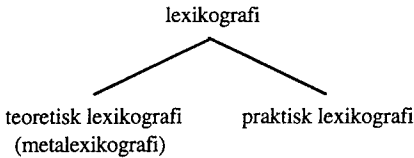
Däremot torde enighet kunna råda om att lexikografin måste ses i relation till benämningar som **ordbok**, **glossarium**, **ordlista**, **lexikon**, **fackordbok**, **encyklopedi** m.fl. Dessa termer används för att beteckna olika typer av uppslagsverk. Det händer dock ibland att flera av dem används för att beteckna en och samma typ (t.ex. i *synonymlexikon* resp. *synonymordbok*), och det förekommer också att en och samma term används som benämning på olika typer av uppslagsverk (t.ex. *medicinsk ordbok* för både en bok med enbart termförklaringar och ett mer encyklopediskt inriktat uppslagsverk). Det kan därför vara lämpligt att till en början bortse från ett uppslagsverks titel och i stället se till dess innehåll. Några uppslagsverk ger språklig information, t.ex. om betydelse, grammatik eller ordförbindelser. Andra ger information om världen utanför språket, även kallad encyklopedisk information. En tredje kategori ger både språklig och encyklopedisk information. En sådan indelning i ordböcker som ger språkliga upplysningar (språkordböcker), ordböcker som ger encyklopediska upplysningar (sakordböcker eller lexika) och ordböcker som ger båda typerna av upplysningar (encyklopediska ordböcker) kan dock vara svår att tillämpa i praktiken, eftersom i en och samma ordbok vissa artiklar kan innehålla encyklopedisk information, vissa språklig information och vissa information av båda slagen. Det också inträffa att en ordbok nästan uteslutande ger upplysningar av den ena av dessa huvudtyper men ändå innehåller några få artiklar av det andra slaget. Man skulle därigenom för varje ordbok tvingas beräkna antalet angivelser av de två slagen och kräva en viss procentuell fördelning för att en ordbok skall sägas vara en språkordbok, en sakordbok eller en encyklopedisk ordbok.

I denna situation är det lämpligare att i stället utgå från ordbokens avsedda **genuina ändamål**. En **språkordbok** är en ordbok avsedd att ge språklig information, en **sakordbok** är en ordbok avsedd att ge sakupplysningar och en **encyklopedisk ordbok** (av lexicografer också kallad **allordbok**) är en ordbok avsedd att ge både språk- och sakinformation. Men en språkordbok kan, när det anses lämpligt, också ge sakupplysningar och en sakordbok även språklig information. Det avgörande är det som i förordet eller bruksanvisningen sägs om ordbokens genuina ändamål i detta avseende. Indelningen framgår av Figur 1, som också visar den principiella skillnaden mellan lexikografiska och icke-lexikografiska uppslagsverk (t.ex. telefonkataloger eller handböcker bestående av större artiklar). Denna indelning skall inte förväxlas med de benämningar som olika lexikografiska uppslagsverk i praktiken brukar ha (några av dessa anförs i figuren under termen för ifrågavarande ordbokstyp):

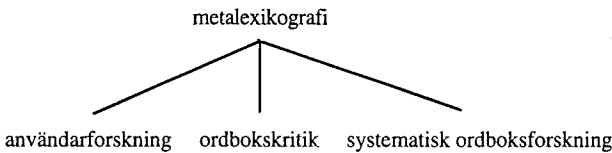
Figur 1. Olika typer av uppslagsverk.

Utarbetandet av ordböcker kallas **lexikografi**. I analogi med den ovan gjorda uppdelningen i ordbokstyper kan man skilja mellan **språklexikografi**, **saklexikografi** och **allexikografi**. Men därmed återstår att besvara en av de inledande frågorna. Lexikografi består inte uteslutande i att utarbeta konkreta ordböcker (**praktisk lexikografi**) utan också i lexicografers teorier om och undersökning av ordböcker (**teoretisk lexikografi** eller **metalexikografi**). Det finns många metalexikografer som inte har utarbetat en enda ordbok och kanske inte heller kommer att göra det, medan det däremot för praktiska lexicografer kan vara nödvändigt att befatta sig med metalexikografi när det gäller såväl planering som genomförande av ordboksprojekt. (Se Figur 2.)

Figur 2. Teoretisk och praktisk lexikografi.

Inom metalexikografien kan man urskilja tre olika delområden (Figur 3). Inom området **användarforskning** arbetar man med teorier om och metoder för undersökning av användarnas sätt att utnyttja ordböckerna och söker utveckla metoder för förbättrad ordboksanvändning, t.ex. genom bättre utbildning av användarna (**ordboksdidaktik**). Området **ordbokskritik** består dels i utarbetande av konkreta ordboksrecensioner, dels i utveckling av allmänna teorier och metoder för bedömning av ordböcker. Det tredje delområdet är **systematisk ordboksforskning**, som består i utveckling av nya eller förbättrade teorier som eventuellt kan komma till praktisk nytta vid utarbetandet av nya ordböcker. Hit hör också historiska undersökningar rörande de teorier som har legat till grund för tidigare ordböcker.

Figur 3. Olika typer av metalexikografi.

B Lexikografi och samhälle

§ 2 Ordboken som kulturell företeelse

Ordboken är en kulturell företeelse. Ett trivialt konstaterande är att den utgör en produkt av den kultur i vilken den har kommit till, ett mindre trivialt att den utgör en betydelsefull faktor i utvecklingen av denna kultur.

Olika ordböcker har olika syften. De framställs antingen för att tillgodose individers behov av information (**brukslexikografi**) eller för att tillgodose ett nationellt, politiskt, vetenskapligt etc. kollektivs behov av att bevara information för framtiden (**dokumentations-**

lexikografi). Brukslexikografin kan sägas fylla två slag av uppgifter. Den ena är att möjliggöra kommunikation, antingen inom modersmålets ram eller mellan modersmålet och ett främmande språk. Den andra uppgiften är att understödja inläring av språk, antingen det egna språket eller ett främmande språk.

Det finns och har funnits många olika drivkrafter bakom uppkomsten av lexikografisk verksamhet. Bland de områden där dessa krafter har varit verksamma och där ordboken följaktligen spelar och har spelat en viktig roll kan nämnas följande.

Inom religionen har studiet av heliga skrifter helt naturligt krävt särskilda lexikografiska hjälpmedel, likaså de kontakter med främmande kulturer och språk som missionsverksamhet och andra åtgärder för religionens spridande har fört med sig. När det gäller litteraturen har läsning av äldre och främmandespråklig diktning krävt särskilda typer av lexikografiska produkter, medan det egna utövandet av litterär verksamhet har krävt andra. Bildnings- och utbildningsväsendet, som behöver lexikografiska hjälpmedel för att förbättra den allmänna språkfärdigheten på modersmålet och underlätta studiet av främmande länders språk, har utgjort en stor del av drivkraften bakom framväxten av den typ av ordböcker som är vanligast i våra dagar, de en- och tvåspråkiga allmänna ordböckerna. Man har tidigare också haft behov av hjälpmedel för tillägnet av ett för flera länder gemensamt bildningsspråk, för Europas del alltså latinet.

Lexikografins roll i politiken är mångfasetterad. Varje stat har för sin diplomatiska verksamhet haft behov av språkligt och därmed lexikografiskt stöd, och detta behov har varit än mer påtagligt i fråga om stater som haft koloniala aspirationer eller fullt utvecklade kolonialvälden. Staten kan också anse sig behöva påverka medborgarna ideologiskt, varvid den språkliga aspekten och därmed ordböcker utgör ett viktigt redskap. Även för andra politiska aktörer än staten kan ordböcker utgöra viktiga hjälpmedel, t.ex. i samband med nationalistiska eller regionalistiska strävanden. Utvecklingen inom vetenskapen och tekniken ställer i det moderna kunskaps- och kommunikationssamhället allt större krav på lexikografiska insatser, inte minst när det gäller studium, utveckling och användning av fackspråk och i samband med den moderna datateknikens utveckling. Näringslivet och handeln kräver hjälpmedel för kommunikation med utländska affärskontakter och med invandrad arbetskraft, och den ökande turismen har medfört behov av ordböcker som kommunikativt stöd vid utlandsresor.

§ 3 Ordboken som kommersiell företeelse

Ordboken är numera inte bara en kulturell utan också – och till mycket stor del – en kommersiell företeelse. Det innebär att den lyder under marknadens lagar, dvs. den skall inte bara tjäna in de investera-

de medlen utan också ge ett överskott, ju större desto bättre. Den är därför föremål för marknadsföring, och här liksom i alla andra branscher förekommer både hederlig och ohederlig marknadsföring. Följden blir att många, framför allt de som inte reflekterar särskilt mycket över vad en ordbok egentligen är och vad den kan användas till, låter sig luras av mindre nogräknade ordboksproducenters bristfälliga eller direkt vilseledande produktinformation. Och eftersom det för den oinvigde är svårt eller omöjligt att kontrollera de uppgifter om ordbokens egenskaper som ges i reklamen, blir han ofta ett lätt offer för denna s.k. ordbokskriminalitet.

Ordbokskriminalitet kan rikta sig åt olika håll och ta sig olika uttryck. Den kan rikta sig mot konsumenterna och bestå i att man förtiger eller lämnar vilseledande uppgifter om (a) ordbokens identitet, t.ex. genom att utge en gammal ordbok med en ny titel, under ett nytt författarnamn eller under ett nytt förlagsnamn utan att klart och tydligt ange vilken ordbok det är fråga om; (b) ordbokens ålder, t.ex. genom att i ett oförändrat omtryck av en gammal ordbok stryka datum i det ursprungliga förordet eller underlåta att sätta ut vilken tryckning det rör sig om; (c) ordbokens kvantitativa egenskaper, t.ex. genom att uppgä ett för stort antal uppslagsord, exempel, konstruktionsuppgifter etc.; (d) ordbokens kvalitativa egenskaper, t.ex. genom att beskriva en ordbok såsom lämplig för fler användargrupper än dem som den egentligen är avsedd för.

Ordbokskriminalitet kan också rikta sig mot andra ordboksproducenter. I alla tider har ordboksförfattare utnyttjat varandras arbete i större eller mindre omfattning. Det vore naturligtvis absurt att vid starten av varje nytt ordboksprojekt på nytt "uppfinna hjulet" och inte bygga vidare på de landvinningar som redan gjorts inom lexikografen. Men ordböcker är skyddade av upphovsrättslagar, och man måste alltså vara ytterligt försiktig härvidlag. Frågan är då vad i en ordbok som skall betraktas som upphovsrättsligt skyddat. Rent allmänt gäller att fakta i och för sig inte är skyddade, däremot sättet att beskriva dessa fakta. Om en ordbok utan vidare övertar hela artiklar från en annan ordbok, måste den därför anses ha gjort intrång i upphovsrätten. Enstaka sådana fall i en ordbok torde knappast – om de upptäcks – leda till rättsliga åtgärder. Men om två ordböcker i ett stort antal fall uppvisar slående likheter när det gäller komplicerade och omfångsrika artiklar som hade kunnat utformas på olika sätt, är det fullt möjligt att påvisa att det föreligger plagiat.

Den allt snabbare utvecklingen av elektroniska hjälpmedel för insamling, bearbetning och distribution av lexikografiska data och den därmed ökade tillgängligheten hos sådana data kommer knappast att reducera de upphovsrättsliga problem som den kommersiella lexikografen hade att brottas med redan före ordboksarbetets datorisering.

§ 4 Ordboken och normen

De verksamheter som tillhör kategorin språkplanering, språknormering och språkvård har inte bara givit upphov till ett behov av lexikografiska hjälpmedel utan har ofta själva agerat som producenter av sådana. Normeringen kan utgå från en enda språkbrukares personliga smak eller från en erkänd institutions (t.ex. en akademis) uppfattning. Den avser i många fall enbart ordvalet (t.ex. undvikande av främmande ord), men stavning, uttal och konstruktion intar ofta en framträdande position. Det kan också inträffa (huvudsakligen av ideologiska skäl), att normeringen avser den betydelse som skall läggas in i ett ord eller en fras.

Normeringen kan vara avsiktlig eller oavsiktlig. I den mån den är avsiktlig kan den vara öppen (genom att det normativa syftet explicit redovisas) eller förtäckt (genom att syftet förtigs och den språkliga påverkan sker s.a.s. smygvägen). I övrigt kan man konstatera, att knappast någon ordbok – dess syfte må vara hur objektivt språkbeskrivande som helst – kan undgå att i något avseende bli oavsiktligt normerande. Ordböcker åtnjuter som regel en mycket hög status hos allmänheten och bär därigenom inom sig en stor normerande kraft. Med en viss överdrift skulle man kunna säga, att i och med att en viss språklig företeelse utan reservationer upptas i en ordbok har den i viss mån upphöjts till (inofficiell) norm. (Se även § 9.)

§ 5 Ordboken och dess användare

Ordböcker förekommer i olika **användningssituationer**, brukas av olika typer av användare och på olika sätt. Deras syften och användningssätt kan därför beskrivas i flera olika dimensioner. **Ordboksanvändning** kan beskrivas i två huvuddimensioner, operationer på språket och operationer på ordboken. När det gäller operationer på språket används ordböcker främst för kontroll, eliminering av osäkerhet och utfyllnad av kunskapsluckor i samband med textreception, textproduktion, översättning, arbete avseende olika fackområden eller dessas fackspråk och slutligen forskning. I den dimension som avser operationer på ordboken själv skiljer man mellan **konsultation (uppslagning)** – med utnyttjande av olika **sökstrategier** och syftande till **återfinning** av sökt information – och läsning i ordboken.

Forskning kring ordboksanvändning och ordboksanvändare (**användarforskning**) utgör en viktig del av lexikografin (se § 1).

C Allmän lingvistisk teori

(Hela detta avsnitt utelämnas här av utrymmesskäl.)

D Allmän ordbokstypologi

Det finns en mängd olika typer av ordböcker. I en allmän ordbokstypologi kan de olika ordbokstyperna grupperas efter flera olika kriterier.

§ 9 Ordbokstyper efter uppläggning och inriktning

När det gäller ordböckers förhållande till världen kan man skilja mellan dels ordböcker som har till syfte att enbart ge information om språket (**språkordböcker**), dels sådana som är avsedda att enbart ge upplysningar om världen utanför språket (**sakordböcker, lexika**), dels sådana som är avsedda för båda syftena (**encyklopediska ordböcker, allordböcker**).

Man brukar också skilja mellan **allmänna ordböcker** och **specialordböcker**, där den senare kategorin kan vara specialiserad när det gäller de språkvarieteteter och de typer av uppslagsord som behandlas, de typer av information som ges, sättet att presentera denna information, de avsedda användarkategorierna m.m.

En annan viktig indelningsgrund för en klassifikation av ordböcker är dessas grundläggande förhållande till det språkliga tecknet, nämligen vilken komponent av tecknet – uttryck eller innehåll – de utgår ifrån. Ordböcker vilkas makrostruktur (§ 22) är baserad på lexikaliska enheters egenskaper på uttryckssidan brukar kallas **semasiologiska ordböcker**. Ordböcker vilkas makrostruktur är baserad på lexikaliska enheters egenskaper på innehållssidan brukar kallas **onomasiologiska ordböcker**.

Man kan också klassificera ordböcker efter deras förhållande till tiden. För det första kan man skilja mellan **synkroniska ordböcker**, som beskriver språkets tillstånd under ett begränsat skede, och **diakroniska ordböcker**, som beskriver språkets utveckling under en längre period. Man kan i tidsdimensionen också skilja mellan **historiska ordböcker** och **samtidsordböcker**. Dessa två indelningar kan kombineras, och resultatet kan bli en **synkronisk historisk ordbok** (t.ex. en ordbok över en 1400-talsförfattares språk), en **diakronisk historisk ordbok** (t.ex. en ordbok över hela den senmedeltida språkperioden), en **synkronisk samtidsordbok** (som beskriver det samtida språket) och en **diakronisk samtidsordbok** (som beskriver språkets utveckling under en längre period inklusive samtiden).

Ordböcker har också ett förhållande till den språkliga normen. De kan nöja sig med att redovisa existensen av ett visst språkbruk, eller också kan de påbjuda resp. motarbeta ett visst språkbruk. Vi får då motsatsparet **normativa ordböcker** resp. **deskriptiva ordböcker**. De normativa ordböckerna kan vara **öppet normativa** eller **förtäckt normativa**. De öppet normativa kan vara det på olika sätt, antingen

genom att ge uttryckliga kommentarer av normativ art i själva ordboksartiklarna eller genom att i förordet avge en programförklaring. Förtäckt normativa ordböcker är t.ex. sådana som har vinklat sitt urval av uppslagsord och exempel och som inte explicit anger principerna bakom urvalet. Normativa ordböcker kan också indelas i **normbeskrivande ordböcker** och **normskapande ordböcker**. (Se även § 4.)

En viktig allmän indelningsgrund är också antalet språk, alltså om ordboken är enspråkig, tvåspråkig eller flerspråkig. I **enspråkiga (monolingvala) ordböcker** förklaras objektspråkets lexikaliska enheter med hjälp av språket självt. Detta kan ske genom att man antingen anger ersättare på uttryckssidan (synonymer, parafrafer) eller ger mer renodlade beskrivningar av innehållssidan (definitioner). I **tvåspråkiga (bilingvala) ordböcker** är huvudsyftet att för varje lexikalisk enhet (ord, fras, sats) på källspråket ange motsvarigheter (ekvivalenter) på målspråket. För **flerspråkiga (polylingvala) ordböcker** gäller i princip detsamma som för de tvåspråkiga, med den skillnaden i praktiken att flerspråkiga ordböcker får en omfångsrik och komplicerad mikrostruktur (§ 23) och därför i regel enbart ger ekvivalenter till enstaka ord.

Ordböckers illustreringsgrad är ett annat indelningskriterium. Om illustreringen enbart avser ett urval av de behandlade lexikaliska enheterna och därvid bara utgör ett stöd för den verbala betydelsebeskrivningen, talar man om en **illustrerad ordbok**. Härifrån bör man skilja den typ av ordbok där grafiska framställningar förekommer vid samtliga lexikaliska enheter och därvid utgör den i stort sett enda typen av betydelsebeskrivning (**bildordbok**).

§ 10 Ordbokstyper efter kvantitativa och strukturella egenskaper

Man kan givetvis också lägga kvantitativa aspekter på en ordbokstypologi, t.ex. något så triviale som ordböckers storlek när det gäller antalet sidor, antalet uppslagsord osv. Terminologin är här helt vildvuxen och termernas innebörd långt ifrån entydigt bestämd, varför benämningar som exempelvis **fickordbok**, **handordbok** och **stordordbok** bara ger ungefärliga upplysningar om ordböckers kvantitativa egenskaper.

En annan kvantitativ aspekt har att göra med urvalet. En ordbok kan exempelvis behandla i stort sett alla förekomster av alla ord i en viss textmassa (**tesaurisk ordbok**) eller enbart behandla ett urval (**selektiv ordbok**). Många typer av specialordböcker har en särskild inriktning på sitt urval så att de enbart behandlar exempelvis vissa typer av uppslagsord, vissa informationstyper, vissa språkvarieteter eller vissa texter (se vidare § 30). Ordboken kan antingen enbart räkna

upp de utvalda lexikaliska enheterna (**kumulativ ordbok**) eller också även ge information om dem (**kommenterande ordbok**).

Ordböcker kan även indelas i olika typer efter strukturella egen-skaper, framför allt när det gäller ordningen mellan uppslagsorden (se vidare § 22).

§ 11 Ordbokstyper efter användning, funktion och konstruktion

De användningssätt, användningssituationer och användarkategorier som ordböcker är avsedda för kan också utgöra en indelningsgrund. Rent allmänt kan man skilja mellan två huvudtyper av operationer på ordböcker. De flesta ordböcker är ju avsedda som uppslagsverk (**konsultationsordböcker**), men det finns också sådana som snarare är avsedda att läsa i. Ordböcker inom den sistnämnda kategorin har ofta ett språkpedagogiskt syfte (t.ex. uppbyggande av ordförrådet, inläring av synonymer, konstruktioner etc.) eller ett bildnings- eller underhållningsinriktat syfte (t.ex. kulturhistoriska eller språkhistoriska ordböcker, specialordböcker över språkvarieteter eller ämnesområden av kuriositetsintresse).

Man kan också skilja mellan två huvudtyper av operationer på språket: reception och produktion. En ordbok som huvudsakligen är avsedd för reception av text benämns **avkodningsordbok** eller **receptionsordbok**, och en vars huvudsyfte är produktion av text kallas **inkodningsordbok** eller **produktionsordbok**. Denna indelning kan tillämpas på såväl enspråkiga som tvåspråkiga ordböcker. En särställning intar här **översättningsordböcker**, som, antingen de används för översättning till eller från användarens modersmål, kan betraktas som ett särskilt slags produktionsordböcker.

Ett visst användningssätt eller en viss funktion förutsätter en viss konstruktion hos ordboken. Särskilt när det gäller tvåspråkiga ordböcker avseende ett visst språkpar (S1 och S2), kan ett flertal dimensioner urskiljas.

Den första dimensionen avser antalet utgångsspråk (**skopus**). Om en given ordbok har uppslagsord på endast S1 och ekvivalenter på endast S2, talar man om en **monoskopal ordbok**; har samma ordbok uppslagsord och ekvivalenter på både S1 och S2, är det fråga om en **biskopal ordbok**. Biskopala ordböcker kan förekomma i två varianter. Den vanligaste av dessa är den **separat biskopala ordboken**, som har skilda delar för de två språkriktningarna. Betydligt mindre vanlig är den **integrerat biskopala ordboken**, som inom samma makrostruktur (§ 22) har artiklar för båda språkriktningarna.

Den andra dimensionen avser den typ av operation på språket som ordboken är avsedd för, dess **funktion**. En tvåspråkig ordbok(sdel) från ett främmande språk till modersmålet kan vara avsedd enbart för

förståelse av text på det främmande språket eller vara avsedd även för översättning från det främmande språket till modersmålet. Den förra typen sägs då vara en **monofunktionell ordbok (enfunktionsordbok)**, den senare en **bifunktionell ordbok (tvåfunktionsordbok)**. Motsvarande när det gäller en tvåspråkig ordbok(sdel) från modersmålet till ett främmande språk är antingen en ordbok avsedd enbart för produktion av egen text på det främmande språket eller en som är avsedd även för översättning från modersmålet till det främmande språket.

Den tredje dimensionen har att göra med ordbokens konstruktion i förhållande till de tilltänkta användarnas modersmål, dess **direktionalitet**. Om en given ordbok(sdel) med S1 som utgångsspråk är avsedd enbart för användare med S1 som modersmål, talar man om en **monodirektionell ordbok (enriktningsordbok)**; om den även är avsedd för användare med S2 som modersmål, är den en **bidirektionell ordbok (tvåriktningsordbok)**.

En indelning efter avsedda användare kan exempelvis resultera i dikotomin **ordböcker för främmandespråksbrukare** och **ordböcker för modersmålsbrukare**. Att vissa ordböcker är skräddarsydda för olika undervisningsändamål framgår ofta av deras benämningar (**studieordböcker**, **skolordböcker**, **ordböcker för främmandespråksinläring**). Andra typer benämns efter resp. användningssituationer såsom **reseordböcker**, **parlörer**, **tolkordböcker** osv.

§ 12 Ordbokstyper efter yttre form

När det slutligen gäller lagrings- och distributionsformen, går det en viktig gräns mellan en **tryckt ordbok** å ena sidan och å andra sidan en **elektronisk ordbok**. Inom den senare kategorin möter man också (med vissa betydelseskilnader) termer som **datorbaserad ordbok** och **maskinläsbar ordbok**.

E Informationstyper

§ 13 Allmänt om informationstyper

Ordböcker kan användas för en mängd olika syften, och därför förekommer det också en mängd olika **informationstyper** i ordböcker, t.ex. om uttal, böjning etc.: *uttalsinformation*, *böjningsinformation* etc. De skilda informationstyperna representeras i mikrostrukturen (§ 23) av olika typer av funktionella textsegment. Benämningen på ett sådant textsegment är uppbyggd som ett sammansatt ord, där benämningen på informationstypen utgör förled och termen **angivelse** eller **uppgift**

utgör efterled: *uttalsangivelse* eller *uttalsuppgift*, *böjningsangivelse* eller *böjningsuppgift* etc. (I "verkstadsspråket" uttrycker man sig i regel något mindre precist. Efterleden slopas ofta i benämningarna på både informationstyperna och deras representanter i mikrostrukturen, så att man använder exempelvis termen *uttal* både om uttalsinformation i allmänhet och om en enstaka uttalsuppgift.) Varje angivelsetyp har inom mikrostrukturen sin givna **informationsposition**.

Den information som ges i en ordbok kan indelas i explicit information och implicit information. Den informationstyp för vilken den implicita informationen är mest karakteristisk är exemplet (§ 16): ett och samma exempel, t.ex. i form av en fras eller en hel sats, kan ge såväl grammatisk som semantisk information.

Den rikaste floran av informationstyper förekommer som regel i icke-specialiserade (allmänna) ordböcker (§ 9) och kan inordnas i en typologi, som i mångt och mycket påminner om den som gäller för ordböckerna själva.

§ 14 Information om form och grammatisk kategori

En stor grupp av informationstyper avser lemmats identifikation och form: dels dess grafiska och fonetiska realisering, dels dess morfologi. Lemmat identifieras i första hand genom uppgiften om dess **lemmateckenform**, som visar uppslagsordet i dess **kanoniska form (uppslagsform)** och samtidigt anger dess grafiska realisering (stavningsuppgift). Stavningsuppgiften kompletteras ibland med **avstavningsmarkering**. Den fonetiska realiseringen visas normalt åtskild från stavningsuppgiften i form av **fonetisk transkription (ljudskrift)** av den kanoniska formen (ibland även av andra former) enligt en viss kod (**uttalsnotation**); vissa aspekter av uttalet, främst **betoningsmarkering**, kan även ges i kombination med stavningsuppgiften. Lemmats morfologiska egenskaper har tre aspekter. Den som oftast redovisas i ordböcker är flexionsmorfologin, som anges i form av böjningsuppgifter; dessa kan ges explicit i själva ordboksartiklarna eller representeras av **böjningskoder**, som hänvisar till **mönsterord** eller **mönsterparadigm** i utanförtexten (§ 21). I många enspråkiga ordböcker ges också uppgifter om lemmats derivations- och kompositionsmorfologi, dvs. dess förmåga att bilda avledningar och sammansättningar.

Lemmats grammatiska kategori redovisas genom exempelvis **ordklassangivelse** och (för substantiv) **genusangivelse**.

§ 15 Information om betydelsen

En mycket stor och viktig kategori är betydelsebeskrivningen. Denna har helt olika karaktär i enspråkiga och två- eller flerspråkiga ord-

böcker. I den enspråkiga ordboken förklaras objektspråkets lexikaliska enheter med hjälp av språket självt. Detta kan ske genom att man antingen anger ersättare på uttryckssidan (**synonymer, parafraaser**) eller ger mer renodlade beskrivningar av innehållssidan (**definitioner**). I den två- eller flerspråkiga ordboken handlar det om att för varje lexikalisk enhet på källspråket ange motsvarigheter (**ekvivalenter**) på målspråkets uttryckssida. I båda ordbokstyperna kan vid sidan av den språkliga informationen också ges **sakinformation (encyklopedisk information)**. – När det gäller fackordböcker råder inte allmän enighet om den status som sakuppgifter resp. definitioner har. Några skiljer även här mellan språkliga (dvs. semantiska) och encyklopediska angivelser, andra anser alla definitionsliknande sakuppgifter i fackordböcker ha en status som helt motsvarar semantiska angivelser i allmänspråkliga ordböcker.

Till betydelsebeskrivningen hör också **illustrationer**, som förekommer i många ordböcker, dels i bildordböckerna (där de i stort sett ensamma svarar för betydelsebeskrivningen), dels i de illustrerade ordböckerna (där de utgör ett komplement till den verbala betydelsebeskrivningen). Man kan urskilja ett flertal typer av illustrationer beroende på vad de skall åskådliggöra, t.ex. hur något är uppbyggt (**strukturillustrationer**) och hur något fungerar (**funktionsillustrationer**); det förekommer också **sceniska illustrationer** (som visar i vilket sammanhang den beskrivna företeelsen brukar förekomma) och **sekventiella illustrationer** (som återger de olika stadierna i ett förlopp).

§ 16 Syntagmatisk och paradigmatiske information

Den **syntagmatiska informationen** utgörs av uppgifter om uppslagsordets sätt att fungera tillsammans med andra lexikaliska enheter. Uppgifter om uppslagsordets syntagmatiska egenskaper kan ges med mycket olika grad av formalisering och explicitethet, från **exempel** av olika slag (**levande exempel, döda exempel; frasexempel, kontextexempel**), via **konstruktionsmönster (satsmönster)** till **syntaktiska koder**. Exempelen kan vara **autentiska exempel (beläggexempel)**, eventuellt försedda med **källangivelse** och **dateringsuppgift**, eller **konstruerade exempel (redaktions-exempel)**.

Den **paradigmatiska informationen** utgörs, när det gäller innehållssidan, av uppgifter om vilka ord som är begreppsmässigt besläktade med uppslagsordet (i den aktuella betydelsen), t.ex. **synonymer** och **antonymer (analog information)**.

§ 17 Markering, glossering

Lexikaliska enheter kan vara markerade i en eller flera dimensioner. Med **markering** menas en avvikelse i förhållande till huvudmassan av de ord som ordboken beskriver. I en allmän ordbok kan det t.ex. vara ett dialektalt uttryck som skiljer sig från det neutralt riksspråkliga uttrycket, ett fackspråkligt uttryck som skiljer sig från det allmänspråkliga uttrycket eller ett ålderdomligt uttryck som skiljer sig från det uttryck som är normalt för det med ordboken samtida språket (eller över huvud taget inte konkurrerar med något i det samtida språket). Att ett visst uttryckssätt är " normalt " eller " centralt " för den språkvarietet som ordboken beskriver behöver inte påpekas; däremot måste egenskaper som avviker från det centrala anges särskilt. Den informationstyp som anger sådana egenskaper kallas **diasystematisk markering** och angivelsen i fråga **markeringsangivelse**. En markeringsangivelse är i regel formaliserad och utgörs av en **markör (etikett)**. En markör benämns ofta efter den dimension som den hänför sig till (**områdesmarkör, stilmarkör** etc.). Några exempel på diasystematisk markering:

<i>Markeringstyp</i>	<i>Omarkerat centrum</i>	<i>Exempel på markerad periferi</i>	<i>Exempel på markör</i>
diakronisk	samtidsspråklig	äldrespråklig	åld[erdomlig]
diatopisk	riksspråklig	regional	västsv[ensk]
diateknisk	allmänspråklig	fackspråklig	zool[ogisk]
diaevaluativ	neutral	värdeladdad	neds[ättande]
diafatisk	neutral	informell	vard[aglig]

Den diasystematiska markeringen har som regel till uppgift att precisera ett ords eller en ordkombinations bruklighet. En liknande funktion har den informationstyp som kallas **glossering** och vars angivelsetyp kallas **glossa**. Glossor förekommer i både en- och tvåspråkiga ordböcker, men det mest typiska användningsområdet är den tvåspråkiga ordboken, där de framför allt brukas för ekvivalentdifferentiering (§ 27) på källspråkssidan men även på målspråkssidan som komplettering och förklaring.

§ 18 Diakronisk information

De flesta allmänna ordböcker koncentrerar sig på det samtida språket (synkroniska ordböcker), men många enspråkiga allmänna ordböcker brukar också söka tillgodose den diakroniska aspekten genom att in-

föra en etymologisk komponent, som bland annat ger upplysningar om uppslagsordets **etymon (ursprungsord)**.

F Byggstenar

§ 19 Ordbokens delar

Några av en ordboks delar måste anses vara obligatoriska, medan andra är fakultativa. Den första av ordbokens delar är **titeln**, som normalt återfinns såväl på skyddsomslaget resp. pärmens framsida som på första sidan i boken. Därefter kan det följa en **innehållsförteckning**. En sådan finns inte i alla ordböcker, men den är ett normalt inslag i ordböcker som innehåller mer än bara förord och lemmalista. Däremot finns så gott som alltid ett **förord**. Detta placeras normalt direkt efter innehållsförteckningen och ger upplysningar om ordbokens funktion, syfte, omfång och användning. Därutöver kan ordboken innehålla en **metalexikografisk inledning**, som ger mer detaljerad information om hur ordboken är uppbyggd, vilka källor den bygger på och vilka informationstyper som förekommer i den. En sådan inledning, som huvudsakligen vänder sig till andra lexikografer och till lexikografiskt intresserade användare, kan avslutas med en bibliografi över den lexikografiska facklitteratur som har använts vid utarbetandet av ordboken och över de texter och ordböcker som har utnyttjats som källor. I **bruksanvisningen** orienteras användarna om ordbokens uppbyggnad och innehåll. I vissa ordböcker, särskilt de engelska, finns två bruksanvisningar: en kortfattad och översiktlig och en utförlig och mer djupgående. Som en del av bruksanvisningen ingår ofta en **förkortningslista**, som förklarar de förkortningar som ingår i ordbokens förklaringspråk. Det rör sig om dels allmänna förkortningar som "t.ex.", "dvs." och "m.m.", dels grammatiska förkortningar som "adv." (adverb), "f." (femininum) och "pl." (plural), dels förkortningar för ämnesområden och olika slag av bruklighet, t.ex. "biol." (biologi), "vard." (vardagligt) och "dial." (dialektalt). Om ordboken är försedd med grammatiska koder, brukar dessa förklaras här i en särskild lista. Slutligen kan här också finnas en lista med **lexikografiska symboler** med förklaringar.

Vissa ordböcker innehåller också en **ordboksgrammatik**. En sådan kan bestå av en lista över oregelbundna verb och flexionsparadigm. Den kan också bestå av en kort översikt över hela grammatiken, som kan användas dels som en fristående introduktion, dels som en komponent dit hänvisningar går från de enskilda artiklarna. I fackordböcker kan också ingå en **systematisk inledning**, som ger en översikt över fackområdets mest centrala delar. Genom den får användaren möjlighet att dels skaffa sig en allmän orientering inom området, dels

– genom de hänvisningar som går hit från de enskilda artiklarna i ordboken – sätta in enstaka termer i deras systematiska sammanhang.

Lemmalistan är naturligtvis en obligatorisk komponent i ordboken och i regel också den viktigaste och omfångsrikaste. En lemmalista innehåller ordboksartiklar, som är relaterade till ett språk eller subspråk. Den måste skiljas från det som kallas **register** (eller **stickordsregister** eller **index**) och som i första hand fungerar som ingång till den information som ordboken ger, antingen i lemmalista eller i någon av de andra komponenterna. I fackordböcker med systematiskt ordnade lemmalistor är ett alfabetiskt register i stort sett alltid nödvändigt för att göra informationen i ordboken mer lättillgänglig.

Ytterligare komponenter i ordboken kan vara ett eller flera **appendix** med kompletterande upplysningar. Den sista av ordbokens delar är normalt **baksidestexten**, som ofta består av en reklambetonad presentation av ordboken och dess författare. På senare år har man föreslagit att baksidestexten skall kunna fungera som varudeklARATION, med ett standardiserat urval av upplysningar om ordbokens innehåll och funktion.

G Strukturer

För att göra upplysningarna i en ordbok mer lättillgängliga är det nödvändigt att strukturera dem efter klara och noga genomtänkta principer. Man talar i detta sammanhang om **ordboksstruktur** och menar därmed relationerna mellan ordbokens olika beståndsdelar. Ordbokens olika typer av strukturer kan indelas i sex grupper: **fördelningsstruktur**, **megastruktur**, **makrostruktur**, **mikrostruktur**, **hänvisningsstruktur** och **åtkomststruktur**.

§ 20 Fördelningsstruktur

Fördelningsstruktur är strukturen hos fördelningen av de språkliga och encyklopediska upplysningar som kan placeras på olika ställen i ordboken. I princip kan dessa placeras på tre olika ställen: (a) i de enskilda artiklarna, (b) i olika slag av **översiktsartiklar** och (c) i en självständig ordboksdel i form av exempelvis en systematisk inledning till fackområdet eller en ordboksgrammatik. Vissa upplysningar kan också finnas utanför ordboken, nämligen i andra ordböcker eller i handböcker, till vilka ordboken hänvisar.

Den enklaste fördelningsstrukturen föreligger i de fall då alla upplysningar återfinns i de enskilda artiklarna. Det blir strax mer komplicerat, om alla eller vissa upplysningar till de enskilda lemmarna placeras i översiktsartiklar. Här kan man räkna med flera olika strukturer. Den enklaste är då all information finns i översiktsartiklar, så att de

enskilda artiklarna enbart består av hänvisningar till översiktsartiklarna. I översiktsartiklarna kan man också samla all information som redan givits i de enskilda artiklarna; därigenom tillför översiktsartiklarna i sig inte något nytt utan utgör bara ett slags sammanfattningar. Översiktsartiklarna kan också samla de viktigaste av de upplysningar som redan finns i de enskilda artiklarna, medan dessa därutöver innehåller fördjupad och mer detaljerad information. Ett annat alternativ är att översiktsartiklarna, utöver sådan information som också finns i de enskilda artiklarna, också ger kompletterande eller mer generell information, som inte ges i de enskilda artiklarna.

§ 21 Megastruktur (bokstruktur)

I § 19 beskrevs ordbokens delar. Dessa delars inbördes förhållande kan kallas ordbokens **megastruktur** eller **bokstruktur**. Strukturellt kan man dela in en ordbok i fyra huvudavsnitt. Utgångspunkten för denna indelning är **lemmalistan** som det centrala avsnittet. De ordbokskomponenter som är placerade före lemmalistan kallas därför med en sammanfattande term **förttext** och de som är placerade efter lemmalistan **eftertext**. En tredje komponent är **mellantext**, som består av självständiga inskott i lemmalistan som själva inte ingår i denna. Ordbokens förttext, mellantext och eftertext benämns med en gemensam term **utanförttext**.

§ 22 Makrostruktur

Med ordbokens **makrostruktur** menas den inbördes ordningen mellan ordbokens lemman. Denna kan vara antingen **alfabetisk** eller **systematisk**. Den alfabetiska principen utgår från de enskilda skrivtecken (grafem) som tillsammans utgör ett visst språks alfabet. Språkets alfabet anger också den konventionella ordningsföljden mellan de olika bokstäverna. Man måste därvid hålla i minnet att denna ordningsföljd växlar från språk till språk, även bland de västeuropeiska. I svenskan är exempelvis ordningsföljden mellan alfabetets tre sista bokstäver *å*, *ä*, *ö*, medan den i danskan och norskan är *æ*, *ø*, *å*. På spanska räknas *ch*, *ll* och *ñ* som självständiga bokstäver, eftersom de representerar tre olika fonem. Därigenom är *ch* en bokstav som står mellan *c* och *d*, *ll* är en bokstav som står mellan *l* och *m* och *ñ* en bokstav som står mellan *n* och *o*. Detta får bl.a. till resultat att ett ord som *chabacano* vid alfabetisk makrostruktur skall placeras efter *cursar*.

Den alfabetiska princip som används i en ordboks makrostruktur är dock inte nödvändigtvis identisk med den som gäller för ifrågavarande språks "vanliga" alfabet. Inom lexikografin skiljer man mellan språkets vanliga alfabet och den enskilda ordbokens **åtkomstalfabet**.

Skillnaden består dels i att åtkomstalfabetet i en ordbok är mer detaljerat och noga har fastlagt ordningsföljden mellan stora och små bokstäver, mellan bokstäver med och utan diakritiska tecken osv., dels i att åtkomstalfabetet kan innehålla skrivtecken som inte finns i språkets vanliga alfabet, t.ex. siffror, logogram och bokstäver från andra alfabet. När det gäller **numeriska lemman** och **alfanumeriska lemman** är den normala metoden att placera dem där de skulle ha stått om de hade varit utskrivna med bokstäver.

Den alfabetiska makrostrukturen kan realiserats på i huvudsak två sätt. Betraktar man ett lemma som en sträng av grafem, kan man välja att vid **alfabetiseringen** betrakta varje grafemsträng antingen framlänges eller baklänges. I exempelvis de nordiska språken läser man konventionellt dessa grafemsträngar från vänster till höger, varför det naturliga blir att alfabetisera efter grafemordning från vänster till höger. En sådan ordning resulterar i en **initialalfabetisk makrostruktur**. Väljer man i stället att alfabetisera efter grafemordning från höger till vänster, alltså baklänges i de europeiska språken, blir resultatet en **finalalfabetisk makrostruktur**:

fjällko
rokoko
sko
fiasko
alfresko
fåvitsko

Alfabetisering efter den initialalfabetiska principen kan ske på två olika sätt: enligt tecken-för-tecken-metoden och enligt ord-för-ord-metoden. Skillnaden mellan metoderna visar sig vid sådana lemman som består av mer än ett typografiskt ord (**flerordslemman**). Vid **tecken-för-tecken-metoden** tar man hänsyn enbart till grafemen och bortser från ordmellanrummen:

ad idem
adjoin
adjourn
ad litem

Vid **ord-för-ord-metoden** (även kallad "ingenting-före-någonting-principen") tar man hänsyn till ordmellanrummen. Ett ordmellanrum räknas här som åtkomstalfabetets första tecken och placeras därför före alfabetets första bokstav:

ad idem
ad litem
adjoin
adjourn

Det finns olika typer av alfabetisk makrostruktur. Dels är olika strukturer möjliga inom ramen för ett strikt iakttagande av åtkomstalfabetets grafemordning (**glattalfabetisk** och **nischalfabetisk** struktur), dels kan den alfabetiska ordningen ibland brytas (**nästalfabetisk** struktur). Varje tryckt ordbok kännetecknas av att den innehåller **artiklar**, som var och en börjar på ny rad. Allt efter valet av makrostruktur innehåller varje artikel ett eller flera **lemman**. Det första lemmat i en artikel kallas **ingångslemma** och de övriga **sublemman**.

En **glattalfabetisk lemmalista** är en lemmalista i vilken varje ordboksartikel innehåller endast ett lemma. Det betyder bl.a. att det inte finns några sublemman i en sådan artikel och att antalet artiklar är lika stort som antalet lemmat:

band band
bank bank
bank account bankkonto
bank book bankbok
bank clerk banktjänsteman
bank manager bankdirektör
bank statement kontoutdrag
banker bankförbindelse
banking bankrörelse
bankrupt bankrutt
bankruptcy konkurs

I en **nischalfabetisk lemmalista** sammanför man lemmatna i grupper, s.k. **nischer**. Varje nisch innehåller ett antal **nischartiklar**, och varje nischartikel inleds av ett **nischlemma**, som man finner endast via **nischingångslemmat**, som inleder hela nischen. Nischlemmat är alltså ett slags sublemma. Till skillnad från den glattalfabetiska lemmalistan förekommer här alltså sublemman, som i alfabetet ligger mellan två nischingångslemman. I följande exempel har ovanstående lemmat ordnats nischalfabetiskt:

band band
bank bank; **bank account** bankkonto; **bank book** bankbok; **bank clerk** banktjänsteman; **bank manager** bankdirektör; **bank statement** kontoutdrag; **banker** bankförbindelse; **banking** bankrörelse
bankrupt bankrutt; **bankruptcy** konkurs

Nischen *bank* har ett nischingångslemma och sju nischlemman, som i exemplet ovan är ordnade i s.k. **klungform**. Ett annat sätt att realisera en nisch är i **listform**, varvid nischen får följande utseende:

band band

bank bank

bank account bankkonto

bank book bankbok

bank clerk banktjänsteman

bank manager bankdirektör

bank statement kontoutdrag

banker bankförbindelse

banking bankrörelse

bankrupt bankrutt

bankruptcy konkurs

Listformen kännetecknas av att varje nischlemma inleder ny rad med indrag. Utmärkande för klungformen är däremot att alla nischlemman står i svit.

Ordböcker som vill visa sambandet mellan lemman som innehåller samma ordstam brukar ha en **nästalfabetisk lemmalista**. I likhet med vad som är fallet vid den nischalfabetiska strukturen samlar man där lemmorna i grupper, men skillnaden är att åtkomstalfabetets grafemordning kan brytas i den nästalfabetiska strukturen. Varje grupp (**näste**) innehåller ett antal **nästartiklar**, och varje nästartikel inleds av ett **nästlemma**, som man finner endast via **nästingångslemmat**, som inleder hela nästet. Nästlemmat är alltså ett slags sublemma. Eftersom den nästalfabetiska principen gör det möjligt att bryta åtkomstalfabetets grafemordning, är det stor skillnad mellan nästprincipen och nischprincipen. Men det är bara nästlemmanas inbördes ordning som bryter den strängt alfabetiska ordningsföljden; nästingångslemmanas inbördes ordning är fortfarande strängt alfabetisk. Om man ändrar ovanstående nischer till nästen och kompletterar dem med lemman från andra delar av alfabetet, skulle resultatet kunna bli följande:

band band; feeder band transportband; **iron band** järnband;

rubber band gummiband

bank bank; bank account bankkonto; **bank book** bankbok;

commercial bank affärsbank; **savings-bank** sparbank

bankrupt bankrutt; **bankruptcy** konkurs

I detta exempel är nästlemman ordnade alfabetiskt och presenteras i klungform. Man hade också kunnat ordna dem icke-alfabetiskt eller i listform (jfr ovan). Man hade också kunnat använda **representationssymboler** av typ **tilde** e.d. i stället för att skriva ut alla nästlemman fullständigt.

Rent historiskt är den alfabetiska makrostrukturen en ganska ny företeelse. Ända till slutet av 1600-talet var de flesta ordböcker i stället systematiskt uppställda. Medan den alfabetiska makrostrukturen

utgår från lemmatecknens uttryckssida, baseras den systematiska makrostrukturen på lemmatecknens innehållssida. Det språk eller sub-språk som ordboken avser att täcka delas upp i systematiskt relaterade delar, t.ex. i hierarkiska begreppssystem med över-, under- och sidoordning. Sådana ordböcker kallas ofta **begreppsordböcker** men även **ideologiska ordböcker**.

§ 23 Mikrostruktur

Med en ordboksartikels **mikrostruktur** menas den inbördes ordningen mellan de olika typer av uppgifter som ges om lemmat. När man skall beskriva en artikels mikrostruktur kan det vara lämpligt att indela artikeln i fält, som vart och ett innehåller en bestämd typ av information, t.ex. (för en enspråkig ordbok):

LEMMA

uttalsuppgifter	grammatiska uppgifter	markeringsuppgifter
semantiska uppgifter	exempel	kollokationsuppgifter
synonymuppgifter	antonymuppgifter	hänvisning
		historiska uppgifter

Liksom uppgifterna i en artikel anförs i en bestämd ordning (som fastställs med hänsyn till ordbokens avsedda funktion) kan också fält-interna uppgifter ges i standardiserad ordning. Exempelvis kan man låta det grammatiska fältet börja med en ordklassangivelse följt av morfologiska upplysningar, som i sin tur följs av syntaktisk information. I två- och flerspråkiga ordböcker är mikrostrukturen utbyggd ytterligare, eftersom det till varje ekvivalentuppgift kan höra i princip lika många fält som till ett lemma i en enspråkig ordbok.

§ 24 Hänvisningsstruktur

Man skiljer mellan ordboksinterna och ordboksexterna hänvisningar. Med en **ordboksintern hänvisning** menas en hänvisning som leder användaren från ett ställe i ordboken till ett annat ställe i samma ordbok, medan man med en **ordboksextern hänvisning** menar en hänvisning från ett ställe i ordboken till ett ställe utanför ordboken (t.ex. en annan ordbok eller en källa av något slag). Hänvisningar kan ha till syfte att spara plats i ordboken, t.ex. när en oregelbunden böjningsform av ett ord har tagits med som uppslagsord med en hänvisning till grundformen (*went* → *go*). I detta exempel har man använt en **explicit hänvisning** i form av en pil som hänvisningsmarkör; man kan också använda andra symboler eller (förkortningar av) ord på förklaringspråket, t.ex. "se", "se även", "jfr". Man kan också operera

med **implicita hänvisningar**, som ofta förekommer i samband med grammatiska uppgifter. Om ordboken exempelvis innehåller en särskild ordboksgrammatik som upplyser om de regelbundna dragen i språket och enbart det som är oregelbundet redovisas i de enskilda artiklarna, kan man tala om implicita hänvisningar.

Ordboksinterna hänvisningar kan vara antingen **komponent-interna**, dvs. de hänvisar från ett ställe i en ordboksdel till ett annat i samma del, eller **komponentexterna**, dvs. de hänvisar från en ordboksdel till en annan. Komponentinterna hänvisningar kan finnas i alla ordboksdelar, t.ex. mellan olika ställen inom ordboksgrammatiken, den systematiska inledningen, lemmalistan eller ett appendix. Inom lemmalistan kan man skilja mellan **artikelinterna hänvisningar** och **artikelexterna hänvisningar**.

§ 25 Åtkomststruktur

Åtkomststrukturen är den första av ordbokens strukturer som användaren mer eller mindre medvetet kommer i kontakt med. Med **åtkomststruktur** menas generellt strukturen hos de lexikografiska indikatorer som leder användaren till den sökta informationen. Man skiljer i detta sammanhang mellan **yttre åtkomststruktur**, dvs. strukturen hos de indikatorer som leder fram till det sökta lemmat, och **inre åtkomststruktur**, dvs. strukturen hos de indikatorer som inom artikeln leder fram till den sökta informationen.

Ordbokens åtkomststruktur börjar redan på omslaget (framsidan eller ryggen), där titeln återfinns; särskilt tydligt är detta när det gäller ordböcker i flera band, då man måste få hjälp med att välja det band man skall slå i. När man har funnit rätt ordbok(sdel) blir nästa steg att finna den rätta komponenten i denna. Vid en vanlig konsultation är det i regel lemmalistan som användaren slår i, och där kan sökningen underlättas genom olika slag av **strukturindikatorer**. En traditionell typ av strukturindikator är **levande kolumntitlar**, som högst upp till vänster på varje vänstersida anger vänstersidans första lemma (ev. bara dess första bokstäver) och högst upp till höger på varje höggersida anger höggersidans sista lemma (ev. bara dess första bokstäver). På så sätt får användaren snabbt en samlad överblick över hela uppslagets lemmabestand. Utöver levande kolumntitlar kan man använda andra indikatorer i lemmalistan. I stora ettbandsordböcker används ibland **tumindex**. I systematiskt ordnade lemmalistor kan man använda färgade fält längs kanten på sidorna, så att en viss färg anger ett visst delområde inom systematiken.

Som hjälp vid lokaliseringen av enskilda lemman tillgriper man olika slag av typografiska strukturindikatorer. I de flesta ordböcker framhävs lemmat med fet eller halvfet stil. Man kan också markera lemmat ytterligare genom att det rycks ut eller rycks in något i för-

hållande till spaltens vänsterkant. Vid fall av homonymi brukar man åtskilja homonymerna med hjälp av **homonymnummer**, som regel i form av för- eller efterställda exponentssiffror. Inne i själva artiklarna kan enskilda fält i mikrostrukturen avgränsas med hjälp av strukturindikatorer, t.ex. vinkelparenteser omkring det grammatiska fältet, komma eller semikolon för att skilja morfologiska och syntaktiska upplysningar från varandra. Ett annat sätt att åskådliggöra artikelstrukturen är att börja på ny rad för varje nytt fält eller låta det nya fältet inledas av en **lexikografisk symbol**, t.ex. ♦ eller ∇ eller *. I artiklar som behandlar polysema lemman kan strukturen i artikeln behandlingsvis av de olika delbetydelseerna åskådliggöras genom (halv)feta **betydelsenummer**.

H Allmänna ordböcker

§ 26 Allmänna enspråkiga ordböcker

Den allmänna enspråkiga ordboken är sannolikt den vanligaste ordbokstypen, den som förklarar utgångsspråkets lexikaliska enheter med hjälp av språket självt. Den är i första hand avsedd för textreception men används i viss utsträckning också för produktion. Det är inte alltid givet att språket ifråga skall vara användarens modersmål: det finns också enspråkiga ordböcker som är avsedda för studium av ett för användarna främmande språk, och i dessa ordböcker träder ofta produktionsaspekten mer i förgrunden.

En allmän ordbok är knappast detsamma som en allmänspråklig ordbok, eftersom den i regel också tar upp och förklarar en mängd termer från ett stort antal olika fackområden, främst sådana som den genomsnittlige språkanvändaren kommer i kontakt med som samhällsmedlem och genom massmedia, som konsument av varor och tjänster och inom olika delar av fritids- och kultursektorn. De förklaringar av facktermer som ges i en sådan ordbok är alltså avsedda för lekmän, varför de ofta blir tämligen kortfattade och oprecisa och sällan tillfredsställer fackmannens krav på fullständighet och precision.

Den informationstyp som främst utmärker den allmänna enspråkiga ordboken är **betydelseförklaringen**. Betydelseförklaringarna i en enspråkig ordbok är av två huvudtyper: **parafraaser** och **definitioner**.

Parafrasen utgörs av en omskrivning av tecknets uttryckssida; som parafraas kan också räknas en förklaring bestående av synonymer (**synonymisk betydelseförklaring**). Som regel brukar man sträva efter att låta en parafraas bestå av ord som kan förväntas vara mer kända för användaren än det ord som den avser att förklara. Den bör så långt möjligt också ha en sådan grammatisk form att den kan sättas in i löpande text på uppslagsordets plats utan att resultatet verkar

konstlat. Parafrazen bör heller inte vara mer markerad än uppslagsordet; däremot är det ingenting som hindrar att den är mindre markerad, bara det tydligt anges att uppslagsordet är markerat och på vad sätt.

Definitionen utgörs av en beskrivning av tecknets innehållssida. Denna kallas i definitionssammanhang **definiendum** ('det som skall definieras'), medan själva definitionen kallas **definiens** ('det som definierar'). Det finns flera olika typer av definitioner. Den klassiska och i ordbokssammanhang vanligaste är den **intensionella definitionen**, där definiens anger definiendums närmaste **hyperonym**, kallad **genus proximum**, och därutöver minst ett för definiendum karakteristiskt drag, kallat **differentia specifica**:

rektangel rätvinklig fyrhörning

Förutom intensionella definitioner förekommer ibland också **extensionella definitioner**, där definiens består av en uppräknning av definiendums alla **hyponymer**:

luftfarkost flygplan, helikopter, luftballong eller luftskepp

I en tredje typ av definition består definiens av en uppräknning av definiendums delar:

Norden Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige

Eftersom definitionerna inte parafraaserar uttryckssidan utan utgör (ofta utförliga) beskrivningar av innehållssidan, kan de i många fall inte sättas in på uppslagsordets plats i löpande text (**icke-insättbara definitioner**).

Definitionerna i en ordbok bör helst bilda ett sammanhängande system (**definitionssystem**). Användaren måste exempelvis kunna vara säker på att företeelsen X i definitionerna alltid representeras av ordet Y, och omvänt att det är företeelsen X som avses varje gång ordet Y används. Ett sätt att uppnå detta är att använda endast en mindre, systematiskt utvald mängd olika ord för att innehållsligt beskriva en större mängd ord, en **definitions vokabulär**.

§ 27 Allmänna tvåspråkiga ordböcker

Den allmänna tvåspråkiga ordboken är sannolikt näst efter den enspråkiga motsvarigheten (§ 26) den vanligaste ordbokstypen. Ordbokens syfte är att för varje ord och uttryck på källspråket ange motsvarigheter (**ekvivalenter**) på målspråket. Som regel är det ena av språken användarens modersmål, varvid det är av avgörande betydelse

för ordbokens konstruktion och innehåll om modersmålet är källspråk eller målspråk eller, med andra ord, om ordboken skall användas för produktion eller reception. Framför allt är detta betydelsefullt när det gäller **selektion** och **ekvivalentdifferentiering**.

Ett gott exempel på skillnader när det gäller yttre selektion (§ 34) är behandlingen av sammansatta ord. Sammansatta ord med genomskinlig betydelse i en engelsk allmänspråklig text vållar som regel inte en svensk läsare några problem, eftersom han genom sin kompetens på målspråket känner till betydelsen hos vart och ett av sammansättningsleden, och sådana ord behöver alltså i princip inte tas med i en receptionsordbok. Vid översättning från svenska till engelska kan svensken däremot inte förutsättas veta om en svensk sammansättning, den må vara hur genomskinlig som helst, kan återges led för led på engelska. Han kan inte vara säker på att 'bilradio' verkligen heter *car radio* och 'bilfärja' *car ferry*, och han vet säkerligen inte att 'bilhandske' heter *driving-glove* och 'bilkarta' *road map*, och därför måste även genomskinliga sammansättningar tas med i en svensk-engelsk produktionsordbok.

Fullständig ekvivalens mellan ord och uttryck i två språk är ganska sällsynt. En viktig uppgift för den tvåspråkiga lexikografen blir då att fastställa vari skillnaderna (**anisomorfin**) består och genom ekvivalentdifferentiering upplysa användaren om dessa, så att inga missförstånd uppstår när man ersätter ett ord på källspråket (**källordet**) med en motsvarighet på målspråket (**målordet**). Behovet av ekvivalentdifferentiering är som regel större i produktionsordböcker än i receptionsordböcker. Denna typ av information kan ges exempelvis med hjälp av synonymer till uppslagsordet:

liv 1 tillvaro **vie f 2** oväsen **tapage m 3** levande varelse **être m.**

genom hyperonymer till uppslagsordet:

krydda växtprodukt **spice**, smakförhöjande tillsats **seasoning**

genom valensuppgifter:

pröva 1 metod, produkt **essayer**, **épreuves 2** dom, beslut **arbitrer**

eller med hjälp av områdesmarkörer:

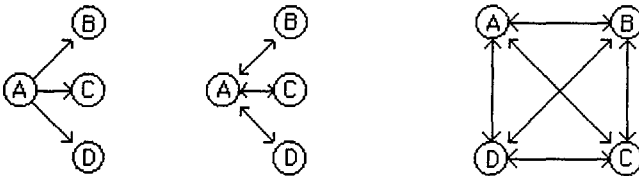
drill 1 mus. Triller **m 2** mil. Drill **m 3** tekn. Drillbohrer **m**

När ekvivalenter saknas, vilket ofta inträffar när det är fråga om kulturbundna företeelser, kan man välja mellan flera tillvägagångssätt, exempelvis genom

direktlån:	jodhpurs <i>spl</i> jodhpurs
översättningslån:	Gastarbeiter <i>m</i> gästarbetare
kulturell ekvivalent:	Amtsgericht <i>n</i> ung. tingsrätt
parafastisk ekvivalent:	Arzthelferin <i>f</i> ung. läkarsekreterare med laboratorieutbildning
encyklopedisk förklaring:	snappedragon <i>s</i> gammal eng. jullek i vilken man söker fiska upp russin ur brinnande konjak

§ 28 Allmänna flerspråkiga ordböcker

Fördelarna med flerspråkiga ordböcker är att man kan slå ihop flera tvåspråkiga ordböcker till en och därigenom ge användarna möjlighet att på ett överskådligt och utrymmesbesparande sätt jämföra flera språk. I särskilt gynnsamma fall kan exempelvis en fyrspråkig ordbok ersätta tolv tvåspråkiga ordböcker mellan respektive språk. Principiellt kan man skilja mellan tre huvudtyper av flerspråkiga ordböcker (se Figur 5). Den första utgår från ett bestämt språk (A) och går därifrån i en riktning till vart och ett av de övriga språken (B, C, D). Den andra typen går också mellan ett bestämt språk (A) och vart och ett av de andra språken (B, C, D) men i båda riktningarna. Den tredje går i båda riktningarna mellan samtliga inblandade språk (A, B, C, D) utan att något av dem utgör utgångspunkt.

Figur 4. Tre huvudtyper av flerspråkiga ordböcker.

I princip gäller för flerspråkiga ordböcker detsamma som för tvåspråkiga beträffande bl.a. principerna för selektion och ekvivalentpresentation (§ 27). Detta – tillsammans med det faktum att de allmänna ordböckerna tämligen utförligt brukar redovisa konstruktioner, kollokationer o.d. – medför att en flerspråkig allmän ordbok med nämnvärda ambitioner i fråga om semantisk precision och utförlig syntaktisk redovisning knappast är möjlig: det är för mycket som inte överensstämmer mellan språken, både syntaktiskt och semantiskt, och mikrostrukturen skulle bli oerhört komplicerad och användarovänlig. Därtill kommer svårigheter med utformningen av beskrivningsspråket, som måste passa för samtliga inblandade objektspråk. De flerspråkiga allmänna ordböckerna blir därför ofta av tämligen enkelt slag och får

begränsa sig till att redovisa enstaka ord och uttryck där odiskutabel ekvivalens föreligger. (När det gäller fackspråk är förutsättningarna något gynnsammare; se § 32.)

I. Specialordböcker

§ 29 Typologi 1: syntagmatiska och paradigmatiska ordböcker

En viktig grupp utgörs av **syntagmatiska ordböcker**, som tar sikte på lexikaliska enheters sätt att kombineras med andra enheter. Några av de viktigaste är **valensordböcker**, **konstruktionsordböcker**, **kollokationsordböcker**, **kontextordböcker**, **frasordböcker** och **idiomordböcker**. Till de syntagmatiska ordböckerna hör också några ordbokstyper av mer encyklopedisk art såsom **citatordböcker**, **ordspråksordböcker** och **slagordsordböcker**.

En annan stor grupp bland specialordböckerna är de **paradigmatiska ordböckerna**. Dessa kan ta sikte antingen på innehållssidan (**innehållsparadigmatiska ordböcker**) eller på uttryckssidan (**uttrycksparadigmatiska ordböcker**). Bland de innehållsparadigmatiska ordböckerna finner vi en av de vanligaste specialordböckerna, nämligen **synonymordboken**, och även dess "motsats", **antonymordboken**. Andra typer i denna grupp tar mera sikte på underliggande begrepp, begreppsrelationer och begreppssystem, t.ex. **analogiordböcker**, **begreppsordböcker**, **begreppsklassordböcker**, **ordfinnarlistor** och **tesaurusar**. En tredje grupp innehåller ordböcker där de begreppsmässiga relationerna mellan enheterna är lösare, t.ex. **allusionsordböcker** och **associationsordböcker**. De uttrycksparadigmatiska specialordböckerna kan ta sikte på den grafiska realiseringen (**anagramordböcker**, **finalalfabetiska ordböcker**, **homografordböcker**, **korsordsordböcker**), den fonetiska realiseringen (**homofonordböcker**, **onomatopoetiska ordböcker**, **rimordböcker**) eller bådadera (**homonymordböcker**, **paronymordböcker**).

§ 30 Typologi 2: avgränsade ordböcker

Ett stort antal ordböcker har begränsat sitt urval av lexikaliska enheter efter vissa kriterier (**avgränsade ordböcker**). De flesta avgränsade ordböcker är specialiserade på så sätt att de avser vissa lemmatyper, informationstyper, språkvarieteter eller texter.

Den första av dessa grupper, som är specialiserad när det gäller valet av lemmatyper, är av naturliga skäl mycket heterogen. Här finner man exempelvis **förkortningsordböcker**, ordböcker med

morfologisk inriktning (**avledningsordböcker**, **eponymordböcker**, **orfemordböcker**, **partikelordböcker**), ordböcker över ord med ett speciellt förhållande till det de betecknar (**eufemismordböcker**, **invektivordböcker**), med ett speciellt geografiskt ursprung (**lånordsordböcker**, **regionalismordböcker**, **internationalismordböcker**) eller ett speciellt tidsmässigt ursprung såsom **arkaismordböcker** och **neologismordböcker** (**nyordböcker**) samt en rik flora av **namnordböcker**.

Bland de ordböcker som koncentrerar sig på vissa informationstyper märks främst sådana som är inriktade på ordens stavning (**avstavningsordböcker**, **rättstavningsordböcker**), uttal (**uttalsordböcker**), morfologi (**flexionsordböcker** såsom **deklinationsordböcker** och **konjugationsordböcker**), härkomst (**etymologiska ordböcker**) och förekomst (**frekvensordböcker**).

Ordböckerna över vissa språkvarieteter kan i sin tur indelas i flera grupper efter språkvarieteternas art. Bland ordböckerna över tidsmässiga språkvarieteter finner vi främst de historiska ordböckerna (§ 9). Ordböcker över rumsliga språkvarieteter är bl.a. **dialektordböcker** och **regionordböcker**. Som exempel på ordböcker över stilmässiga varieteter kan nämnas **litteraturspråksordböcker** och **talspråksordböcker**. Ordböcker över teknolekter kallas för det mesta **fackordböcker** eller **fackordlistor**. En fackordbok kan omfatta ett avgränsat fackområde (**ettfacksordbok**), en del av ett fackområde (**delfacksordbok**) eller flera områden (**flerfacksordbok**). Ettfacksordböckerna benämns givetvis efter sina respektive områden ("juridisk ordbok", "maskinteknisk ordbok" etc.). En särskild grupp bildar de fackordböcker eller fackordlistor som utarbetats enligt terminologilärens principer (**terminologiska ordböcker**, **terminologiska ordlistor**). Typiska ordböcker över sociolekter är **grupp-språksordböcker** och **slangordböcker**.

Den sista gruppen av specialordböcker utgörs av sådana som avser vissa texter. Till grund för ordboken kan ligga ett visst slag av text (**texttypsordbok**), ett enstaka verk (**verkordbok**), en grupp av verk (**verkgruppsordbok**), en författares samlade verk (**författarskapsordbok**) osv. Ordboken kan nöja sig med att mer eller mindre fullständigt redovisa samtliga ords frekvenser eller kontexter i den behandlade texten (**index**, **konkordans**) eller också mer eller mindre selektivt ge förklaringar av olika slag (**textexgetisk ordbok**).

§ 31 Enspråkiga specialordböcker

Specialordböckerna uppvisar en mycket rik flora av olika typer, fördelade på tre huvudgrupper: syntagmatiska, paradigmatiska och avgränsade ordböcker (§ 29–30). De flesta av dessa ordböcker kan vara antingen enspråkiga, tvåspråkiga eller flerspråkiga. Några typer av

specialordböcker är dock företrädesvis enspråkiga. Det gäller i första hand vissa uttryckparadigmatiska ordböcker som homografordböcker, korsordsordböcker och rimordböcker samt avgränsade ordböcker inriktade på vissa informationstyper såsom avstavningsordböcker, uttalsordböcker och frekvensordböcker.

En mycket stor del av specialordböckerna är dock inriktade på särskilda språkvarieteter, framför allt fackspråk. Eftersom det finns en stor mängd olika fackområden, är fackordboken också den kanske vanligaste specialordboken över huvud taget. De flesta enspråkiga fackordböcker syftar till att dels vara hjälpmedel vid reception av facktext, dels ge upplysningar om enskildheter och sammanhang inom fackområdet i fråga. De blir därigenom till sin karaktär i första hand sakordböcker (§ 9), och eventuell förekomst av språkliga upplysningar, t.ex. om etymologi och uttal, gör inte denna beskrivning mindre giltig, eftersom fackordböckernas genuina ändamål är att ge sakupplysningar. Det förekommer dock enstaka fackordböcker som syftar till att ge både saklig och språklig information (allordböcker; § 9), så att de även kan användas vid textproduktion. Men de flesta sådana ordböcker uppnår inte sitt syfte, eftersom de i regel ger alltför sparsamma upplysningar om konstruktioner, kollokationer osv.

§ 32 Tvåspråkiga specialordböcker

De flesta typer av specialordböcker kan också vara tvåspråkiga (för några typiska undantag, se § 31). Det är ju inte alls ovanligt med exempelvis tvåspråkiga konstruktionsordböcker och synonymordböcker. Dessutom borde man egentligen till de tvåspråkiga specialordböckerna också kunna räkna ordböcker över tidsmässiga, geografiska och sociala varieteter av ett språk (t.ex. historiska ordböcker, dialektordböcker och slangordböcker), eftersom de ju "översätter" till det samtida standardspråket. Men liksom när det gäller de enspråkiga specialordböckerna är fackordboken sannolikt den vanligaste ordbokstypen.

I jämförelse med de enspråkiga fackordböckerna är långt flera tvåspråkiga fackordböcker utformade som språkordböcker avsedda att användas vid översättning till eller från modersmålet. Denna funktion blir dock ganska sällan tillgodosedd fullt ut, eftersom många sådana fackordböcker enbart består av en lemmalista med nakna ekvivalenter, utan upplysningar om konstruktion och kollokationer. Ofta ger de inte heller semantiska kommentarer eller sakupplysningar som hjälp vid valet av ekvivalenter (ekvivalentdifferentiering; § 27). I följande exempel kan endast den användare välja rätt ekvivalent som behärskar såväl fackområdet som det engelska fackspråket på området:

advokat lawyer; attorney; solicitor; barrister

Här blir det helt nödvändigt att ge sakupplysningar för att leda användaren fram till rätt ekvivalent:

advokat allm. lawyer, amer. vanl. attorney;
eng., med rätt att föra talan end. i lägre domstol
solicitor; eng., med rätt att föra talan äv. i högre
domstol o. bli domare barrister

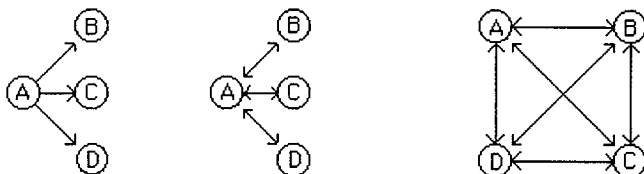
De flesta tvåspråkiga fackordböcker utformas som envägsordböcker (**monoskopala ordböcker**; § 11) med en enkel lemmalista som går i en språkriktning, t.ex. från ett främmande språk till modersmålet. Det finns också bland de tvåspråkiga fackordböckerna många exempel på tvåvägsordböcker (**biskopala ordböcker**), i regel med två lemmalistor, en i varje riktning (**separat biskopala ordböcker**).

Några tvåvägsordböcker är utformade så att de har dels en lemmalista med både språk- och sakinformation, dels en **omvänd lemmalista** med nakna ekvivalenter. Om fackområdet är kulturbundet och man alltså inte kan vänta sig att finna någon högre grad av ekvivalens mellan termerna på de två språken, kan en sådan omvänd lemmalista inte användas för översättning utan fungerar enbart som ett hänvisningsregister till huvudlemmalistan. Om fackområdet inte är kulturbundet och man alltså kan vänta sig en tämligen hög grad av ekvivalens mellan termerna på de två språken, kan den omvända lemmalistan användas dels vid översättning i den andra riktningen, dels som referens till sakupplysningar i huvudlemmalistan.

Andra tvåspråkiga fackordböcker är i sin tur utformade som "äkta" tvåvägsordböcker, med två likvärdiga lemmalistor som båda ger ekvivalenter, semantisk kommentar, sakinformation samt upplysningar om konstruktion och kollokationer. I verkligheten rör det sig ofta om två självständiga ordböcker bundna i samma band, dvs. två ordböcker som bygger på en självständig lemmaselektion för vart och ett av språken.

§ 33 Flerspråkiga specialordböcker

De flesta flerspråkiga specialordböcker är fackordböcker. Principiellt kan man bland fackordböckerna skilja mellan samma huvudtyper av flerspråkiga ordböcker som var fallet med de allmänna ordböckerna (§ 28; se Figur 6):

Figur 5. Tre huvudtyper av flerspråkiga ordböcker.

Den första typen kan användas för alla slags specialområden. Samma sak gäller för den andra typen, men man måste då hålla i minnet att en omvänd lemmalista för kulturbundna områden bara kan fungera som ett slags register och inte för översättning, såvida den inte är baserad på en självständig lemmaselektion och försedd med nödvändiga semantiska och encyklopediska kommentarer. Den tredje typen torde däremot fungera enbart när det gäller icke-kulturbundna fackområden; men även inom sådana områden kan det uppstå problem när facktermerna på respektive språk inte är helt ekvivalenta, och det kan bli nödvändigt att i stället tillämpa den mittersta modellen.

Trots dessa svårigheter måste man ändå konstatera att läget här är gynnsammare än när det gäller flerspråkiga allmänna ordböcker (§ 28). Graden av ekvivalens är högre hos facktermer än den ofta är hos allmänspråkliga ord och uttryck, och fackordbäckernas ambitioner sträcker sig, som sagt, inte så långt som till att även omfatta termernas syntagmatiska egenskaper.

Flerspråkiga fackordböcker har ofta en systematisk makrostruktur, och termerna på de olika språken är då sökbara genom alfabetiska register, ett för varje språk. Ordböcker vilkas makrostruktur är alfabetiskt uppställd efter termerna i ett av de ingående språken kräver alfabetiska register på vart och ett av de övriga språken; ofta har de också något slags systematisk komponent (t.ex. ett systematiskt register eller en systematisk inledning till fackområdet). *Nordisk lexikografisk ordbok* är ett gott exempel på den senare typen.

Artiklarna i flerspråkiga fackordböcker kan utformas på i huvudsak två olika sätt: med en kolumn, där ekvivalenterna på de olika språken är ordnade vertikalt, eller med flera kolumner, där ekvivalenterna på de olika språken är ordnade horisontellt. Många av dessa ordböcker ger också definitioner, antingen på ett av de ingående språken, på flera av dem eller på alla. Goda exempel på dessa typer av ordböcker finns bland de terminologiska ordlistorna:

parkeringshus byggnad eller del därav avsedd för parkering av ett stort antal fordon; jfr *garage*
 E multi-storey car park
 F garage *m* à étages
 D Parkhaus *n*

103

natural ageing a change in properties that may occur gradually at atmospheric temperature
vieillessement changement de propriétés qui peut se produire progressivement à des températures atmosphériques

391-05-01

semi-conducteur
 matériau dont la conductivité totale due aux porteurs de charge des deux signes (électrons et trous) est normalement comprise entre ...

semiconductor
 material whose total conductivity, due to charge carriers of both signs (electrons and holes), is normally in the range between ...

Halbleiter
semiconductor
semiconduttore
halfgeleider
pólprzewodnik
halvledare

J. Lexikografiska metoder och hjälpmedel

§ 34 Insamling och urval av data

Insamling och urval av data till en ordbok grundar sig på ett antal särskilt utvalda källor, som med en sammanfattande term kallas **ordboksbas**. Man skiljer mellan **primärkällor** och **sekundärkällor**. Till primärkällorna räknas språkliga yttringar dels i form av hela texter som sammanförts i en **textkorpus**, dels i form av textfragment (**excerpter**) som utvalts (**excerperats**) ur texter och sammanförts i en beläggsamling. Till primärkällorna räknas också **muntliga belägg**, som insamlats från **informanter**. Ordböcker utarbetade efter **beläggprincipen** har gamla anor, medan lexikografi bedriven enligt **korpusprincipen** först på senare år har blivit vanligare genom ordboksarbetets datorisering, som har gjort det möjligt att sammanföra mycket stora textmassor till **textdatabaser**. Sekundärkällor är i första hand ordböcker och ordlistor (både sådana som kallar sig så och s.k. **dolda ordböcker**), men även monografier över ordfamiljer, lexikaliska fält etc. räknas till denna kategori.

Det insamlade källmaterialet kan naturligtvis inte som helhet presenteras i den färdiga produkten. Nästa steg blir därför att utvälja de data som skall medtagas i ordboken (**dataselektion**). Här skiljer man mellan **yttre selektion** och **inre selektion**. Den förstnämnda typen avser urvalet av uppslagsord (**lemmaselektion**), den senare urvalet av angivelser under ett givet lemma.

På dataselektionen i en ordbok ställs flera krav. Urvalet måste vara autentiskt, dvs. enbart ta upp sådana språkliga företeelser som verkligen förekommer. Detta krav innebär normalt inga problem om man arbetar med primärkällor. När det gäller sekundärkällor, främst ordböcker, riskerar man bl.a. att råka ut för s.k. **spökord** (ord som egentligen inte finns). Man måste också vara säker på att de utvalda lexikaliska enheterna är tillräckligt representativa för den språkvarietet som avses, alltså att de har en viss frekvens i det som man har

antagit vara språkbrukarnas gemensamma lexikon eller i de texter som ordboken avser att beskriva. Ett tredje krav är att urvalet måste, med beaktande av det utrymme som står till buds, ha en så hög täckningsgrad som möjligt inom ramen för den språkvarietet som ordboken avser att behandla. Slutligen måste man vid dataselektionen ta hänsyn till ändamålsenligheten: principerna för både den yttre och den inre selektionen är olika för olika ordbokstyper, olika användargrupper osv.

§ 35 Bearbetning och presentation av data

De data man valt att ta med i ordboken måste undergå olika former av bearbetning. Till att börja med måste man för varje ordform fastställa under vilket lemma den hör, dvs. den måste undergå **lemmatisering**. Som ett viktigt led i lemmatiseringen ingår att, efter de principer för relationen homonymi–polysemi som gäller inom den enskilda ordboken, företa **homonymseparering** i materialet. När sedan varje ord eller uttryck har blivit inordnat under ett visst lemma, måste det undergå **betydelseanalys**.

De utvalda orden och uttrycken, jämte de metalexikografiska ut-sagor som är förbundna med dem, måste också sammanfogas i en standardiserad inbördes ordning och tillsammans utgöra den **lexikografiska kursen**. De kan i samband därmed behöva förändras på olika sätt allt efter den **ordboksstil** som i det enskilda fallet gäller, vilken i sin tur är avhängig av ordbokens funktion, genuina ändamål, tilltänkta användarkategorier osv. För det mesta är det fråga om att i utrymmesbesparande syfte förkorta ordbokens (antagna) **fullständiga text** genom **textförtätning**. Det finns många typer av textförtätning. Särskilt tydligt framträder den i de olika angivelsetypernas **format (presentationssätt)**. Så kan ett autentiskt exempel som är långt eller komplicerat av pedagogiska skäl behöva förkortas (**beläggförenkling**), antingen genom **sammandragning** eller genom **trunkering**; i mönsterexempel som skall visa konstruktionssätt kan man i stället för att ge exempel på olika komplement till uppslagsordet låta dessa representeras av **pro-former** (*ngn, ngt; sb, sth; e-n, etw.; qn, qc* osv.).

Mycket av textförtätningen åstadkoms på typografisk väg genom **typografiska strukturindikatorer** av olika slag. Till dessa räknas konventionellt använda skrivtecken, symboler och ikoner, både allmänt brukliga och specifikt lexikografiska. Till den förra kategorin hör **skiljetecken** och **parenteser** av olika slag, **lodstreck**, **snedstreck** m.m. Inom den senare kategorin märks främst **hänvisningsmarkörer** (t.ex. i form av pilar eller **asterisker**) och **representations-symboler** (dvs. tecken som representerar lemmatecknet när det förekommer inuti artikeln, oftast i form av ett **tilde**). Som typografiska

strukturindikatorer räknas också konventionellt brukade **teckensnitt** och **teckengrader**: exempelvis kan **fet** stil ange lemmatecken, **halvfet** stil idiom, **normal** stil betydelse, **kursiv** stil exempel, **petitstil** metaspråklig text, **kapitäler** ett lemma till vilket en hänvisning går osv.

§ 36 Lexikografiskt projektarbete

(Paragrafen utelämnas här av utrymmesskäl. Se Svensén [1987:229–242].)

§ 37 Lexikografiska hjälpmedel

Det lexikografiska arbetet har på senare år i grunden förändrats genom införandet av datorn, som får anses vara det lexikografiska hjälpmedlet par préférence. Datorn kommer in i snart sagt alla moment i ordboksarbetet.

Inmatning av källmaterial kan ske dels genom inskrivning via tangentbordet, dels genom inläsning av redan maskinläsbar text. Dessutom kan tryckt, ej maskinläsbar text göras maskinläsbar genom **optisk läsning (OCR)** och därefter matas in i datorn.

Det inmatade källmaterialet kan sammanföras till en **textdatabas**, som kan bli föremål för inspektion, urval och bearbetningar av olika slag: sökning, generella ändringar, **sortering**, kontroll, frekvensberäkning, **lemmatisering**, **homonymseparering**, morfologisk och syntaktisk analys. Utifrån textdatabasen kan man framställa **konkordanser** och **index** av olika förfiningsgrad, från mer eller mindre obearbetade **råkonkordanser** till **lemmatiserade konkordanser** och **KWIC-konkordanser**. En konkordans tar mycket stor plats, och innan man framställer en sådan bör man komplettera programmet med en **stopplista**, dvs. en lista över ord som datorn instrueras att gå förbi vid genereringen av konkordansen. Ett alternativ som numera erbjuder sig är att under arbetets gång direkt generera **ad hoc-konkordanser** över enstaka ord och uttryck.

Det selekterade och bearbetade materialet kan överföras till en **lexikalisk databas**, där det lagras i form av ett nätverk, varigenom man kan komma åt sammanhang som inte framgår av den tryckta texten (som är linjärt lagrad) och göra urval och bearbetningar av de mest komplicerade och skiftande slag. I databasen kan de olika informationstyperna märkas med särskilda **kategorikoder**, t.ex. av typ **SGML**. Ur databasen kan man på grundval av ett och samma material direkt generera ett flertal olika lexikografiska produkter på ett mycket smidigt sätt.

Datorn möjliggör också större snabbhet och flexibilitet vid presentation och distribution av lexikografiskt material. Detta kan ske i olika

former: (a) genom permanenta utskrifter, t.ex. fotosatt text, där kategorikoderna har ersatts av **typografiska koder** som styr sättningen och ger varje informationstyp ett visst teckensnitt och en viss teckengrad; (b) genom mer eller mindre tillfälliga utskrifter på papper, t.ex. från datorns skrivare; (c) genom utskrift på mikromedier, t.ex. på **mikrokort**; (d) i maskinläsbar form, t.ex. på magnetband, disketter eller **CD/ROM-skivor**; (e) genom flyktig visuell presentation (dvs. på bildskärm), t.ex. inom ramen för ett abonnemangssystem öppet för externa användare. Ett relativt nyttillkommet elektroniskt distributionsmedium är ordböcker lagrade i fickräknare.

Ordboksarbetets datorisering har också inneburit dess decentralisering. Lexikografen kan i princip utföra sitt arbete var som helst och exempelvis sitta vid en terminal, som via telenätet låter honom kommunicera med en större dator på redaktionen. Han kan också arbeta vid en persondator, stationär eller av portföljtyp, och med jämna mellanrum kommunicera med redaktionen genom att sända in disketter för inläsning i den större datorn. Tendensen tycks vara att andelen distansarbete ökar och därmed också att ordboksproducenterna i allt större utsträckning anlitar externa medarbetare. Det är därför kanske bara en tidsfråga när den stora, permanenta ordboksredaktionen är ett minne blott.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning & Mugdan, Joachim (Hrsg.) 1985: *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28.–30.6. 1984*. Tübingen: Niemeyer. (= Lexicographica. Series Maior. Band 3).
- Bergenholtz, Henning & Tarp, Sven 1994: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Med bidrag af Grete Duvå, Ole Norling-Christensen, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen og Jette Pedersen. Herning: Systime.
- Gubba, Wilhelm 1993: *Juridisk ordbog dansk-tysk*. 3. udg. København: Gad.
- Henriksen, Torben 1991: *Juridisk ordbog spansk-dansk*. København: Gad.
- Kaufmann, Uwe & Bergenholtz, Henning 1992: *Genteknologisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi*. København: Gad.
- Nielsen, Sandro 1993: *Engelsk-dansk juridisk basisordbog*. København: Munksgaard.
- Plant, M. 1987: *Dictionario de Microelectrónica*. Madrid: Paraninfo.

- Preuß, G. 1966: *Meyers Handbuch über die Wirtschaft*. Hrsg. von der Lexikonredaktion des Bibliographischen Instituts unter Leitung von G. Preuß, bearbeitet von U. Bachert und weiteren Mitarbeitern der Fachredaktion Wirtschaft. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen.
- Svensén, Bo 1993: *Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary-Making*. Translated from the Swedish by John Sykes and Kerstin Schofield. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Svensén, Bo 1994: Lexikografins terminologi: systematiska aspekter. I: Anna Garde & Pia Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konference om leksikografi i Norden 11.–14. maj 1993*. Århus: Nordisk Forening for Leksikografi, 263–278.

Kåre Nilsson

Polysemi, kontekst og fraseologi i tospråklige ordbøker

In this paper the author discusses some matters of principle regarding the concepts of polysemy, context and phraseology as applied to bilingual lexicography. Furthermore, he reflects upon how these concepts mesh into each other when used for lexicographical purposes in a contrastive analysis of two languages. Using examples from translation problems experienced in the relationship between Norwegian and Portuguese/Spanish, the author focuses on factors of relevance as regards the editing of bilingual dictionaries in general, and how these factors could or should be considered within the frame of reference taken as the point of departure of the present paper.

1. Innledning

Den italienske humanisten Scaligero skal på 1500-tallet ha uttalt: "Bare den som har begått en forbrytelse som ikke kan sones med vanlig straff, skulle dømmes til ordboksarbeid." Og i Einar Haugens *Norsk-engelsk ordbok* finner vi – nesten helt til slutt (Haugen 1976:452) – følgende hjertesukk diskret innflettet under **ørkenvandring**: "[...] fig: unrewarding, wearying task (e.g. the making of dictionaries)." (!)

Slikt kan jo ta motet fra de fleste som har planer om å gi seg leksikografien i vold. Derfor kan det saktens lønne seg å reflektere litt over *hva* det er som for mange får ordboksarbeid til å fortone seg så negativt, og *hvordan* vi kan utvikle metoder som gjør det lettere for oss å takle de enkeltproblemer vi møter underveis. Mangeårig praktisk ordboksarbeid har tvunget meg selv til å tenke i slike baner for ikke å knekke nakken på en virksomhet som er krevende nok uansett.

Jeg vil her begrense meg til det leksikografiske område jeg selv har erfaring fra: tospråklige ordbøker for "produksjon", dvs. fra A-språk (norsk) til B-språk (portugisisk og spansk). Når jeg har valgt ovenstående tittel, er det fordi polysemi, kontekst og fraseologi er grunnleggende begreper i enhver form for ordboksarbeid.

Å lage en tospråklig ordbok byr på utfordringer i tillegg til dem man møter i ettspråklig leksikografi. Mens man her opererer med en todimensjonal referanseramme – synonym(er) (evt. også antonym(er)) og kontekst, må man i tospråklig ordboksarbeid betrakte ord og uttrykk i et *tredimensjonalt* perspektiv – dvs. i lys av både synonym(er), kontekst og ekvivalent(er).

Det sier seg selv at tospråklig leksikografi krever solid innsikt i begge språks uttrykksmekanismer. Men det å lage en ordbok fra A-språk til B-språk er kanskje først og fremst et *organisatorisk* og *redaksjonelt* problem: Ulike betydninger og bruksområder (kontekst)

må speiles mot hverandre for å komme til klarhet over hvilke distinksjoner og kontekster det er av interesse å presentere, og hvordan dette kan gjøres konsekvent og oversiktlig på minst mulig plass.

Det kompliserende forhold at de enkelte ord ikke bare kan betraktes i lys av ett, men *to* språks mangfold, gjør det særlig problematisk å gjennomføre en adekvat funksjonell og semantisk analyse av ordmaterialet. Jo lenger språkene ligger fra hverandre, desto mer utfordrende blir leksikografens rolle som brobygger. Og som hver leksikograf vet, viser det seg at bortsett fra kulturelle særegenheter er det de dagligdagse, såkalt "lette" ordene som (i hvert fall isolert sett) volder de største problemer når de skal oversettes.

I første omgang kan det være nyttig å avklare de tre begreper som ligger til grunn for mine betraktninger i det følgende, med sikte på å tydeliggjøre hvilken relevans de hver for seg og/eller i et samspill kan ha for utformingen av en tospråklig ordbok med norsk som utgangspunkt.

2. Begrepsavklaring – definisjoner

2.1 Polysemi

Alle ord kan i prinsippet betraktes som flertydige, i den forstand at ikke hele betydningspotensialet er realisert i enhver kontekst. Dermed kan et ords betydning presiseres i ulike retninger, alt etter hvordan det er brukt i en gitt situasjon. Det er m.a.o. en nær sammenheng mellom kontekst og aktuell betydning – et forhold vi skal komme tilbake til senere.

I tospråklig leksikografi er polysemi et relativt begrep, idet den semantiske analyse må ta utgangspunkt i de oversettelsesalternativer vi må velge mellom – dvs. komplementære ekvivalenters betydningsinnhold. Dette vil arte seg forskjellig fra språk til språk, hvilket innebærer at en betydningsinndeling med utgangspunkt i norske synonymer alene ofte vil vise seg å være utilstrekkelig eller bent frem irrelevant.

De delbetydninger vi opererer med, må m.a.o. primært være relatert til målspråket. Dermed vil de semantiske definisjoner av ekvivalentene kunne gå mer eller mindre på tvers av de synonymer eller alternative uttrykksmåter vi finner det naturlig å bruke når vi skal definere polysemi "internt" – dvs. ved hjelp av substitusjonsmuligheter med ulik betydning innenfor rammen av ett og samme språk. Her er noen eksempler fra *Norsk-portugisisk ordbok (NOPOR)* og *Bokmålsordboka*:

NOPOR:

innføre (*gen*) introdusir; (*ta inn i landet*) importar; (*ta i bruk*) adoptar (*medidas etc*); (*innstifte, opprette*) instituir, instaurar, estabelecer; (*skaffe innpass*) implantar (*ideias/costumes/um sistema etc*); (*fastsette*) impor, pôr (*leis/normas/regulamentos/taxas/tributos etc*); ~ *en i noe* iniciar alg em ac (> *føre 2, ~ inn*)

sunn (*mots sykelig*) são, sadio; (*helsebringende*) bom para a saude, sadio, salubre, salutar, saudável; (*velgjørende*) benéfico

underbukse(r) *m(pl)* (*kort(e)*) cuecas *fpl*; (*lang(e)*) ceroulas, ceroulas *fpl*

Bokmålsordboka:

innføre 1 føre inn [+ fraseologi] **2** føre, bringe inn (i landet), importere [+ fraseologi] **3** ta i bruk [+ fraseologi] **4** gi undervisning i, kunnskap om [+ fraseologi]

sunn [...] **1** ikke syk, frisk [+ fraseologi] **2** sindig, praktisk [+ fraseologi] / bra, positiv [+ fraseologi] / god [+ fraseologi]

underbukse bukse til å ha nærmest kroppen under andre klær

Ulike tradisjoner i oppdeling av slakt kan gi en god illustrasjon av de problemer man her står overfor: En gris, okse osv. består ikke av "gudgitte" kroppsdeler. Dermed vil kjøttplansjer av den type vi finner i kokebøker og slakterforretninger, kunne variere fra kultur til kultur. Døgnetts tider og fargeskalaen er andre eksempler i samme retning, idet de viser hvordan inndelingen av samme semantiske felt kan variere fra språk til språk (for ikke å snakke om at begrepet 'døgn' i seg selv mangler en dekkende ekvivalent i mange språk).

Hvis polysemien er "sammenfallende" – dvs. hvis alle A-ordets synonymer favnes av én ekvivalent i målspråket – har det selvfølgelig ingen hensikt å føre opp alternative tolkningsmuligheter, selv om vi på denne måten vil kunne få ulike tilleggsekvivalenter for hver enkelt delbetydning. Adjektivet *sterk* vil f.eks. i så å si alle forbindelser kunne oversettes dekkende med *forte* i portugisisk – også i uttrykk som "være sterk i matematikk" = *ser forte em matemática*. Dermed blir betydningsdifferensiering overflødig (muligens med unntak av et par spesialtilfelle).

I en slik situasjon kan forholdet mellom A-ord og B-ord beskrives som konsentrisk, idet *forte* heller ikke synes å romme nevneverdige delbetydninger som ikke dekkes av det norske adjektivet. Men oftest er det dessverre ikke så enkelt, da A- og B-språkets ord gjerne står i et mer eller mindre eksentrisk forhold til hverandre. Når vi sammenholder norsk med romanske språk, synes dette særlig å gjelde adjektiver og verb, hvis betydningspotensial ofte avviker sterkt fra det vi finner i mulige ekvivalenter. Adjektivet *skarp* og verbet *slippe* kan tjene som eksempler – uten at jeg her skal gå nærmere inn på de redaksjonelle problemer disse ordene reiser når de skal behandles i en ordbok til språk som portugisisk eller spansk.

I praksis vil ulikheter i språkernes semantiske struktur føre til at det ofte kan være nødvendig å føre opp samme ekvivalent under flere betydningsområder (og flere oppslagsord), fordi det er umulig å etablere et én til én-forhold mellom aktuelle norske definisjoner og ord/uttrykk i målspråket. Men i slike tilfelle bør man nok gå sine presiseringer nærmere etter i sømmene, for det kan tenkes at en noe justert og mer pregnant beskrivelse av A-ordets bruksområder i forhold til B-språket gjør slik dobbeltoppføring unødvendig.

2.2 Kontekst

Aktuelle kontekster vil alltid være et relevant utgangspunkt for arbeidet med en artikkel i en ordbok, og ofte kan adekvate kontekstangivelser gi brukeren en tilstrekkelig pekepinn om hvilken ekvivalent som bør velges i en gitt situasjon. I andre tilfelle kan kontekstuelle opplysninger – evt. i form av et tillegg (i parentes) til ekvivalentene hjelpe en til å finne riktig konstruksjon.

En spesiell form for kontekstinformasjon er det vi gjerne kaller "grammatiske" opplysninger. Jeg tenker her på syntaktiske forhold av flere slag, f.eks.

- Transitivitet/intransitivitet
- Preposisjonsbruk
- Adverbial/adjektivisk funksjon.

(Nærmere herom i pkt. 6)

Det er særlig viktig å få med slik informasjon i en ordbok, fordi presentasjonen av syntaktiske forhold i en **grammatikk** tar utgangspunkt i den enkelte kategori og ofte er til liten hjelp eller vanskelig å finne frem i når man er usikker på et enkelt ords distribusjon eller mulige omgivelser. Preposisjonsbruk er et godt eksempel på hvor problematisk det kan være å måtte ty til en grammatikk når man er i tvil: Det er lite effektiv hjelp når man må skumme flere sider med eksempler på bruk av ulike preposisjoner i håp om å finne den rette i det tilfelle man står overfor.

2.3 Fraseologi

Fraseologi kan i tospråklig leksikografi forstås som en fellesbetegnelse for all oversettelse på syntagmatisk nivå. Ut fra en slik definisjon vil begrepet omfatte både **eksempler** og **idiomer** (eller idiomatiske uttrykk). Jeg tror imidlertid vi her har å gjøre med vesensforskjellige

størrelser, som det kan være hensiktsmessig å skjelve mellom i arbeidet med en ordbok:

Eksempler skal representere og illustrere noe allment og typisk. Ordet brukes ofte om alt fraseologisk stoff; men en slik generalisering forekommer meg å være en noe uheldig praksis, sett fra et semantisk synspunkt. Hensynet til språklig presisjon tilsier at vi i ordbokssammenheng bør reservere betegnelsen for ordgrupper som skal vise typisk bruk av et ord i en gitt betydning.

Idiomer er syntagmer som det er naturlig å betrakte som semantiske enheter (isolert sett eller i forhold til B-språket), fordi det i slike uttrykk er lite fruktbart eller umulig å henføre bruken av et ord til en nærmere angitt delbetydning. For så vidt danner idiomenes et motstykke til eksemplene, idet de avspeiler en spesiell og dermed **atypisk** måte å bruke ordet på.

3. Polysemi vs. kontekst

Det er en nær sammenheng mellom polysemi og kontekst. Hvis et ord må oversettes med x i kontekst A og y i kontekst B, kan vi ofte finne ulike substitusjonsmuligheter i A-språket. Ekvivalentenes bruksområde kan derved avgrenses ved hjelp av partielle synonymer til oppslagsordet.

En kontekstuell analyse av oppslagsord og mulige ekvivalenter er et godt utgangspunkt for betydningsdifferensiering. Når oversettelsen av et ord varierer med omgivelsene, er dette ofte en indikasjon på at vi har å gjøre med ulike betydninger av oppslagsordet, dvs. en semantisk kompleksitet som er relevant for valget av ekvivalent. Således kan en kontrastiv betraktning av forhold som umiddelbart fortoner seg som kontekstrestriksjoner – dvs. distribusjonelt betinget variasjon – tjene til å synliggjøre ulike former for "skjult" polysemi i A-språket.

Et godt eksempel på dette er en rekke objektsrestriksjoner vi vil oppdage ved oversettelse av verb fra norsk til et romansk språk. Slike restriksjoner viser seg ofte å være logisk forankret i vesensforskjellige betydninger av verbet – selv om det består en assosiativ sammenheng mellom dem. Forholdet kan illustreres med tallrike verb hvor en form for mental analogi har muliggjort det vi på norsk kan kalle "objekt-skifte" (= svensk *objektväxling*) – dvs. at verbene kan ta objekter av fundamentalt ulike slag. Jfr. flg. eks. med oversettelse til portugisisk:

a) med to slags objekt:

dryppe *øyene pôr gotas nos olhos / vann etc. på noe deitar umas gotas de água etc. em alguma coisa (+ intr. bruk, f.eks. "taket drypper")*

- feie** (= fjerne) støv/bøss etc. (med feiekost) *tirar (o) pó/lixo etc. (com uma vassoura)* / (= gjøre rent) gulvet etc. (med feiekost) *varrer o chão etc.*
- fylle** (= fylle opp) en flaske/tanken etc. *encher uma garrafa/o depósito (de gasolina)* / (= helle) væske (i et kar) *deitar um líquido (numa vasilha)*
- måke** (= fjerne) snø (fra veien etc.) *tirar (a) neve (do caminho etc.)* / (= rydde) en vei etc. (for snø) *tirar a neve de (um caminho etc.)*
- spa** (= grave ut) et hull i jorden *abrir/fazer um buraco na terra* / (= flytte) jord etc. (med spade) *mover a terra etc. (com uma pá)*
- tørke** (= fjerne) støv/vann *tirar pó/água* / (= fjerne fuktighet fra) en gjenstand/kroppen etc. *enxugar/secar um objecto/o corpo etc.*
- strø** (= drysse) sukker etc. på noe *deitar açúcar etc. em alguma coisa*, (= fordele jevnt, spre) sand etc. utover noe) *espalhar areia etc. por alguma coisa* [objekt = pulverisert substans] / (= bestrø, dekke) en vei etc. (med sand etc.) *deitar areia em um caminho etc.* [objekt = område]
- tømme** (= fjerne innholdet i) et kar osv. (*es*) *vaziar uma vasilha etc.*, (= rydde) et lokale etc. *despejar um local etc.* [objekt = det som blir tomt] / (= helle) væske (i et kar osv.) *deitar/meter um líquido (numa vasilha etc.)*, (= dumpe) avfall (i en beholder osv.) *deitar lixo etc. (num recipiente)* [objekt = substans]
- smøre** (= påføre) salve på såret *aplicar uma pomada à ferida* / smør på brødet etc. *pôr manteiga no pão etc.* [objekt = smørbar substans] / (= sette inn) maskindel etc. (med fett) *lubrificar uma peça mecânica etc.* / ski (med voks) *encerar esquis*; (= dekke) brød (med smør) *barrar (o) pão (com manteiga)*, (= behandle, beskytte) huden etc. med salve/(sol)krem etc. *untar a pele etc. (com uma pomada/um creme etc.)* [objekt = behandlet gjenstand eller område]

b) med flere slags objekt:

- sprenge** (= detonere) en bombe/granat etc. *fazer estoirar/rebentar uma bomba/granada etc.* / (= bryte opp) et pengeskap (med dynamitt)/en dør (med rå kraft) *arrombar um cofre (com dinamite)/uma porta* / (= pulverisere, fragmentere) fjell/stein etc. (med dynamitt) *dinamitar/fazer voar uma rocha etc.* / (= sprenge ut) en passasje *abrir uma passagem (com dinamite)*
- skyte** (= avfyre, sende) et prosjektil/skudd *disparar um projétil/tiro* / (= drepe) et dyr/menneske (med skytevåpen) *matar um animal/homem (a tiro)* / (= skyve, støte) hjertet opp i livet *fazer das tripas coração* [idiom] / slåen for døren *aferrolhar a porta* / (= åpne, lage) et hull (med prosjektil eller sprengstoff) *abrir/fazer um buraco (com um projétil ou material explosivo)* / (= score) et mål *marcar um gol* / (= treffe) blink *acertar em cheio, dar no alvo* / (= heve, strekke) ryggen i været *levantar as costas* / (= drive frem,

sette) knopper *deitar botões, brotar* / (= begynne å gjøre) fart *acelerar (a marcha)*, [fig.] *ganhar impulso* / (= fotografere, ta opp) en (film)scene osv. *filmar/rodar uma cena* (Hertil kommer alle de transitive sammensetninger med "skyte" + adverbial partikkel av typen "skyte inn en bemerkning/et våpen/penger i banken" etc.)

Subjektsrestriksjoner vil også forekomme, om enn i mindre utstrekning. Barn kan f.eks. ikke "gro", bare "vokse"; mens gress både kan "vokse" og "gro". I spansk, derimot, finner vi ingen tilsvarende restriksjon. Her brukes verbet *crecer* uansett hva som er i vekst: *El niño/La hierba etc. crece*.

Et omvendt eksempel har vi for så vidt i paret "gresset/såret gro", hvor man i spansk og andre språk ikke kan oversette "gro" med samme verb i begge tilfelle. Men her er betydningsforskjellen i verbet så påfallende at den bør defineres eksplisitt. Det ville være søkt, for ikke å si misvisende, å se det som en subjektsrestriksjon mht. verbet *crecer* når "såret gro" på spansk må oversettes med *la herida (se) cicatriza* (og ikke *crece*, som ville bety det stikk motsatte!).

Subjektsrestriksjoner synes særlig å gjøre seg gjeldende i forholdet mellom animat (ofte "aktivt") og inanimat (ofte "passivt") subjekt. Jfr. de norsk-portugisiske eksempler "jeg kan vente" = (*eu*) *posso esperar* vs. "det kan vente (= 'utstå') til i morgen" etc. = (*isso*) *pode ficar para amanhã* etc.

Selv om det er naturlig å søke en sammenheng mellom kontekstrestriksjoner og betydningsvariasjon, er ikke denne nødvendigvis entydig, enn si gjennomskuelig. Oversettelse av adjektivet *varm* til spansk (og portugisisk) er et eksempel på dette. På spansk kan det oftest gjengis med *caliente*, som f.eks. i *el café está caliente* 'kaffen er varm', mens "hun er varm" normalt (dvs. i betydningen 'plaget av varmen') må uttrykkes med (*ella*) *tiene calor*. I oversettelsen må man altså skjelve mellom inanimat og animat subjekt, uten at det for en nordmann er noen åpenbar forskjell i adjektivets betydning.

Her står vi imidlertid overfor en virkelig fallgrube, idet *caliente* som attributt eller predikativ til et individ – fortrinnsvis kvinnelig – umiddelbart ville bli oppfattet figurlig i betydningen 'heit' eller 'kåt', med mindre sammenhengen lar en forstå at vedkommende har feber.

En annen sak er at den aktuelle betydning av et ord eller uttrykk ikke alltid kan leses ut av en snever kontekst, selv om den inneholder alle ledd som er nødvendige for å danne en setning. I så fall ville jo alle utsagn være språklig entydige. Eks.: "Utlendinger er sultne på norske arbeidsplasser" (konkret = 'er plaget av sult' (+ stedsadverbial) eller idiomatisk = 'har lyst på, vil gjerne ha'), "Jeg skal opp (av sengen/til eksamen/til hytta på fjellet etc.) i morgen", "Han dro til (konkr. = 'reiste til' el. idiomatisk = 'slo (til)') Doris" (flertydig skriftlig), "Per så ungene på veien" (Hvor var Per og hvor var ungene?). I den begrensede utstrekning slik flertydighet lar seg avklare

innenfor rammen av en ordbok, kan det nok best skje ved å illustrere alternative tolkningsmuligheter med en forklarende utfylling – f.eks. ved å behandle *være sulten på noe* (= 'ha lyst på/gjerne ville ha noe') som et idiomatisk uttrykk, evt. som supplement til *være sulten* (hvis språklige strukturforskjeller tilsier egen oppføring av sistnevnte uttrykk).

4. Kontekst vs. fraseologi

Fraseologi i form av eksempler (jfr. definisjonen ovenfor) kan beskrives som en bred, frittstående "bruksanvisning" i tilknytning til en ekvivalent. Dermed kan denne i prinsippet erstattes med kontekst-opplysninger i parentes foran og/eller etter angjeldende ord. Forholdet verb-objekt (objektsrestriksjoner) er et typisk eksempel på dette. Her har vi flere presentasjonsmuligheter: Enten oppføring i parentes eller som eget uttrykk under verbet eller substantivet. Jfr. følgende norsk-portugisiske eksempler:

be pedir (*en om noe* ac a alg); (*til Gud*) rezar (a Deus)
løfte *n* promessa *f* (*bryte* faltar a, não cumprir; *holde* cumprir)

vs.

be pedir; (*relig*) rezar; ~ *en om noe* pedir ac a alg; ~ *til Gud* rezar a Deus
løfte *n* promessa *f*; *bryte et* ~ faltar a/não cumprir uma p.; *holde et* ~ cumprir uma p.

Hvilken metode vi velger i slike tilfelle, vil være et avveiningsspørsmål, hvor hensynet til plassøkonomi må vurderes mot hensynet til klarhet i presentasjonsform. Ofte vil det imidlertid være slik at kontekstuelle varianter vanskelig kan rommes eller presenteres klart i en parentes. Jfr. oversettelsen av *forhold* til spansk i ulike forbindelser:

forhold *n* (= *forbindelse*, *innbyrdes stilling*) relación *f*, -ciones *fpl*
(*ha tener* (+ *pl*), *stå i* guardar (+ *sing*), *til* con)

vs.

forhold *n* (= *forbindelse*, *innbyrdes stilling*) relación *f*, -ciones *fpl*
[...]; *ha et* ~ *til* tener relaciones con; *stå i* ~ *til* guardar relación con

Her kan det neppe være tvil om hvilken presentasjonsform som egner seg best.

Når vi står overfor idiomatiske uttrykk, tjener det ingen fornuftig hensikt å forsøke å presentere dem ved hjelp av kontekstopplysninger tilordnet en ekvivalent i B-språket. Eks. (fra spansk):

skrøpelig ...; (*om kjødd*) *flaca*
svin ...; (*på skogen*) *chanchullos mpl* (*ha sine andar en*)

som viser hvor søkt det ville være å bruke denne metoden for å vise at "kjødet er skrøpelig" og "ha sine svin på skogen" heter henholdsvis *la carne es flaca* og *andar en chanchullos* på spansk. Slike tilfelle hører hjemme i fraseologien og **bare** der.

5. Fraseologi vs. polysemi

Et syntagme (evt. en hel setning) kan i likhet med enkeltord være flertydig i den forstand at riktig oversettelse forutsetter kjennskap til meningsinnholdet i en gitt situasjon. Derfor kan det også på fraseologisk nivå være nødvendig å presentere en semantisk differensiering. Men til forskjell fra leksematisk analyserbar polysemi vil det her være tale om sekvenser som må tolkes som et sammenhengende hele.

Flertydigheten i slike uttrykk skyldes ofte ulike grader av idiomatisitet. Selv om en del av betydningspotensialet i enkelte tilfelle kan utledes leksikalsk, kan mange uttrykk ha flere spesielle, ofte metaforiske betydninger som krever ulik oversettelse, og derfor nødvendigvis presisering. Dette er særlig vanlig ved de såkalte partikkelverb, som nærmest kan betraktes som "leksikalske syntagmer". Eks.: *legge opp/ut*, *løpe/springe etter*, *gå ned/opp* (f.eks. om fly/kabal/i vekt etc.), *ta av/opp* – osv. osv.

Fraseologisk polysemi i det lille format kan ofte avklares i form av enkle kontekstangivelser, utvidelse av uttrykket eller syntaktiske opplysninger – f.eks.

skrive ...; ~ **ut** (en bok) ...; (nyvalg) ...; (soldater til krigstjeneste)
 ...

mens mer komplisert flertydighet på fraseologisk nivå vil kreve en utførlig behandling i form av lengre, varierte sekvenser eller definisjon av de forutsetninger som ligger til grunn for komplementære oversettelsesmuligheter. Eks.:

være godt kjent = 1. 'være en kjent person eller ting' og 2. (... på et sted) = 'være lokalkjent'
være i drift = 1. 'være i funksjon' og 2. 'drive omkring' (også fig)

6. Redaksjonsproblematikken sett i lys av de omtalte tre begreper

Flerspråklig leksikografi utgjør i utgangspunktet et todelt redaksjonelt problem:

- a) Fordelingen av stoffet på de enkelte artikler
- b) Redaksjonen av den enkelte artikkel

I denne sammenheng reiser det seg en rekke spørsmål som det ikke er lett å gi generelle svar på, men som ikke desto mindre fortjener oppmerksomhet og refleksjon ad hoc under arbeidet med en ordbok:

6.1 Semantisk avgrensning, eksternt og internt

- a) Det eksterne problem:

Hvordan avgrense "sett" eller "serier" av mer eller mindre synonyme ord og uttrykk i A-språket i forhold til hverandre og dermed til mulige ekvivalenter i B-språket?

- b) Det interne problem:

Hvordan kan man best avgrense ekvivalentene innbyrdes, og hvor langt skal man gå mht. semantisk "finsortering"? Hvilke kriterier kan benyttes for å begrense ekvivalentenes antall? Semantisk konsentrisitet/eksentrisitet og mulige ekvivalenteres frekvens kan være nyttige stikkord i denne forbindelse.

Spørsmålene under a og b må selvfølgelig sees i sammenheng, jfr. pkt. 6.4.

6.2 Syntaktiske forhold (distribusjon)

I denne forbindelse er det viktig å spørre seg om og hvordan bl.a. følgende faktorer kan ha betydning for oversettelsen:

- Intransitivitet/transitivitet/refleksivitet – bl.a. sett i sammenheng med "ergativitetsgrad", dvs. subjektets rolle som **agens**, **patientens** eller noe midt imellom i forhold til verbet. Eks.: port. *O João mexeu-se* (refleksivt) 'Johan rørte (på) seg' / *o João mexeu a pedra* 'Johan rørte på steinen', evt. '... fikk steinen til å røre på seg' / *a pedra mexeu* 'steinen rørte på seg' og spansk *Juan levanta*

cien kilos 'Johan bærer/løfter hundre kilo' vs. *Juan se (refl.) levanta cien kilos* 'Johan er i stand til å løfte hundre kilo'.

- Bruk av direkte vs. indirekte objekt, f.eks. "motstå en fristelse" vs. port. *resistir a uma tentação* (indirekte objekt)
- Animat vs. inanimat subjekt/objekt, andre subj./obj.-restriksjoner.
- Kopulaverb ("være/bli" vs. port. *ser/estar/ficar* osv.).
- Adjektiv vs. adverb – vis-à-vis romanske språk særlig relevant mht. forholdet måtesadverb/predikativt adjektiv.
- Bruk av ulike preposisjon + animat / inanimat / infinitiv / at-setn. – jfr. "bestå av noe" vs. "bestå i å ..." og port. *dar um soco a alg* 'dra til en' vs. *dar um soco na* (= *em + a*) *mesa* 'slå i bordet'.
- "Affinitet" adjektiv-substantiv som alternativ til semantisk inndeling av adjektiv (kan demonstreres ved å sette aktuelle substantiv i parentes foran adjektivekvivalenter eller ved å føre opp typiske forbindelser fraseologisk, dvs. som egne ordgrupper).
- Bruk av indikativ/konjunktiv/infinitivskonstr./gerundium (i port. f.eks. *passar o dia comendo* vs. ... *a comer, aconselhar alg a vir* vs. *aconselhar a alg que venha, no caso de ele partir* vs. *caso que ele parta*).
- Ordstilling (f. eks. er det ikke det samme å "få noe gjort" som å "få gjort noe").

6.3 Fraseologiens plass

Det fraseologiske stoff reiser følgende grunnleggende spørsmål:

- **Hva** bør tas med?
- **Hvor** bør det plasseres?

Behovet for fraseologisk utfylling av ordboksartiklene er en funksjon av dens relevans i forholdet mellom A- og B-språket. I mange tilfelle kan adekvat oversettelse bare skje på syntagmatisk (fraseologisk) nivå. Hvor vidt det er nødvendig å ta fraseologien til hjelp, er imidlertid et språkspesifikt spørsmål.

I en ordbok eller oversettelse til spansk vil det f.eks. være verd å merke seg at katter og desslike kan ha 9 liv i Norge, mens de i Spania avspises med 7; og at det som er "gresk" for en nordmann, er "kine-

sisk" for en spanier eller portugiser. (I ordbøker til språk hvor man i slike tilfelle uttrykker seg som på norsk, har det derimot neppe noen hensikt å spandere plass på ordforbindelser som "ha ni liv" osv.) Andre eksempler på språklige enheter som fortjener samvittighetsfull fraseologisk behandling er adjektiv/adverb i ulike kontekster (som **varm(t)** i "bli varm(t)", "holde en varm", "snakke seg varm", "gå varmt for seg" osv.), partikkelverb ("gå opp", "se seg ut", "låse (seg) inn/ut" vs. "... inne/ute" osv.) og småord generelt.

På norsk kan det på funksjonelt og semantisk grunnlag være vanskelig å skjelve mellom ord og syntagme (ikke bare når det gjelder partikkelverbene). Dette får naturligvis også konsekvenser for ordbokens redaksjonelle utforming: Skal f.eks. "hvor hen", "(for) så vidt" og "i stand" oppføres som "fraser" (dvs. inne i en artikkel) eller som egne oppslagsord?

Plasseringen av fraseologiske enheter (ordgrupper) har to hovedaspekter:

- Det eksterne aspekt: Under hvilket oppslagsord skal uttrykket oppføres?
- Det interne aspekt: Hvor skal det plasseres innen den enkelte artikkel?

Uttrykkene *ligge/sitte/stå* og + inf. (?) vs. *bli liggende/sittende/stående* og + inf er gode eksempler på det eksterne aspekt ved redaksjonsproblematikken. Andre eks. er *brennende het, snarest/så snart som mulig* og *lenger inn(e)*.

Jeg kan ikke her gå nærmere inn på ulike prinsipper for tilordning frase/oppslagsord. Visse enkle og praktiske kriterier lar det seg imidlertid gjøre å finne frem til. Det samme gjelder plasseringen innen den enkelte artikkel. I denne forbindelse vil jeg nøye meg med å vise til det jeg ved en tidligere anledning har sagt om dette, jfr. Nilsson (1987).

6.4 Konsistenskravet

For at ordboken skal bli et konsistent produkt, er det særlig viktig å være oppmerksom på følgende forhold:

Synonyme "innganger" bør – på leksikalsk så vel som på fraseologisk nivå – gi samme "utgang" (f.eks. *ligge i dødvanne / være kommet inn i en bakevje / stå i stampe / stå på stedet hvil* = port. *marcar passo, ter chegado a um impasse*). Dette gjelder selvfølgelig også i forholdet oppslagsord/synonymt uttrykk (f.eks. **fjerne** vs. **få/ta vekk, adamsdrakt**, i ~ vs. **drakt**, i Adams ~). Videre er det viktig å påse at ekvivalenter til partielle synonymer (i forklarende parentes inne i en artikkel) stemmer med de ekvivalenter som er oppført der synonymene selv figurerer som oppslagsord.

Oppslagsord, synonymer, fraseologi og "parallele" ord/uttrykk må m.a.o. sees i nær sammenheng. Har man f.eks. med "gå på skøyter", må man også ha med "gå på ski", oppført på tilsvarende måte. Likeledes "gå på tur/på kino/på skolen" og "være den første/neste/siste til å" vs. "(være) førstemann/nestemann/sistemann (til å)". For flere eksempler henvises til Nilsson (1987:48).

7. "Dekningsgrad": Hva er et realistisk ambisjonsnivå?

Hvor langt en ordbok kan hjelpe oss i oversettelsen, er naturligvis først og fremst et spørsmål om format, selv om et omfangsrikt produkt ikke **nødvendigvis** er et bedre hjelpemiddel enn en ordbok av mer beskjeden størrelse. "Brukbarhet" avhenger av såvel utvalg som presentasjonsform.

Man kan spørre seg hvorvidt det overhodet er mulig å lage "den perfekte ordbok". Mange vil vel avvise dette som en absurd problemstilling; og det for så vidt med rette. Ikke desto mindre kan det være nyttig å filosofere litt over hva man har rett til å vente av en ordbok, og definere sitt ambisjonsnivå deretter.

En god ordbok bør kunne tjene som et holdbart grunnlag for en oversettelse som gir tilnærmet samme kommunikative effekt i B-språket som i A-språket. Og selv om en ordbok aldri kan bli et fullverdig hjelpemiddel til oversettelse, bør man hele tiden primært ha for øye hvordan man best mulig – dvs. på en entydig og oversiktlig måte – kan formidle et maksimum av leksikalsk og idiomatisk informasjon innenfor den gitte ramme.

Kognitive, dvs. pragmatiske og kulturspesifikke forhold utgjør etter min mening et grenseland for en ordboks potensial "utad", mens grensen "innad" mot språkets kjerne – grammatikken – kan være vanskeligere å trekke.

Mht. syntaks bør nok en ordbok være nokså "snill", da det kan være vanskelig å få kartlagt kontekstuelle særegenheter utelukkende ved hjelp av en grammatikk. Dette i motsetning til morfologiske "data", som i liten grad hører hjemme i en tospråklig ordbok. (Uttale og språklige (ortografiske) varianter lar jeg ligge her.)

Pragmatiske forhold er å forstå som den bakenforliggende situasjon eller de ytre forutsetninger som ligger til grunn for en ytring. Kjennskap til de faktiske forhold kan selvfølgelig være nødvendig for å komme frem til en riktig oversettelse, men det sier seg selv at en ordbok bare kan gi begrenset informasjon om de saklige forutsetninger for å velge den ene eller den annen ekvivalent. I mange tilfelle vil imidlertid teksten selv, dvs. den videre sammenheng, gi en tilstrekkelig pekepinn om hvordan en ytring bør forstås og oversettes, slik at supplerende informasjon via ordboken blir overflødig.

Et autentisk eksempel har vi i setningen/uttrykket "vi regner med en **bedring i lagersituasjonen**" (min utheving), hentet fra Aftenpostens økonomisider. Menes her *mer* eller *mindre* varer på lager? Det lar seg bare tolke ut fra konteksten, og hva mere er: en slik tolkning er helt nødvendig for å kunne oversette uttrykket på vettugt vis til et romansk språk. Her kan imidlertid ikke ordboken hjelpe oss, uansett hvor fyldig den måtte være. (Heller ikke en "oversettelsesmaskin", for den saks skyld – men det er en annen skål!)

Kulturspesifikke forhold kompliserer særlig oversettelsen av begreper som er fremmede for B-språkets univers. De kan saktens defineres, men egentlige ekvivalenter er det i mange tilfelle umulig å finne, hva enten vi opererer på det leksikalske eller fraseologiske plan. Man har rett og slett ikke gode, dekkende ord eller uttrykk for å betegne det som ligger utenfor ens eget univers. I norsk kan "buljongpar", "blåmandag", "lagmannsrett", "sikringsdom" og "vår egen politiske andedam" tjene som eksempler.

Mer subtile er de forskjeller som ligger i "el genio de la lengua" – jfr. Vázquez-Ayora (1977:85–86) – som vi kanskje kunne kalle 'språkets ånd' på norsk. Disse representerer også en form for kulturspesifisitet – om enn mer kamuflert. Man kan f.eks. merke seg at norsk (og andre germanske språk) gjennomgående er langt mer konkret utpenslende enn de romanske språk, som til gjengjeld synes å gå lenger i abstrakt begrepsdannelse. Jfr. spanske ord som *abstencionismo* 'hjemmesitting' (under valg) og *peatonalización* 'sperring av gate/område for motorisert trafikk', avledet av substantivet *peatón* 'fotgjenger' gjennom flere stadier (via adjektivet *peatonal* og verbet *peatonalizar*).

De norske prosessverbene utgjør (med alle sine idiomatiske partikler) et problem i særklasse; dels pga. ulike verb-objektrelasjoner, dels fordi "modus operandi" stilles opp mot spatial orientering (særlig retningsbestemmelse) på en måte som krever både innsiktsfull interpretasjon og idiomatisk kreativitet for å nå frem til en adekvat oversettelse. F.eks. har det portugisiske og spanske verbet *cortar* (jfr. fransk *couper* og engelsk (*to*) *cut*) i ulike forbindelser et utall norske ekvivalenter, som stort sett vil gi et atskillig mer pregnant uttrykk for hvordan "parteringen" foregår ('skjære/hogge/klippe/sage av/ned/opp/over/vekk' osv.). *Pasar a caballo* 'ride forbi' og *subir/bajar corriendo* 'løpe opp/ned' er andre, nærmest "klassiske" spanske eksempler på romanske og germanske språks ulike rollefordeling verb-adverbial mht. bevegelsesmåte og -retning.

8. Oppsummering og konklusjoner

En god ordbok er et oppslagsverk som gjenspeiler treenigheten ord, begrep og referent (Ogdens trekant) så entydig og konsistent som mulig innenfor rammen av sine forutsetninger.

Dette krever organisasjon, disiplin og samlende oversikt. Da alle elementer må sees i et helhetsperspektiv, bør ikke en ordbok produseres som et "joint venture" av sidestilte bidragsyttere. Dersom boken skal kunne bli et effektivt og pålitelig hjelpemiddel, må stofftilfanget håndteres med en bevisst og konsekvent holdning til samspillet mellom polysemi, kontekst og fraseologi. Til dette trengs en myndig redaktør som samler alle trådene i én hånd. I motsatt fall vil boken lett komme til å sprike i alle retninger, med fare for åpenbare lakuner.

Dertil krever hensynet til relevant og idiomatisk akseptabel informasjon i en ordbok at forfatteren/den ansvarlige redaktør ikke bare har kjennskap til språket som sådant, men også til "tingene" det representerer. Det er m.a.o. ikke nok å være filolog i snever forstand; man må i tillegg ha et inngående kjennskap til verden, for ikke å si to verdener: både A-språkets og B-språkets. Først når alle de nevnte forutsetninger er til stede, kan man gjøre seg håp om å nå til veis ende med æren i behold.

Litteratur

- Bokmålsordboka*. Red.: Marit Ingebjørg Landrø og Boye Wangenstein. Bergen/Oslo/Stavanger/Tromsø: Universitetsforlaget 1986.
- Haugen, Einar: *Norsk-engelsk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1976.
- Nilsson, Kåre 1987: Behandling av ordgrupper (fraseologi) i tospråklige ordbøker. I: Tove Jacobsen/Jan Roald (red.): *Flerspråklig leksikografi og terminologi. Seminarrapport Bergen 22.-23. mai 1987*. Bergen: Romansk institutt, Universitetet i Bergen/Institutt for språk, Norges Handelshøyskole, 33-50.
- NOPOR* = Nilsson, Kåre: *Norsk-portugisisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1994.
- Vázquez-Ayora, Gerardo 1977: *Introducción a la Traductología*. Washington DC: Georgetown University Press.

Jette Pedersen

Anskueliggørelse af faglige relationer i brancheordbøger

After a brief introduction to product-line dictionaries, including the requirements for this particular type of LSP dictionary, intended dictionary functions and user categories are specified and the different ways in which these factors influence pre-lexical considerations discussed. On the basis of these introductory observations, an approach to the incorporation and structuring of information concerning the primary subject field covered by the dictionary is presented, taking into account systematic representation in an alphabetically structured dictionary. The components considered include an encyclopedic section in the outside matter as well as illustrations and definitions.

Inden *brancheordbog* afgrænses i forhold til sammenlignelige produkter, skal det præciseres, hvad denne betegnelse dækker over i nærværende sammenhæng. *Branche* er på dansk polysem, idet det dels refererer til en bestemt gren af erhvervslivet, dels betegner et bestemt fags produkter. Ved *brancheordbog* forstår jeg alene en ordbog, der refererer til *branche* i den sidste af de to betydninger.

Koncernordbøger adskiller sig fra *brancheordbøger* ved at dække et bredt udsnit af de fagtermer og -udtryk, der forekommer i en given koncerns tekstproduktion. Ser man på praksis, dækker eksempelvis den bilingvale koncernordbog *A Grindsted Dictionary* i henhold til sit forord så forskelligartede emneområder som regnskabsføring, analysemetoder, kemi, computere, fødevareteknologi, forsikring og produktionsprocesser. Til sammenligning er intentionen med den her diskuterede *brancheordbog* i overensstemmelse med ovennævnte definition alene at informere om en given virksomheds produktområde. Denne virksomhed kan være en koncern og produktområdet koncernspecifikt, uden at der altså dermed er tale om en koncernordbog.

Selvom der altså kan foretages en klar afgrænsning af en *brancheordbogs* emneområde, er dette ikke ensbetydende med, at der kan sættes lighedstegn mellem denne ordbogstype og *delfagsordbøger*. Da afgrænsningen af fagområdet foretages med udgangspunkt i en konkret virksomheds produktområde, vil en *brancheordbog* ud over et bestemt prioriteret delfag som regel også indeholde informationer fra associerede eller mere perifere emneområder. *Brancheordbøger* adskiller sig herved fra *delfagsordbøger*, idet sidstnævnte er karakteriseret ved ikke at inddrage emneområder, der ligger uden for det aktuelle delfag. For en omtale af *delfagsordbøger*, se Nielsen (1992:283).

Om baggrunden for behovet for denne ordbogstype kan der specielt med udgangspunkt i danske forhold siges følgende: Når det drejer sig om forhåndenværende bilingvale ordbøger inden for det tekniske fagområde, har flerfagsordbøger stort set været enerådende. Dette gælder således for de to seneste udgivelser for sprogparket dansk-engelsk, nemlig L & H Teknisk Ordbog, Dansk-engelsk/engelsk-dansk og Clausens Dansk-engelsk/engelsk-dansk Teknisk Ordbog. De to bidirektionale ordbøger indeholder henholdsvis 90.000 og 30.000 lemmata hver vej. Disse fordelt på henholdsvis 161 og 129 emneområder kan derfor næppe give fyldestgørende informationsbredde eller -dybde for samtlige de involverede fagområder. Dette gælder i særlig grad, når det ved optællinger i L & H kan konstateres, at knap halvdelen af samtlige under disse bogstaver forekommende emneangivelser begrænser sig til blot fire områder, jvf. Bergenholtz/Pedersen (1992:197ff). Dette kan bl.a. hænge sammen med manglende overvejelser vedrørende den empiriske basis, som for begge ordbøger forekommer tilfældig og usystematisk, idet f.eks. L & H efter det oplyste er blevet til på baggrund af foreliggende tekstmateriale i et oversættelsesbureau, mens det for ordbogen fra Clausen blot anføres, at det for ordbogen til grundlæggende indsamlede materiale "findes i en database". Den utilstrækkelige dækning af flertallet af de behandlede fagområder bevirker sammen med fraværet af faglige angivelser, at så bredt anlagte opslagsværker kun i begrænset omfang kan yde den fornødne hjælp ved oversættelse mellem og tekstproduktion på de involverede sprog. Brugere vil derfor ofte være tvunget til at foretage yderligere opklarende og tidkrævende opslag i håndbøger, fagleksika m.v. For at sikre et vist mål af ensartethed i den fremmedsproglige kommunikation med udlandet er danske im- og eksportvirksomheder derfor henvist til egne systemer, typisk i form af bi- eller polylingvale virksomhedsinterne termlister. Sådanne er f.eks. blevet udarbejdet i store danske eksportvirksomheder som Danfoss A/S og Grundfos A/S. Værdien af sådanne termlister som entydigt sprogligt hjælpeværktøj er dog stærkt begrænset af disses karakter af rene ordlister, kun med lemma og fremmedsproglig ækvivalent. Dette er ofte helt utilstrækkeligt, idet manglende faglige oplysninger gør brugeren ude af stand til at vurdere, hvorvidt den foreslåede oversættelsesækvivalent er indholdsmæssigt dækkende i en given sammenhæng, eller om den er misvisende eller måske endog direkte forkert. Hertil kommer, at termlister ikke indeholder grammatiske angivelser eller i øvrigt andre lingvistiske oplysninger, herunder kollokationer og leksikografiske eksempler, som ved at vise en given ækvivalent i en relevant kontekst, sætter brugeren i stand til at anvende denne sprogligt og fagsprogligt korrekt. Sådanne mangler ved eksisterende bilingvale tekniske flerfagsordbøger og de oftest upub-

licerede virksomhedsinterne termlister har således til følge, at hverken fagmanden eller oversætteren er i besiddelse af et virkelig brugbart stykke værktøj til løsning af konkrete sprogbehandlingsproblemer. Et sådant værktøj kan eksempelvis være en brancheordbog. Som et hjælpemiddel i såvel den interne som den eksterne kommunikation kan en brancheordbog medvirke til at sikre entydighed og ensartethed i den pågældende branches sprogbrug og dermed reducere risikoen for ressourcekrævende kommunikationsbrist.

Ud over at være karakteriseret ved sin indgang til fagområdet, repræsenterer et brancheordbogsprojekt potentiel metaleksikografisk nytænkning på en række andre områder. Som et led i de prækonceptionelle overvejelser åbnes der således mulighed for at foretage en præcis behovsanalyse med udgangspunkt i en bestemt virksomheds klart definerede brugergrupper og heraf følgende brugssituationer. Udarbejdelse af brancheordbøger kommer typisk på tale i forbindelse med internationale koncerner. Et brancheordbogs-koncept må derfor, i øvrigt i lighed med koncernordbogsprojekter, ofte tage højde for de problemer, der opstår, når koncernsproget hverken er identisk med hjemlandets sprog eller de sprog, der tales i de af de øvrige selskaber inden for koncernen, der ikke er beliggende i et land, hvor koncernsproget tillige er modersmål. Der må tages højde for sådanne brancheordbogsspecifikke problemstillinger påvirkning af det endelige ordbogs-koncept. Her tænkes f.eks. på sammensætningen af det for ordbogen tilgrundliggende tekstkorpus, lemmasektion, valg af forklarings-sprog, behovet for lingvistiske oplysninger, herunder grammatiske, syntaktiske og kollokationelle angivelser m.m. Den følgende diskussion vil primært koncentrere sig om en række prækonceptionelle overvejelser i forbindelse med anskueliggørelse af faglige relationer i brancheordbøger. En del af resultaterne vil desuden kunne applikeres mere eller mindre direkte på såvel delfags- som koncernordbøger.

Ordbogbrugerens specielle behov for informationer i forbindelse med sproglig behandling af fagtekster findes næsten ikke tematiseret inden for metaleksikografien, i hvert fald ikke inden for den publice-rede del af den denne forskning. Duvå et al. (1992) indeholder en opsummering og bearbejdning af resultaterne af en protokolundersø-gelse gennemført på Handelshøjskolen i Århus i perioden 1990–91. En del af undersøgelsen bestod i oversættelse af uddrag af et årsregnskab. Informantgruppen var dels sammensat af sprogstuderende med et forholdsvist højt sprogniveau og en mindre fagviden, dels af økonomistuderende med en højere fagviden og et lavere sprogniveau. Undersøgelsen viser, at hovedproblemet for begge informantgrupper var at finde frem til den korrekte fagterminologi på målsproget, dog med den forskel, at til trods for at økonomiinformanterne angav at have ca. 50% flere problemer end sproginformanterne, anvendte de

kun ca. en fjerdedel flere ordbogsopslag på at løse disse problemer. Dette forhold indikerer et behov for "præcise forklaringer, definitioner og encyclopædiske oplysninger i fagordbøger" (Duvå et al. 1992:116), specielt når det drejer sig om den ikke-fagkyndige bruger. En anden del af undersøgelsen var udelukkende baseret på sproginformanter, fordelt på cand.ling.merc.-studerende og færdige kandidater, herunder professionelle oversættere. Også denne tekst faldt inden for det økonomiske fagområde, idet den omhandlede principper for regnskabsopstilling. Informanterne angav i gennemsnit at have anvendt ikke mindre end ni timer og ti opslagsværker på at oversætte en A4-side. Også i forbindelse med denne tekst udgjorde usikkerhed vedrørende valg af fremmedsproglig ækvivalent langt den største problemtype. Det er nærliggende at tilskrive dette betragtelige forbrug af såvel tid som hjælpemidler en kombination af manglende fagviden og de pågældende opslagsværkers utilstrækkelighed.

Potentielle brugere af brancheordbøger er alle de medarbejdere i virksomheden, der beskæftiger sig med kommunikation i et sådant omfang, at det udløser ordbogsopslag. Der må således tages højde for følgende fire primære bruger kategorier: fagfolk med stor faglig og stor fremmedsproglig kompetence, fagfolk med stor faglig og lille fremmedsproglig kompetence, lægfolk med lille faglig og stor fremmedsproglig kompetence og lægfolk med lille faglig og lille fremmedsproglig kompetence (Tarp 1994:18). Der er tale om en grundlæggende opdeling i yderkategorier, idet der i praksis ofte vil være glidende overgange mellem de fire kategorier. Hvor den intenderede målgruppe f.eks. omfatter translatører, der gennem flere år har beskæftiget sig med det pågældende fagområde og derved har opnået et vist mål af faglig kompetence eller fagfolk fra tilgrænsende fagdiscipliner kan det desuden blive aktuelt at operere med kategorien halvfagfolk. Som indikeret ovenfor er samtlige de fire ovennævnte basale kategorier omfattet af en brancheordbogs potentielle brugergruppe. Dette gælder for ordbogen som helhed, idet de fire brugertypers informationsbehov dog vil variere med de forskellige informationskategorier. Som konstateret i den ovenfor citerede undersøgelse er det således i forbindelse med funktionen oversættelse specielt den ikke-fagkyndige bruger, der har behov for faglige informationer. Desuden er det ikke meningen, at fageksperten skal lære om sit fagområde på ny i en brancheordbog, selv om faglige angivelser for denne brugerkategori kan have en vis mnemisk værdi. Endvidere forudsættes det i forbindelse med de følgende prækonceptionelle overvejelser vedrørende oplysninger om faglige relationer, at den pågældende virksomhed er en koncern med engelsk som koncernsprog (sprog: L_{eng}), at koncernens hjemland er Danmark (sprog: L_{da}) og at den omfatter selskaber fordelt på x antal forskellige

modersmål (sprog: Landre). Som primære brugssituationer forudses i følgende prioriterede orden: (1) produktion af tekster på Leng, primært på basis af et forlæg (brugere med Lda, Landre og Leng som modersmål); (2) oversættelse fra Lda til Leng (brugere med Lda som modersmål); (3) reception på Leng (brugere med Lda, Landre og Leng som modersmål); (4) reception på Leng med henblik på (a) oversættelse fra Leng til Landre og (b) produktion på Landre (brugere med Landre som modersmål). En sådan mangfoldighed af modersmålsbrugere nødvendiggør ikke blot en identifikation af den mindste fællesnævner, når det drejer sig om valg af forklaringsprog (se næste afsnit), men kræver desuden også særlige overvejelser vedrørende fordelingen af informationer i ordbogen. Mens funktionerne (1), (3) og (4a + b) indikerer et monolingvalt koncept, nødvendiggør tilstedeværelsen af funktion (2) en bilingval ordbog. En nærliggende leksikografisk løsning er at koncipere en monolingval ordbog på concernsproget med tilhørende Lda-Leng ordliste. Da et sådant koncept åbner mulighed for efterfølgende udbygning af den monolingvale ordbog med ordlister til tysk, fransk, spansk m.v., har jeg valgt at give denne del betegnelsen *basisordbog*. Som et supplement til de enkelte artiklers faglige oplysninger kan basisordbogen desuden eventuelt forsynes med i dette tilfælde danske, men senere også henholdsvis tyske, franske, spanske osv. ækvivalenter.

Valg af forklaringsprog i bilingvale fagordbøger afhænger af flere faktorer, herunder ordbogstype, primære brugsfunktioner, målgruppe samt de pågældende sprogområders udbredelse. I sagordbøger, der er defineret ved som genuint formål at have information om sagen (den her anvendte ordbogstypologi er baseret på Wiegand (1988)), prioriteres (tilgængeligheden af) definitionens indholdsside nødvendigvis meget højt, idet leksikografen må være opmærksom på en balance mellem funktionen information om sagen på den ene side og korrekthed og adækvat omfang på den anden. Da sagordbøger ikke konciperes med henblik på at tilgodese sproglige funktioner, vil forklaringsproget typisk være den primære målgruppes modersmål. I praksis er der dog sjældent tale om noget valg, da sagordbøger i langt overvejende grad er monolingvale. En valgsituation kan dog opstå i enkelt- eller delfagsordbøger, hvor det pågældende fags lingua franca er et andet end målgruppens, som det f.eks. er tilfældet med amerikansk engelsk inden for EDB-området og genteknologien. I faglige alordbøger er spørgsmålet mere kompliceret, idet denne ordbogstype intenderer at oplyse om såvel sproget som sagen. Såfremt der i et bilingvalt fagligt alordbogsprojekt kan findes arbejdsmæssige og økonomiske ressourcer til at udarbejde faglige angivelser på begge de involverede sprog, vil de to funktioner kunne tilgodeses på optimal vis. Det er derfor ikke umiddelbart indlysende, når det i Nielsen

(1991:261) alene anføres, at de faglige forklaringer i den deri konciperede engelsk-danske alordbog til juridisk fagsprog af hensyn til forståeligheden skal affattes på den intenderede brugergruppens modersmål (dansk), uden at det samtidig diskuteres, at dette valg vil bero på og resultere i en nedprioritering af ordbogens sproglige funktioner. Hertil kommer i øvrigt, at den pågældende ordbog er til et kulturbundet fagsprog, hvorfor valg af dansk som forklaringssprog til engelske lemmata i mange tilfælde vil resultere i manglende terminologisk præcision, da de involverede sprog afspejler forskellige juridiske systemer. Valg af forklaringssprog må i stedet bero på en prioritering af funktionerne. Således peger en opprioritering af faglig indføring, oversættelse fra fremmedsproget til modersmålet og reception som et mål i sig selv på såvel modersmålet som fremmedsproget på brugernes modersmål som forklaringssprog. Omvendt vil en prioritering af funktionerne produktion på fremmedsproget og reception med henblik på oversættelse til fremmedsproget tale for valg af fremmedsproget som forklaringssprog. I faglige sprogordbøger, der er karakteriseret ved at intendere at informere om sproget, har de faglige angivelser primært en betydningsopklarende semantisk funktion, som sammen med ordbogens øvrige informationskategorier skal medvirke til at sikre den fornødne faglige forståelse og dermed fagsproglig korrekt brug af de i ordbogen lemmatiserede fagtermer. Med undtagelse af funktionen faglig indføring, gælder der derfor her de samme overvejelser vedrørende en prioritering af mulige funktioner som anført under alordbøger.

Den højst prioriterede funktion, sprogproduktion på koncernsproget, peger i det aktuelle koncept entydigt på koncernsproget som forklaringssprog. I øvrigt ville ordbogen ikke kunne opfylde funktionerne tekstreception på koncernsproget og oversættelse fra koncernsproget til øvrige sprog for brugere tilhørende kategorien *Landre*, såfremt forklaringssproget var hjemlandets sprog. Valg af *Leng* som forklaringssprog burde ikke præsentere større forståelsesproblemer, i det mindste ikke for en af de faglige oplysningers primære målgrupper, nemlig lægfolk med lille faglig og stor fremmedsproglig viden. Men heller ikke hvor fagfolk med mindre fremmedsproglig viden får behov for at konsultere dette felt, skulle der opstå forklaringssprogsbetingede forståelsesproblemer, idet lærebøger på engelsk ofte har udgjort en væsentlig del af denne brugerkategoriens pensum. Hertil kommer, at man som fagekspert næppe kan komme uden om tidsskrifter m.v. på engelsk i forbindelse med den løbende faglige ajourføring. Et passivt ordforråd af ikke ubetydeligt omfang må derfor forudsættes for denne sekundære målgruppe. I forbindelse med denne brugerkategori kan valg af *Leng* desuden medvirke til at aktivere det passive ordforråd (Pilegaard 1994), hvilket må anses for

en absolut fordel, når engelsk samtidig er koncernsprog. Yderligere må det forudsættes, at alle medarbejdere, der beskæftiger sig med kommunikation i et sådant omfang, at det udløser ordbogsopslag, besidder en vis viden om koncernsproget og dets fagterminologi inden for ordbogens prioriterede delfagsområde. Endelig ville den monolingvale del af ordbogen miste sin status af basisordbog, såfremt forklaringsproget ikke var identisk med koncernsproget. Muligheden for i bilingval sammenhæng at udarbejde faglige oplysninger på begge de involverede sprog blev nævnt ovenfor i forbindelse med faglige alordbøger. Denne mulighed er også til stede i brancheordbøger, hvor koncernsproget er et andet end hjemlandets sprog. Samtidig udfærdigelse af f.eks. definitioner på hjemlandets sprog L_{da} ville da i givet fald skulle medvirke til ordbogens varetagelse af funktionerne reception på L_{da} og eventuelt også på Leng af L_{da}-brugere, produktion på L_{da} samt reception med henblik på oversættelse fra Leng til L_{da}. Da ingen af disse imidlertid er intenderede funktioner, bortfalder formålet med, ud over koncernsproget, desuden også at inddrage hjemlandets sprog som forklaringsprog.

Som et led i de prækonceptionelle overvejelser må det afklares, hvilke informationer om faget der skal indarbejdes i ordbogen med henblik på etablering af den faglige forståelse, der er en forudsætning for varetagelse af fagsproglige funktioner. Informationerne må med henblik herpå tilstræbes struktureret på en sådan måde, at især den ikke-fagkyndige bruger under søgeprocessen kan se sammenhængen i og dermed bevare overblikket over det pågældende fags opbygning. Ordbøger med alfabetisk makrostruktur har den fordel frem for systematisk opbyggede ordbøger, at brugeren, alt andet lige, kan skaffe sig adgang til de ønskede informationer ved et enkelt opslag. Heroverfor står imidlertid den væsentlige ulempe, at den alfabetiske præsentationsform er aldeles tilfældig i forhold til det pågældende fags systematik, hvorfor alfabetiske ordbøger ikke umiddelbart kan opfylde det ovenfor stipulerede krav om faglig sammenhæng og overblik. Systematisk opbyggede ordbøger har imidlertid en mere tidkrævende tilgangsstruktur, idet adgang til ordlisten sker via et register i ordbogens omtekst. I selve ordlisten, eller glosaret som det benævnes i denne ordbogstype, præsenteres begreberne i henhold til deres indbyrdes relationer. De enkelte begreber er forsynet med notationer, der tjener som henvisning til og indplacering i glosareksterne begrebsoversigter, som brugeren herefter kan konsultere, såfremt han ønsker de systematiske relationer anskueliggjort i en større sammenhæng. Målet er her et brancheordbogskoncept, der forener fordelene ved disse to principper.

Efter en fastlæggelse af rammerne for og de overordnede mål med indarbejdelse af faglige oplysninger, vil den efterfølgende diskussion

primært koncentrere sig om forskellige mulige indfaldsvinkler til indarbejdelse og strukturering af disse oplysninger, idet der tages hensyn til optimal indpasning af systematisk fremstillingsmåde i en alfabetisk opbygget ordbog.

Samlet systematisk fremstilling af faget: Der findes flere forskellige måder, hvorpå en ordbog kan anskueliggøre faglige sammenhænge. Størst overskuelighed opnås ved at give en samlet fremstilling af det pågældende fag. En sådan komponent benævnes i Tarp (1994:164) *faglig indledning* og defineres som "en selvstændig del af ordbogen, hvori der bringes en introduktion til faget eller en mere systematisk og udførlig oversigt over dette, end det er muligt at give i de enkelte artikler". Faglige indledninger kan med udgangspunkt i hidtidig praksis opdeles i tre hovedtyper, nemlig: 1) en kortfattet introduktion til faget, 2) en mere systematisk oversigt over faget og 3) en komparativ fremstilling af kulturbundne fag, henholdsvis en kombination af disse. Ser man på praksis i eksisterende alfabetiske opslagsværker, er det stort set kun ordbøger til kulturbundne fagsprog, der indeholder en sådan komponent i omteksten, typisk i form af en komparativ fremstilling af de to kulturområder. Brugere af ordbøger til ikke-kulturbundne fagsprog har ikke det samme behov for en sådan sammenlignende introduktion til fagområdet, idet den ekstralingvistiske verden ikke på samme måde varierer med sprogområdet. Dette skal sikkert ses som den væsentligste grund til, at faglige indledninger er så sjældent forekommende i denne ordbogstype, som tilfældet er. En samlet oversigt over faget kan imidlertid også have den funktion at introducere den ikke-fagkyndige bruger til fagområdet og dermed etablere et overblik over faginterne sammenhænge. Denne komponent kan dermed samtidig fungere som et samlet systematisk henvisningsgrundlag for de informationer, der optræder spredt i en alfabetiske ordbogs enkelte artikler i form af definitioner til de enkelte lemmata. En ordbog med systematisk makrostruktur adskiller sig som nævnt ovenfor bl.a. fra en alfabetisk opbygget ordbog ved blandt sine intentionerede funktioner at have anskueliggørelse af faglige sammenhænge. Det er derfor i negativ forstand overraskende, at den mest kendte og vel også mest estimerede af disse, nemlig *Wüster eng-fr*, som den eneste samlede fremstilling af sit emneområde bringer en fortegnelse i forteksten, et såkaldt *conceptual scheme of the vocabulary*, jvf. følgende uddrag (Wüster 1968:[7.4]):

- 531.7 MEASUREMENT OF GEOMETRICAL
AND MECHANICAL MAGNITUDES
- 531.711 measuring rod
 - 711.1 line standard
 - .51 block gauge
 - .52 tapered thickness gauge
 - feeler gauge
 - .55 gauge with spherical ends
 - .714.7 micrometer gauge
 - .8 vernier calliper
 - .715 alignment telescope
 - eyepiece
 - toolmaker's microscope
 - .716.1 scale^A; rule
 - .6 divider
 - caliper gauge
 - internal caliper gauge

osv.

I glosaret optræder de enkelte lemmata i samme numeriske orden, idet de samtidig er forsynet med notationer i form af ovennævnte numre, som tager udgangspunkt i UDK-systemet. Den ellers særdeles fyldige fortekst oplyser kun indirekte om brugssituationer og målgruppe, jvf. følgende citat: "Quite apart from its accuracy and completeness, however, this new *Dictionary* possesses a number of other special features which may commend it not only to practical users, but also to those many specialists in all parts of the world whose primary interest lies in the science of terminology and lexicography ..." (*Wüster eng-fr* [1.2]). Wüster skulle få ret i sin antagelse om ordbogens særlige appel til terminologisk interesserede, for hvem ordbogen vel nærmest må siges at have dannet skole. Da ordbogen i forteksten fremhæver sig selv i forhold til de gængse oversættelsesordbøger, må man gå ud fra, at den også intenderer at konkurrere på denne ordbogstypes traditionelle funktioner: "By a variety of means which include the provision of careful **definitions** of every concept presented (together, in many cases, with **illustrations**), and by the adoption throughout of a system of **layout** quite different from that adopted in the usual translating dictionary, an attempt has been made to combine in one work all the most important advances in lexicographic method ..." (*Wüster eng-fr* [1.4]). Med hensyn til den praktiske ordbogsbruger, som jo også var omfattet af ordbogens målgruppe, er det imidlertid mere end vanskeligt at forestille sig, hvorledes specielt den ikke-fagkyndige bruger ud fra en ukommenteret opremsning af numre med tilhørende betegnelser skal kunne oparbejde et sådant overblik over fagområdet, at det fører

til den for udførelsen af sproglige handlinger nødvendige faglige forståelse. Hvad angår fagekspertens behov, forekommer lære- og håndbøger betydeligt mere instruktive.

Uanset karakteren af den systematiske fremstilling og valg af makrostruktur må informationernes disposition og præsentation tage udgangspunkt i en systematisk ordning af stoffet, idet det først og fremmest er i denne ordbogskomponent, at den faglige systematik anskueliggøres i sin helhed. Med henblik herpå kan der som første skridt udarbejdes en intern fagsystematik, forstået som delfagsintern fagsystematik, der etablerer et overblik over det fagområde, ordbogen er planlagt til at dække og som dermed vil kunne udgøre grundlaget for dens systematiske opbygning i almindelighed og en samlet systematisk fremstilling af faget i særdeleshed. Den interne fagsystematik kan således i princippet sammenlignes med såvel begrebshierarkier som de specielt inden for biologien forekommende taksonomier.

Den terminologiske analyses begrebshierarkier struktureres efter bottom-up metoden (se f.eks. Sager 1990:38). Ved begrebshierarki forstås "a structured set of concepts established according to the relations between them, each concept being determined by its position in the system of concepts" (ISO/DIS 1087 som citeret i Arntz & Picht (1991:76). Indgangen er altså begrebet, defineret som "eine Denkeinheit, die diejenigen gemeinsamen Merkmale zusammenfaßt, welche Gegenständen zugeordnet werden" (DIN 2342, som citeret i Arntz og Picht (1991:43). I henhold til Dubuc 1978 (som citeret i Frandsen (1979:4-11)) er terminologiens hovedformål at udtrykke, at benævne, den ekstralingvistiske verden. Dette sker ved at stille spørgsmål af typen "Hvad kalder man den genstand/handling/proces m.v., som?". Den abstraktionsproces, en sådan fremgangsmåde indebærer, kan eksemplificeres som følger: De almene begreber *skrivebord*, *sofabord*, *spisebord* osv. kan abstraheres til det almene overbegreb *bord*. Dette fører til spørgsmålet, hvordan det er muligt at danne et alment begreb, hvis man ikke har kendskab til alle individuelle genstande i den pågældende gruppe, eller hvis der kun eksisterer ganske få individuelle eksemplarer. Svaret er, at "det i første tilfælde er en skønssag at bedømme, om man har tilstrækkeligt kendskab til de individuelle genstande til at kunne uddrage de almene træk. Hvis ikke, må man afstå fra at gøre dette eller skaffe sig yderligere viden. I det andet tilfælde kan man uagtet det ringe antal individuelle genstande udmærket have en klar forestilling om, hvad der er eller skal være de almene fælles træk for nuværende og senere medlemmer af den pågældende gruppe." (Frandsen 1979:15-17). Imidlertid befinder man sig allerede i den sproglige verden i det øjeblik, man fremsætter udsagn om genstanden. Denne kendsgerning, koblet med praktisk erfaring, ligger til grund for argumentationen i Frandsen (1979:18ff)

om, at terminologiens udgangspunkt foruden begrebet lige så vel kan være det sproglige tegns udtryksside, idet en betegnelse typisk allerede vil foreligge på det tidspunkt, hvor terminologen kommer ind i billedet. Terminologiens indgang til problemstillingen kan altså enten være et langt kompliceret udsagn om begrebet eller benævnelsen for dette. Hermed nærmer terminologien sig i øvrigt i sit udgangspunkt fagleksikografien i en sådan grad, at man kan sætte spørgsmålstejn ved, om der i det hele taget er tale om to forskellige perspektiver. Dette spørgsmål kan ikke besvares i Frandsen, idet hun udelukkende relaterer terminologien til leksikologi, og her igen alene til den almen-sproglige leksikologi med dens typisk rent semasiologiske indfaldsvinkel.

Som nævnt ovenfor, er den terminologiske indfaldsvinkel til strukturering af begrebshierarkier bottom-up metoden. De to ovenfor citerede terminologiske værker, Sager og Arntz & Picht, diskuterer og eksemplificerer specielt forskellige mulige indbyrdes relationer de enkelte begreber imellem, grundlæggende logiske og partitive relationer, men giver ikke konkrete forslag til praktisk fremgangsmåde eller mulige hjælpemidler i forbindelse med selve struktureringen af begrebshierarkier. At et begrebshierarki henholdsvis en fagsystematik imidlertid mere eller mindre skulle strukturere sig selv, som indikeret i følgende citat, må dog stærkt betvivles: "Allerede under indsamlingsfasen, hvor man nødvendigvis må gennearbejde stoffet, vil fagområdets systematik mere eller mindre tydeligt komme frem; der vil være over- og underbegreber og sideordnede begreber, f.eks. (illustration af overbegrebet generalforsamling med underbegreberne ordinær og ekstraordinær generalforsamling), eller noget er en del af en helhed, f.eks. handelshøjskole - fakultet - institut, eller der kan være tale om et forløb, en proces, således at begreberne kan ordnes i en kronologisk eller kausal rækkefølge, f.eks. et enkelt skridt i en fortoldningsprocedure." (Picht 1977:23). Ovennævnte eksempel fra Frandsen på abstraktionsprocesser i forbindelse med forskellige bordtyper kan dog også tjene til at illustrere den terminologiske fremgangsmåde og dermed også den indbyggede usikkerhed ikke blot ved abstraktion fra individuelle genstande til alment begreb, men specielt fra alment begreb til alment overbegreb - og dermed ved bottom-up metoden. Således forekommer valg af tankeenheder og abstraktionsprocesser som udgangspunkt for eksempelvis systematisk strukturering af et teknisk fagområde at præsentere næsten uoverstigelige problemer. Dette gælder, uanset om terminologiens indgang anses at være begrebet eller benævnelsen, idet forskellen er ens set fra en begrebshierarkisk synsvinkel. Er udgangspunktet benævnelsen, arbejdes der nemlig blot baglæns til en identifikation af indholdssiden, altså begrebet, og herfra videre opad i systemet.

Mere produktiv forekommer den i Werner og Begishe (1970) (som citeret i Lehrer (1974:6)) anbefalede indfaldsvinkel til udarbejdelse af taksonomier, idet man her starter oppefra og arbejder sig nedad i systemet, idet det, som det anføres, er lettere at besvare spørgsmål af typen 'What kinds of animals are there?' end spørgsmål som 'What is a lion a kind of?'. Der skal derfor i det følgende arbejdes videre med top-down metoden.

Som hjælpemidler til identifikation og strukturering af elementerne i den interne fagsystematik kan især peges på de opdelingskriterier, der er anvendt i lærebøger og håndbøger om det prioriterede delfag. Groft sagt kan den i titlen anvendte betegnelse for den aktuelle genstand m.v. levere informationer om systematikens top, forstået som dens mest overordnede element, mens indholdsfortegnelsen kan tjene som indgang til den videre strukturering. Oplagte titler er de opslagsværker, der er fremkommet som et resultat af den med henblik på oprettelse af tekstkorpus foretagne litteratursøgning (Pedersen 1992:46–51 og 1994:84ff). Også virksomhedsinternt materiale, f.eks. i form af produktkataloger med tilhørende produktbeskrivelser, kan være en stor hjælp eller direkte uundværligt. Dette er specielt tilfældet i forbindelse med produktion af brancheordbøger, hvor produktprogrammet ofte er stærkt specialiseret og videreudviklet i en bestemt retning, som ikke findes adækvat dækket ind i tilgængelige fagbøger. Under alle omstændigheder må den leksikograf, der ikke selv er fagekspert, foretage den endelige systematiske strukturering af fagområdet i tæt samarbejde med fagkompetente informanter. Der gives her et eksempel på et uddrag af en intern fagsystematik for delfagsområdet *centrifugalpumper*, som er struktureret i overensstemmelse med ovennævnte fremgangsmåde:

- 1. centrifugalpumper
- 1.1 normalsugende pumper
- 1.1.1 vådløber motor
- 1.1.1.1 radiallyløber
- 1.1.1.1.1 ettrinns-pumper
- 1.1.1.1.2 flertrinns-pumper
- 1.1.1.2 halvaksialløber
- 1.1.1.2.1 ettrinns-pumper
- 1.1.1.2.2 flertrinns-pumper
- 1.1.2 tørløber motor
- 1.1.2.1 radiallyløber
- 1.1.2.1.1 ettrinns-pumper
- 1.1.2.1.2 flertrinns-pumper
- 1.1.2.2 halvaksialløber
- 1.1.2.2.1 ettrinns-pumper

- 1.1.2.2.2 flertrinspumper
 - 1.2 selvansugende pumper
 - 1.2.1 tørløber motor
- osv.

Denne systematik er opbygget som et hierarki, i hvilket der består en logisk relation mellem systematikens enkelte elementer. Der er dels tale om en vertikal relation i form af et over-/underordningsforhold, dels om en horisontal relation, dvs. et sideordningsforhold mellem de elementer, der befinder sig på samme trin i systematikken, og som adskiller sig fra hinanden i mindst én henseende, idet de i øvrigt i kraft af det fælles overordnede element udviser en række ligheder. Den eksemplificerede systematik har form af en liste over de enkelte elementer, som er forsynet med klassifikationstegn, såkaldte notationer, til anskueliggørelse af de indbyrdes relationer. Af hensyn til det systematiske overblik er der kun anlagt én synsvinkel, nemlig produktets funktionsprincip. Det er samtidig den sontring, der er anvendt i lærebøger om fagområdet, og som desuden anbefales af fageksperter.

Som det var tilfældet ovenfor med *Wüster eng-fr's conceptual scheme* kan heller ikke en intern fagsystematik stå alene. Med sin karakter af skematisk overblik over delfagsområdet kan den fungere som disposition for opbygningen af den systematiske fremstilling og dermed udgøre skelettet i denne. For at fastholde det systematiske overblik og dermed undgå at dette fortaber sig i løbende tekst, kan systematikken bringes i sin helhed som introduktion til selve den systematiske fremstilling, hvis opdeling og overskrifter herefter nøje følger den interne fagsystematikens opbygning. Af hensyn til overskueligheden og for yderligere at lette brugerens tilgang til informationerne forsynes overskrifterne desuden med de i systematikken anvendte notationer. For at forebygge unødige opslag, sikre størst mulig integration af informationerne i ordbogen foruden hurtig tilgang til den systematiske fremstilling, indarbejdes denne eksplicit i den alfabetiske basisordbog, således at der gives en henvisning med notationsangivelse fra den enkelte ordbogsartikels henvisningsfelt til det relevante sted i den systematiske fremstilling, hvor brugeren kan danne sig et overblik over fagets systematik samt hente yderligere information i en samlet kontekst.

Illustrationer: En undersøgelse af praksis i en række eksisterende bilingvale fagordbøger, der angiveligt intenderer at yde hjælp i forbindelse med sproglige funktioner, viser, at illustrationer er yderst sjældent forekommende i denne ordbogstype. Som diskuteret ovenfor forudsættes det i nærværende sammenhæng, at faglig forståelse er en væsentlig forudsætning for korrekt sprogproduktion og oversættelse.

Med henblik herpå gives der en samlet oversigt over fagområdet i form af den i foregående kapitel diskuterede systematiske fremstilling af fagområdet. Det for sprogpåvirkning nødvendige overblik kan derudover også gives nonverbalt ved hjælp af illustrationer, idet anskueliggørelse med verbale midler i en ordbog, der intenderer at varetage sproglige funktioner, dog samtidig tjener det yderligere formål at understøtte disse. Da der herudover specielt i forbindelse med valg af illustrationstype må tages hensyn til, at ikke mindst den ikke-fagkyndige bruger oftest mangler forudsætninger for at recipere f.eks. tekniske tegninger, bør illustrationer ikke være alene om at levere oplysninger om faglige relationer. Illustrationer indarbejdes derfor som et supplement til de informationer, der forudses i omtekstens systematiske fremstilling af fagområdet samt i de til udvalgte lemmata adresserede definitioner, jvf. nedenfor. Hvor en illustration ikke befinder sig i direkte tilknytning til det illustrerede lemma, må en eksplicit henvisning fra basisordbogen ikke mangle. Herudover kan der henvises fra relevante steder i den systematiske fremstilling.

På basis af en gennemgang af praksis med tilhørende overvejelser vedrørende funktioner, formål m.v. anses en selvstændig illustrationsdel, der anskueliggør del-/helhedsrelationer henholdsvis samler lemmata, der i henhold til fagets systematik har fælles nærmeste overordnede element, sammen med den systematiske fremstilling af fagområdet, at udgøre den mest optimale mulighed for anskueliggørelse af faglige sammenhænge i en brancheordbog. I fortsættelse heraf foretages der tematisk selektion af illustrationsobjekter med henblik på en eksemplificering af knudepunkterne i den interne fagsystematik. Dels af pladshensyn, dels fordi der ikke vurderes at være behov herfor, er der altså tale om en eksemplarisk snarere end om en fuldstændig dækning af produktområdet. Igen med udgangspunkt i ovennævnte overvejelser foretrækkes illustrationer, der virker fremmende for det samlede overblik, f.eks. ved at anskueliggøre del-/helhedsrelationer. Til dette formål anses illustrationer af typen eksploderede billeder og snitte tegninger for særligt velegnede. Typologisk kunne man endvidere i en brancheordbog forestille sig illustrationer af den type, der i Hupka (1989:711) er eksemplificeret ved forskellige typer *pasta* og som heri betegnes "aufzählende Illustrationen". Sådanne opremsende illustrationer er specielt velegnede, når der ikke umiddelbart kan refereres til en bestemt typisk repræsentant. Hertil kommer, at denne illustrationstype har en komparerende funktion, der kan virke forståelsesfremmende, ligesom den vil kunne indgå i såvel en illustrationsdel som i selve basisordbogen som mellemtekst. Et eksempel er lemmaet *impeller*, idet produktområdet her omfatter syv forskellige hyponymer, nemlig *axial impeller*, *impeller with hub*, *impeller without hub*, *open impeller*,

radial impeller, semi-axial impeller og semi-open impeller. I øvrigt skal det med hensyn til detaljeringsgraden af selekterede illustrationer bemærkes, at denne nøje må følge detaljeringsgraden i de tekster, der udgør ordbogens empiriske basis. I modsat fald vil der opstå uoverensstemmelse, i form af lakuner, mellem de i ordbogen bragte illustrationers enkeltdele og ordlistens lemmabestand. Har en illustration eksempelvis en højere detaljeringsgrad end den tekst, der beskriver illustrationsobjektet, vil der forekomme betegnelser i forbindelse med illustrationen, som ikke vil kunne slås op i ordlisten. Leksikografen må derfor være opmærksom på, at der foretages konsekvente valg med hensyn til, hvilke afdelinger i virksomheden, der leverer henholdsvis tekster og illustrationer til ordbogen. Eksempelvis er specielt illustrationer produceret i en virksomheds udviklingsafdeling kendetegnet ved en særdeles høj detaljeringsgrad, relativt som absolut.

Med hensyn til illustrationernes placering i ordbogen, anbefales altså på baggrund af ovenstående overvejelser vedrørende funktion og målgruppe en central placering i en separat illustrationsdel, henholdsvis som mellemtekst. Argumenterne mod en decentral placering kan kort opsummeres som følger:

1. Det vil altid være tidkrævende for den ikke-fagkyndige ordbogsbruger at studere en teknisk illustration, der bevæger sig ud over det mest elementære. Dette gælder ikke mindst for illustrationer, der er løsrevet fra en større helhed.
2. Illustrationernes primære funktion er ovenfor beskrevet som anskueliggørelse og etablering af et overblik over den faglige systematik og dermed understøttelse af den for en alfabetisk ordbogs underliggende systematiske opbygning. Decentralt placerede deltegninger er med til at fastholde den atomiserede præsentation af informationerne, der er en konsekvens af en alfabetisk makrostruktur. Det må derfor undre, at den tidligere nævnte systematisk opbyggede *Wüster eng-fr* dels ikke samler sine illustrationer, dels udelukkende indeholder deltegninger, idet anskueliggørelse af hierarkiske del/helhedsrelationer netop er intenderet i denne ordbog(stype).
3. Hensyntagen til ordbogens varetagelse af sproglige funktioner har højeste prioritet. Til støtte for denne funktion bør så mange informationer som muligt illustreres verbalt. Decentrale deltegninger kan dog "zweckmässigerweise dort (eingesetzt werden) wo die sprachlichen Mittel nicht oder schlecht ausreichen ..." (Riedel & Wille 1979:94) - altså hvor verbale midler alene ikke eller kun utilstrækkeligt kan opfylde formålet med de i artiklerne indarbejdede definitioner. Der er således tale om et skøn, som ikke her skal forsøges forhåndsfastlagt, idet denne afgørelse må overlades til forfatterne af de enkelte definitioner. Dog bør disse overvejelser ikke føre til et selektionskriterium,

der er baseret på princippet om de forhåndenværende søm, idet de ovenfor diskuterede intentioner derved ville gå tabt, samtidig med at man spilder brugerens tid med at studere mindre relevante eller mere eller mindre overflødige illustrationer.

4. Som et sidste argument mod decentralt placerede illustrationer af enkeltdele skal det anføres, at der findes et ikke ubetydeligt antal potentielle illustrationsobjekter, der kun kan gengives meningsfyldt i en større sammenhæng, som f.eks. *back plate* (= (en løbers) bagplade).

Definitioner: I stedet for den opfattelse, at et ords betydning er dets brug, som bl.a. kommer til udtryk i Quirk (1971:140): "... knowing the meaning of a word is knowing how to *use* it", er den her tilgrundliggende filosofi for indarbejdelse af oplysninger vedrørende faget, herunder ikke mindst definitioner, at: "knowing how to use a word, is knowing what it *means*". Ved definition forstås i nærværende sammenhæng alene en leksikografisk definition og altså ikke en nøjagtig og udtømmende semantisk beskrivelse.

Definitioner har en monosemerende, distinktiv funktion i forbindelse med polyseme lemmata samt hvor der er tale om homonymi. Homonymi- og polysemirelationer kan desuden, omend mindre informativt, anskueliggøres ved hjælp af diatekniske markeringer. Herudover medvirker definitioner til at sikre den for sprogproduktion nødvendige faglige forståelse, idet brugeren under processen bevarer overblikket over, hvor i fagsystematikken en given fagterm befinder sig og på hvilken måde den relaterer sig til sine systematikinterne omgivelser. Dette gælder specielt, såfremt de i definitionerne indeholdte oplysninger i videst muligt omfang tilstræbes struktureret på en sådan måde, at de samtidig anskueliggør fagets systematiske relationer, jvf. nedenfor. Det bemærkes, at den hos ordbogsbrugeren forudsatte fagviden til forståelse af definitionernes indholdsside falder sammen med de informationer, der er givet i omtekstens systematiske fremstilling af faget. Denne fungerer således samtidig som brugerens forståelsesmæssige udgangspunkt og referenceramme for de oplysninger, der gives fragmenteret i artiklerne i form af definitioner. Ud over angivelse af definitioner tilgodeses brugerens bevarelse af det systematiske overblik gennem henvisninger internt i ordlisten samt fra de enkelte ordbogsartikler til den systematiske indledning og til illustrationsdelen. Supplering af oplysningerne i disse to basisordbogseks-terne byggede med leksikografiske definitioner i den alfabetiske ordliste indebærer yderligere den fordel, at brugeren ofte kan spares for yderligere tidkrævende opslag. Endelig kan tilstedeværelsen af en definition medvirke til at sikre fagsproglig korrekt brug af det pågældende lemma henholdsvis den pågældende ækvivalent, idet de to typisk har identisk reference ved ikke-kulturbundne fagsprog. Dette er

dog ikke et selvstændigt kriterium for selektion af lemmata til forsyning med definitioner, idet fagsprogligt korrekt brug kan tilgodeses på mere direkte vis gennem grammatiske angivelser, kollokationer, leksikografiske eksempler samt anvisninger vedrørende registermæssigt korrekt sprogbrug, som beskrevet i omtextens differensgrammatik, jvf. Bergenholtz & Pedersen (1994).

Når det drejer sig om kriterier for selektion af lemmata til forsyning med definitioner, indebærer ovennævnte overvejelser vedrørende formål, at der i en brancheordbog, der prioriterer et bestemt delfag, og med de ovenfor definerede brugsfunktioner og brugere for øje, ikke forudses definitioner til samtlige lemmata. Det er en forudsætning for opfyldelsen af ovennævnte krav om brugerens bevarelse af det systematiske overblik, at alle fagtermer, der optræder i den interne fagsystematik forsynes med definitioner. Kriterierne kan således anses for entydigt fastlagt, hvor det drejer sig om det centrale delfag. I ordlisten til brancheordbøger vil der imidlertid forekomme en del lemmata, som absolut må anses for fagtermer inden for deres respektive fagområder, men som ikke har denne status inden for ordbogens primære delfagsområde. Som konsekvens af ovennævnte formål vedrørende systematisk overblik forsynes fagtermer fra delfagseksterne områder, associerede såvel som mere perifere, der optræder som lemmata i en brancheordbog, som prioriterer et bestemt fagområde, kun med definitioner, i det omfang de har en systematisk distinktiv værdi, dvs. indgår i fagsystematikken for det pågældende delfag. Dette kriterium udelukker således fagtermer fra andre fagområder, der alene optræder i deres eget fagområdes systematik.

Som allerede nævnt, består en af de primære målgrupper for de forudsatte informationer vedrørende faget af lægfolk med lille faglig og stor fremmedsproglig viden. Da man må stille det krav til en definition, at den skal være forståelig for den intenderede målgruppe, uden at der samtidig går på kompromis med den faglige og terminologiske korrekthed, kunne man forestille sig et potentielt dilemma mellem forståelighed på den ene side og terminologisk og faglig korrekthed på den anden. Det letter imidlertid næppe forståelsen, og bidrager i hvert fald ikke til korrekt sprogbrug, og dermed til ordbogens varetagelse af funktionerne sprogproduktion og oversættelse, at anvende upræcise eller terminologisk ukorrekte udtryk. Definitioner må derfor formuleres på en sådan måde, at de er såvel fagligt som terminologisk korrekte, samtidig med at der tages hensyn til den forudsatte målgruppes manglende faglige forudsætninger. Disse krav indebærer, at de i en definition anvendte fagtermer skal optræde som selvstændige lemmata i ordbogen og være forsynet med en definition. Ved typografisk at markere disse, f.eks. ved en forudgående pil, kursivering eller små versaler, gives brugeren

en implicit henvisning til de pågældende fagtermer. Anvendes der i en definition lavfrekvente fagudtryk eller fagtermer fra andre fagområder, der skønnes ikke at være målgruppen umiddelbart bekendte, men som er nødvendige af hensyn til definitionens faglige og terminologiske korrekthed, kan disse ganske kort forklares henholdsvis parafraseres. Der vil her være tale om en subjektiv vurdering af, hvilke ord der er at behandle som svære, men befinder leksikografen sig et sted på skalaen mellem lægmand og halvfagmand, vil fremgangsmåden trods sin manglende objektive værdi kunne anses for tilstrækkeligt sikker, idet leksikografen kan gå ud fra eget fagligt og terminologisk forudsætningsniveau. Hvor den pågældende leksikograf selv tilhører kategorien af fageksperter, kan det være en idé at alliere sig med en lægmand eller halvfagmand for at sikre, at definitionerne er forståelige. Dette gælder dog naturligvis kun, såfremt disse bruger-kategorier er omfattet af ordbogens målgruppe. Endelig kan eventuelle forståelsesproblemer afhjælpes gennem supplerende henvisninger i artiklens henvisningsfelt til den systematiske indledning, til den eksemplariske illustrationsdel eller internt i makrostrukturen til andre lemmata.

Når der refereres til definitioners placering i ordbogen, kan der menes ét af to, nemlig dels i hvilken af ordlisterne, dels hvor i ordbogens mikrostruktur definitioner mest hensigtsmæssigt placeres. Førstnævnte spørgsmål er kun aktuelt i bidirektionale ordbøger. Er funktionen som basisordbog samtidig et intenderet delmål, følger det, at definitioner placeres i denne. Dette indebærer den yderligere fordel for brugeren, at alle angivelser optræder samlet og således kan findes i ét opslag. Placering af definitionsfeltet så langt fremme i artiklen som muligt, dvs. i umiddelbar forlængelse af lemmaet henholdsvis ækvivalenten, hvor der er tale om bilingvale ordbøger, og efter eventuelle eksplicite grammatiske angivelser, indebærer den fordel, at der kan etableres en betydningskonstituerende referenceramme for efterfølgende mikrostrukturelle angivelser.

Med udgangspunkt i feltprincippet skal der i de følgende afsnit gives et forslag til fremgangsmåde i forbindelse med opbygning af definitioner med henblik på opfyldelsen af de ovenfor beskrevne formål. Feltprincippet findes især tematiseret i Lehrer (1974), som ved semantisk felt forstår "a group of words closely related in meaning, often subsumed under a general term" (p. 1). Semantiske felter skal ikke ses som isolerede enheder, idet "they join together to form in turn fields of a higher order, until finally the entire vocabulary is included" (Öhman (1953), som citeret i Lehrer (1974:17)). Den semantiske feltteori forudsætter således, at de i et givet sprog forekommende ord kan indordnes i et leksikalsk system, idet feltteorien dog må anses for mere velegnet for nogle ordtyper end for andre. Som eksempel på mindre

oplagte kandidater til semantisk feltanalyse kan nævnes de fleste funktionsord, hvorimod de i et sprog betydningsbærende leksikalske ord anses for velegnede til denne form for semantisk analyse. Anvendelse af feltprincippet som grundlag for udarbejdelse af leksikalske definitioner er baseret på antagelsen om, at "a word acquires its meaning by its opposition to its neighboring words in the pattern" (Öhman (1953), som citeret i Lehrer (1974:15)). Metoden indebærer således en gruppering af leksemer i semantiske felter. En betydningsbeskrivelse for de enkelte leksemer udarbejdes herefter inden for rammerne af det semantiske felt, idet de enkelte leksemer defineres horisontalt i forhold til de øvrige leksemer, der optræder inden for samme felt, og vertikalt i forhold til feltets overordnede element.

Som identifikationsgrundlag for et semantisk felt foreslås her anvendt den interne fagsystematik, idet hvert enkelt knudepunkt udgør et givet felts overskrift, og dermed feltets overordnede element. Således vil alle de pumpetyper, der befinder sig inden for feltet *normal sugende flertrinspumpe med vådløber motor og halvaksialløber*, kunne defineres vertikalt ikke blot inden for rammerne af og i forhold til det fælles overordnede element, men også indbyrdes i forhold til de øvrige elementer i feltet, der optræder under dette element. Hermed kan foruden feltet selv også såvel de feltinterne vertikale som de horisontale relationer objektivt og konsekvent forhåndsfastlægges med udgangspunkt i den funktionelt baserede interne fagsystematik. Dette indebærer den yderligere fordel, at fagets systematik tillige afspejles i definitionerne, hvorved disse bidrager til også på mikrostrukturelt niveau at støtte ordbogens systematiske opbygning og dermed igen til at sikre det for den faglige forståelse nødvendige overblik over faget og dermed korrekt sprogproduktion.

I henhold til f.eks. Jackson (1988:131–6) kan der bl.a. skelnes mellem følgende tre definitionsmetoder: den analytiske, den typificerende og den syntetiske. Den analytiske metode klassificerer først definiendum, hvorefter beskrives de individuelle distinktive karakteristika for det aktuelle medlem af klassen (feltet). Efter klassificering af definiendum beskrives ved den typificerende metode de træk, der er typiske for definiendum, og altså ikke de karakteristika, der har en distinktiv værdi. Ved den syntetiske metode foretages en sammenligning med eksterne entiteter. Som en konsekvens af den ovenfor fastlagte fremgangsmåde i forbindelse med strukturering af definitioner vil det i langt overvejende grad være den analytiske metode, der kommer på tale, idet den tilstræber at etablere såvel en vertikal som en horisontal relation. Anskueliggørelse af den faglige systematik på mikrostrukturelt niveau kan ikke opnås ved, som i den typificerende metode, alene at etablere en vertikal relation og derefter opregne, hvad der er typisk ved eksempelvis lemme *impeller (løber)*,

herunder at den i en centrifugalpumpe har skovlblade, der normalt er bøjjet bagover i forhold til omdrejningsretningen, at den er anbragt i et pumpehus m.v. På samme måde vil det ikke levere de ønskede informationer som i den syntetiske metode at anføre eventuelle ligheder og forskelle i forhold til delfagsområde-eksterne entiteter, som f.eks. en sammenligning mellem *impellers* i pumper på den ene side og kompressorer og ventilatorer på den anden.

Feltteorien som udgangspunkt for strukturering af definitioner rejser naturligt spørgsmålet om, hvordan de omfattede elementer er betydningsmæssigt relaterede til hinanden. Som allerede nævnt kan der for alle elementer på et givet niveau etableres en fælles vertikal relation. Denne over-/underordningsrelation, som inden for den leksikalske semantik benævnes hyponymi, anses for en grundlæggende paradigmatiske betydningsrelation, idet den er bestemmende for ordforrådets struktur (Lyons 1968:453). Kobles hyponymi med feltteorien får man, at den logiske relation er inklusion, idet de givne elementer (b), (c), (d) osv. er hyponymer, dvs. underordnede elementer inden for feltet, til hyperonymet (a), dvs. feltets overordnede element, hvis de indeholder alle (a)'s betydningskomponenter, men ikke omvendt, og er ligeværdigt underordnet dette, således f.eks. (a) = *blomst*, (b) = *solsikke*, (c) = *lilje*, (d) = *rose*. Det følger, at (a), under visse betingelser, er udskiftelig med (b), (c), (d) og omvendt. Man må dog her skelne mellem ekstension og intension, idet et givet elements ekstension refererer til hele klassen af entiteter, som dette element er anvendeligt på eller refererer til, mens et elements intension er den mængde af egenskaber, der kan tilordnes dette, og som det kan identificeres ved. Ekstension og intension er således omvendt proportionale størrelser, idet forholdet er jo større betydningsomfang, des mindre betydningsdybde og omvendt. Da *blomst* omfatter flere enheder end *solsikke*, er (a)'s ekstension større end (b)'s, mens (b)'s intension er større end (a)'s, idet (b) kræver en længere definition end (a) (Malmgren 1994:15). Eller sagt på en anden måde: *Solsikke* indeholder alle de karakteristiske træk, der kan siges om *blomst* plus mindst endnu et differentierende karakteristikum.

"One way to describe hyponymy is in terms of 'genus' and 'differentia'. The more specific term is called the hyponym of the more general, and the more general is called the superordinate term." (Leech 1981:93). Sammenholdes dette med definitionen af den analytiske metode ovenfor, fremgår det, at denne netop er opbygget med genus proximum et differentia specificam. Denne aristoteliske fremgangsmåde må derfor anses for velegnet til illustrering af hyponymi-relationer inden for det semantiske rum, her forstået som fag-systematikkens enkelte felter, idet den først identificerer det nærmest overordnede element (genus proximum: hyperonym/overordnet ele-

ment), hvorefter listes de karakteristiske træk, der adskiller definiendum fra de øvrige elementer (underordnede elementer/hyponymer), det i kraft af det fælles overordnede element er beslægtet med (*differentia specificam*). Ud over en fastlæggelse af den vertikale hyponymi-relation identificeres hermed også de horisontale betydningsrelationer. Herved medvirker den aristoteliske fremgangsmåde samtidig til at sikre, at de væsentligste betydningskonstituerende oplysninger kommer med i definitionen.

Semantiske betydningsrelationer kan desuden anskueliggøres ved hjælp af antonymiangivelser. Mens der ved synonymi er tale om sammenfald med hensyn til placering i den faglige systematik, altså betydningslighed og identisk reference, illustrerer hyponymi en over-/underordningsrelation inden for det systematiske hierarki. Til forskel herfra forstås der ved antonymi i nærværende fagleksikografiske sammenhæng betydningspolaritet, stadig inden for det systematiske hierarki, mellem to hyponymer indordnet under det samme hyperonym. Hvad angår den betydningsmæssige strukturering, gælder altså det samme som ved hyponymi, dog således at den horisontale relation mellem to givne ko-hyponymer består i en modsætning, idet ".... Einheit b und Einheit c sich in mindestens enem wesentlichen Bedeutungselement unterscheiden, das den Charakter der Gegensätzlichkeit genereller Art hat; sie können meist in der gleichen Textumgebung füreinander eingesetzt werden, verkehren aber dadurch die Gesamtbedeutung in ihr Gegenteil oder erzeugen eine widersprüchliche Äusserung." (Agricola 1987). Antonymer lader sig inddele i forskellige kategorier, hvoraf de fleste kilder er enige om de tre grundlæggende, konversion, relativ modsætning og komplementaritet. Kun sidstnævnte anses for at være af relevans i nærværende sammenhæng, idet konsekvensen af den ovenfor definerede forståelse af antonymrelationer er den, at udelukkelsen af det ene fænomen implicerer tilstedeværelsen af det andet og omvendt, jvf. følgende eksempel: *motoren er ikke en vådløber -> motoren er en tørløber og motoren er en vådløber -> motoren er ikke en tørløber*. Sammenlign hertil antonymer af typen relativ modsætning, hvor kun den ene implikation gælder, idet *motoren er ny -> motoren er ikke gammel*, mens *motoren er ikke ny -> motoren er gammel*.

Som et supplement til definition af fagtermer kan komplementære antonymer give brugeren yderligere viden om faglige sammenhænge, ud over de informationer, der er indeholdt i definitionen. I øvrigt synes oplysning om antonymi at virke generelt forståelsesfremmende, idet den afspejler menneskets måde at tænke på, jvf. hertil Lyons (1968:469): "The existence of large numbers of antonyms and complementary terms in the vocabulary of natural languages would seem to be related to a general human tendency to 'polarize' experience and

judgement - to 'think in opposites'." Sidst men ikke mindst medvirker antonymiangivelser i forbindelse med definition af fagtermer til at anskueliggøre den faglige systematik, idet antonymi er et væsentligt aspekt af de semantiske relationer, der eksisterer systematikens enkelte elementer imellem. Antonymiangivelser anføres derfor mest logisk og brugervenligt eksplicit i definitionsfeltet, introduceret ved f.eks. et ulighedstegn eller forkortelsen ANT. Manglende eksplicitering, som f.eks. i *Chambers*, kræver af brugeren, at han selv afklarer formålet med henvisningen, herunder betydningsrelationen mellem lemma og henvisning. Dette er dels tidkrævende, dels indebærer det et betydeligt usikkerhedsmoment, specielt hvor det drejer sig om lægfolk, der som nævnt er definitionsfeltets primære målgruppe.

Konklusionen bliver herefter en strukturering af definitioner, der tager udgangspunkt i de på grundlag af den interne fagsystematik definerede leksikalske felter, definitionsmetoden er analytisk og den paradigmatiske betydningsrelation er hyponymi beskrevet ved hjælp af genus et differentia og ledsaget af en eventuel antonymiangivelse:

multi-stage pump Pump with more than one impeller mounted on the same shaft and connected so as to act in series.
ANT single-stage pump

single-stage pump Pump with one impeller.
ANT multi-stage pump

Afsluttende bemærkninger

I Tarp (1994:151) omtales kort de leksikografiske fordele ved indarbejdelse af tillægsoplysninger i fagordbøger, idet sådanne oplysninger foruden at gøre de faglige forklaringer mere læseværdige også kan have en særlig betydning og relevans for en bestemt brugergruppe. F.eks. kan en ansat i en koncern have nytte af konkret omtale af virksomhedens produktudvikling og de enkelte produkters eller processers tilknytning til denne. Den tidligere nævnte koncernordbog, *A Grindsted Dictionary*, er et eksempel på en ordbog, der indeholder sådanne supplerende oplysninger. Således har omtæksten en ti sider lang introduktion til koncernens produktområde, opdelt i otte overordnede produktkategorier, for hver af hvilke der gives en kort beskrivelse af anvendelsesområde og egenskaber. Herudover gives der concernspecifikke oplysninger i relevante ordbogsartikler, f.eks. til lemmaet *accelereret test*, hvor den definitionslignende forklaring

følges op af følgende supplerende oplysning: "... has developed an instrument known as an Oxidograph (1990), which allows rapid testing and accurate prediction of shelf life." Tarp (1994) eksemplificerer ikke, hvilken særlig betydning, relevans eller nytte der specielt tænkes på eller i forbindelse med hvilke brugssituationer eller for hvilke brugergrupper henholdsvis ansatte, de påståede fordele ved indarbejdelsen af sådanne tillægsoplysninger udløses. I forbindelse med ordbogens opfyldelse af de indledningsvis i dette kapitel definerede intendede brugsfunktioner og brugerkategorier forekommer der ikke at være behov for supplerende oplysninger af ovennævnte karakter. Tværtimod har det netop været et hovedmål at systematisere og strukturere de faglige oplysninger på en sådan måde, at de er så informative som nødvendigt, men heller ikke mere. Faglig relevans og minimal tilgangs- og tilegnelsestid har således her været højt prioriterede kriterier, når det drejer sig om selektion af informationer vedrørende faget.

Litteratur

- Agricola, Christiane & Agricola, Erhard 1987: *Wörter und Gegenwörter. Antonyme der deutschen Sprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Arntz, Reiner & Picht, Heribert 1991: *Einführung in die Terminologearbeit*. Hildesheim/Zürich/New York: Georg Olms Verlag.
- Bergenholtz, Henning & Pedersen, Jette 1992: [Anmeldelse af: Charlotte Langkilde et al.: L&H Teknisk ordbog. Dansk-engelsk/engelsk-dansk]. I: *Hermes* 9, 197–205.
- Bergenholtz, Henning & Pedersen, Jette 1994: Grammar in bilingual LSP dictionaries. with a special view to technical English.. I: Burkhard Schaedler/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Das Fachwörterbuch. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr. (i trykken)
- Chambers = Peter M. B. Walker (ed.) 1988: *Chambers Science and Technology Dictionary*. Edinburgh/Cambridge: W. & R. Chambers and Cambridge University Press.
- Clausen da-eng = *Dansk-engelsk teknisk ordbog*. København: Grafisk Forlag 1990.
- Duvå, Grete, Laursen, Anna-Lise & Moidal, Lisbet 1992: Brugerundersøgelse vedrørende oversættelse af fagtekst. I: Ruth Fjeld (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi. Rapport fra konferanse om leksikografi i Norden 28–31 mai 1991*. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi, 105–33.

- Frandsen, Lene 1979: *Terminologi og leksikologi. Forskelle og ligheder*. København: Handelshøjskolen i København.
- Grindsted = Nick Wrigley: *A Grindsted Dictionary*. Århus: Grindsted Products 1992.
- Haimann, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–57.
- Hupka, Werner 1989: Die Bebilderung und sonstige Formen der Veranschaulichung im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie. Erster Teilband*, hrsg. von Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter 1989, 704–26.
- Jackson, Howard 1988: *Words and their meaning*. Essex: Longman Group UK Limited.
- Leech, Geoffrey 1981: *Semantics*. Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Lehrer, Adrienne 1974: *Semantic fields and lexical structure*. Amsterdam · London: North-Holland Publishing Company.
- Lyons, John 1968: *Introduction to theoretical linguistics*. London: Cambridge University Press.
- Malmgren, Sven-Göran 1994: *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Nielsen, Sandro 1994: *General principles of a bilingual law dictionary*. Tübingen: Narr (i trykken).
- Pedersen, Jette: Engelsk og dansk pumpeteknologisk korpus. I: Gert Engel (red.): *Proceedings af seminar om korpuslingvistik i fagsprogsforskningen. Hindsgavl Slot 26. og 27. nov. 92*. [Kolding][1993], 45–51.
- Pedersen, Jette 1994: Fagsystematik. I: Henning Bergenholtz & Sven Tarp med bidrag af Grete Duvå, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen, Ole Norling-Christensen & Jette Pedersen: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systeime, 84–90.
- Picht, Heribert 1977: Terminologi – hvad er det? I: *Sprint* 1977, 22–6.
- Pilegaard, Morten 1994: *Bilingual LSP dictionaries. User benefit correlates with elaborateness of 'explanation'*. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Das Fachwörterbuch. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr. (i trykken)
- Quirk, Randolph 1971: *The Use of English*. London: Longman Group Limited.
- Riedel, Hans & Wille, Margit 1979: *Über die Erarbeitung von Lexika. Grundsätze und Kriterien*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

- Sager, Juan C. 1990: *A practical course in terminology processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tarp, Sven 1994: Fagordbøgers funktion. Faglig indledning. Faglige forklaringer. I: Henning Bergenholtz & Sven Tarp med bidrag af Grete Duvå, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen, Ole Norling-Christensen & Jette Pedersen: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime, 16–25, 160–64 og 145–54.
- Werner, Reinhold 1984: Semasiologiske und enzyklopädische Definition im Wörterbuch. I: Dieter Goetz & Thomas Herbst (Hrsg.): *Theoretische und praktische Probleme der Lexikographie. 1. Augsburg-Kolloquium*. München: Max Hueber Verlag.
- Wiegand, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. I: *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburgern Schülern*. Hrsg. von H.H.Munske et al. Berlin/New York: de Gruyter, 729–790.
- Wüster eng-fr = Eugen Wüster: *The Machine Tool. An Interlingual Dictionary of Basic Concepts*. London: Technical Press 1968.

Bo Svensén

Nordisk lexikografisk ordbok – terminologisk systematik

This contribution presents a preliminary version of a classification scheme for the terminology of lexicography, developed within the project *Nordic Lexicographical Dictionary* (NLO). It also discusses some selection problems in relation to the systematics of lexicographical terminology, with special regard to the NLO project.

1

Vid den konferens som Nordiska föreningen för lexikografi arrangerade i Köpenhamn våren 1993 pläderade jag för den viktiga roll som systematiken spelar i ett fackordboksprojekt (Svensén 1994). Enligt min uppfattning kan man därvid skilja mellan **encyklopedisk systematik** och **terminologisk systematik**.

Den encyklopediska systematiken avser fakta om ämnesområdet som sådant, medan den terminologiska avser de begrepp och termer som tillhör fackspråket inom området i fråga. En encyklopedisk och en terminologisk systematik över ett och samma fackområde kommer visserligen i mångt och mycket att sammanfalla, men de kan också skilja sig åt, både innehållsligt och strukturellt.

För det första finns det element som självklart ingår i den ena typen av systematik men som inte är lika självklara i den andra. Dit hör framför allt de rumsliga och tidsmässiga aspekterna av ämnet, alltså dess status i olika länder och dess historia, som naturligtvis ingår i en fullständig beskrivning av ämnet som sådant men som sannolikt inte bidrar särskilt mycket till dess terminologiska systematik. Det kan också förekomma att mycket centrala delar av ett ämne, som i en encyklopedisk systematik intar en framträdande roll, är sparsamt företrädade inom ämnets terminologi (för lexikografins del, se nedan under 3 om betydelsebeskrivning).

För det andra kan det finnas element som är gemensamma för de båda typerna av systematik men som av olika skäl bör grupperas på olika sätt i respektive system. Inom lexikografien har vi ett sådant fall i dikotomin enspråkig resp. tvåspråkig ordbok, som måste anses vara helt motiverad när man beskriver ämnet men som inte i alla avseenden är motiverad från terminologisk synpunkt. Många termer är gemensamma, och en uppdelning är väl av terminologiskt intresse främst när det gäller betydelsebeskrivningen och vad därtill hör.

Den terminologiska systematiken, som alltså avser den fackterminologi som används inom området, har två sidor: **begreppssystematik** och **termsystematik**.

Begreppssystematiken avser det språkliga tecknets innehållssida. Det gäller här bl.a. att utreda vilka begreppsält, begreppsrelationer och begreppssystem som förekommer inom fackspråket i fråga och tillämpa de vunna insikterna vid insamling, urval, bearbetning och presentation av data. Ett exempel:

Vid behandlingen av specialordbäckernas typologi är det till fördel för alla de nämnda momenten i arbetet om man kan urskilja de tre viktigaste grupperna: syntagmatiska, paradigmatiska och avgränsade ordböcker.

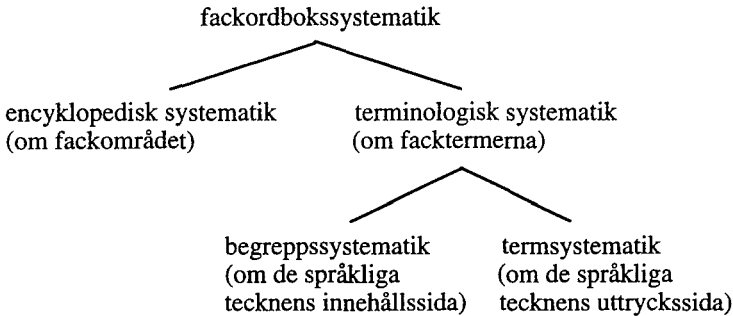
Bland de avgränsade ordbäckerna, som alltså kännetecknas av att de har begränsat sitt urval av lexikaliska enheter efter vissa kriterier, kan man exempelvis urskilja ordböcker som är specialiserade genom valet av lemmatyper (t.ex. förkortningsordböcker, morfemordböcker, nyordböcker), genom valet av informationstyper (t.ex. avstavningsordböcker, uttalsordböcker, frekvensordböcker), genom att de är baserade på vissa texter (t.ex. konkordanser) och genom att de avser vissa språkvarieteter. Man finner kanske vidare att ordbäckerna inom den sistnämnda gruppen kan underindelas efter språkvarieteternas art: efter tidsmässiga (t.ex. olika slag av historiska ordböcker), rumsliga (t.ex. dialektordböcker) och stil-mässiga språkvarieteter (t.ex. litteraturspråksordböcker) samt efter olika teknolekter (t.ex. olika slag av fackordböcker) eller sociolekter (t.ex. slangordböcker).

Termsystematiken avser det språkliga tecknets uttryckssida, och den blir ofta aktuell när projektet gäller ett ungt fackområde, där terminologin ännu inte har stabiliserat sig och där syftet åtminstone delvis är normativt, eller ett etablerat fackområde, vars begreppsbyggnad och därmed terminologi är stadd i omvandling. När det saknas en term för ett visst begrepp – eller när det finns flera termer för samma begrepp – innebär termsystematiken att man om möjligt skapar resp. väljer en term vars form avspeglar begreppets förhållande till angränsande begrepp i systemet. Några enkla exempel:

Antag att man för begreppet 'ordbok' avsedd för förståelse av text' har valt termen **receptionsordbok** och inte **avkodningsordbok**; det kan då vara ett led i termsystematiken att för det begrepp som har motsatt innebörd välja termen **produktionsordbok** och inte **inkodningsordbok**. Antag i stället att man har bestämt sig för att en lexikalisk enhet som har begränsad användning i en viss dimension skall sägas vara **markerad** i dimensionen i fråga; det kan då vara ett led i termsystematiken att för det textelement som i ord-

boken anger denna markering använda termen **markör**, inte **etikett** e.d. På liknande sätt är det lämpligt att förse de olika markeringstyperna med termer som klart visar att de ingår i samma begreppssystem: **diakronisk (diatopisk, diastratisk, diateknisk, dianormativ) markering** osv.

Begreppssystemet "fackordbokssystematik" skulle grafiskt kunna åskådliggöras så här¹:

Sett i ett annat perspektiv kan man i ett fackordboksprojekt också skilja mellan **explicit systematik** och **implicit systematik**.

Den explicita systematiken är direkt synlig för användaren. Den avser egenskaper hos den färdiga produkten och innebär att det i denna förekommer vissa informationstyper och en viss struktur, t.ex. att det i en ordbok med alfabetisk makrostruktur ges hänvisningar mellan besläktade begrepp resp. att ordbokens makrostruktur själv är systematiskt ordnad så att den så långt möjligt reproducerar det underliggande begreppssystemet.

Den implicita systematiken är däremot inte direkt synlig för användaren. Den avser metoden vid utarbetandet av ordboken och innebär att ett systematiskt synsätt styr dels urvalet av enheter som skall beskrivas, dels sättet att beskriva dessa enheter. Vid insamling och urval av data måste man först göra klart för sig vilka huvudområden

¹ Bergenholtz & Tarp (1994:84–89) skiljer också mellan **extern facksystematik** och **intern facksystematik**. Den externa systematiken innebär att man inordnar fackområdet i ett större sammanhang och avgränsar det gentemot angränsande områden, allt i syfte att identifiera det material som skall ligga till grund för ordboken. Den interna systematiken innebär att man skaffar sig överblick över fackområdet i syfte att skapa en grundval för ordbokens systematiska uppbyggnad. Båda dessa typer verkar höra till det jag kallar encyklopedisk systematik. Bergenholtz & Tarp (1994:89–90) räknar också med en tredje typ av systematik, kallad **termsystematik**, som åtminstone delvis ser ut att motsvara det jag här kallar terminologisk systematik.

ämnet består av och därefter vilka begreppsfall de olika områdena består av för att urvalet skall bli så representativt som möjligt för respektive område; selektion och systematisering måste gå hand i hand. Under beskrivningsarbetet gäller det sedan att utreda vilka begrepp, begreppsrelationer och begreppssystem som förekommer inom de olika begreppsfallen och låta den systematik som växer fram genom detta arbete styra utformningen av den information som ges om de olika begreppen och om deras relationer till andra begrepp.

I det följande kommer jag enbart att uppehålla mig vid den terminologiska systematiken och dess roll i projektet *Nordisk lexikografisk ordbok (NLO)*, närmare bestämt den del som avser begreppssystematik, och därvid koncentrera mig på den implicita systematiken.²

2

En systematik för NLO bör rimligen kunna ta sin utgångspunkt i något av de allmänna lexikografiska översiktsverk som finns att tillgå. De jämförelsevis kortfattade introduktioner i ämnet som hittills publicerats (Dubois & Dubois 1971; Zgusta 1971; Kipfer 1984; Landau 1984; Hausmann 1985; Svensén 1987) lämpar sig av olika skäl inte särskilt väl för ändamålet. Den enda tillräckligt utförliga och systematiska förebilden är *Wörterbücher 1-3* (1989-91), vars disposition har fått utgöra grundval för ett preliminärt förslag till terminologisk systematik.

I NLO utgör *Wörterbücher* inte bara grundval för systematiken utan fungerar också, genom sitt trespråkiga sakregister, som huvudkälla för urvalet av termer och begrepp.

Den ideala arbetsgången när det gäller den implicita systematiken skulle kunna beskrivas som (a) termininventering, (b) begreppsinventering, (c) begreppsselektion och i samband därmed begreppssystematisering, (d) begreppsharmonisering (eftersom NLO är flerspråkig), (e) termselektion och i samband därmed termssystematisering och (f) termharmonisering (eftersom NLO är flerspråkig). I maj 1993 kunde projektet, enligt min uppfattning, på sin höjd anses ha avverkat momenten (a) och (b). Ännu återstod det verkliga selektionsarbetet, och som ett viktigt led i detta måste ingå en granskning och bearbetning av de insamlade termerna och begreppen från systematisk synpunkt. En förutsättning för att detta systematiseringsarbete skulle bli framgångsrikt var att man också genomförde åtminstone en grov klassificering av samtliga enheter i materialet.

Sedan dess har jag sökt bygga ut och förfina den terminologiska systematiken och dessutom genomfört en preliminär klassning av

² De synpunkter som framförs i det följande är mina personliga och skall inte uppfattas som representativa för projektgruppen som helhet.

samtliga hittills insamlade enheter. Därigenom skulle åtminstone början till en begreppssystematisering enligt (c) ha gjorts. Klassningen grundar sig på följande, ännu inte definitiva systematik.

- 10000 **Lexikografi och samhälle**
- 11000 Ordboken som kulturell företeelse
- 12000 Ordboken som kommersiell företeelse
- 13000 Ordboken och dess syften/användning
- 13100 Operationer på språket
- 13200 Operationer på ordboken
- 13300 Syften, funktion
- 13400 Användargrupper
- 14000 Ordboken och normen
- 15000 Ordbokskritik, ordboksforskning
- 16000 Ordboksdidaktik
- 19000 Övrigt

- 20000 **Lexikografin och angränsande discipliner**
- 21000 Angränsande discipliner och deras utövare
- 22000 Olika typer av lexikografi och deras utövare

- 30000 **Allmän lingvistisk teori**
- 31000 Språkliga enheter och deras egenskaper
- 31100 Morfologi
- 31110 Flexionsmorfologi
- 31120 Derivationsmorfologi
- 31130 Kompositions- och morfologi
- 31200 Realisering
- 31210 Grafisk
- 31220 Fonetisk
- 31300 Grammatisk kategori
- 31400 Semantik
- 31500 Diasystematik
- 31510 Tidsmässigt
- 31520 Rumsligt
- 31530 Stilistiskt
- 31540 Efter teknolekter
- 31550 Normativt
- 31560 Förekomst
- 31570 Kulturellt
- 31590 Övrigt
- 31600 Diakroni-synkroni, historiskt
- 31700 Syntagmatik
- 31800 Paradigmatik
- 31810 Innehåll
- 31820 Uttryck
- 31900 Interlingvala relationer
- 32000 Språkvarieteter
- 39000 Övrigt

- 40000 **Allmän lexikografisk teori**
- 41000 Allmän ordbokstypologi
- 41100 Ordbokstyper efter uppläggning och inriktning
- 41110 Förhållandet till världen
- 41120 Förhållandet till det språkliga tecknet

- 41130 Förhållandet till tiden
- 41140 Förhållandet till normen
- 41150 Antalet språk
- 41160 Illustrering
- 41200 Ordbokstyper efter kvantitativa egenskaper
- 41210 Storlek
- 41220 Urvalsprincip
- 41300 Ordbokstyper efter strukturella egenskaper
- 41310 Megastruktur
- 41320 Makrostruktur
- 41330 Sök- och adresseringsstruktur
- 41340 Mikrostruktur
- 41400 Ordbokstyper efter användning, funktion och konstruktion
- 41410 Användningssätt och användningssituationer
- 41420 Användargrupper
- 41430 Funktion och konstruktion
- 41500 Ordbokstyper efter yttre form
- 41510 Lagrings- och distributionsform
- 41520 Bearbetningsform
- 42000 Informationstyper
- 42100 Identifikation, form
- 42110 Morfologi
 - 42111 Flexionsmorfologi
 - 42112 Derivationsmorfologi
 - 42113 Kompositionsmorfologi
- 42120 Realisering
 - 42121 Grafisk
 - 42122 Fonetisk
- 42200 Grammatisk kategori
- 42300 Betydelsebeskrivning
- 42310 Semantisk information
- 42320 Encyklopedisk information
- 42400 Syntagmatisk information
- 42500 Paradigmatisk information
- 42600 Markeringar, pragmatisk information
- 42700 Illustrationer
- 42800 Diakronisk information
- 42900 Övriga informationstyper
- 43000 Byggstenar och strukturer
- 43001 Ordningsprinciper
 - 43100 Megastruktur
 - 43200 Makrostruktur
 - 43210 Strukturtyper
 - 43220 Lemma- och artikeltyper
 - 43300 Mikrostruktur
 - 43400 Åtkomststruktur
 - 43500 Hänvisningsstruktur
 - 43600 Fördelningsstruktur
 - 43700 Ordnings- och strukturangivande tecken
 - 43900 Övrigt
- 49000 Övrigt

- 50000 **Enspråkiga allmänna ordböcker**
- 51000 Betydelsebeskrivning: definitioner, parafraser
- 52000 Betydelsedifferentiering
- 59000 Övrigt

- 60000 **Tvåspråkiga allmänna ordböcker**
 61000 Betydelsebeskrivning: ekvivalenter
 62000 Betydelsedifferentiering
 69000 Övrigt
- 70000 **Flerspråkiga allmänna ordböcker**
- 80000 **Specialordböcker**
 81000 Typologi
 81100 Syntagmatiska specialordböcker
 81200 Paradigmatiska specialordböcker
 81210 Innehållsparadigmatiska specialordböcker
 81220 Uttrycksparadigmatiska specialordböcker
 81300 Ordböcker över vissa lemmatyper
 81400 Ordböcker över vissa informationstyper
 81500 Ordböcker över vissa språkvarieteter
 81510 Ordböcker över tidsmässiga språkvarieteter
 81520 Ordböcker över rumsliga språkvarieteter
 81530 Ordböcker över stilmässiga språkvarieteter
 81540 Ordböcker över teknolekter
 81550 Ordböcker över sociolekter
 81590 Övrigt
 81600 Ordböcker över vissa texter
 81900 Övriga ordbokstyper
 82000 De enspråkiga specialordböckernas särskilda teori
 83000 De tvåspråkiga specialordböckernas särskilda teori
 84000 De flerspråkiga specialordböckernas särskilda teori
 89000 Övrigt
- 90000 **Lexikografiska metoder**
 91000 Insamling och urval av data
 92000 Bearbetning av data
 93000 Presentation och distribution av data
 94000 Lexikografiskt projektarbete
 95000 Lexikografiska hjälpmedel
 99000 Övrigt
- 99999 Övrigt**

3

Systematiken utgör resultatet av en kompromiss mellan teori och verklighet.

Det teoretiska momentet utgörs av dispositionen i *Wörterbücher*, som fortfarande utgör grundstommen i systematiken.

Verklighetsmomentet utgörs av de insamlade termerna, eller rättare sagt de begrepp som dessa termer representerar. Begreppen måste inom systematikens ram sammanföras i grupper, bildade på grundval av gemensamma och från systematisk synpunkt relevanta egenskaper hos de ingående begreppen. Dessa krav har självfallet inneburit att den ursprungliga dispositionen delvis har måst modifieras.

Syftet med en systematisering är ju att söka urskilja begreppsält och inom varjeält söka identifiera olika begreppssystem och begreppsrelationer. Ju fler begrepp ett visst delområde omfattar, desto fler begreppssystem kommer det sannolikt att innehålla; och ju fler begreppssystem ett visst delområde innehåller, desto mer finmaskig tenderar systematiken att bli inom området i fråga. Så är också fallet med NLO, vilket klart framgår av uppställningen ovan: de delområden som har en mer detaljerad systematik är också de som är mer talrikt företrädda än de övriga.

Två av dessa delområden kan betraktas som lexikografiskt mycket centrala: 42000 (informationstyper) och 43000 (byggstenar och strukturer). Två av dem är kanske inte riktigt lika centrala men fortfarande specifikt lexikografiska, nämligen de ordbokstypologiska: 41000 (allmän ordbokstypologi) och 81000 (specialordböckernas typologi). Det femte stora delområdet, 31000 (språkliga enheter och deras egenskaper), innehåller däremot knappast några specifikt lexikografiska begrepp alls.

Vissa delområden intar en mellanställning och kräver knappast några särskilda kommentarer, nämligen 10000 (lexikografi och samhälle), 20000 (lexikografin och angränsande discipliner), 82000–84000 (specialordböckernas särskilda teori) och 90000 (lexikografiska metoder).

Däremot är det påfallande att man bland de sparsammast företrädda delområdena finner så centrala delar av ämnet som betydelsebeskrivning (51000, 61000) och betydelsedifferentiering (52000, 62000).

Man kan därför säga, att projektet våren 1994 befinner sig i skärningspunkten mellan begreppssystematisering och begreppsselektion. Arbetet med begreppssystematiseringen har enligt min uppfattning hittills haft det goda med sig att vissa skevheter när det gäller begreppsselektionen har kommit i dagen. De största problemen erbjuder, såvitt jag kan se, dels delområdet 31000, dels delområdena 51000, 52000, 61000 och 62000.

Delområdet 31000 (språkliga enheter och deras egenskaper) är inte centralt lexikografiskt. Däremot är det rikligt företrätt i materialet (449 av totalt 1540 enheter). I projektbeskrivningen sägs att icke-specifikt lexikografiska termer skall tas med, om de inom lexikografin har en annan användning än den allmänlingvistiska. Ett problem är dock hur "annan användning än den allmänlingvistiska" skall definieras, och inga sådana definitionsförsök har ännu gjorts. I detta läge kan det kanske, åtminstone från arbetsekonomisk synpunkt, vara berättigat att fråga sig om det är meningsfullt att i ett projekt avseende ett visst fackområdes terminologi lägga ned arbete på att definiera begrepp som inte är specifika för området och som i viss utsträckning finns beskrivna på annat håll.

De delområden som avser betydelsebeskrivning och betydelsedifferentiering (51000, 52000, 61000 och 62000) är däremot centralt lexi-

kografiska. Problemet med dem är i stället att de är så svagt representerade i materialet (sammanlagt bara 76 av totalt 1540 enheter). Det är möjligt att problemet i själva verket är ett pseudoproblem och att exempelvis många av de termer som används i samband med betydelsebeskrivning och betydelsedifferentiering inte är specifikt lexikografiska och kanske återfinns under 31000 (språkliga enheter och deras egenskaper). Men helt säkert kan man inte vara.

Frågan är därför om man inte i detta skede av projektet, för att vara på den säkra sidan när man en gång förklarar selektionsmomentet avslutat, borde ägna någon tid åt att undersöka även andra källor än sakregistret i *Wörterbücher*. (Om detta registers svagheter som terminologisk källa, se Svensén 1994:276f.) En ytterst lämplig ny källa vore ett antal strategiskt utvalda artiklar i *Wörterbücher*. Man behöver inte använda detta mäktiga trebandsverk länge för att upptäcka, att det i de olika bidragen förekommer ganska många etablerade och välbehövliga termer som författarna använder tämligenoreflekterat och inte har bytt sig om att införa i registret.

4

Det ovan presenterade klassningsschemat är enbart tänkt att användas som ett arbetsredskap och skall inte tryckas av i *Nordisk lexikografisk ordbok*. Ämnessystematiken kommer i stället att åskådliggöras främst genom en systematisk inledning, som presenteras på annan plats i detta nummer av *LexicoNordica*. Den uppmärksamme läsare som jämför den systematiska inledningen med klassningsschemat kommer att finna stora likheter dem emellan. I själva verket bygger den förra på det senare.

Avsikten med detta bidrag har varit dels att visa NLO:s terminologiska systematik i dess mer utvecklade form, dels att peka på några selektionsproblem som fortfarande väntar på sin lösning. Synpunkter på såväl systematiken som begreppsselektionen mottages med tacksamhet.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning & Tarp, Sven 1994: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Med bidrag af Grete Duvå, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen, Ole Norling-Christensen, Jette Pedersen. Herning: Systime.
- Dubois, Jean & Dubois, Claude 1971: *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*. Paris: Larousse.

- Hausmann, Franz Josef 1985: *Lexikographie*. I: Christoph Schwarze & Dieter Wunderlich (red.): *Handbuch der Lexikologie* (Königstein: Athenäum): 367–411.
- Kipfer, Barbara Ann 1984: *Workbook on Lexicography. A course for dictionary users with a glossary of English lexicographical terms*. Exeter: The University. Exeter Linguistic Studies, 8.
- Landau, Sidney I. 1984: *Dictionaries. The art and craft of lexicography*. New York: Scribner.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen.
- Svensén, Bo 1994: Lexikografins terminologi: systematiska aspekter. I: Anna Garde & Pia Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konferencen om leksikografi i Norden 11.–14. maj 1993*. Århus: Nordisk Forening for Leksikografi, 263–278.
- Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie ...* (1: 1989, 2: 1990, 3: 1991), red. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta. Berlin & New York: de Gruyter.
- Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

Henning Bergenholtz

En almen alordbog?

Der Brockhaus in fünf Bänden. Achte, neu bearbeitete Auflage. Erster Band A–Eis 1993, Zweiter Band Eit–Iz 1993, Dritter Band J–Net 1993. Vierter Band Neu–Sil 1994. Mannheim/Leipzig: F.A.Brockhaus.

Efter udsendelsen af den foreløbige ordliste til den nordiske leksikografiske ordbog (Bergenholtz et al. 1993) fik vi bl.a. en tilbage-melding om udtrykket **albog**. Hvad er det? Er det ikke en selvop-fundet og i øvrigt uforståelig term? Det var det faktisk ikke. Det er et udtryk, som er blevet genoplivet af Wiegand (1988), men som stammer fra den her omtalte encyklopædi, som første gang udkom 1936. Lettere forståeligt er måske det mere udbredte udtryk **encyklo-pædisk ordbog**, som bruges i titlen til flere nye amerikanske og engelske opslagsværker, men som kan forfølges tilbage i hvert fald til Pierer (1835). Der er ikke enighed om, hvorvidt der ved en albog hhv. encyklopædisk ordbog skal forstås et opslagsværk, som i praksis bringer både sproglige og encyklopædiske oplysninger, eller om det er opslagsværkets intenderede formål, der er afgørende (Wiegand 1988). Det er heller ikke vigtigt i denne sammenhæng, for det må straks fastslås, at mængden af sproglige oplysninger er så ringe, at denne ordbog på trods af sin historie hverken efter den ene eller den anden opfattelse kan kaldes en albog med rette. Så det er stadigvæk først og fremmest i det angelsaksiske område, at en sådan albog, som efter min mening må opfylde en lang række brugerønsker samtidig, foreligger på markedet, fx Chancellor 1989, Longman 1992, Oxford 1991. Det samme gælder således også de nordiske markeder, hvor de nyere encyklopædier i (for) høj grad følger traditionen og ikke har forudset at give brugeren mulighed for at søge både sproglige og saglige op-lysnings i et og samme opslagsværk. I stedet udarbejdes – som i Danmark og Sverige – på samme tid en stor sprogdordbog og en stor sagordbog. Der foregår ganske vist et vist samarbejde, men der udkommer to forskellige opslagsværker.

De foreliggende fire bind af Brockhaus er indbundet solidt, de kan derfor tåle at blive hentet frem fra reolen mange gange uden at gå op i bindingen. Selve det æstetiske hovedindtryk er yderst positivt, der er to tekstspalter med mange større billeder, tegninger og tabeller. Dertil kommer en tredje smallere spalte i yderkanten med plads til mindre illustrationer. Dette første indtryk holder dog ikke helt ved nærmere eftersyn. For det første er den valgte skrifttype så lille, at det for enhver bruger over 50 (og andre brugere uden falkeøjne) er alt for anstrengende at læse i bogen. Det er forståeligt, at forlaget prøver at

presse mest mulig information ned i et mindst muligt antal bind. Her ville jeg have foretrukket en udgave med syv eller otte bind i stedet for de planlagte fem. Hvis det havde påvirket prisen i opadgående retning, kunne man i stedet for det meget kraftige papir have valgt en betydeligt billigere papirtype. For det andet er illustrationerne i den yderste spalte anbragt uden klar hensyntagen til de artikler, de skal illustrere. Fx findes et billede af sangfuglen *Pirol* i bind 4 helt fornedet på side 236, artiklen står midt på højre spalte på side 237. Her findes på øverste del af illustrationsspalten et billede af byvåbenet fra *Pisa*, men denne artikel findes helt nede i højre spalte på siden. Derefter følger et billede af byvåbenet fra *Pirmasens*, men artiklen findes øverst i spalten. Endelig er der som nederste illustration et billede af kornblomsten *Pippau*, mens artiklen om blomsten findes midt på foregående side i højre spalte.

Mange ordbøger (og encyklopædier) roser sig af at være til hjælp for enhver i alle tænkelige spørgsmål. Det gør denne ordbog ikke, idet den ikke forudser nogen bestemt brug eller bruger. Den vil fortægne alt, hvad der i dag er af "central betydning". Det er selvfølgelig meget bredt. De fire første bind indeholder ca. 110.000 artikler, med det endnu ikke udkomne femte bind vil der blive omtrent 140.000 lemmata. Man går derfor i rigtig mange tilfælde ikke forgæves, hvis man søger oplysninger. Men hverken denne eller andre encyklopædier kan til konkrete fagområder måle sig med disse fags specialleksika. Fra molekylærbiologien findes der fx udførlige, men ikke altid let forståelige oplysninger om:

Gallen, Gameten, Gaschromatographie, Gel, Gelfiltration, Gelchromatographie, Gene, Genbank, Genexpression, Genetik, genetisch, genetischer Fingerabdruck.

I to af tilfældene foreligger dobbeltlemmata: *Genbank*, *Genbibliothek* og *genetischer Fingerabdruck*, *DNS-Fingerprinting*. I første tilfælde kan man være heldig at finde udtrykket *Genbibliothek*, da det står på den forventede alfabetiske plads i lemmalisten. Samtidig fungerer det som synonymangivelse til indgangslemmataet. I sidste tilfælde kan dobbeltformen kun fungere som synonymangivelse til indgangslemmataet, for *DNS-Fingerprinting* findes ikke som selvstændigt (henvisnings)lemma. Heller ikke det fagligt mere almindelige *DNA-Fingerprinting* er anført. I det hele taget kunne man ønske optagelse af flere forkortelser, som i molekylærbiologien er meget udbredte og også bruges i populærvidenskabelige tidsskrifter. Forkortelsen *G* anføres ganske vist i ordbogen, men ikke med betydningerne 'guanin', 'guanosin' og 'glycin'. Derimod er både *Guanin*, *Guanosin* og *Glycin* lemmatiserede, de to første uden angivelse af brugte forkortelser for lemmategnet og den sidste kun med trebogstavforkortelsen *Gly* og ikke med den mere almindelige forkortelse *G*. Det må indrømmes, at

jeg selv ville slå op i et fagleksikon, hvis jeg vil vide noget om *gDNA* ('genomisk DNA'), i dette tilfælde er det også nødvendigt, da hverken dette udtryk eller *gDNS* eller *genomische DNA* eller *genomische DNS* tilhører de 140.000 lemmata. Det samme gælder for så centrale udtryk som fx *Gelelektrophorese*, *Genfamilie*, *Genkarte*. Også fra området musik medtages kun et vis udsnit, fx findes der stort set ingen angivelser til folkemusikinstrumenter. De foretagne valg eller fravalg kan selvsagt ikke altid opfylde alle behov hhv. forventninger. Det er for mig ikke forståeligt, hvorfor Clara Schumann, men ikke Fanny Mendelssohn er optaget. I øvrigt er de biografiske oplysninger fortræffelige, men noget ujævne og af og til noget indforståede, eller i hvert fald svært forståelige for lægfolk. Fx finder man under *Heinrich Schütz*: "S. vermittelte der dt. Musik die neuen Formen der ital. Musik des 16. Jh.: den einstimmigen Sologesang mit Generalbaß (Monodie) und selbständig geführten "konzertierenden" Soloinstrumenten und die Mehrchörigkeit der Venezian. Schule mit ihren Vokal- und Instrumentalgruppen. ..." Almindelige musikalske betegnelser er derimod forklaret både korrekt og lettere forståeligt. I sammenligning med den i dette tidsskrift også anmeldte "Musikordbogen" er Brockhaus næsten uden indskrænkninger at anbefale, jeg ville dog have foretrukket hele sætninger i stedet for den valgte nominalstil: **Legato** Overgang fra en tone til neste uden ophold (Musikordbogen)

Legato, Ligato [...] musikal. Vortragsbez.: gebunden, d.h. die aufeinanderfolgenden Töne ohne Unterbrechung z.B. des Atemstroms oder Bogenstrichs lückenlos aneinanderreihend; in der Notenschrift durch den Binde- oder Legatobogen bezeichnet. (Brockhaus)

På ét område er denne ordbog aktuel og omfattende informativ: Mht. den politiske og samfundsmæssige udvikling siden Murens fald i 1989. Der findes alle former for oplysninger om nye og gamle partier, nye og gamle forbundslande og om alle vigtige politiske personligheder. Her er et af de punkter, hvor ordbogen ganske vist hurtigt mister sin aktualitet, men netop nu er særlig nyttig.

Hvis blot ordbogen havde valgt en noget større skrifttype, ville både indhold og udformning lokke til hyppigere brug, også når der ikke foreligger konkrete tvivlstilfælde. Således finder man i bind tre efter side 560 fire dobbeltsidede udklafsfolier med titlen "Modell des Menschen", som kan betragtes hver for sig eller lægges sammen, så man kan se sammenhængen mellem venerne, skelettet, musklerne og indre organer. Redaktørerne må dog selv være gået ud fra, at brugerne blader rundt i bøgerne, for artiklen *Mensch* findes på side 547-48 uden henvisning til de virkelig instruktive illustrationer.

Hvert af bindene koster DM 148,-. Det vil sige, at når alle fem bind foreligger, vil prisen være knap 3.000 danske kroner. Da den er på

tysk, vil den sikkert ikke være interessant for almindelige nordiske købere, men den kan dog anbefales til alle institutter for tysk; de bør kunne få råd til den nyeste tyske encyklopædi, som på mange måder giver fyldestgørende og aktuelle oplysninger om mange udtryk fra mange centraler områder.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth V. Fjeld/Dag Gundersen/Sigurður Jónsson/Hans Kristian Mikkelsen/Bo Svensén 1993: *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi.
- Chancellor 1989 = *The Illustrated Family Encyclopedic Dictionary*. Vol. 1 A-K, vol. 2 L-Z. London: Chancellor. (1986¹ som *The Mini Oxford Encyclopedic Dictionary in ten volumes* ved Oxford University Press).
- Flisnes, Leiv: *Musikkordboken*. [Oslo]: Tano 1992.
- Longman 1992 = *Longman Dictionary of English Language and Culture*. Harlow/Essex: Longman.
- Oxford 1991 = *The Oxford Encyclopedic English Dictionary*. Ed. by Joyce M. Hawkins/Robert Allen. Oxford: Clarendon Press.
- Pierer, H.A. 1835: *Universal-Lexikon oder vollständiges encyklopädisches Wörterbuch*. Erster Band. Altenburg: Literatur-Complot.
- Wiegand, Herbert Ernst 1988: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. I: Horst Haider Munske/Peter von Polenz/Oskar Reichmann/Reiner Hildebrandt (Hrsg.): *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin/New York: de Gruyter, 729-790.

Henning Bergenholtz

Grundordbog til genbrug

Lexin. Språklexikon för invandrare. Svenska ord – med uttal och förklaringar. Andra upplagan. Statens Skolverk 1993. [859+64 sider, SEK 140,-].

Denne monolingvale ordbog har dannet grundlag for en lang række bilingvale ordbøger med svensk og et indvandlesprog, bl.a. tyrkisk, serbokroatisk, græsk og finsk. At gå ud fra en sådan grundordbog er i grunden en så indlysende fremgangsmåde, at man må undre sig over, at den ikke er blevet brugt i andre vestlige lande med mange indvandrere. Her satter man typisk som ved Langenscheidt, ALD og LDOCE på en monolingval ordbog for alle lørnere uden hensyntagen til deres forskellige modersmål. Derudover udarbejdes – oftest uafhængigt af hinanden – en lang række kvalitativt primitive bilingvale ordbøger til de vigtigste indvandrersprog. De følgende betragtninger går ikke yderligere ind på denne brug af en monolingval grundordbog, som også i sig selv sigter mod brug i indvandrerundervisning i svensk og derudover som opslagsbog for svensktalende.

Opbygning: Ordbogen består af følgende byggede: En fortekst med indholdsfortegnelse, en kort brugervejledning og en forkortelsesliste. Efter lemmalisten følger i bagteksten en almen karakteristik af ordbogen og dens valg af illustrationer, en udførlig brugervejledning og en rudimentær ordbogsgrammatik. Efter to sider med kort over Sverige følger tematisk ordnede illustrationer, som dels direkte kan anvendes i undervisningen, dels fungerer som mulig yderligere forklaring for lemmata med henvisning til denne byggedel.

Jeg ville nok selv have valgt en anden rammestruktur, der samler alle omteksterne bortset fra illustrationerne i forteksten. Så ville lemmalisten stå efter alle ikke-integrerede byggede så langt bag i ordbogen som muligt og kun efterfølges af den del, hvortil der direkte henvises fra ordbogsartiklerne. Men den valgte fordeling har den fordel, at kun de traditionelt obligatoriske byggede står foran lemmalisten, som således er placeret så langt foran i ordbogen som muligt. Efterlignelsværdig er også udarbejdelsen af to brugervejledninger: en yderst kortfattet i forteksten (to sider) og en mere udførlig i bagteksten (otte sider).

Lemmabestanden rammer med tallet 28.500 næsten nøjagtigt den anslåede grænse mellem en maksimerende og en minimerende almen-sproglig lemmaselektion, som Hausmann (1977) ansætter til 30.000. Sådanne tal må selvfølgelig tages med forbehold. Således ville lemmabestanden i denne ordbog have været betydeligt mindre, hvis

man ikke havde anført en stor mængde flerordlemmata, fx *sätter i sig* 'äta', *sätter i gång* 'starta', *sätter in* 'deponera', *sätter på* 'starta', *sätter sig* 'sätta ner', *sätter sig in* 'anstränga sig för att förstå grundligt', *sätter sig över* 'inte bry sig om', *sätter upp* 'arrangera', *sätter ut* 'ange skriftligt'. Derudover er også verbet *sätter* anført som eget lemma med betydningerne 'placera', 'plantera' og 'förbereda till tryckning'. Denne fremgangsmåde er ganske vist konsekvent, når man vælger en ren syntaktisk tilordning af flerordsudtryk til enten et enkeltords- eller et flerordslemma. Men det er ikke sikkert, at fremgangsmåden er den mest fordelagtige, dvs. lettest tilgængelige for lærere, som efter min erfaring snarere går ud fra betydninger. Det er i hvert fald ikke så ligetil at forstå, at *sätta eld på* 'tända' og *sätta fart* 'öka farten' skal findes som kollokationsangivelser under *sätter* med betydningen 'placera', samtidig med at alle de ovenfor nævnte ordforbindelser er anført som selvstændige lemmata. Derimod anser jeg det for en virkelig nyskabelse i den nyere leksikografiske praksis at genoptage en tidligere tradition, der anfører 3.person-præsens-verbformer som lemmata. Det er disse former – og ikke infinitiver – der i første omgang bruges hhv. skal læres af lærere.

Udtaleangivelser: Som materiale i undervisningssituationen er de yderst nøjagtige udtaleangivelser helt sikkert vigtige. Derfor havde det været en fordel, hvis man havde brugt et kendt transkriptionssystem som fx IPA i stedet for det utraditionelle system, som anses for at være enklere. Det er nemlig tvivlsomt, om den lærer, som vil bruge bogen selvstændigt, selv vil kunne omsætte disse angivelser til rigtig udtale. Men det er i øvrigt sandsynligt, at ordbogen også af andre grunde ikke er egnet som normal opslagsbog for en indvandrer, hvis denne bruger ikke er blevet undervist i at bruge alle ikke uden videre lettilgængelige informationer. Hermed hentydes først og fremmest til de syntaktiske angivelser, som angives i form af sætningsmønstre med variable for de enkelte medspillere.

Syntaktiske angivelser: Hvis medspilleren er en person, angives denne med majuskler fra begyndelsen af alfabetet; når medspilleren er en "sak" med små bogstaver fra slutningen af alfabetet. Når der således under *liftar* 'åka med gratis' står <A liftar (med B/x)> betyder det, at en person skal være subjekt, at præpositionalfrasen indledt med *med* er fakultativ og at det herpå følgende substantiv enten kan være en person eller en "sak". En sag er at forstå som en ikke-person, da også dyr er "sager", sml. under *äter*: <A/x äter (y)>. Da det ikke er almindeligt i Sverige at træffe krokodiller, hajer eller andre rovdyr, der også æder mennesker, er angivelsen af en ikke-person som fakultativt objekt sådan set korrekt. Dog anser jeg denne skematiske angivelse for et sætningsmønster for uhyre abstrakt for den angivne brugergruppe, men alligevel lidt lettere forståelig og gennemskuelig end de koder, som kendes i engelske og tyske ordbøger, fx.

flush <v, T1; Wv5>
verheimlichen <V. 503>

For et kasussprog som tysk ville det være let gennemskueligt at angive medspillernes kasus, for *verheimlichen* v.h.j.a. <+dat+akk>. For et sprog som svensk ville enkle eksempler være lettere tilgængelige som forbillede for nye konstruktioner end den valgte form med A, x og y. Sådanne eksempler findes også, men ikke altid, fx ikke under *äter* og *liftar*.

Ordbogen er i det hele taget kendetegnet ved at lægge stor vægt på grammatiske angivelser. Det gælder også fleksionsmorfologiske angivelser, som står eksplicit ved de fleste substantiver, verber og adjektiver, fx

knagglig ... knaggligt knaggliga adj.
knakar ... knakade knakat knaka verb
knall ... knallen knallar subst.

Hvor forfatterne ved syntaktiske angivelser har valgt et højt abstraktionsniveau, har de ved fleksionen valgt den lettest forståelige måde. Denne fremgangsmåde er klart mere brugervenligt end den, der er kendt i franske og tyske ordbøger med kodeangivelser, fx F19 for et bestemt substantivfleksionsparadigma, som brugeren skal lære udenad eller hver gang slå op i ordbogsgrammatikken. Men er den lettest forståelige måde også den mest pædagogiske? Man kan tvivle, fordi den giver brugeren det indtryk, at der slet ikke er nogle gennemgående regler for fleksion af svenske adjektiver, substantiver og verber, at læreren skal lære fleksionen af hvert ord for sig. Mere pædagogisk ville det måske have været at vælge et fleksionsmønster som grundregel, der er forklaret i ordbogsgrammatikken og derudfra at anse de øvrige fleksionsmuligheder for uregelmæssige og angive dem i ordbogen. Den valgte fremgangsmåde ville have været den rigtige i begynderundervisningen, men næppe på det trin, man må være på for at kunne bruge den forholdsvis udførlige ordbog.

Betydningsangivelser: På dette punkt er ordbogen særligt vellykket. I tilslutningen til betydningsangivelsen gives nogle gange en encyklopædisk tilføjelse, som bliver markeret med et særligt tegn, fx

knop måttsenhet för hastighet till sjöss
 ° 1 knop = 1 sjömil i timmen

Betydningsangivelserne er gennemgående let forståelige og samtidig træffende. Hvor følgende angivelse (den første af i alt syv) i Illustrerad Svensk Ordbok en er uforståelig eller særlig klodset formuleret:

läsa uppfatta innebörden av skrivtecken o. omsätta den fortlöpande följden av dessa i motsvarande föreställningsinnehåll (varvid detta kan tillägnas tyst el. uttalas högt med motsv. ord, satser o. dyl.)

er den tilsvarende oplysning i Lexin fyldesgørende for en svensk modersmålsbruger og samtidig både forståelig og nøjagtig for en lærer:

läsa se igenom och begripa (en skriven text)

I nogle tilfælde er kan forklaringen virke for kort, fx

knappnål nål med huvud

Men da der herefter følger en henvisning til illustrationsdelen, vil man der kunne finde billeder af en lang række syredskaber i deres funktionelle sammenhæng, herunder af både synål, knappenål og sikkerhedsnål. Sammenligningen af forskellige nåle giver brugeren mulighed for at se forskellene. Det kan dog nogle gange være svært at finde den søgte genstand, da der kun gives en henvisning til en side med op til 15 forskellige illustrationer og i alt op til 40 forskellige betegnelser. En løsning kunne være også at anføre illustrationer ved de enkelte ordbogsartikler. Men det må indrømmes, at en sådan udvej ville forhøje produktionsomkostningerne ved udarbejdelsen af layoutet.

Eksempler: Ordbogen skelner mellem tre slags "sprogksempler": sætninger hhv. sætningsfragmenter, idiomer og komposita. Den sidste mulighed, som fx også kendes fra WDG, er en klar fordel, når ordbogen også skal kunne bruges som produktionsordbog, sml. under *affär*: *miljonaffär*, *tobaksaffär*, *kärleksaffär*. Det er endvidere vigtigt at skelne mellem idiomer og andre eksempler, hvad der gøres ved angivelse af trekantsymboler med spidsen opad hhv. nedad. Disse symboler er dog dårlige ikoner, da de er uigennemskuelige og heller ikke giver hukommelseshjælp. Det er heller ikke indlysende at angive sætninger, sætningsfragmenter og komposita efter samme tegn. En skelnen mellem sætningseksempler på den ene side og angivelser af forskellige typer af ordforbindelser på den anden side ville gøre det lettere for brugeren at omsætte angivelserne til sprogproduktion, sml. Bergenholtz (1985). I øvrigt er det unødvendigt at lade hvert sprogeksempel begynde på en ny linie. Således spildes ikke bare megen plads, herved bidrages også til det meget urolige layout med for mange forskellige fonte og fontstørrelser.

Helhedsbedømmelse: De forskellige indvendinger mod detaljer i denne ordbog skal forstås som bemærkninger til et yderst interessant koncept, som kunne fortjene at blive efterlignet i andre lande med mange indvandrere. Ordbogen er oplagt som grundlag for bilingvale ordbøger og samtidig brugelig i undervisningssituationer og til dels også til selvstændig brug.

Litteratur

- ALD = A.S.Hornby/E.V.Gabenby/H.Wakefield: *Advanced Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press 1963.
- Bergenholtz, Henning 1985: Vom wissenschaftlichen Wörterbuch zum Lernerwörterbuch. I: *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28.–30.6.1984*, hrsg. von Henning Bergenholtz u. Joachim Mugdan. Tübingen: Niemeyer, 225–256.
- Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.
- Langenscheidt = *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Das neue einsprachige Wörterbuch für Deutschlernende*. Hrsg. Dieter Götz, Günther Haensch, Hans Wellmann. Langenscheidt: Berlin osv. 1993.
- LDOCE = *Longman Dictionary of Contemporary English*. Editor-in-Chief Paul Procter. New Edition. Harlow/Essex: Longman 1987.
- WDG = *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Hrsg. von Ruth Klappenbach u. Wolfgang Steinitz. Berlin: Akademie Verlag. 1. Bd. A-deutsch, 10. Aufl. 1980; 2. Bd. Deutsch-Glauben, 6. Aufl. 1978; 3. Bd. glauben-Lyzeum, 5. Aufl. 1981; 4. Bd. M-Schinken, 4. Aufl. 1981; 5. Bd. Schinken-Vater, 4. Aufl. 1980; 6. Bd. väterlich-Zytologie, 3. Aufl. 1982.

Henning Bergeholtz

Hvorfor ikke skrive af?

Leiv Flisnes: *Musikkordboken*. [Oslo]: Tano 1992.

Denne lille ordbog har et handy format. Prisen på NKK 89,- er ikke afskrækkende for bogens i alt 125 sider. Den indeholder et forord, en bagsidetekst, en lemmaliste med ca. 3000 lemmata og et appendiks på ni sider om notation, tonalt slægtskab og intervaller. Funktionen af dette appendiks bliver ikke forklaret i det meget korte forord og vil heller ikke blive berørt i denne anmeldelse. Brugergruppen bliver angivet meget bredt: musikinteresserede, musikere, pædagoger og musikelever. De loves alle at kunne finde en kortfattet information om norske og fremmedsproglige musikalske termer, i særdeleshed italienske: "Da musikkspråket i det store og hele er italiensk, vil både professionelle musikere og amatører ha glede av at ord og begreper blir oversatt og forklart." Der er ingen tvivl om, at mange musikelever og amatørmusikere vil kunne have nytte af en forklarende musikordbog, der også tager hensyn til mange af de udtryk, de finder i musikbøger og ved ledsagende angivelser i noder. Om også professionelle musikere og (musik)pædagoger kan nøjes med en så lille og kortfattet ordbog, er nok mere usikkert.

Ved lemmaselektionen har forfatteren medtaget ikke kun rene fagtermer, men også ikke-fagtermer fra andre sprog, både adverbier som *immer* eller præpositioner som *da*, *dal* og *zu*. Der bliver dog ikke sagt, om disse ord stammer fra tysk, fransk eller italiensk, men det ved brugeren vel også ud fra sin udgangstekst eller -node. Forklaringerne på fagtermer er som sagt oftest meget korte, f.eks.

Czakan Gammel Fløyte

Czardas Ungarsk dans

Czimken Polsk dans

I de tilfælde, hvor flere termer fra forskellige sprog har den samme betydning, og også skrives sådan, at de følger efter hinanden, bliver der kun givet en forklaring/oversættelse ved det første lemma. Ved de følgende står der blot et "do.", f.eks. ved *dolormente* og *dolore*, som begge følger efter *dolendo* med forklaringerne "Trist, lidende". Når en sådan lemmarække afbrydes af et sideskift, forekommer forklaringen "do." særligt irriterende, indtil man lærer denne uopfindsomme forklarings betydning. I de lidt længere forklaringer er selve sproget kendetegnet ved stor grammatisk variation, f.eks.: "Navn på den sjette

tonen i C-dur skala", "Navnet på tonen H senket et halvt tonetrinn", "Den første tonen i det musikalske alfabet". En sådan variation virker på den ene side lidt irriterende, men modvirker på den anden side det indtryk af en skematisk stil, som man kan finde i nogle fagordbøger. Der er dog ikke kun tale om en uortodoks variation, når mange lemmata er anført forkert:

Cum sanctu spiritu kan det måske hedde i middelalderlatin, men normalt finder man *cum spirito sancto*

A eller **Alla capella** *alla* bruges aldrig, det hedder *a cappella*

Accompagnamento kendes ikke, det må være et konstrueret adverbium, som i øvrigt oversættes med et substantiv: "Akkompanement, ledsakelse"

Accompagnament hedder *accompagnement*, i hvert fald på fransk, på italiensk eksisterer det ikke

Agremens hedder *agrément*

Breve hedder *brevis*

Beklemmt skal formentlig være tysk, men findes ikke, lige så lidt som

Gefüllig som tilmed får forklaringen "Behagelig, yndig"

Gefühl mit lyder mere tysk i den rigtige rækkefølge *mit Gefühl*

Mit ausdrück, Mit bewegung, Mit kraft har ganske vist den rigtige ordrækkefølge, men forstyrres alligevel af substantivernes begyndelsesbogstav

Det er her kun et uddrag af de forskellige ortografiske variationer, lemmalisten indeholder. Hvis man elsker at finde fejl, kan bogen anbefales varmt. Det er dog ikke den mest problematiske del i ordbogen. Forklaringerne hhv. oversættelserne, især fra italiensk og latin er ofte direkte misvisende, forkerte eller uforståelige: *Basso continuo* er ikke en "Vedvarende, liggende basstemme", men betegnelsen for cembalo-stemmen (kombineret med cello eller fagot) i et værk fra barokken. *Alt* svarer ikke til alle følgende sideordnede angivelser "Altstemme/sang, dyp kvindestemme, den højeste mannsstemme". Med *alt* betegnes ikke den højeste mandestemme ligeså lidt som den dybeste kvindestemme kaldes *contralto*, som forklaringen ved *contralto* fortæller den undrende eller godtroende ordbogsbruger. Så er det forholdsvist uskyldigt at forklare *al antico* med "I antikk stil" i stedet for med det mere korrekte "i gammel stil". Lidt småligt er det måske også her at betone, at "tone" i forklaringen ved *all'unisono* "To eller flere stemmer spiller samme tone" kalder på smilebåndet. Der spilles ikke bare samme tone, men samme melodi eller stemme. Noget af et højdepunkt i ordbogen findes under *inversjon*. Forklaringen hertil er så god, at den selv efter den tiende gentagelse ikke mister noget af sin mystiske spænding. Den kan anbefales som latterbringende citat i en hyldesttale til en musikinteresseret: "Omvending av motiv ved gjen-

takeelse hvor oppadgående og nedadgående tonerekke går motsat vei". Der er mange flere utradisjonelle forklaringer, f.eks. kan anbefales at begynne med *intervall, kvint, legato, oktav, ordinario, portamento, ters, tetrakord, tolvtonesystem*.

Med fare for at blive beskyldt for opfordring til ordbogskriminelle eller i det mindste uetiske handlinger (sml. Fjeld 1994) ville det have været bedre for ordbogsbrugerene, hvis forfatteren af denne lille musikordbog i høyere grad hadde taget utgangspunkt i noen av de foreliggende opslagsværker. Den på baksideteksten forudsete glede av ordbogen vil for profesjonelle musikere i første rekke bestå i morskab. Derimot stiller det seg anderledes for den bruker, der virkelig ønsker ny og korrekt informasjon. Det kan ikke anbefales hverken skoleelever, musikelever eller andre, som vil bruke denne ordbog som hjelp for musikalsk forståelse, å anskaffe, endsiige benytte den foreliggende musikordbog.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1994: Materiale til ordbogen. I: Henning Bergenholtz og Sven Tarp med bidrag av Grete Duvå, Ole Norling-Christensen, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen og Jette Pedersen: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime, 90–97.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 1994: Om ordbogskriminalitet og etikk i leksikografisk arbeid. I: *LexicoNordica 1*, 27–42.
- Venn, Ursula 1991: Kritik und Vorschläge zur Fachlexikographie der Musik. I: *Worte, Wörter, Wörterbücher. Lexikographische Beiträge im Essener linguistischen Kolloquium*, hrsg. von Gregor Meder u. Andreas Dörner. Tübingen: Niemeyer, 183–194.

Dag Gundersen

Michael Jacoby: *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. In Kommission bei Otto Harrassowitz. Wiesbaden 1990. 1000 s. Pris NOK ca. 1400.

The three main parts of this work on lexicography in the Nordic languages ca. 1500–1900 are, a) a presentation of bibliographic surveys of the period, b) a descriptive, non-analytic presentation, with facsimiles, of ca. 250 dictionaries, c) a synthesizing summing-up of various important sources of dictionary material, e.g., dialects, the Bible, and jurisprudence. The present reviewer gives acclaim to part c) and welcomes esp. part b) as a useful tool in the practical teaching of lexicography, though on a fairly superficial level and not entirely faultless in detail.

Allerede tittelen på Michael Jacobys 1000 siders verk innbyr til refleksjoner. I et innledende avsnitt (s. 5) definerer Jacoby leksikologi som "die Lehre von den Lexika". Denne tilsynelatende vide formuleringen viser seg ved nærmere ettersyn å være ganske snever. Den svarer nærmest til hva man før la i ordet, i SAOB uttrykt som "lära(n) om ordböckers utarbetande" (1939), i motsetning til den nå mer gjengse forklaring, "the study of the formation, meaning, and use of words and of idiomatic combinations of words" (Random House Dictionary, 1987). Imidlertid endrer og utvider Jacoby sin definisjon når han (s. 21) lar den omfatte både teorien om fremstillingen av leksika, og leksikaenes historie. Det er det siste, historien, som utgjør bokens hoveddel (s. 47–650), idet Jacoby her har samlet et utvalg på ca. 250 verker fra perioden ca. 1500–1900. Han viser ved tekstprøver hvordan verkene er redigert, og kommenterer redigeringen. Denne kommenterte samlingen kan mest passende henføres til den historiske metaleksikografi. I en "Abstract" (s. 4) sier så Jacoby at hans "Lehre von den Lexika" er en håndbok for biblioteker og universiteter, noe som kan tyde på at "Lexikologie" i tittelen ikke skal tolkes som "faget l.", men som "håndbok i faget l.", på samme måten som navnet på ethvert fag også kan betegne en lærebok i faget. Termparet *leksikografi/leksikologi* er for øvrig et av de beste eksempler på den terminologiske spredning og uklarhet som man ofte møter i vårt fag både over tid og fra miljø til miljø, når det gjelder dette paret ved at *-logi* hos noen dels brukes og dels ikke brukes slik andre bruker *-grafi*, og vice versa, og med ulik avgrensning mellom de to. Redaksjonen av 3-bindsverket *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires* (1989–91) har

hugget over knuten ved overhodet ikke å ha ordet Lexikologie med i sitt emneregister. Alt er samlet under Lexikographie.

Et nesten like godt eksempel fra Jacobys tittel er ordet *Lexika*. Hva er et leksikon? I bokform er det ifølge diverse ordbøkers forklaringer oppslagsverk, encyklopedi, konversasjonsleksikon, håndbok, kunnskapsverk med alfabetisk ordnede oppslagsord, eller ordbok. Jacobys materiale består av ordbøker, glossarer og andre ordsamlinger. Akkurat som disse har titler og undertitler der "leksikon" og "ordbok" brukes om det samme, nemlig ordbøker, gjør også Jacoby dette. Det er ingen typologisk forskjell mellom hans "Wörterbücher" og "Lexika"; f. eks. nevnes under "sprachlichen Lexika" "eine repräsentative Anzahl dieser Wörterbücher" (s. 45). Dette kan virke en smule forvirrende. Det ville vært en fordel å holde seg konsekvent til "Wörterbücher" når man i moderne tid omtaler eldre verker, skjønt disse selv ofte veksler mellom betegnelsene. At de gjør det, er ikke å undres over. Særlig i eldre tiders ordbøker er skillet mellom ordboksopplysninger og encyklopediske opplysninger. Om man som eksempel tar den eldste nordiske dialektordbok, Christen Jensøn (1646), finner man både ordspråk, anekdoter og diverse realia sammen med rene ordforklaringer. Nordiske konversasjonsleksika, encyklopedier, hører først 1800-tallet til. Slike finner man ikke hos Jacoby. – Hans tittel krever i det hele tatt en del tolkning, ut fra bokens innhold, for å bli helt klar.

I bokens første del, "Ziel, Methode, Material der Abhandlung", gjennomgår Jacoby en rekke ordbokshistoriske og bibliografiske verker fra eldre og nyere tid. Gjennomgangen er rent beskrivende, ikke kritisk eller supplerende. Som et eksempel blant hans bibliografiske kilder kan nevnes E.L. Haugen (1984), som for det første planmessig utelater visse typer av oppslagsverker, og for det andre mangler en del som ville falt innenfor rammen av boken. Slike fraværende verker kan det da tenkes at Jacoby ikke har kunnet vurdere for omtale. På den annen side hører hull i Haugens materiale i liten grad til det eldste tidsrom; de er å finne når det blir større bredde over ordbokslitteraturen, dvs. fra 1800-tallet og utover, og særlig etter at Jacoby har satt sluttstrek, ved ca. 1900 og til dels litt før. Videre gjelder manglende verker som faller innenfor hans tidsrom, så godt som utelukkende ordsamlinger med mer eller mindre faglig tilknytning. Eksempler kan være Kawert, O.J.: *Almindeligt Varelexicon* (I–II, Kbh. 1831–34), eller Andersen, P.: *Haandbog i det praktiske Sømandskab* (Chra. 1878). Dette er samtidig eksempler på den type kilder som i minst grad har interessert Jacoby. Innenfor det han har valgt som sin ordbokshistoriske horisont, er sekundærlitteraturen godt dekket, og de omtalte verker utgjør en nyttig samling for den som vil gå dypere i ordbokshistorien.

Nærmest som et sidesprang kommer Jacoby i denne delen så vidt inn på hva som avgjør om en ordbok skal kalles god (s. 39). Det er jo et spørsmål av største interesse, selv om det er vanskelig å se at det er noe nødvendig tema her. Men når det først tas opp, hadde det fortjent en grundigere drøfting. At det, som Jacoby sier, ligger i kvaliteten på leksikografen, mengden av utvalgte synspunkter, en bestemt fremstillingsmåte og -form og for øvrig den aktuelle språklige akseptans, kan ikke motsies, men man blir ikke mye klokere av det. Man skal ikke be en forfatter å skrive en annen bok enn han hadde til hensikt, men på grunnlag av denne forfatterens store diakroniske materiale kunne det f.eks. hatt interesse å gå nærmere inn på den kvalitative utviklingen fra de første ordbøker innenfor tidsrommet til de senere, der ordboksredaktøren hadde forgjengere å stå på skuldrene til. Hva kreves for at det skal være sant at "nyest er best"? Det som her etterlyses, må ikke forveksles med den meget grundige og solide behandlingen av ordbokstyper og deres røtter som forfatteren gir i del C av boken.

Bokens andre og største hoveddel (s. 47–650) er den kommenterte samlingen av ordbøker, inndelt etter land i rekkefølgen Sverige, Danmark, Norge og Island. Rekkefølgen svarer til den plass de forskjellige lands ordbøker har i boken; det svenske utvalget har fått om lag halvannen gang det sidetallet som de andre landene har til sammen. Forfatteren går ikke nærmere inn på hvorfor – hvorvidt svensk ordboksproduksjon i tidsrommet er så mye større enn de andre landenes, eller om han vurderer den som mer betydelig og interessant, eller om det er fordi han kjenner svenske forhold best, noe listen over hans verker (s. 943ff.) tyder på. Innenfor hvert land er ordbøkene presentert kronologisk etter periode. Igjen kan det virke ubeskjedent å etterlyse mer stoff i en bok på 1000 sider. Men skal det være nordisk rom, så hører også Færøyene med, og de eldre færøyske leksikografenes verker, J. Chr. Svabos fra sent 1700-tall og tidlig 1800-tall og V.U. Hammershaimbs fra sent 1800-tall, ville hørt hjemme i en bok med denne tittelen. Et manglende verk som ifølge dateringen i Haugen 1984 (nr. 2125) synes å være det tidligste flerspråklige som omfatter islandsk, er Nicolaas Deens 1600-tallsglossar fra baskisk til islandsk, tysk og spansk (utgitt i 1937).

Som nevnt utgjør også fagordbøker en smal sektor i samlingen. Med forfatterens samlerglede og energi – denne boken er bare ett av iallfall tre store og en rekke mindre arbeider fra hans hånd i de siste ca. ti år – kunne man ønske at han i en egen bok tok opp fagordbøkernes historie i lignende bredde.

Hvis vi imidlertid ser bort fra hva som eventuelt glimrer med sitt fravær, og en viss slagside i utvalget, og holder oss til de ca. 250 verker som er kommet med, er dette en imponerende samling. Den

svarer til forfatterens hensikt – å være en håndbok for biblioteker og universiteter. Jeg antar at de rent bibliografiske opplysningene vil være av størst verdi for biblioteker. Det eneste jeg savner her, er de omtalte verkenes sidetall; man vil gjerne vite om en ordbok er på et lite tosfret antall sider eller 800. Av stor verdi for universiteter er de utsnitt i faksmile som er vist gjennom hele denne delen av boken og også dens tredje hoveddel. Jeg tenker da på undervisning i leksikografi, som nå er innført, eller er i ferd med å bli det, ved stadig flere høyere læresteder i Norden og det øvrige Europa. Faksimilegjengivelsene virker velvalgte, og først og fremst er de fleste tilstrekkelig omfattende til å gi et helhetsinntrykk av redigeringen. Her kan man se hvordan eldre tiders ordboksredaktører innrettet seg med hensyn til innrykning eller utrykning, bokstavstørrelse og typesnitt, glatt alfabetisering eller nisjing og reding (eng.: nesting), og artikkelstrukturen. Akkurat som når man studerer språkvitenskapens eller teknologiens historie, blir man slått av Forkynnerens (Predikerens) ord som Chr. Jensøn satte som motto på tittelbladet til "Den norske Dictionarium eller Glosebog" i 1646: "Nihil novi sub sole. Der skeer intet Nytt under Solen". For eksempel finner man at den definisjonsmåten med bruk av naturlig språk som ofte blir kalt "Collins Cobuild-stil", har minst 300 år gamle aner i Norden. Den svenske *Novum Dictionarium* fra 1700 (s. 124) er et godt eksempel. Både denne og enkelte andre gir et mer Cobuild-nært inntrykk enn Patrick Hanks' (i Sinclair 1987:119) karakteristikk av 1600-tallsordbøkenes definisjoner antyder når han sier at de "had consisted of a mixture of one-for-one equivalents and informal, discursive descriptions and explanations".

For hvert verk gir forfatteren en kort kommentar av opprinnelse og redigering, også her rent beskrivende og ikke kritisk. Han står dermed helt på ordboksutgivers side, også der deres skrøpeligheter er velkjente og ofte omtalt, såsom (s. 596) Chr. A. Holmboes sammenlignende etymologiske ordbok fra 1852 (jf. C. Marstrandens artikkel om ham i Norsk biografisk leksikon VI (1934) s. 249). Her kunne man også for en gangs skyld ha ønsket seg en annen og litt større faksimilegjengivelse, idet det mest bemerkelsesverdige ved Holmboes verk er at han opererer med et dusin ulike alfabeter, blant dem kileskrift ("oldpersisk") og runer.

Dersom man skulle stille den ideale fordring, ville det selvsagt også hatt stor interesse å få vite hvorvidt de omtalte ordbøkene er registrerende eller normerende, og noe om utgivers utvalgskriterier, som ofte er nevnt i forord eller innledninger til ordbøkene. Et eksempel (s. 514) kan være Chr. Molbechs *Dansk Ordbog* (1833). Som kjent kom hans puristiske linje til syne ved at han tok med et ord som *Fødselsdag*, som var sjeldent, men dansk, og utelot *Geburtsdag*, som var vanlig, men tysk. Men i det store og hele er presentasjonene klare og greie.

Igjen må forfatteren roses for sine fyldige faksimilegjengivelser, som gjør det mulig å hente frem redigeringsdetaljer som han ikke omtaler i sin kommentar. For eksempel viser gjengivelsen av Ernst Wolffs dansk-engelske ordbok fra 1779 at han oppfører verbene i presens. Dette er jo vanlig i ordbøker over latin, men det er ikke de som har dannet mønster, og det er underlig at Jacoby ikke nevner dette, for Wolff har en hel apologi om det i sin fortale. Han har valgt presens i de danske verb-leksemer, til tross for at de er oversatt til engelske infinitiver, fordi den danske *e*-endelsen også er vanlig i andre ordklasser; presens er valgt "for dessnarere at skille ordene for dem, der ikke forstaar *grammatica*".

Som rimelig er, er bøkene plassert ut fra vedkommende nordiske språk og ikke forfatterens nasjonalitet. 1700-tallsnordmennene Andreas Berthelson, Hans von Aphelen og Ernst Wolff er omtalt under Danmark. Riktignok innleder Wolff sin tilegnelse til de kgl. høyheter med "Som en fødd arve undersaat i kongeriget NORGE..."; men de skrev jo dansk, om enn med norvagismer, særlig v. Aphelen. Dansken Christen Ostersen Veile (Weylle) er ført opp både under Danmark og Norge, idet 1665-utgaven av hans juridiske "glossar" – en bok på 858 + 49 sider (utg. i faksimile Kbh. 1977) – har "Alle Gamle Danske og Norske Glosers rette Forklaring" som del av tittelen.

En sjelden gang har Jacoby misforstått sine kilder, eller formulert seg slik at leseren må misforstå dem. For eksempel påstår han (s. 580 n.1) at Einar Haugen (Haugen 1984:43) betegner L. Hallagers ord-samling fra 1802 som Norges viktigste dialektordbok. Haugens avsnitt begynner imidlertid med "Before 1814...". Bare en sammenligning av Hallagers ordboksdeler på 154 sider med Ivar Aasens og Hans Ross' mange ganger større ordbøker, som Haugen for øvrig var en av de fremste kjennere av, burde fått Jacoby til å lese en gang til eller formulert seg klarere. Også på s. 591 får Hallager en noe for frem-skutt posisjon når Jacoby hevder at Aasen la hans verk til grunn for sin ordbok. Denne misforståelsen må skyldes feillesning av Aasens inn-ledning til sin 1. utgave (s. III), som Jacoby viser til. Når Aasen sier: "Hertil har Udgiveren føiet de Samlinger, som han selv har tilveie-bragt", så er det midt i omtalen av Hallager; det er denne og ikke Aasen som er "Udgiveren". En omstendighet ved Aasens ordbok som Jacoby ikke nevner, er at den er tospråklig, idet den går fra norske dialekter til dansk. Heller ikke nordmenn flest er oppmerksomme på dette, enda Aasen har satt det på tittelbladet til sin 2. utgave: "Norsk Ordbog med dansk Forklaring".

For en norsk anmelder er det av særlig interesse å se hvordan det norske ordbokspanorama er behandlet, noe denne anmeldelsen nok bærer preg av: den svenske delen er ikke drøftet inngående. Den første norske perioden, 1634 (Jens Bielke) – ca.1800, har den helt nøytrale

tittelen "Wörterbücher von J. Bielke bis G.J. Thorkelin", og omhandler ordsamlinger med norsk, eller innslag av norsk, materiale. Siden skriftspråket var dansk, sier det seg selv at dette egentlig er dialektsamlinger hele veien. De er godt presentert. Men 2. periode, 1800-tallet, har fått den besynderlige tittelen "Die Auseinandersetzung zwischen Nynorsk (Landsmål) und Riksmål (Bokmål) in der norwegischen Lexikographie des 19. Jahrhunderts", som om alt norsk ordboksarbeid i tidsrommet var sentrert om det Jacoby i del C (s. 657) kaller "ein vehement ausbrechender Sprachstreit". Han kommer tilbake til dette (s. 734) og sier med rene ord at språkstriden "naturgemäss" gjør seg bemerket i norsk leksikografi etter atskillelsen fra Danmark. At han feilaktig kopler nynorsk med riksmål og landsmål med bokmål, mens skillet går mellom landsmål og riksmål før 1929 og nynorsk og bokmål etter, er ikke så merkelig; det er vanskelig nok for de innfødte. Men det hører ingen steder hjemme å sette en slik krigstittel over en samling av høyst fredsommelige ordbokutgivere – mange var teologer – og deres like fredsommelige verker. Perioden begynner med L. Hallager, som vanskelig kunne ta del i noen språkstrid etter som han døde i 1825, da Ivar Aasen, som Jacoby sannsynligvis oppfatter som stridens eple, var 12 år. Aasen, landsmålets skaper, hadde solid støtte og anseelse hos det dansk-norsk-talende establishment. Man må huske at tiden før og omkring 1850 var preget av nasjonalromantiske strømninger; det nasjonale hadde kulturelitens interesse – tradisjoner og språk, kunst og arkitektur, mat og klær. – Knud Knudsen er hos Jacoby representert med *Unorsk og norsk* (1881); undertittelen "eller fremmedords avløsning" viser hva *den* var rettet mot. Johan Fritzners *Ordbog over det gamle norske Sprog* hadde heller ikke noe med "die Auseinandersetzung" å gjøre. Han burde derimot vært oppført både under Norge og Island, på linje med oppføringen av Oster-sen Veile under Danmark og Norge; "det gamle norske Sprog" hos Fritznar er i stor utstrekning islandsk. Rent uforståelig er det at islendingen Sveinbjörn Egilssons *Lexikon Poeticum* bare står under Norge og er unevnt under Island. Jacobys oppfatning av forholdene må bero på ensidig eller misforstått lesning av sekundærlitteratur. Presentasjonen av de enkelte verker er nøytral som ellers i boken, men det er beklagelig at han har samlet dem under en ganske vill-ledende tittel.

I bokens tredje hoveddel (s. 651–889), kalt "Synthese und Resultate", tar Jacoby på historisk grunnlag for seg en del særskilte temaer relatert til ordbøker: korrelative komponenter, etymologisk forståelse, dialekter, Bibelen, juridiske kilder og egennavn.

Kapitlet om korrelative komponenter er en sammenlignende gjennomgang av, og en utsikt over, ulike ordbokstyper i de nordiske land, deres forutsetninger og deres makrostruktur.

Kapitlet om etymologisk forståelse er en historikk med tallrike faksimileillustrasjoner. Dette er etter min mening et av de mest vellykte i hele boken. Studenter som skal begynne å sette seg inn i etymologi som fag, kan lett få en lite hensiktsmessig innføring enten i forord til etymologiske ordbøker, som blir for snevert, eller i større monografier, som blir for abstrakte. Her får man en fremstilling som er bred nok, og samtidig konkretisert ved eksempler.

Et like utmerket kapittel er det om dialekt i ordbøker. Det er et av dem hvor forfatteren klarest oppfyller et mål han setter seg på en enkeltstående side uten tittel først i boken (s. 5): å sette europeisk, særlig tysk og sveitsisk, språkutvikling og språkopfatning i relasjon til den tilsvarende nordgermanske. Det er også det kapitlet hvor de forskjellige nordiske land kommer ut i best balanse.

Om bibelspråket og om rettsspråket har Jacoby før skrevet store monografier – en om hvert. Begge kapitler er her fremstilt med imponerende kyndighet. Selve materialet skiller seg noe ut fra de andre kapitlenes, ettersom både teologi og jus har en hjemlig nordisk tradisjon som går langt bakenfor den perioden Jacoby ellers behandler. Blant faksimilene i rettsspråkkapitlet er det morsomt at han lar 1600-tallsforfatteren Jens Bielke komme til orde (s. 806f.) med to sider fra sitt forord. Den første, en jamføring med kong Davids bragder i Israel, må helst tas som et tidsbilde – det var bra å ha sine røtter i Bibelen. Mer relevant er det når han nevner de "mørcke gloser og terminis" han forklarer, og at språkene "nu megit er bleffuen forandret". Som den danske konges fremste juridiske representant i Norge følte han behov for å koordinere norsk rettstradisjon med gjeldende dansk lov. Henvisningen til de "mørcke gloser" er også et eksempel blant mange på at europeisk ordboksproduksjon i den første tiden etter middelalderen var knyttet til "hard words".

Under egennavn i ordbøker behandles både personnavn (antroponymer) og stedsnavn (toponymer), emner som Jacoby også har behandlet før i en rekke artikler basert på svensk materiale. En kombinasjon av personnavn og stedsnavn kan man kalle de tallrike navn på himmellegemer som med utgangspunkt i antikk gude- og heltetro tidlig dukker opp i det nordiske materialet. Av andre kuriosa trykker Jacoby opp P. Lindstrøms kart fra 1654–55 med navn fra svensk bosetning ved Delaware River. Navnelisten er et interessant eksempel på språk i kontakt; navnene, som svenskene brukte, er dels rent indianske, dels rent svenske og dels indiansk-svenske med indiansk stamme og svensk endelse. Kartet er tatt med i J. Campanius' og T. Campanius Holms skrifter fra 1696 og 1702, gjengitt i faksimile.

Særlig for denne delen ville man hatt nytte av et navneregister. Men også ellers i boken er det mange navn. De omtalte ordboksutgiverne er riktignok navngitt i innholdslisten, men også slike navn

forekommer andre steder, og i en så stor bok kan man da få problemer om man skulle ønske å forfølge ett navn overalt hvor det er nevnt.

Sist i boken har Jacoby en kort sammenfatning på engelsk som begynner med: "This work displays a theory about dictionaries...". Riktignok inneholder særlig del C interessante teoretiske betraktninger. Men jeg har vanskelig for å se at disse til sammen, eller boken i sin helhet, utgjør en teori om ordbøker eller gjenspeiler en slik teori. Det nærmeste måtte være om man avgrenser teorien til å omfatte nordiske ordbøker, og lar den gå ut på at disse i større grad enn antatt har europeiske forbilder og er del av en felleuropeisk kulturtradisjon i kunnskapsformidling. At de er det, er innlysende og velkjent. Norden var ingen kulturell hvit flekk på Europa-kartet på 1600- og 1700-tallet. Sverige var en europeisk stormakt; opplyste personer reiste ut og hentet impulser; andre kom og bosatte seg i Norden; i alle nordiske land fantes det kulturelle miljøer som var à jour.

Ovenfor har jeg pekt på enkelte ting man kan savne og enkelte andre ting som man kunne ønsket annerledes, men også på bokens verdier, som er betraktelige. Først og fremst er presentasjonen av de 250 verkene et arsenal for ordbokskunnskap, og i syntesedelen vil enhver fagleksikograf finne ny og relevant kunnskap, formidlet med fremragende ekspertise.

Litteratur

Ordbøker

- Andersen, Peder 1878: *Haandbog i det practiske Sømandskab. 2.* Oplag. Christiania: J.W. Cappelens Forlag.
- Bielke, Jens 1634: *Termini Juridici.* Kbh. 1634, opptrykk i faksimile: Oslo: i komm. hos Jacob Dybwad, 1952.
- Holmboe, Christopher Andreas 1852: *Det norske Sprogs væsentligste Ordforraad, sammenlignet med Sanskrit og andre Sprog af samme Æt.* Wien, i Comm. hos E. Kummer i Leipzig.
- Jensøn, Christen 1646, 1946: *Den norske Dictionarium eller Glosebog.* Kbh. 1646, opptrykk i faksimile: Bergen: J.W. Eides Forlag, 1946.
- Kawert, Ole Jørgen 1831: *Almindeligt Varelexicon I-II.* (Academie for Kjøbmænd eller encyklopædisk Kjøbmandslexicon. 1. og 2. Deel.) Kjøbenhavn: V.F. Soldenfeldt.
- Molbech, Christian 1833: *Dansk Ordbog.* Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandlings Forlag.

- SAOB 1939: *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. Band 15. Lund: A.-B.Ph. Lindstedts Univ.-bokhandel i distribution.
- The Random House Dictionary of the English Language*. 2nd ed. 1987. New York: Random House.
- Wolff, Ernst 1779: *En dansk og engelsk Ord-Bog*. London: Eget forlag.
- Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*. Kra.
- Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* (optrykk Alb. Cammermeyers Forlag, Kra. 1918).

Annen litteratur

- Gundersen, Dag 1986: Melding av Haugen 1984 i *Maal og Minne*, s. 90–94.
- Haugen, Eva L. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries with an Introduction by Einar Haugen*. Kraus International Publications, White Plains, New York.
- Sinclair, John M. (red.) 1987: *Looking Up. An account of the COBUILD Project in lexical computing*. Collins Cobuild, Collins ELT, London og Glasgow.

Sven-Göran Malmgren

Carl-Erik Lundblad: *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm: Norstedts 1992. Pris ca 112:-.

För snart 30 år sedan utkom Sven Ekbos och Bengt Lomans lilla bok *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok* (1965). Den var, som framgår av förordet, avsedd att utgöra "en elementär vägledning för studier i vår stora historiska ordbok", men dessutom ville författarna behandla vissa grundläggande problem inom den lexikografiska semantiken, såsom betydelseanalys och betydelseutveckling. Boken har kommit att tillhöra standardverken inom den metalexikografiska litteraturen i Sverige, kanske minst lika mycket tack vare de teoretiska avsnitten som på grund av de mer renodlat handboksbetonade delarna. Om man bortser från en mycket fyllig avdelning med övningsuppgifter är det i själva verket bara ett av bokens fem kapitel – kap. 2 – som ger direkt hjälp till SAOB-användaren att förstå och hitta rätt i ordboksartiklarna. Övriga kapitel behandlar och diskuterar, mestadels på ett ytterst intressant sätt, betydelseutveckling, betydelseanalys, nya uppgifter för historisk lexikografi och ordbokens historik. Det är emellertid uppenbart att långt ifrån alla finesser och konventioner i SAOB:s komplicerade beskrivningssystem kunnat rymmas på de 25 sidorna i kap. 2.

Den bok som här ska recenserars, Carl-Erik Lundbladhs *Handledning till Svenska Akademiens ordbok* (1992), är en mer renodlad praktisk handledning än den äldre boken. Den innehåller i stort sett ingen motsvarighet till de teoretiska avsnitten i Ekbo & Loman (1965) utan koncentrerar sig nästan helt på att hjälpa läsaren att hitta rätt i ordboken. Man kan säga att boken har sitt främsta värde som kraftig utvidgning av kap. 2 i Ekbo & Loman (1965). Mycket av det som inte rymdes där behandlas på de ca 70 sidorna i kap. 2–9 i Lundbladhs bok. I olika kapitel behandlas SAOB:s beskrivningsspråk när det gäller böjning, uttal, etymologi, betydelse etc.

Som sig bör ligger tyngdpunkten på betydelsebeskrivningen (det 40-sidiga kap. 3). Efter en genomgång av principerna för uppdelningen av betydelser i huvudmoment och undermoment ägnas i stort sett resten av kapitlet åt att förklara och exemplifiera SAOB:s elaborerade och exakta terminologiska apparat. Det är en mycket nyttig genomgång, i synnerhet som SAOB:s användning av termerna ibland kan vara en smula speciell. Lundblad, själv ordboksredaktör på SAOB liksom tidigare Ekbo (ordbokschef) och Loman, redogör i stort sett lojalt och utan kommentarer för SAOB-bruket. Någon gång framskyftar en kritisk inställning, främst kanske när det gäller bruket av termen *överfört* (eller *överförd*

användning), som också måste sägas vara originellt (s. 28). I ett par andra fall saknar man kanske en kommentar. I samband med behandlingen av termen *subjektsväxling* (s. 27) väntar sig läsaren nog ett omnämnande av pendangen *objektsväxling*. Det är möjligt att denna term inte används i SAOB, men detta är i så fall överraskande och värt att kommenteras. En i sammanhanget viktig term, som bevisligen används i SAOB – t.ex. i artikeln **likgiltig** – men inte heller nämns av Lundbladh, är *konstruktionsväxling*.

Lundbladhs genomgång är grundlig, klar och lättfattlig. För många läsare är det nog snarast ett plus, att han inte som Ekbo och Loman skriver med många års lexikografisk verksamhet i ryggen utan, för att citera förordet, "är en relativt ny och intensiv användare av Svenska Akademiens ordbok". En stor fördel med boken är de generösa utdragen ur ordboksartiklar, med pilar som tydligt visar var de olika exemplen på de företeelser som behandlas i texten står att finna. Så här kan det se ut:

SKIFTA *fi³ta², v.¹ -ade; [...]*
 13) [...]
 e) ss. vbalsbst. *-ning*, om det förhållandet ← förhållandet
 att ngt företeer l. utvecklar l. framträder med ett
 (skimrande, glänsande) färgspel (se d. o. 1) l. ett
 skimrande i olika färger l. färgnyanser l. (kon- ← konkretare
 kretare) om färgnyans l. schattering o. d. Färgernas
 skiftning. NORDFORSS (1805). Den granna skiftning,
 som löfvet höstetid antager. ABELIN VT: 59 (1903).
 Prästgården .. liknade ett gammalt skrin .., och locket
 var ett underbart tegeltak, som i de skönaste skiftningar
 upprepade alla naturens färger i grönt och brunt. WÄG-
 NER *Silu*. 5 (1924). Bergens skiftning i färg från violens
 till djupaste indigo. TAUBE *Svärmerier* 41 (1946).

Figur 1: Ur artikeln *skifta* i SAOB enl. s. 34 i Lundbladhs bok

Exemplen är mestadels välvalda och tydliga. Ett undantag utgör dock enligt min mening exemplifieringen av SAOB:s användning av prepositionen *om* som inledare till (pseudo-)definitioner (s. 36f.). Huvudprincipen är att *om* används när den följande definitionen inte är utbytbar i satsammanshang mot det definierade ordet. Typexemplet är när huvudordet i definitionen av ett substantiv står i bestämd form eller plural. Lundbladh hämtar sina exempel bl.a. från femte betydelsemomentet av ordet *spets*, som definieras "om (liten) tillsats av sprit till kaffe l. vin l. av konjak till punsch o.d. /.../". För läsaren är det i varje fall inte omedelbart uppenbart att *om* här är nödvändigt – själva definitionen förefaller rätt väl utbytbar. Detsamma gäller de följande exemplen, hämtade från artikeln **spiral**. Inom parentes sagt kan det f.ö. åtminstone för en utomstående förefalla som om SAOB ibland något överanvänder "brasklappen" *om*.

Det stora flertalet exempel är hämtade från artiklar på bokstaven *s*. Detta är naturligtvis bekvämast eftersom det är den bokstav som alla nu

verksamma redaktörer inklusive Lundbladh hela tiden har arbetat med. Av analoga orsaker börjar de flesta exempelorden i Ekbo & Loman (1965) på *r*. Och visst kan man hitta tillräckligt många goda exempel bland ord som börjar på dessa bokstäver. Men det kan inte förnekas att det skulle varit bättre med en större spridning över alfabetet på exempelartiklarna. Dels kanske det hade gått att hitta ännu bättre exempel, men framför allt finns nu risken att läsaren får intrycket att handbokens författare har riktigt god överblick endast över (en del av) den för tillfället aktuella bokstaven.

Så bara i korthet ytterligare ett par förslag till förbättringar som skulle kunna övervägas inför en eventuell andra upplaga. För det första är det synd att boken saknar övningsuppgifter. Det finns som sagt utmärkta övningsuppgifter i Ekbo & Loman (1965), men det troliga är väl att det i fortsättningen i första hand är Lundbladhs bok som kommer att användas i t.ex. universitetsundervisningen. För det andra kan det inte hjälpas att det ibland blir en smula mastigt att ta del av alla SAOB:s subtila konventioner. Texten skulle kunna lättas upp med lite insprängt stoff av den typ som förekommer i exempelvis kapitlet om betydelseutveckling i Ekbo & Loman (1965): exempel på en spännande betydelseutveckling, ett oväntat sent eller tidigt årtal för första belägg, en etymologi som ger läsaren en aha-upplevelse etc.

Slutligen må en liten anmärkning rörande SAOB i förhållande till andra svenska ordböcker tillåtas. Så här skriver Lundbladh (s. 4):

Man har knappast en ordbok av sådana dimensioner [som SAOB, min anm.] hemma i bokhyllan för att vid behov kunna ta reda på hur ett ord stavas eller vad ett främmande ord betyder. Då anlitar man lättast ordböcker som Svenska Akademiens ordlista eller Svensk ordbok. Om man däremot vill ha en detaljerad betydelsebeskrivning ska man använda SAOB. Och önskar man besked om ett ords äldre betydelse eller vill veta när ett ord eller en viss betydelse av ett ord uppträder första gången i svenskan, så är Svenska Akademiens ordbok oundgänglig.

Det finns givetvis ingenting att invända mot den sista meningen i citatet. Men i den näst sista meningen tycks Lundbladh inte avse den s.a.s. historiska dimensionen i SAOB utan faktiskt hävda att den som söker utförliga beskrivningar av centrala svenska ords **nutida** användning i första hand bör vända sig till SAOB. Utan att på något sätt ifrågasätta SAOB:s unika kvaliteter bör man dock hålla i minnet, dels att SAOB:s beskrivningar av åtminstone 75% av de hittills behandlade orden är mellan 30 och 100 år gamla, dels att Svensk ordbok, som apostroferas i citatet, har ambitionen att ge relativt uttömmande synkrona betydelsebeskrivningar av inte minst orden i det centrala svenska ordförrådet.

De invändningar som framförts här ser jag huvudsakligen som marginella, och de får inte undanskymma det viktigaste: vi har fått ett värde-

fullt hjälpmedel, förmodligen mer praktiskt användbart än Ekbo & Loman (1965), för att orientera oss i den enorma och ibland svåröverskådliga informationsmängden i SAOB.

Litteratur

Ekbo, Sven & Loman, Bengt 1965: *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedts.

SAOB=*Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. Lund: Gleerups 1893-.

Svensk ordbok. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Esselte Studium 1986.

Nina Martola

Pia Virtanen: *Zur Geschichte der finnisch-deutschen Lexikographie 1888–1991. Studien zur Makrostruktur*. Studien zur zweisprachigen Lexikographie 1. red. Herbert Ernst Wiegand. Germanistische Linguistik 114. Olms. Hildesheim 1993

The purpose of the book is on one hand to give a short review of the history of Finnish-German lexicography and its present state. In this respect it is quite successful. On the other hand it presents its readers with an empirical experiment of how to investigate, compare and evaluate the macrostructure in a couple of dictionaries. In reality the investigation is concerned with the lemmas rather than the whole macrostructure. The results presented are of no greater value statistically on account of the modest number of words included, but the method shown is interesting and could be useful if applied to larger masses of words.

1. Allmänt

Boken *Zur Geschichte der finnisch-deutschen Lexikographie 1888–1991. Studien zur Makrostruktur* av Pia Virtanen är den första i en ny serie, Studien zur zweisprachigen Lexikographie, inom publikationsserien Germanistische Linguistik. Den består innehållsligt av två delar, dels en presentation av de undersökta ordböckerna, dels en empirisk del där själva undersökningen och dess resultat presenteras. På tio sidor i slutet av boken presenteras övriga finsk-tyska ordböcker och lexikografer.

Undersökningen gäller som namnet säger makrostrukturen, eller, vilket nedan kommer att framgå, kanske snarast lemmabeståndet och dess utveckling i kronologiskt perspektiv i fjorton olika ordböcker från tidsperioden 1888–1991.

2. Presentationen av de undersökta ordböckerna

Presentationdelen inleds med en presentation av några ordlistor/ordböcker från tiden före 1888, där finska ingår. Den äldsta utkom så tidigt som 1637 och hade latin som utgångsspråk. Korta avsnitt visas i faksimilavtryck, vilket är trevligt. Den första alfabetiskt ordnade ordboken kom 1826 och den hade finska som utgångsspråk, latin som definitionsspråk och tyska som målspråk. Av faksimilavtrycket ser man att denna till sin uppställning redan liknar en modern ordbok.

De fjorton ordböcker som ingår i undersökningen presenteras utförligt. Elva av dem är finsk-tyska ordböcker, medan tre stycken har

undersökts i egenskap av källor; två finsk-svenska ordböcker och en finsk enspråkig ordbok. För varje ordbok diskuteras källorna, vad ordboken innehåller utöver själva ordboksartiklarna samt makro- och mikrostrukturen, och därtill det mottagande ordboken fick. Här noterar jag, att kritiken, åtminstone på basis av vad som framkommer ur Pia Virtanens redogörelse – inte särskilt överraskande –, i hög grad bestod av påpekanden om uppslagsord som saknades och om felaktiga ekvivalenter. Artiklar ur ordböckerna finns avtryckta vilket gör att man lättare kan bilda sig en uppfattning om dem. För de tre första ordböckerna beskrivs dessutom mikrostrukturen explicit i de avtryckta artiklarna. Det jag saknar i presentationen är angivelser av ett ungefärligt antal uppslagsord för varje ordbok, eftersom det skulle ge en betydligt bättre uppfattning om omfånget än vad sidantalet gör. Virtanen säger (s. 112) att antalet uppslagsord är svårt att uppskatta och att det är flera av ordböckerna som inte har någon angivelse om antalet uppslagsord, men eftersom hon i kapitel 9 ändå gör en uppskattning, kunde hon ha angett det ungefärliga antalet hon kommit fram till också i presentationsavsnittet. Uppskattningen grundar sig på det genomsnittliga ordantalet på bara fyra slumpvis valda sidor (s. 114) och skulle kanske ha blivit tillförlitligare med något fler sidor som beräkningsgrund, men uppskattningar är naturligtvis alltid uppskattningar.

3. Den empiriska delen

Ur metalexikografisk synvinkel och för lexikografer som arbetar med finska som utgångsspråk är det kapitlet om den empiriska undersökningen av makrostrukturen som är de intressantaste. Jag förhåller mig dock något reserverad till att kalla det en undersökning av makrostrukturen. Det hade enligt mitt förmenande varit adekvatere att tala om en undersökning av ordförrådet eller lemmabeståndet. (Se avsnitt 3.4.)

3.1 Om tabellen

Det empiriska avsnittet inleds med en översikt över de fjorton ordböckerna uppställda i kronologisk ordning och försedda med ordningsnummer. Dessa ordningsnummer utgör kolumnrubriker för den tabell som undersökningen i hög grad grundar sig på. Så här ser det ut (s. 63):

Lemmata:	Wörterbücher:													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
A/a	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
ä, å / ä	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+
aa	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
aadel...	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
aadellutaa	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
aadellutaja	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Figur 1. Ur Virtanens tabell över lemmauppsättningen i 14 ordböcker

Utdrag ur denna tabell återkommer gång på gång som utgångspunkt för de jämförelser Virtanen gör mellan de olika ordböckerna. Hon anger visserligen tydligt vilka kolumner hon vid varje tillfälle jämför och vilka ordböcker de representerar, men ibland intresserar sig läsaren också för andra saker, och därför skulle tabellen ha vunnit på att ha bokstavsförkortningar i stället för siffror som rubriker, så att man hade kunnat identifiera kolumnerna utan att behöva gå till översikten för att se vilken ordbok en viss iakttagelse hänför sig till. Detta gäller i all synnerhet beträffande den totaltabell över hela det undersökta materialet som ingår som bilaga. Den är nämligen en källa till många intressanta iakttagelser, utöver de som påtalas i undersökningen, för den som intresserar sig för lexikografi med finska som källspråk.

Av den anledningen hade jag också gärna sett att tabellen kompletterats med uppgifterna för Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') eftersom första delen förelåg då boken skrevs och eftersom det dessutom görs flera jämförelser med den i undersökningen.

3.2 Själva undersökningen

Själva undersökningen omfattar sammanlagt 1 500 lemmor över avsnittet *A/a – ahkeroitsematon* och de olika ordböckerna jämförs sinsemellan med avseende på lemmauppsättningen, dels de olika tysk-finska i förhållande till sina källor och dels de tysk-finska sinsemellan.

Bokens huvudkapitel kan sägas vara kapitel 8, där de finsk-tyska ordböckerna undersöks. En av huvudpunkterna är en undersökning av i vilken mån uppslagsorden i en ordbok faktiskt kan antas härstamma från de källor som anges i förordet. De omarbetade upplagorna jämförs också sinsemellan, med avseende på vilka ord som utgått och vilka som tillkommit. För läsaren är kapitlet ganska traggligt på grund av alla sina siffer- och procentuppgifter om de undersökta ordböckerna och mängden av detaljuppgifter om enskilda ord som utgått eller tillkommit.

Vissa uttalanden om vilka typer av ord det rör sig om görs också, men överlag rör det sig, som Pia Virtanen också framhåller, om ett

alldeles för litet antal för att man skall kunna göra några generaliseringar.

De procentuella uträkningarna kan inte tillmätas så stort värde eftersom materialet är så litet. I 500 ord är en försvinnande liten andel av lemmabeståndet i de större ordböckerna. Till yttermera visso är hela 71 % av de undersökta orden sådana som finns bara i källorna och inte i någon av de finsk-tyska ordböckerna. Det här beror dels på att Nykysuomen sanakirja med sina drygt 200 000 uppslagsord är så omfattande i jämförelse med de tvåspråkiga ordböckerna – framför allt står den för en stor andel sammansättningar – och dels på att Lönnrot har utnyttjat finskans morfologiska möjligheter till att skapa en mängd avledningar som inte existerar någon annanstans än i hans ordbok. För de finsk-tyska ordböckernas del återstår med andra ord endast 435 ord att laborera med (s. 67), vilket betyder att man vid parvisa jämförelser av lemmabeståndet har att göra med skillnader på ett tiotal eller kanske rent av bara ett par ord. Då är det inte särskilt meningsfullt komma med konstateranden om att så och så stor procent av de nytillkomna orden är adjektiv och liknande.

Virtanen understryker också själv ett flertal gånger att materialet är för litet för att man skall kunna generalisera. Hon klargör både i inledningen och i sammanfattningen att det handlar om ett experiment. De procentuella uträkningarna finns med för att visa metoden, och som sådana försvarar de också sin plats. På ett stort material, t.ex. vid jämförelser av hela ordböcker, kunde man säkert få fram en hel del intressanta saker.

3.3 Sammanfattningen av resultaten

I kapitel 9 sammanfattas resultatet av undersökningen och sammanfattningarna illustreras med tydliga stapeldiagram. Detta är det intressantaste kapitlet. En uppskattning av antalet uppslagsord utmynnar i ett diagram (s. 117), som visar en tydlig trend; antalet uppslagsord ökar från upplaga till upplaga. Detta gäller både storordböckerna och skol-/fickordböckerna.

De följande diagrammen (s. 120f.) visar hur strykningar och tillägg förhåller sig till varandra vid omarbetningar. Med beaktande av det ökande antalet uppslagsord är det självklart att andelen strykningar är mindre än andelen tillägg vid revideringarna av en stor ordbok. Intressant är däremot att omarbetning från större till mindre ordbok också har inneburit en hel del tillägg, även om andelen strykningar självfallet är mycket större.

I det sista avsnittet jämförs den relativa andelen ord av olika ordklasser i de undersökta ordböckerna med avsnittet *A/a – ahkeroitsema-ton* som utgångspunkt. Som jämförelse ges siffrorna för den finska

frekvensordboken, eftersom den rätt väl antas representera relationerna mellan ordklasserna i faktiskt språkbruk. Här gäller naturligtvis samma sak som tidigare att det inte går att generalisera på basis av ett så litet antal ord.

3.4 Begreppet *makrostruktur* hos Pia Virtanen

Pia Virtanen definierar i början av boken (s.19) det sätt på vilket hon kommer att använda begreppet *makrostruktur*:

Die Makrostruktur eines Wörterbuches ist der Lemmabestand, d.h. die Menge der Lemmata eines Wörterbuches [...] zusammen mit einer Ordnungsrelation, die auf dieser Menge definiert ist [...].

I boken används dock *makrostruktur* mer eller mindre synonymt med *lemmabestand*. I rubriken för det första kapitlet om den empiriska undersökningen talas det om en jämförelse av makrostrukturen och i de följande kapitelrubrikerna används "[...] im Makrovergleich", men undersökningen och de resultat som redovisas hänför sig till lemmabeståndet. Uppställningssättet, d.v.s. "Ordnungsrelation", nämns bara i den mån det vållar problem vid undersökningen. I det enda längre avsnittet (s. 63–65) talas det om vilka problem som uppstod vid exciperingen för tabellen på grund av de olika sätten att ordna uppslagsorden alfabetiskt. Men i övrigt är utgångspunkten för jämförelserna den färdiga tabellen och uppställningen i ordböckerna problematiseras inte.

På flera ställen (s. 57, 111, 112) används uttrycket "quantitative Entwicklung der Makrostruktur", och också i det fallet hade det enligt min uppfattning varit entydigare att använda *quantitative Entwicklung des Lemmabestandes*.

Detta är den allvarligaste invändningen jag har mot boken – att den inte riktigt är vad den ger sig ut för att vara. Även om lemmabeståndet räknas som en del av makrostrukturen tycker jag att titeln Studien zur Makrostruktur är missvisande. Jag väntade mig en annan typ av undersökning tills jag fick boken i min hand.

4. Omdöme

Boken har två huvudsyften. Det ena är att ge en överblick över den finsk-tyska lexikografins historia och att fundera över dess framtid (s. 17), och här tycker jag att Pia Virtanen lyckas väl. För den som inte är insatt i facket utgör boken en utmärkt liten introduktion. I slutet av boken presenteras också de finsk-tyska ordböcker som finns tillgäng-

liga i bokhandlarna just nu och så redovisas vilka som är under utarbetande. Några värderande omdömen kommer Virtanen dock inte med.

Det andra syftet är (s. 17):

.../ einen empirischen Versuch durchzuführen, mit der die Qualität und die Quantität, sowie die qualitative und quantitative Entwicklung der Makrostruktur der Wörterbücher untersucht und nachvollziehbar bewertet werden können.

Även detta syfte tycker jag boken uppfyller relativt väl.

Själva de resultat som redovisas kan såsom ovan konstaterats inte tillmätas någon större statistisk betydelse, men det är inte heller avsikten. Som experiment är undersökningen intressant och visar på en utvecklingsduglig metod. Förutsättningen för att man skall kunna dra några slutsatser om skillnaderna man hittar är att materialet är stort – i första hand hela ordböcker – och till det behövs det, som Pia Virtanen konstaterar (s. 111), datorer som kan göra matriserna med + och –. Den biten är enligt min uppfattning inget problem; jämförande körningar görs ju redan nu på ordböcker och -listor, så den som vill använda Pia Virtanens metod är ett stycke på väg. Problemet blir att analysera den stora mängden ord som blir resultatet av olika jämförande körningar. Också om datorn även där redan kan göra en del, så kommer den nog till korta då det gäller den kvalitativa sidan. Arbetsam kommer den i boken presenterade metoden säkert att förbli.

David Mighetto

Norstedts svensk-spanska ordbok. Stockholm: Norstedts 1993. Pris ca 352:-

Målet för redaktionen av Norstedts svensk-spanska ordbok, härefter N, har uppenbarligen varit att frambringa ett mellanstort tvåspråkigt lexikon som i första hand täcker det aktuella svenska allmänspråket men som inkluderar vardagliga ord och uttryck samt ett urval fack-termer. Syftet med N är tydligen att hjälpa användaren att formulera sig grammatiskt och idiomatiskt rätt på spanska. Vid genomförandet av projektet har en rad svensk- och spansktalande medarbetare bistått redaktionen med råd och tips. I denna recension vill jag ge några generella kommentarer om ordboken, några jämförelser med andra relaterade verk och några förbättringsförslag.

N är en medelstor ordbok på 685 sidor i A5-format som anges innehålla 56.000 ord och fraser; en precisering av antalet uppslagsord skulle ge en ännu bättre uppfattning om ordbokens omfång. Så vitt jag kan se har ordboken få tryckfel. Exempel på tryckfel är följande:

<u>feltryck</u>	<u>skall vara</u>	<u>se under</u>	<u>sid.</u>
<i>alternativa</i>	<i>alternativa</i>	Översikt, 2:a kol.	XXXVIII
(f -a)	(-a f)	Översikt, 2:a kol.	XXXVIII
<i>o</i>	<i>ó</i>	uppslagsordet <i>á</i>	1
(f - <i>esa</i>)	(- <i>esa</i> f)	uppslagsordet <i>albansk</i>	6
<i>suéters</i>	<i>suéteres</i>	uppslagsordet <i>jumper</i>	252
<i>checa</i>	<i>Checa</i>	uppslagsordet <i>Tjeckien</i>	582
(f - <i>ana</i>)	(- <i>ana</i> f)	uppslagsordet <i>tysk</i>	605
<i>la</i>	<i>lo</i>	uppslagsordet <i>övrig</i>	685

Jämförd med sin närmaste föregångare, Svensk-spanskt lexikon 1961, härefter C, är N rikare på uppslagsord som återspeglar det moderna samhälle vi lever i (*bärbar, bärkasse, bärplansbåt, bäraket, bärsele, bästis, CD-spelare, ensamförälder, fritidshem, midjeväska, miljöaktivist, miljövänlig, platsa*) och de internationella relationer Sverige har med omvärlden (*EG; Europeiska Gemenskapen*). I N finns också många andra ord som inte var med i C (*flexibel, flyväst, förädlad, hatthylla, hurtbulle, knark, knarkare, kvalster, lira, manuell, mitella, mobbning, omvandla, rejäl, sammantaget, strul, tuff, tuffing, övergripande, översyn, m.m.*), medan andra enheter fortfarande saknas i både C oh N (*chiropraktor, bygga ut, byggsten, etablissemang, fax, faxa, hornlager, lirare, nödstopp, toxin, m.m.*). Å andra sidan har man utelämnat ord som ansetts mindre aktuella för N i dag än för C år 1961 (*esparto, espartogräs, esperantist, esperanto, esplanad, gask, jade, kanariefrö; ord som för övrigt tas upp i Svensk ordbok 1986, härefter SOB*).

N inkluderar inte ett antal ord av spanskt ursprung (ortografin anpassas delvis men de flesta enheter förblir citatord); det är klart att en del av dem faktiskt inte hör till allmänspråket (*paso doble*, f.b. (första belägg) 1986; *alcantara*, f.b. 1982; *garrottera*, f.b. 1976?; *canasta*, f.b. 1949; m.m.). Andra ord som inte ingår i listan har onekligen en mer allmän karaktär (*chilisås*, f.b. 1985?; *bongotrumma*, f.b. 1980?; *cha-cha*, f.b. 1950-talet; *bicykleta*, f.b. 1950-talet; *sombrero*, f.b. 1943; m.m.) och skulle därför kunna tänkas komma med i nästa utgåva av N.

N är en ordbok som ger spanska översättningar av svenska ord och uttryck. Som redaktionen skriver är översättningarna "tydligt uppdelade och [åtföljs dessutom] av riklig information". En översikt över uppställningen av artiklarna visar att det, förutom själva uppslagsordet och dess översättning till spanska, förekommer information om grammatik o.d. (ordklass, fraser, språkexempel med översättning, oöversatta språkexempel, konstruktionsuppgifter, diftongering, vokalskifte, böjningsuppgifter, femininform, verbfraser och partikelverb) samt etiketter och siffror (gällande ämnesområde, preciseringar, regionala varianter, stilnivå, uppslagsordens indelning i ordklasser, delbetydelser och homografer). Det förekommer således inga definitioner av översättningarna. Artiklarna saknar syntaktiska exempel som kunde visa hur de till spanska översatta orden konstrueras i sats eller delar därav. Det skulle naturligtvis vara anpassade exempel men på basis av autentiska språkprov tagna t.ex. från maskinläsbara spanska korpusar som finns att tillgå.

N:s uppställning av uppslagsorden är inte baserad på lemma-lexemmodellen, en modell som lanserades i Nusvensk frekvensordbok 1970–1980 (härefter (NFO1–4) och där "lemmana baseras på formella egenskaper /.../ Principen möjliggör en större fasthet och konsekvens än den i andra ordböcker tillämpade historiska (etymologiska) principen" (Svensk ordbok 1986: XII). Ibland kan uppställningen i N sammanfalla med lemma-lexemmodellen (se t.ex. **1** *tjänare* s --> 'sirviente' och **2** *tjänare* interj --> '¡hola!'; **1** *topp* interj --> '¡de acuerdo!' och **2** *topp* s --> 'cima'). Det vanliga är i stället att i N anges flera lemman inne i en och samma artikel med tillhörande presentation av en aktuell ordklassindelning (t.ex. under uppslagsordet *binda* ges "**I** s 'faja', 'venda'. **II** vb tr 'atar', 'amarrar'; ~ *sig* 'comprometerse'", dvs. både s och vb i en och samma artikel). En jämförelse med SOB, vars uppställning är gjord efter lemma-lexemmodellen, visar att i SOB *binda* ges i två skilda lemman (och följaktligen i två artiklar): ett för verbet *binda* (med 3 lexem uppradade efter varandra: 'fästa med lindning'; 'fästa samman'; 'hålla samman'), och ett för substantivet *binda* som ('mjuk remsa'). Följande beskrivningar av enheten *vad* kan ytterligare belysa skillnaderna mellan uppställningsmodellerna i N respektive SOB:

<i>vad</i> i N:	<u>lemma</u>	<u>ordklassindel.</u>	<u>antal lexem:</u>	<u>lexemens betydelse</u>
1 <i>vad</i>		pron.	2	interr., rel.
2 <i>vad</i>		s [f. la ~, -s]	1	muskulatur --> 'pantorrilla'
3 <i>vad</i>		s [f. la ~, -s]	1	vadhållning --> 'apuesta'
4 <i>vad</i>		s [m. el ~, -s]	1	vadställe --> 'vado'

<i>vad</i> i SOB:	<u>lemma</u>	<u>ordklassindel.</u>	<u>antal lexem:</u>	<u>lexemens betydelse</u>
1 <i>vad</i>		pron.	2	frågeord; det som
2 <i>vad</i>		adv.	1	i vilken grad
3 <i>vad</i>		subst. -et	3	grunt ställe i vattnet; överklagande; överenskommelse (att satsa viss penningssumma)
4 <i>vad</i>		subst. -en -er	1	bakre muskulatur på underbenet
5 <i>vad</i>		subst. -en -ar	1	ett rörligt fiskeredskap

Bland uppslagsorden som N listar kan man hitta många geografiska namn (*Dalarna* --> 'Dalecarlia', *Skåne* --> 'Escania'); bland dessa finns emellertid namn av en sådan art (*Argentina* --> 'Argentina', *Madrid* --> 'Madrid', *Mallorca* --> 'Mallorca', m. m.) att de kanske i kommande uppdateringar kunde lämna plats åt ytterligare intressanta ord från allmänspråket. För övrigt tycks en lista med geografiska namn (och nationalitetsadjektiv?) kunna få sin naturliga plats i slutet av den egentliga ordlistan (en liknande avdelning skulle med fördel kunna inrättas för t.ex. de i N listade initialorden).

I N finns många vanliga initialord upptagna som uppslagsord (*ADB* --> 'procesamiento de datos'; *EG* --> 'la C.[E.]E. (la Comunidad [Económica] Europea)', *NATO* --> 'la OTAN'), men det saknas vissa andra som också hör till allmänspråket (*DNA*, *SAS*, *EU*). Vidare innehåller ordlistan ofta använda förkortningar (*ca*, *bl.a.*, *dvs.*, *etc.*, *f.d.*, *jfr*, *m.fl.*, *m.m.*, *obs.*, *o.s.a.*, *p.g.a.*, *t.ex.*); en utökning med några enheter till såsom *ev.*, *i st. f.*, *o.d.* och *s.k.* skulle säkert uppskattas av läsarna.

Det anges många spanska regionalismer som t.ex. amer. (amerikansk spanska) 'cesantía' (se under *arbetslöshet*) eller riopl. (i Argentina och Uruguay) 'palta' (se under *avokado* --> 'aguacate', riopl. 'palta'; obs att 'palta' finns inte med i C). Å andra sidan har regionalismer som t.ex. riopl. 'changador' (listade under *bärare* i C) inte tagits med i N under *bärare* (--> 'portador', 'mozo'), och 'chapa' eller 'patente' (se under *bilnummer* --> 'matrícula'), trots att de är vardagliga ord som används av uppåt 40–50 miljoner spansktalande. Det tycks alltså finnas för få regionalismer från Spanskamerika.

I N listas typiska svenska ord som underlättar den kulturella förståelsen mellan svensk- och spansktalande (*påskris* --> 'ramitas adornadas con plumas que se usan en Semana Santa'; *påskkärring* --> 'niña vestida de bruja'; *smörgåsbord* --> 'bufé'; *gravlax* --> 'salmón marinado'; *surströmming* --> 'arenque del Báltico fermentado'; *valborgsmässoafton* --> 'noche de Walpurgis', 'víspera del primero de mayo').

Vissa enheter listade i N, som t.ex. *skatteböroda* (--> 'carga (gravamen) fiscal'), *streckkod* (--> 'código de barras') och *studiebesök* (--> 'visita de estudios'), finns inte med i SOB vilket pekar på att N trots sitt relativt lilla omfång är en väl uppdaterad ordbok.

Viss kritik kan man däremot rikta mot att det finns uppslagsord som inte åtföljs av en översättning utan deras betydelse anges med hjälp av uttryck; så är fallet med t.ex. *villospår* (*s föra på* ~ --> 'despistar'; *vara på* ~ --> 'estar despistado') där det fattas en översättning till *villospår* som kunde vara 'pista falsa'; enheter som t.ex. *bästis*, *jour* eller *jota* kan tjäna som andra exempel på denna brist i ordboken.

Norstedts svensk-spanska ordbok avser att fylla behovet av en modern ordbok för samtliga stadier av spanskundervisning i Sverige. Den fyller ett stort tomrum eftersom det var 1961 som det senaste lexikonet av betydelse på detta område kom ut (Svensk-spanskt lexikon 1961). Det bör avslutningsvis sägas att det förefaller ligga ett stort och mycket omfattande lagarbete bakom ordboken, vilket har lett till den värdefulla slutprodukt som just anmälts. Som brukare av ordboken kan man nu förvänta sig att redaktionen överväger möjligheten att i en icke avlägsen framtid ge ut Norstedts svensk-spanska ordbok på CD-ROM (standardformat), alternativt att den görs tillgänglig i maskinläsbar form för forskarsamhället i Norden.

Litteraturlista:

- N = *Norstedts svensk-spanska ordbok*. Stockholm: Norstedts 1993.
 C = Börje Cederholm/Nils Sund: *Svensk-spanskt lexikon*. Stockholm: Natur och kultur 1961.
 SOB = *Svensk ordbok*. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Esselte Studium 1986.
 NFO = Sture Allén et al.: *Nusvensk frekvensordbok* 1–4. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1970–80.

Jens Erik Mogensen

Herbert Svenkerud og Helge Parnemann, *Cappelens Tysk-Norsk og Norsk-Tysk Ordbok*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag a.s: 1992.

For NKK 258,- får brugeren her på samme tid en tysk-norsk og en norsk-tysk ordbog – trykt på hvidt kvalitetspapir og sat med let læselige, klare typer. De to ordbogsdele indeholder hver ca. 20.000 opslagsord udvalgt på grundlag af overvejelser m.h.t. ordenes frekvens og brugernes behov. I praksis holdes de to dele nemt ude fra hinanden, idet de er adskilt af et tillæg i midten trykt på gråt papir (s. 305–336). Udover tillægget indeholder omteksten et forord, et afsnit med overskriften *viktig å vite* samt en liste over de anvendte forkortelser.

Opsætningen af de enkelte artikler er generelt set klar og overskuelig. Dog kan det især i længere artikler være en smule besværligt at overskue kroppen: Samtlige – oftest ganske banale – eksempler er forsynet med en oversættelse i kursiv (f.eks. s.v. **mene** [...] *meinen: ~r du det? meist du das?*), hvilket slører overskueligheden over ækvivalentstrukturen. Det er nok et spørgsmål, om det ikke havde været mere hensigtsmæssigt og også fuldt tilstrækkeligt at anføre eksemplerne uden oversættelse, især da ordbogen iflg. forordet forudsætter, at brugeren allerede har "et visst kjennskap til språket og kjenner en god del elementære ord" (s. VII). Vanskeligere eksempler, hvor en oversættelse ville være berettiget, kunne med fordel være placeret i foden (hvor det for øvrigt igen ville have hjulpet på overskueligheden, hvis der i højere grad var gjort brug af blikfang).

Trods sådanne detaljer må det dog omvendt fremhæves som et meget stort plus, at de to ordbogsdele er konciperet bevidst med en norsk brugergruppes behov for øje: Således er ordbogens tysk-norske del tydeligvis konciperet som *receptionsordbog*, den norsk-tyske del som *produktionsordbog*. Dette fremgår bl.a. af måden, hvorpå ækvivalenterne præsenteres: Hvor der således i den norsk-tyske del til ét lemma svarer flere ækvivalenter, sker der i langt hovedparten af tilfældene (desværre ikke alle) en betydningsspecifikation af de enkelte tyske ækvivalenter. I den tysk-norske del derimod er ækvivalenterne med rette opstillet uforklaret ved siden af hinanden, eftersom brugeren naturligvis ikke har behov for betydningsspecifikation af de norske ækvivalenter.

Ved tyske substantiver er der anført genus og pluralis (undertiden helt eller delvis udskrevet, f.eks. s.v. **partisipp** [...] *Partizip n, fl zippien* [sic!]), ved svage substantiver desuden genitiv. At sådanne

morfologiske oplysninger også er anført ved komposita er en god hjælp for brugeren. Omvendt savnes der ved verberne en angivelse af evt. uregelmæssig bøjning (det er ikke nok at bringe en liste over disse verber i et tillæg, når der ikke henvises fra ordbogsdelen til denne liste), og ved sammensatte verber savner man oplysninger om, hvorvidt der er tale om ægte eller uægte sammensætninger. Dersom fraværet af disse for brugeren yderst vigtige oplysninger skyldes pladshensyn, må det undre, at der er brugt temmelig megen plads på konsekvent at angive ordklasse ved samtlige norske opslagsord. Undtagen i forbindelse med adskillelse af homografer er sådanne angivelser vedr. udgangssproget overflødige i en produktionsordbog.

Det er positivt, at der ved nomina agentis konsekvent anføres både maskuline og (moverede) feminine former, hvor sådanne er mulige, f.eks. s.v. **beboer** [...] (*om kvinde*) Einwohnerin *f -nen*, (*om mand*) Einwohner *m -;* s.v. **vitne** [...] *sb* (*om kvinde*) Zeugin *f -nen*, (*om mand*) Zeuge *m -n -n*; s.v. **doktor** [...] (*om kvinde*) Doktorin *f -nen*, (*om mand*) Doktor *m -en*. Desværre udelukker denne opstilling sex-neutral brug af den maskuline form, idet det suggereres, at *in*-formen altid er obligatorisk, når der er tale om kvinder. Til en norsk udgangssætning som *hun var det eneste vitne* muliggør ordbogen således kun oversættelsen *sie war die einzige Zeugin*. Dette er en skæv oversættelse, idet tilstedeværelsen af et givet antal mandlige vidner herved ikke udelukkes [= *hun var det eneste kvinnelige vitne*]. Ligeledes forleder oplysningerne s.v. **doktor** til konstruktioner som **Frau Professorin Doktorin Hellweg* og **sehr geehrte Frau Doktorin Hellweg* i stedet for – som det rigtigt er oplyst i tillægget side 319 – *sehr geehrte Frau Doktor Hellweg*.

Problemet kunne være løst ved anførelse af begge formerne uden markeringerne "om kvinde" hhv. "om mand", men med en henvisning fra ordbogsdelen til en grammatikdel i omteksten, hvor de generelle regler for brugen kunne være beskrevet.

Desværre findes der ikke nogen sådan integreret grammatik i ordbogen. Det omtalte tillæg s. 305–336 fremstår helt uden sammenhæng med ordbogsdelen og kunne for så vidt være en selvstændig publikation. Det indeholder afsnit om tysk skrift (med eksempler på både håndskrift og trykt skrift), substantivernes køn, præfikser og suffikser, orddeling, uregelmæssige verber, tal og mængder, dag og tid, brevskrivning, geografiske navne og tyske forkortelser. Oplysningerne i tillægget er (for så vidt de da er rigtige) som sådan utvivlsomt ganske nyttige, omend de altså ikke har nogen videre forbindelse til ordbogsdelen. De er gennemgående forsøgt holdt i en humoristisk stil – undertiden måske lovlig anstrengt, som når det om brugen af stort begyndelsesbogstav ved pronominer i breve hedder: "Hvis du vil følge tysk skikk, og det bør du gøre, skriver du imidlertid også ordene **Du**,

Dein, Dich og Dir med stor forbokstav, og det gjør du om det så er til lillebroren din du skriver" (s. 320). På en skala af "åpningshilsener" i breve begyndende med *sehr geehrte Frau ...* anføres til slut (efter et eksempel med *lieber...*) åbningshilsenen *dummer Peter*. – Gennem sådanne mere eller mindre barnagtige formuleringer og eksempler søger forfatterne antagelig at appellere til et ungdommeligt målpublikum. Om dette forsøg lykkes kan man naturligvis ikke vide, men det er nok tvivlsomt, eftersom alle nye undersøgelser f.eks. inden for reklamebranchen entydigt viser, at unge i dag generelt er langt mere kritiske og kvalitetsbevidste end tidligere generationer. – Under alle omstændigheder lykkes det herigennem næppe at sløre, at alt for mange oplysninger i tillægget er direkte forkerte. Sml. f.eks. følgende vejledning i, hvorledes man skriver adressen på et tysk brev: "I Tyskland er det vanlig å skrive gatenavnet etter bynavnet – ganske logisk egentlig. Og bynavnet får gjerne en strek under seg". Altså:

Firma
Karl Gebhardt
Papierwarenfabrik
D-5000 Köln
Hauptstr 86

Disse oplysninger svarer ikke til tysk praksis anno 1992. Forkortelsen af gadenavnet *Hauptstr* vidner desuden om forfatternes noget særprægede forhold til brugen af punktum i forkortelser. Listen s. 323–332 indledes med følgende bemærkning: "Bruk av punktum ved forkortelser er etter hvert blitt like vilkårlig på tysk som på norsk". Denne påstand er som grebet ud af luften, og de mange forkortelser uden punktum, f.eks. *ahd* (= althochdeutsch), *b* (= bei), *Bed* (= Bedeutung), *best* (= bestimmt [sic!]), *Fr* (= Frau), *Frl* (= Fräulein), *Hr*, *Hrr* (= Herr), *mdt* (= mitteldeutsch) og *zul* (= zuletzt) afspejler ikke tysk sprogbrug.

Sammenfattende må følgende dog fastslås: For en forholdsvis lav pris fås her en skoleordbog over det centrale ordforråd, i de fleste tilfælde med udmærkede betydningsspecifikationer af de tyske ækvivalenter og med mange anskuelige eksempler samt de hyppigste kollokationer og idiommer – alt forsøgsvis ordnet efter moderne leksikografiske principper. Tillige får brugeren udvalgte paradigmatiske oplysninger, bl.a. med hensyn til substantivernes bøjning. Fraværet af oplysninger i ordbogsdelen om evt. uregelmæssig bøjning af verberne er meget uheldigt, ikke mindst sammenlignet med skævvægningen i forhold til oplysningerne om de norske leksemers ordklasser, og den løsrevne liste over uregelmæssige verber i tillægget kan ikke opveje denne mangel. Det bedste ved tillægget er, at det er placeret i midten af ordbogen og er trykt på en anden type papir end resten af ordbo-

gen, hvorved brugeren som nævnt kan holde den tysk-norske ordbogsdel ude fra den norsk-tyske. – Altså alt i alt i betragtning af prisen en brugervenlig ordbog med enkelte kiks på væsentlige områder.

Arne Olofsson

Norstedts stora engelsk-svenska ordbok, andra upplagan, Stockholm: Norstedts 1993 (pris ca 592:-); *Norstedts stora svensk-engelska ordbok*, andra upplagan, Stockholm: Norstedts 1993 (pris ca 592:-). [Pris för "box" med båda ordböckerna ca 952:-.]

The works under review are new editions of the biggest modern English-Swedish and Swedish-English dictionaries in existence at the present time (129 000 "words and phrases" each). The reviewer recognizes the unique position of the two dictionaries but identifies a number of inconsistencies and shortcomings concerning both the application of lexicographical principles and the reliability of the factual content.

Allmän inledning

Utbudet av ordböcker för engelska-svenska och svenska-engelska är rikhaltigt men mycket svåröverskådligt. Det beror inte minst på förändringar i förlagsbranschen som gör att ordböcker som blivit kända under ett visst förlagsnamn plötsligt börjar uppträda under ett annat och med ny design utan några förändringar av innehållet. Detta gäller t.ex. de båda största moderna ordböckerna, som ursprungligen producerades av Esselte men som sedan några år tillbaka går under namnen *Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* och *Norstedts stora svensk-engelska ordbok*. Dessa båda har nu blivit ännu större, vilket föranleder denna recension. Den engelsk-svenska, som utkom i sin första upplaga 1980, är nu enligt reklamen "helt omarbetad", medan den svensk-engelska (från 1988) nu blivit "lätt reviderad". (Jag kommer i fortsättningen att använda förkortningarna NSESO respektive NSSEO för de nya upplagorna.) I båda fallen har det gjorts tillägg, så att var och en av ordböckerna nu har 129 000 "ord och fraser". Typografin i NSESO har samtidigt gjorts betydligt mera generös (vilket är en välkommen förbättring) och båda ändringarna tillsammans gör att antalet egentliga ordbokssidor där stigit från 1071 till 1457.

Att den engelsk-svenska NSESO tar upp 129 000 ord och fraser betyder inte att man som användare får 129 000 ord och fraser översatta i egentlig mening. Dels ingår det tusentals egennamn, dels kommer en ordbok i den här storleksklassen in på det vetenskapliga ordförrådet, där det i många fall bara blir en identisk form eller en svensk "omstavning" av ordet på översättningens plats. På dessa båda områden fungerar NSESO närmast som uttalsordbok, vilket givetvis har ett stort värde i sig. Beträffande egennamnen ges mer realinformation än tidigare utan att ordboken för den skull kan sägas ha följt den encyklopediska trenden i engelsk lexikografi.

Status

Det finns intressanta historiska aspekter på dessa båda ordböcker (liksom på samma förlags ordbokspar i andra storleksklasser). Även om det med jämna mellanrum görs större eller mindre revideringar, kvarstår faktum, på gott och ont, att de representerar en lång och obruten tradition med rötter i 1800-talet. Det stora gemensamma namnet för båda riktningarna (eng.-sv. och sv.-eng.) är Edmund Wenström. 1889 utgav han tillsammans med Erik Lindgren en stor (1758 sidor) engelsk-svensk ordbok och 1904 en svensk-engelsk tillsammans med Walter E. Harlock. Dessa båda verk har legat till grund för flera stora, medelstora och små ordböcker. Wenström/Lindgren utgjorde (via Lindgrens engelsk-svenska skolordbok från 1891) basen för klassikern *Engelsk-svensk ordbok* av Kärre/Lindkvist/Nöjd/Redin 1935, som utan egentliga ändringar fortsatte i sin roll som den största moderna engelsk-svenska ordboken ända fram till 1980, när förlaget, dåvarande Esselte, ersatte den med *Stora engelsk-svenska ordboken*. På motsvarande sätt fortlevde Harlock-traditionen på den svensk-engelska sidan. Den jättelika ordbok Harlock och Gabrielson försökte skapa blev bara delvis färdig. En del kom ut 1936 och nästa efter Harlocks död 1951, men verket fick aldrig något tredje och sista band. Materialet kom dock till användning i andra sammanhang, framför allt i Harlocks skolordbok 1944 samt i dess direkta efterföljare och ersättare *Svensk-engelsk ordbok* 1968, som utgjorde Vincent Pettis debut i större svensk-engelska lexikografisammanhang. Linjen fortsätter med *Stora svensk-engelska ordboken* 1988. Hela tiden har serierna fungerat som innehållsmässig förebild (öppet eller förtäckt) för de flesta andra samtida ordböcker. Det är intressant i sammanhanget att notera i hur hög grad svenskarnas engelska under 1900-talet varit beroende av två personer, båda med brittisk bakgrund: Harlock under första hälften av seklet, Petti under en stor del av andra hälften.

De båda ordböcker som här recenserats är mycket väletablerade bland studerande vid universitetens engelska institutioner och därmed bland skolväsendets lärare i engelska. Böckerna är så stora och respektingivande att många användare nalkas dem med nästan religiös vördnad och betraktar dem som sin bibel i engelska språkfrågor. Detta sker med en viss rätt, men samma attityd anser jag inte att en recensent kan ha, och jag har alltså vid granskningen genomgående tagit på mig en mera ifrågasättande roll. Jag vill inte hävda att jag ens varit i närheten av att ha läst de båda ordböckerna från pärm till pärm, utan de observationer jag kommer med är hämtade från stickprov i form av intensivläsning av vissa ganska korta partier samt från osystematisk bläddring. Eftersom böckerna är producerade som ett par, och eftersom många av mina observationer är av samma typ, oberoende av från vilken av delarna de är hämtade, gör jag inte någon separat genomgång för vart och ett av verken. Min granskning inskränker sig inte till

de ändringar och tillägg som gjorts utan avser i princip ordböckerna som de nu ter sig.

Avsnittet "Anvisningar"

Det som 1980 hette *Ordbokens disposition och innehåll* heter i NSESO kort och gott *Anvisningar*. Innehållet har reviderats något och ett avsnitt om amerikansk engelska har lagts till. I detta avsnitt, som delvis (stavning) också finns i NSSEO, förekommer några anmärkningsvärda formuleringar som jag vill peka på. Det sägs om NSESO att den "täcker inte bara det amerikanska ordförrådet utan även betydelskillnader mellan brittisk och amerikansk engelska". Påståendet att NSESO nu skulle "täcka det amerikanska ordförrådet" är direkt absurt. Visserligen har det skett en förbättring, men det amerikanska är fortfarande en svag punkt hos ordboken, vilket kommer att framgå av min redovisning och diskussion nedan. I listan över "de vanligaste amerikanska stavningsvarianterna" sägs att "den brittiska ändelsen *-re* motsvaras i amerikansk engelska av *-er*". Även om man välvilligt läser *ändelse* som *ordslut*, måste påståendet innebära att det inte skulle finnas några amerikanska ord som slutar på *-re*, vilket givetvis är osant. Det sägs vidare att "den brittiska ändelsen *-ce* stavas *-se* i vissa ord i amerikansk engelska". Med tanke på att *ändelse* även här ändå används otekniskt, hade det varit en pedagogisk poäng att utsträcka bokstavssekvensen till *-nce* respektive *-nse* samt att nämna att de ord som berörs är substantiv. Den "regel" som sedan ges för *-ll-* kontra *-l-* ("i vissa ord") finns bättre formulerad i vilken skolgrammatik som helst.

Ordurval och täckningsgrad

Man kan villigt erkänna att inga andra tvåspråkiga verk för den aktuella kombinationen av språk har så hög täckningsgrad. Rent statistiskt är alltså chansen störst att det är i just dessa ordböcker man får hjälp med att översätta ett visst svenskt eller engelskt ord. Samtidigt måste man konstatera att ordurvalet ibland förvånar. I den svensk-engelska delen får man t.ex. ingen hjälp med vardagsord som *cykelkedja*, *dammtuss*, *rostskyddsgaranti*, *skifttangent*, *stiftpenna*, *tittarsiffror*, medan det har tagits med (eller lämnats kvar) en hel del ganska osannolika sammansättningar som *utstyrelsstycke*, *högmäld* (båda dessa går tillbaka på Wenström/Harlock 1904), *framstegare* och *fredagsnummer*. I fråga om det sistnämnda exemplet förtjänar det att påpekas att det ingår i ett ekonomiserande system, så att ordboken slipper belastas med motsvarande sammansättningar med *söndag* etc., ett system som man gärna hade sett även vid andra sammansättningar där förleden utgör en någorlunda sluten klass, t.ex. musikinstrument. Som det nu

är, finner man som separata uppslagsord bl.a. *fagottstämma*, *klarinetstämma*, *oboestämma*, *trumpetstämma*, *violinstämma* (och *fiolstämma*) och *violoncellstämma* (och *cellostämma*). (Däremot förväntas användarna själva räkna ut hur man skall uttrycka t.ex. *basunstämma*, *pianostämma* och *saxofonstämma*.) Det förekommer också en del nästan obrukliga svenska fraser, t.ex. (under *gäck*) *släppa gäcken lös*. Det fanns med hos Harlock 1936, men nästan ingen nutida svensk kan ha anledning att översätta det uttrycket till engelska. Om det (mot bokens explicita syfte att vara en aktiv ordbok för svenska-engelska) finns med för att hjälpa engelsktalande att förstå uttrycket om de träffar på det i äldre litteratur, borde det ha fått en mera entydig översättning än den givna, *let oneself go*, som minst lika ofta betyder 'börja' *vanvårda sitt yttre*. Sammansättningen *bonddryg* finns det också flera goda skäl att avlägsna, i synnerhet som det tydligen inte i dagsläget går att finna någon mera träffande översättning än *pompous*. (Wenström/Harlock gick på sin tid ut hårdare och föreslog *vulgarly arrogant*, *big* och *stuck-up*.)

I den engelsk-svenska ordboken är det betydelsenyanser snarare än uppslagsord man ibland kan sakna. *Blockbuster* är förbättrat i förhållande till 1980, då *kvartersbomb* var den enda översättningen (*knallsuccé*, *dundersuccé* nu tillagda), men den attributiva användningen med betydelse som 'sensationell, uppmärksam' (*a blockbuster report*) saknas fortfarande. Den i amerikansk engelska mycket vanliga vardagsbetydelsen av verbet *ground* 'ge [barn] utgångsförbud' saknas (*You're grounded for a week!* 'Du får inte gå ut och träffa kompisar på en vecka!'). Frasen *do the honours* (under *honour*) har en mycket vidare användning än den som anges av översättningförslaget *utöva värdskapet* – redan *hålla upp*, *servera*, *skära upp* skulle vara förbättringar, men det skulle också behövas ett omnämnande av den lätt skämtsamma användningen i situationer där man överlåter åt någon annan att utföra en handling som man själv kanske lika gärna kunde ha åtagit sig (*Will you do the honours?*). Vid *lens* saknas översättningen *glas* [*i glasögon*] (och motsvarande brist finns vid *glas* i NSSEO). Översättningen av ordet *pacifier* har vid omarbetningen ändrats från [*sug*] *napp* till [*tröst*] *napp*, vilket i och för sig är en förbättring, men det sägs fortfarande inget om grundbetydelsen 'fredsstiftare'. Verbet *walk* har fått några få illustrationsexempel tillagda, t.ex. *walk tall* 'gå med höguret huvud' och *walk the dog* (som dock placerats in i fel avdelning och fått en smutt makaber plats direkt efter *walk the earth*), men man saknar fortfarande den nyans som är mycket vanlig i amerikanska kriminalserier på TV, nämligen 'gå fri, släppas, bli frikänd' (*If you don't testify against him, he'll walk*). Under *way* saknas två varandra näraliggande användningar som säkert börjat i barnspråk men åtminstone just nu används även högre upp i åldrarna. Det rör sig om två sätt att protestera om någon annan säger *No way!* 'Absolut inte!', nämligen *Yes way!* och *Way!*, men så djupt i talspråket kanske en all-

mänordbok inte behöver tränga. Samma inställning kanske man får ha när det gäller den oartigt avbrytande/avfärdande funktionen i talspråk hos *whatever*. Bland ord och sammansättningar som helt saknas kan nämnas *blood type*, som nog är lika vanligt som synonymen *blood group*. Eftersom dessutom *blood type* inte tas med som en möjlig översättning av *blodgrupp* i NSSEO, kan användarna få det felaktiga intrycket att *blood type* är något helt annat. Likaså saknas *root canal [therapy]*, som är det normala ordet för 'rotfyllning' i amerikansk engelska och känt även i brittisk engelska. Det *root filling* som finns i NSESO (och som ges som enda översättning i NSSEO) syftar snarare på fyllnadsmassan än på själva ingreppet. *Kissagram/kissogram* (en gratulationskyss levererad genom hembesök på beställning och mot betalning av en ung kvinna till ett manligt festföremål) har inte heller tagits med. Man saknar också *samosa*, den pirogliknande indiska smårätt som är mycket populär i dagens England. Fyra företeelser som är bistra realiteter för (i synnerhet) amerikanska skolbarn saknas också, nämligen *book report* ('recension/referat av bok som man haft i uppgift att läsa på egen hand'), *honor roll* ('lista över de duktigaste eleverna' – det närmaste som finns är *roll of honour* 'lista över stupade hjältar'), *pop quiz* ('lappskrivning, oförberett skriftligt förhör' – under *lappskrivning* i NSSEO får man förresten bara det lams *short written test [in class]*) – och *show and tell* ('demonstrationsuppgift inför klassen').

Artikelstruktur

I båda delarna tillämpas principen att det är semantiken som styr vad som räknas som eget uppslagsord, medan växlande ordklassstillhörighet ger upphov till underavdelningar inom artikeln. Detta är en väletablerad princip som det inte finns någon anledning att ifrågasätta för en ordbok som inte direkt vänder sig till de mest ovana användarna, men det finns några aspekter på den som förtjänar att diskuteras. Inom en artikel med flera ordklasser måste författarna bestämma sig för en viss ordningsföljd, som rimligen börjar med den primära betydelsens ordklass, vilket ibland medför svåra överväganden av typen hönan och ägget. Jag finner det lätt att acceptera att författarna bestämt sig för att substantivet kommer före verbet vid *hammer* och *hand* men svårt att hålla med om att verbet bör komma före substantivet vid t.ex. *frame*. Komplikationer kan också uppstå i de fall då det finns två homografer som kan ha en viss ordklass gemensam men får sina möjliga ordklasser uppräknade i olika ordning i respektive artikel. En kollega till mig har rapporterat att studenter som fått i uppgift att översätta *the march of inflation* med ledning av den stora engelsk-svenska ordboken ibland kommit fram till den felaktiga översättningen *inflationens gräns*.

beroende på att artikeln *march* i betydelsen 'gräns' är den som börjar med substantiv.

En viktig nyhet i NSESO är att sammansättningar börjat föras upp som uppslagsord, även i sådana fall där de aldrig sammanskrivs eller skrivs med bindestreck. Detta sätt att hantera det nästan olösliga problemet med engelskans varierande skrivsätt vid framförallt substantiv + substantiv är en välkommen reform, som är i linje med den lexikografiska utvecklingen i allmänhet. Förändringen utgör också förstas del av bakgrunden till att antalet "ord och fraser" ökat. Tyvärr har redaktionen ännu inte lyckats genomföra den konsekvent, vilket innebär att man fortfarande kan behöva leta på flera olika ställen efter en ordkombination. Så t.ex. är *satellite dish* 'parabolantenn' inte något eget uppslagsord, och det finns inte heller inne i artikeln *satellite* utan bara under uppslagsordet *dish*. Samtliga särskrivna sammansättningar med *block* som förled (t.ex. *block letter*, *block vote*) finns kvar inne i artikeln *block*. Vid *blue* finns alla sammansättningar kvar under detta uppslagsord utom fågelnamnen *blue jay* och *blue tit*, som utgör egna uppslagsord. Två nya sammansättningar med *bone* har införts 1993, av vilka en (*bone china*) har hamnat i artikeln *bone*, medan den andra (*bone marrow*) har blivit eget uppslagsord. Doktor Papanicolaou's cytologprov får onödigt stort utrymme genom att både *Pap* och *Pap smear* gjorts till egna uppslagsord, efter gamla respektive nya modellen.

I de inledande anvisningarna i den engelsk-svenska delen deklarerar: "Betydelseernas inbördes ordning bestäms i princip av deras frekvens och inte av historiska hänsyn". Detta är en utmärkt regel, men den följs inte alltid. Ett exempel på detta är artikeln *guy*, där frekvenshänsyn i ett globalt perspektiv säkert skulle ha gett förstaplatsen åt en funktion som inte finns medtagen alls. Jag tänker på *guys* som (genusoberoende) pluralmarkering av pronomenet *you* i amerikanskt talspråk. Men även om man bortser från denna brist, är ordningsföljden i artikeln renodlat historisk: 1. *Guy-Fawkes-docka*, 2. fågelskrämma, 3. karl, kille. Om ordningsföljden mellan homografer sägs det inget i anvisningarna, men man får ibland en känsla av att det ovanliga placeras först, kanske för att det skall uppmärksammas lättare. Så t.ex. kommer *box* 'buxbom' före såväl *box* 'låda' som *box* 'boxas', *flag* 'svärdsliilja' före *flag* 'stenplatta', som i sin tur kommer före *flag* 'flagga', *fog* 'efterslätter' före *fog* 'dimma', *frog* 'kordongknapp' före *frog* 'groda', den prepositionsliknande användningen av den latinska ablativen *pace* före substantivet *pace* 'steg', och *painter* 'fånglina' före *painter* 'målare'. I andra fall är däremot ordningen frekvensbaserad, t.ex. vid *pad* och *skate*.

Förklaring kontra översättning

I fråga om såväl aktiva som passiva tvåspråkiga ordböcker har en användare rätt att vänta sig att få användbara översättningar, inte bara förklaringar. Om man nöjer sig med förklaringar är det oftast bättre och billigare att vända sig till enspråkiga ordböcker, som det för engelskans del finns en uppsjö av. Tyvärr förekommer det ganska ofta i NSESO och NSSEO att det som serveras är en sorts definition av uppslagsordet som ord, inte det ord eller uttryck som den infödde talaren av det andra språket reagerar med inför det aktuella begreppet. Gränsen är inte alltid lätt att dra, men jag skall försöka visa med några exempel vad jag menar. Det svenska ordet *benskörhet* används i ett enda sammanhang, nämligen som beteckning på den skelettförsvagning som drabbar särskilt äldre kvinnor. Denna skelettförsvagning heter på engelska *the brittle-bone disease*. Den översättning man får i NSSEO är inte en översättning av begreppet utan av ordet: *brittleness of the bones*. På motsvarande sätt är det med *mellanmjölk*, som återges med *medium-fat milk*, vilket dels bara stämmer på den svenska fetthaltsskalan 0–3%, dels inte avspeglar det faktum att mjölk med ca 1,5% fett på de flesta ställen i England säljs under namnet *semi-skimmed milk*. Ett språkvetenskapligt exempel är *predikat*, som i svenskan av hävd används enbart om predikatsdelens verbkärna. NSSEO föreslår att det skall återges med *verbal part of the predicate* och förtiger därmed det i och för sig något förvirrande förhållandet att en engelskspråkig person normalt skulle säga *verb*. Det finns också exempel i andra riktningen, från engelska till svenska. Sammansättningen *body odour* översätts med *kroppslukt* (1980 *kroppsohör*), utan några synonymmer eller förklarande tillägg. Det begrepp som *body odour* (och dess diskreta förkortning *B.O.*) litet eufemistiskt står för har emellertid på svenska beteckningen *svettlukt* eller *armsvett*. (Ordet *kroppslukt* finns mycket riktigt inte i den svensk-engelska delen; det ord som leder fram till engelskans *body odour* är *armsvett*, visserligen först efter förslaget *perspiration of the armpit*.) Klädesplagget *body warmer* får en ordagrann översättning: *kroppsvärmare* plus förklaringen *ärmlös jacka*. En ungefärlig översättning (*termöväst*?) hade varit bättre. Substantivet *paramedic*, som är nytillkommet i NSESO, kan inte sägas ha fått något översättningsförslag alls, bara en förklaring (trots att det som står är typografiskt markerat som översättning), en förklaring som dessutom är svårtolkad genom sitt ordval: *person med paramedicinsk utbildning* (*paramedicinskt yrke*). Den svenska allmänheten hör ofta ordet i amerikanska TV-serier, och man får hoppas att översättarna inte börjar byta ut *sjukvårdare* och *ambulanspersonal* mot NSESO:s förslag när de hör folk ropa vid en olycksplats "Make room for paramedics!" eller "Paramedics are on their way".

I artiklarna är gränsdragningen ibland oklar mellan synonymuppräknning och tillägg av precisering. Under *bluegrass*, som faktiskt

inte fanns med i sin musikbetydelse 1980, ges två översättningsförslag, med kommatecken emellan, nämligen *bluegrass* och *countrymusik*. Eftersom *bluegrass* definitivt är hyponym och inte synonym till *countrymusik*, borde *countrymusik* ha satts i petit, som markerar förklaring/precisering, på samma sätt som skett vid t.ex. *bebop*, som fått tillägget *jazzstil*. Substantivet *boarding card* översätts med två ord på synonymnivå, *ombordstigningskort*, *boardingcard* (i den ordningen), av vilka det första förmodligen aldrig har hörts eller kommer att höras på en svensk flygplats. (Jämfört med *embarkeringskort* 1980 har det dock totalt sett skett en förbättring i den nya upplagan på den här punkten.)

I synonymuppräkningarna i NSESO används ibland semikolon, uppenbarligen för att markera någon sorts semantisk gräns (det finns ingen definition av semikolonanvändningen i de inledande anvisningarna). Ibland är det svårt att inse skillnaden mellan kommatecken och semikolon, t.ex. vid *paper clip*, som har semikolon mellan *pappersklämma* och *gem*, men det kan finnas historiska skäl (ordet *gem* i den betydelsen fanns inte i svenskan 1935, när Kärre och hans team blev färdiga med *Engelsk-svensk ordbok*; det lades till först 1980 i *Stora engelsk-svenska ordboken*). Ibland tycks semikolon också användas före något mycket kontextbundet översättningsförslag: *palatable* '...; välkommen'.

På sådana punkter där det råder fullständig överensstämmelse mellan begreppsbildningen i engelskan och svenskan, bör man kunna vänta sig en hög grad av reversibilitet mellan två ungefär samtidigt framtagna ordböcker från samma förlag. Ett nytt ord i NSESO är *planning permission*, helt korrekt översatt med *byggnadslov*. Om man däremot slår i NSSEO på *byggnadslov*, får man *building permit*, och *bygglov*, som också är eget uppslagsord, ger *building permit (licence)*. Ett annat nytt ord i förhållande till 1980 är *French toast*, men vid *fattiga riddare* i NSSEO finns det fortfarande bara en översättning, som dessutom betecknas som ungefärlig, nämligen *bread fritters*. Substantivet *bloodstream* är perfekt översatt med *blodomlopp*, men under *blodomlopp* i NSSEO hittar man inget som kan syfta på den cirkulerande blodmängden utan bara uttryck som handlar om processen. Under verbet *neuter* finns naturligtvis översättningen *kastrera*, men under *kastrera* i NSSEO finns bara *castrate* och *geld*, vilket är en brist eftersom just *neuter* är ett av de allra vanligaste uttrycken när det är tal om kastrering av sällskapsdjur (*a neutered cat*).

Nedan följer ett antal observationer som jag har grupperat i kategorier för att visa att bristerna inte är isolerade företeelser. Som tidigare nämnts har jag inte gått igenom hela ordböckerna utan bara fingranskat kortare partier.

Preciseringar: *abattoir* är helt i onödan preciserat till 'offentligt slakthus'. Ordet *offentligt* fanns med redan hos Wenström/Lindgren 1889 (där hela frasen gavs som översättning), men i nutida svenska för det i sammanhanget närmast tanken till offentlig avrättning, om något. Vid *abuse* finns det ingen översättning eller precisering som antyder det potentiella sexuella elementet i sådana övergrepp som kan beskrivas med detta ord. Substantivet *airbus* är översatt med *airbus*, preciserat till *stort flygplan*. Storlek är något relativt, och den är inte heller speciellt väsentlig i definitionen. *Passagerarplan, speciellt för skytteltrafik* hade varit mera upplysande som precisering. Substantivet *beaver* 4 (med etiketten *vulg*) översätts bildspråksmässigt perfekt med *mus*, men preciseringen till *vagina* missar skillnaden mellan yttre och inre könsdelar. Ordet *biretta* har fått en intetsägande precisering till *katolsk prästs* före översättningarna *birett, barett* (ordet *huvudbonad* hade varit välkommet). Sammansättningen *birch rod* är översatt med *[björk]ris*, men det finns ingen markering av att detta är ett bestraffningsredskap, inte t.ex. en fredlig bordsdekoration. Vid den sexuella betydelsen av substantivet *lay* anger preciseringen felaktigt att det bara används om en kvinnlig samlagspartner.

Ordklasser: Det svenska *hembud* (i den juridisk-ekonomiska betydelsen) är översatt med en verbfras, inte med ett substantiv. Ordet *paradigmatic* är betecknat som substantiv i stället för adjektiv. Adjektivet *sweet* är i onödan omklassificerat som substantiv i *sweet and sour*.

Sakfel: Sammansättningen *air taxi* är översatt med *flygtaxi*, vilket närmast för tankarna till taxibil mellan en flygplats och en stad, men åtminstone i USA är *air taxi* ett flygplan som går på korta rutten som inte trafikeras av de stora flygbolagen. *Taxiflyg* hade alltså varit bättre. Frasen *big science* (ny 1993) är översatt med *kapitalstark forskning*, men det engelska uttrycket syftar snarare på kapitalintensiv eller kapitalkrävande forskning. Uttrycket *binocular rivalry* (nytt 1993) översätts med *tvärdisparation*, vilket i stället är översättningen till *binocular disparity*, som är närmast föregående ord i Collins English Dictionary 1991 men inte medtaget i NSESO. Substantivet *billhook* har som en av översättningarna 1993 fått *trädgårdssax*, men *billhook* är en sorts skära, inte en sax. *Black Forest gâteau* (nytt 1993) har ett inslag av sockerkaka och är alltså inte samma sak som *schwarzwaldtårta*. I preciseringen av *blue-coat boy* betecknas Christ's Hospital som "skola för obemedlade", vilket är onyanserat och ger intrycket att det rör sig om någon sorts primitiv fattigskola, medan Christ's Hospital i själva verket i dag är en mycket ansedd independent public school med den något originella antagningsregeln att en sökande blir avvisad om föräldrarna har för hög inkomst. Preparatet *blue rinse* (nytt ord 1993) ger inte silvergrått hår utan hår med en karakteristisk blåton (satiriskt överdriven i den amerikanska tecknade TV-serien

Simpsons). Översättningen av *body-snatcher* har ändrats från det korrekta *liktjuv* till det felaktiga (eller mindre exakta) *likplundrare* – att skräckfilmstermen *body-snatcher* 'utomjording som tar en människokropp i besittning' inte kommit med är kanske förlåtligt med tanke på den speciella kontexten. Frasen *female impersonator* (under *impersonator*) betyder inte 'kvinnlig imitator' utan 'manlig kvinnoimitator' eller 'manlig skådespelare i kvinnoroll' (korrekt 1980 men märkligt nog ändrat 1993). Verktuget *padsaw* (nytt ord 1993) är inte en fogsvans utan närmast en sticksåg. Sammansättningen *property developer* (under *developer*) är översatt med *byggherre*, vilket emellertid egentligen är den tekniska termen för den person (ofta en blivande villaägare) för vars räkning ett hus byggs – förmodligen har författarna betraktat det svenska ordet som en accepterad synonym till exempelvis [*stor*]byggmästare, *byggpamp*. Uttrycket *tax rate* är nytt 1993, men en av översättningarna är fel, nämligen *skattekrona*, som inte har något med procentsatser att göra utan är den skattetekniska termen för en hundralapp i kommunalt beskattningsbar inkomst (korrekt under *skattekrona* i NSSEO). Den trädgårdsmöbel som på svenska kallas *hammock* torde inte entydigt kunna beskrivas med det engelska ordet *hammock* eller ens med *garden hammock* (jag har själv i skönlitteratur sett *swinging sofa*). Det är inte *kylarväska* utan *kylarskydd[s-väska]* (saknas) som heter *anti-freeze*. Adjektivet *långrandig* har som enda översättning av den egentliga betydelsen fått *with vertical stripes*, men vertikalled och horisontalled är helt irrelevanta begrepp i sammanhanget. Ordet *skatteku*, som antingen är ett intyg om att man inte har någon kvarskatt att betala eller ett besked om efter vilken kolumn man skall betala skatt, är översatt med *preliminary tax card* och alltså betydelsemässigt förväxlat med *preliminärskattsedel*. Den individuella sportgrenen *slungboll* (skolans "mjukvariant" av släggkastning) kallas i en precisering för "spel". Orden *tillsvidareanställning* och *tillsvidareförordnande* betecknar, tvärt emot vad många tror, inte någon provisorisk anställningsform utan nästan den mest permanenta man kan få i t.ex. statlig tjänst, varför det är missvisande att översätta ordet med *post with conditional tenure*.

Svenskt ordval och svenska nyanser: *Adam's ale (wine)* översätts med *bondvatten*, utan preciseringar eller förklaringar, vilket innebär att det förutsätts att läsaren är förtrogen med en speciell restaurangjargong. Det officiellt rekommenderade svenska ordet för *airbag* är *krockkudde*, inte *luftkudde* (kvar från 1980). *Alcoholics Anonymous* beskrivs som ett "nykterhetssamfund" (kvar sedan 1980). För *biker* (nytt 1993) ges *knutte*; *medlem i motorcykelklubb*, båda som översättningsförslag. Det senare borde snarare ha placerats på förklaringsnivå, och *klubb* antyder en fast organisationsform som nog är främmande för de flesta *bikers*. Adjektivet *bladed* är nu liksom 1980 översatt med *bladig*, som genom kommatecken markeras som syno-

nymt med *försedd med blad* (i den mån adjektivet *bladig* finns som självständigt ord i svenskan är det ett slanguttryck för *berusad*). Vid närmare eftertanke har jag förstått att man hela tiden menat *-bladig*, som i *broad-bladed* 'bredbladig'. I frasen (under *pants*) *scare the pants off a person* har en strävan att behålla bildspråket förryckt nyansen. I stället för det naturliga *skrämma slag på någon* får man de båda förslagen *ge ngn byxångest* och *göra ngn byxis*, som dels är föråldrade, dels handlar om oro och feighet snarare än skräck.

Föråldrat material m.m.: Ordet *boarding-out* är översatt med *utackordering*, nu liksom 1980 (och 1935) förtydligat med tillägget *av fattiga barn*, utan antydning om att en sådan åtgärd från de sociala myndigheternas sida numera kan ha helt annan bakgrund. Sammansättningen *bomb disposal* översätts nu liksom 1980 med *desarmering (omhändertagande) av blindgångare*, utan hänsyn till att det numera snarare är utplacerade terroristbomber som tas om hand. Under *pennyworth*, som förresten tyvärr mist en av sina betydelser sedan 1980 (*not a pennyworth* 'inte ett dugg'), finns exemplet *buy a pennyworth of sweets*. Visserligen kan en läsare möta en sådan formulering i äldre texter, men inflationens härjningar gör den mer och mer patetisk som ordboksexempel. Formerna *dunno* och *gonna* beskrivs som "förvrängningar" (*wanna* undgår däremot den beteckningen), ett synsätt som förefaller otidsenligt med tanke på att modern språkvetenskap strävar efter mer värderingsfria beskrivningar av avvikelser från standardspråk och skriftspråksnorm.

Skrivfel m.m.: Uttalsangivelsen till *book token* saknar betonings-tecken. Översättningen av *bicycle kick* har fått formen *bicicletas* (samma form med *-s* används som svenskt uppslagsord i NSSEO), vilket kanske är den breda fotbollspublikens singularform, men en form på *-a* är klart att föredra (Nationalencyklopedin har *bicicleta/bicykleta*). Formen *binovular* är definitivt sämre och ovanligare än *binovular* 'tvåäggs-'. Vid *Corelli* har preciseringen hamnat inne i fonetikparentesen, trots att den inte har någon kontrasterande precisering inom samma parentes (så även vid t.ex. *Perdita*). Sammansättningen *ozone layer* är översatt med *ozonlagret*, vilket ger det felaktiga intrycket att den engelska frasen används artikellöst. Det som skulle ha varit *arrhythmia* har felaktigt förlorat sitt *h* efter *r*, låt vara att det finns en vacklan vid andra grekiska lån (*eurhythmics/eurhythmic*). Det svenska uppslagsordet *överssexualiserad* har fått behålla sin märkliga form från 1988.

Slutord

Att sammanfatta denna recension är inte lätt. Å ena sidan är de båda ordböckerna i kraft av sin storlek och täckningsgrad de som man i

dagsläget inte kan avstå från att rekommendera för avancerade studier i engelska, å andra sidan behöver man inte anstränga sig för att hitta störande brister, både i fråga om enskilda ord och i fråga om tillämpningen av de valda lexikografiska principerna. Å ena sidan är två ordböcker med 129 000 "ord och fraser" vardera en ofantlig materia att hålla reda på, å andra sidan hävdar förlaget, åtminstone beträffande NSESO, att ordboken i sin andra upplaga är "fullständigt genomarbetad" (förordet), att "översättningarna har granskats" (förordet) och att "huvudsyftet har varit att ge inte bara korrekta utan också idiomatiskt träffande svenska motsvarigheter" (skyddsomslagets baksida). Jag vill givetvis inte ifrågasätta dessa uppgifter och erkänner villigt att andra upplagorna totalt sett innebär klara förbättringar, men jag anser samtidigt att de iakttagelser jag redovisat ovan leder till slutsatsen att om bearbetningarna hade gjorts på ett mera förutsättningslöst sätt och med större kritisk skärpa, skulle ordböckerna i sina nya upplagor ha haft större möjligheter att tillfredsställa även mera krävande användare.

Andra ordböcker som nämns i recensionen

- Harlock, Walter E. 1936: *Svensk-engelsk ordbok (A–K)*. Stockholm .
 Harlock, Walter E. 1944: *Svensk-engelsk ordbok. Skolupplaga*. Stockholm.
 Harlock, Walter E. & Gabrielson, Arvid 1951: *Svensk-engelsk ordbok (L–R)*. Stockholm.
 Kärre, Karl & Lindkvist, Harald & Nöjd, Ruben & Redin, Mats 1935: *Engelsk-svensk ordbok. Skolupplaga*. Stockholm.
 Lindgren, Erik 1891: *Engelsk-svensk ordbok – skoluppl. – på grundvalen av Wenström-Lindgrens större engelsk-svenska ordbok*. Stockholm.
Stora engelsk-svenska ordboken. Stockholm 1980.
Stora svensk-engelska ordboken. Solna 1988.
Svensk-engelsk ordbok. Stockholm 1968.
 Wenström, Edmund & Harlock, Walter E. 1904: *Svensk-engelsk ordbok – skolupplaga*. Stockholm.
 Wenström, Edmund & Lindgren, Erik 1889: *Engelsk-svensk ordbok*. Stockholm.

Arne Olofsson

Engelsk ordbok. Engelsk-svensk/svensk-engelsk. Stockholm: Natur och Kultur, 1992; Bengt Oreström, *Engelsk ordbok*, andra upplagan. Lund: Gustava, 1993; Kerstin Petti & Vincent Petti, *Norstedts lilla engelska ordbok*, andra upplagan. Stockholm: Norstedts, 1993.

Allmän inledning

Skolan är en attraktiv marknad för ordboksproducenterna. Det finns nu tre ungefär lika stora tvåvägsordböcker för engelska-svenska och svenska-engelska, samtliga att betrakta som nyproducerade, som har skolan som främsta (men inte enda) målgrupp. Räknat i "ord och fraser" ligger de i storleksklassen 30–35000 i vardera riktningen. Denna seriösa nyproduktion är en välsignelse med tanke på att det förekommer så många föråldrade och/eller amatörmässiga småordböcker på bokhandelshyllorna, men kan det verkligen finnas utrymme för tre nya ordböcker i det här segmentet? Egentligen inte, om de vore likadant upplagda. Det är de emellertid inte, utan det finns klara och intressanta skillnader framför allt i artikelstrukturen. Dessutom illustrerar de det välkända förhållandet att det brukar bli större skillnader i ordurvalet mellan lika stora ordböcker ju mindre böckerna är. (Det är en tanke med visst underhållningsvärde att det skulle vara lätt att tillverka en ordbok i den här storleksklassen med nästan helt oanvändbara ord, bara man väljer dem från ordförrådets periferi i stället för från dess kärna.)

Både Petti/Petti och Oreström har hunnit till andra upplagan, medan Natur och Kultur recenserar i första upplagens andra, korrigerade, tryckning. Oreström är ensam om att ha tillgodosett behovet av övningsböcker (som dock inte är inkluderade i denna recension). Rent fysiskt har de tre ordböckerna det gemensamt att de är små och behändiga (Petti/Petti något mindre än de andra) och allmänt tilltalande typografiskt (med pluspoäng för Natur och Kulturs påfallande luftiga layout). Petti/Petti har mjuk pärm, Natur och Kultur har plastpärm och Oreström kan fås både med mjuk pärm och inbunden. Petti/Petti (Norstedts) och Natur och Kultur har förlagens nya "signalfärger" för ordböcker, d.v.s. blårandigt respektive rött, medan Oreström har en sober dekor av stiliserade boksidor på vit botten.

Recensionens uppläggning

Jag tänker mest ägna mig åt främst strukturella skillnader mellan ordböckerna och avstå från traditionell listning av brister och felaktigheter. Låt mig bara kort uttrycka min irritation över att uppenbara absurditeter står kvar i sådant som betecknas som en andra upplaga. Så

t.ex. ges i Petti/Petti fortfarande *whatever* som översättning till det svenska ordet *hurdan*, förmodligen som rest av tidigare förlagor eller arbetsmaterial som haft *hurdan ... än*, och den fonetiska transkriptionen av *of* börjar med ett inte längre existerande tecken. Det är enligt min mening inte rätt att lägga till nya ord för att skapa en ny upplaga förrän man har kontrollerat de gamla.

Ordböckernas allmänna uppläggning

Samtliga tre ordböcker börjar med den engelsk-svenska delen. I Petti/Petti och Natur och Kultur är gränsen mellan delarna färgmarkerad, medan Oreström har färgmarkering för hela den svensk-engelska delen. Samtliga är försedda med anvisningar för användandet, uppställningar över fonetiska tecken (med exempelord), och förkortningslistor (av mycket varierande omfattning: Petti/Petti 190 förkortningar, Oreström 145, Natur och Kultur 112). Oreström och Petti/Petti har en förteckning över engelskans (starka och) oregelbundna verb, medan Natur och Kultur nöjer sig med att påpeka att formerna finns i den engelsk-svenska delen och att alla oregelbundna verb som ges som översättningar i den svensk-engelska är försedda med en "varningsprick" (ett system som även Oreström har). Mått, vikt och temperatur finns också i samtliga (med vissa variationer: så t.ex. ger Natur och Kultur hjälp beträffande den anglosaxiska världens synsätt och mått när det gäller bilars bränsleförbrukning, medan Petti/Petti profilerar sig genom beteckningar på klädstorlekar. Natur och Kultur har också bl.a. uppställningar över dateringssystem och tidsangivelser samt över namn på länder och deras invånare, vilket befriar ordboksdelen från en del (men långtifrån allt) sådant material. I Petti/Petti har den sistnämnda uppställningen sin närmaste motsvarighet i en engelsk karta över Europa, som är politiskt uppdaterad men har råkat ut för någon tryckteknisk förskjutning som bl.a. har förlagt såväl Göteborg som Liverpool till havs. Oreström är den som går längst i frikostighet när det gäller appendix (14 stycken), av vilka några är encyklopediska snarare än språkliga (t.ex. brittiska regenter och premiärministrar samt amerikanska presidenter). Ett är extremt kort (två halva rader) och meddelar, utan historisk tillbakablick, att ett pund är 100 pence och att en dollar är 100 cents.

Artikelstruktur

Som antytts ovan finns det intressanta skillnader mellan de tre ordböckerna när det gäller artikelstrukturen. Petti/Petti har olika (numrerade) uppslagsord för homografer men tar upp olika ordklasser inom en och samma artikel, numrerade med romerska siffror. Ord-

klassernas ordning bestäms av vad som uppfattas som primärt och sekundärt. Så t.ex. börjar artikeln **go** med verbet och slutar med substantivet, medan det är tvärtom i artikeln **house**. I Oreström, som i princip har samma system men med en fylld romb som tydlig och bra markering av ordklassgräns, kommer däremot alltid en eventuell verbbetydelse sist, oberoende av hur man kan tänka sig utvecklingshistorien. Därmed är *kraft*, *fart*, *tåga*, *framåtanda* den första uppsättning översättningar som läsaren möter vid uppslagsordet **go**. Natur och Kultur slutligen har helt nytt uppslagsord både vid ny grundbetydelse och vid ny ordklass inom betydelsen (med undantag av ord som kan vara både substantiv och adjektiv eller både substantiv och räkneord). Vårt exempelord blir därmed i Natur och Kultur **go**¹ för verbet och **go**² för substantivet. Översatt till systemen i våra vanligaste learner's dictionaries motsvarar Petti/Petti och i princip Oreström *The Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, medan Natur och Kultur närmast motsvarar *Longman Dictionary of Contemporary English*. Utan att själv ha gjort några formaliserade experiment vågar jag tro att maximal separering (Natur och Kultur) är lättast för skolelever att hantera. Petti/Petti och Oreström har samma grad av nästning, men jag bedömer Oreströms rigida sekvensering av ordklasserna som något av en pedagogisk miss i den meningen att elever indirekt kan ges intrycket att en viss ordklass, som i själva verket är högst central, nämligen verb, alltid intar en underordnad position i förhållande till andra ordklasser. Den vinst Oreström gör genom att eventuella frasverb alltid blir prydligt uppräknade i slutet av artikeln kan man få på annat sätt, t.ex. genom generös typografi av den typ Natur och Kultur har kostat på sig, med ny rad och speciell signalruta för varje ny verbpartikel.

Natur och Kultur är ensam om att ha ett system med särskild "idiomsektion", där fasta uttryck (alltså inte idiom med den stränga definitionen) med det aktuella uppslagsordet finns samlade, föregångna av en stjärna som signal.

Engelska sammansättningar har i alla tider vållat lexikografiska bekymmer på grund av det vacklande skrivsättet: *flower pot*, *flowerpot*, *flowerpot*. Tendensen i moderna ordböcker är att man ger etablerade begrepp eget uppslagsord oberoende av skrivsättet. Petti/Petti och Natur och Kultur är på väg mot ett sådant system, men har inte genomfört det fullt ut eller med fullständig konsekvens. Oreström har däremot inga särskrivna uppslagsord. I en liten ordbok är detta inte lika viktigt som i en stor, eftersom artiklarna sällan blir långa och svåröverskådliga, men en otålig elev kan ge upp inför utsikten att behöva leta inne i en artikel. Natur och Kultur har försökt gardera sig för risken att läsarna ger upp om de inte hittar den sökta ordkombinationen i grundordsartikeln eller omedelbart efter. Denna gardering har formen av en nedåtriktad pil sist i den aktuella artikeln, som skall tolkas som att det kommer sammansättningar längre fram.

I den svensk-engelska delen har Petti/Petti och Natur och Kultur samma uppställningssystem som i respektive engelsk-svensk del, med de fördelar och nackdelar som nämnts ovan. (En skillnad är att Natur och Kultur i denna del har ordklassangivelser endast i de fall sådana behövs för att skilja på homografer.) Oreström har däremot ett mindre utrymmeskrävande system där sammansättningar (i princip) inte är utdragna i kanten utan följer löpande på varandra inne i spalten. Fördelen är just att man vinner utrymme, men fastän sammansättningarna är utskrivna i fullständig form och med halvfet stil, finns det en risk att ovana elever ger upp för tidigt. Författaren har haft uppenbara problem beträffande när det varit dags att gå ut i kanten igen (i varje fall har jag inte lyckats genomskåda systemet). Under *brand* löper sammansättningarna t.o.m. *brandkårsuttryckning*, varpå *brandlarm* omotiverat dras ut i kanten. Sekvensen *fortgå*, *fortkörning*, *fortplanta* borde ha brutits så att *fortkörning* (av semantiska skäl) gjorts till nytt uppslagsord till vänster. Det är möjligt att detta inte skapar några stora praktiska problem, men lexikografiskt är det otillfredsställande.

Ordurval och täckningsgrad

En central fråga för små ordböcker är valet av ord för den tänkta målgruppen. Om man inriktar sig på skolan, är det alltså av vitalt intresse att man koncentrerar sig på sådant gods som skolelever kan träffa på i de engelska texter de läser respektive sådant som utgör begrepp som de kan tänkas ha behov av att översätta från svenska till engelska (eller uttrycka på engelska med svenska som bakgrund). Det är också angeläget att ha tillgång till konsulter i den rätta åldern, så att man inte gör sig omöjlig genom föråldrade uttryckssätt eller missuppfattningar av företeelser i ungdomskulturen (Petti/Petti påstår t.ex. att bakgrundsmusiken till *rapping* är rock). Jag har gjort ett par kortare undersökningar av täckningsgrad och ordurval och redovisar här sekvensen *plugg* – *plöja* i de svensk-engelska delarna.

För att ta sig från *plugg* till *plöja* använder de tre ordböckerna kollektivt 50 olika ord. Endast 21 är gemensamma för alla tre, vilket är en ganska typisk andel. Petti/Petti använder 44 (av vilka den är ensam om 16), Oreström använder 29 (av vilka den är ensam om ett, nämligen *plussida*), Natur och Kultur använder 26 (av vilka den är ensam om tre, nämligen *plums*, *plunta* och *pluta*). Om man räknar "ord och fraser" blir siffrorna: Petti/Petti 51, Oreström 31, Natur och Kultur 39, d.v.s. med omkastad rangordning mellan de båda sistnämnda. Innan man bestämmer sig för att Petti/Petti har ett reellt överläge här, måste man titta på vilka ord och ordtyper det är som ger detta kvantitativa försteg och därvid hålla i minnet att den främsta målgruppen består av skolorngdomar. De 16 uppslagsord som Petti/Petti är ensam om utgörs av 1 st. hänvisning från *pluralis* till *plural*, 1 st.

passivform av ett verb vars aktiva form också är uppslagsord (*plågas*), 5 sammansättningar där leden förekommer som separata uppslagsord (*pluralform, pluraländelse, plustecken, plåtskada, plåttak*) samt orden *plumpudding, plutokrat, plutt, plymå, plågoris, plån, plåta, plåter, plåtera*, av vilka i synnerhet *plåter* men också *plåtera* och *plutokrat* enligt min bedömning inte hör hemma i en ordbok av kompaktmodell. Skillnaden böckerna emellan är alltså inte särskilt stor i realiteten när det gäller täckningsgraden svenska-engelska.

I fråga om utförlighet, d.v.s. närmast hur stort fält de olika ordböckerna lyckas täcka för respektive ord, kan följande observationer vara av intresse.

plugg: Oreström tar inte upp betydelsen "skola", Petti/Petti ger fler synonymer än Natur och Kultur, som å andra sidan bättre preciserar betydelseområdena för det engelska *plug*.

plugga: Natur och Kultur är ensam om betydelsen "ägnas sig åt studier snarare än förvärvsarbete" (min beskrivning).

plundra: Natur och Kultur är ensam om en översättning som passar betydelsen "plundra julgranen" (i Petti/Petti kan man indirekt komma fram till samma ord, *strip*, via uppslagsordet *julgransplundring*).

plåga (subst.): Oreström är ensam om det engelska slanguttrycket *blister* men lyckas inte markera tydligt att det bara används om person.

plånbok: Oreström är ensam om att ta upp den amerikanska varianten *billfold*.

plåt: Oreström är mindre utförlig än de övriga och tar bara med ämnesnamnet och betydelsen "bakplåt".

pläd: Ganska stora skillnader i val av översättning. Oreström ger bara *plaid*, vilket är på gränsen till fel. Petti/Petti ger *rug*, som duger om kontexten är tillräckligt distinkt (däremot blir det svårt att entydigt översätta *Jag har köpt en pläd*, eftersom engelskan då lika gärna kan betyda att det är en matta man har köpt). Natur och Kultur har lagt ner mest möda på ordet men överbetonar nog de regionala skillnaderna (*travelling rug* är ommarkerat och *lap robe* etiketterat *US*). När det gäller *lap robe* är det lustigt nog så att den stora brittiska Collins English Dictionary 1991 inte har det som uppslagsord (vilket skulle tala för att det inte används i brittisk engelska) men däremot spontant använder det för att förklara den här aktuella betydelsen av *rug* (som betecknas som "Chiefly Brit.", en etikett som också bekräftas av amerikanska källor).

plätt: Petti/Petti tar inte upp betydelsen "plats, fläck", som får två översättningar i Natur och Kultur och en i Oreström. Natur och Kultur har också tagit upp frasen *lätt som en plätt* och funnit en träffande översättning (*easy as pie*). Alla tre är eniga om att det inte går att hitta något bättre än *small pancake* för den kulinariska

betydelsen, men uttrycket låter mera som förklaring än som engelsk motsvarighet.

plöja: Petti/Petti och Oreström anger även den stavning som är den normala i amerikansk engelska (*plow*). Oreström och Natur och Kultur markerar med etikett respektive översatt fras att den engelska motsvarigheten också kan användas bildligt.

Om man räknar efter hur utförliga de olika ordböckerna är (i termer av översättningsförslag) vid de 21 gemensamma orden, finner man att Natur och Kultur har 60, Petti/Petti 48 och Oreström 36. Det finns alltså betydande skillnader mellan de olika författarnas och teamens benägenhet att "hålla kvar" uppslagsordet och servera så mycket information kring det som möjligt.

Man kan göra motsvarande experiment i de engelsk-svenska delarna. Jag har valt att presentera sekvensen *the – they*, bl.a. därför att den illustrerar de olika ordböckernas varierande förhållningsätt till pronomen och pronominaladverb samt till den bestämda artikeln som lexikalisk enhet.

För att ta sig från *the* till *they* använder de tre ordböckerna kollektivt 42 uppslagsord, om man bortser från att Natur och Kultur i enlighet med sina artikelprinciper har två ingångar på *the*, två på *then* och tre på *there*. Om man tar med i beräkningen två sammansättningar (*theme park* och *theme song*) som Petti/Petti "glömt kvar" inne i en artikel men som egentligen skulle ha varit egna uppslagsord, är 29 gemensamma för alla tre. Detta är en större andel än den man i allmänhet får i ett parti med jämnare fördelning av ordklasserna, men det beror alltså till stor del på att ingen rimligen kan hoppa över t.ex. personliga och possessiva pronomen. Petti/Petti har 38 uppslagsord (ensam om tre: eget uppslagsord för hänvisningen från den amerikanska stavningen *theater* samt *theatregoing* och *theorem*), Oreström har 34 (ensam om ett: *thermal*) och Natur och Kultur (med ovan beskrivna reduktion) har 32 (ensam om ett: *theoretician*). Om man tar hänsyn till att Oreström och Natur och Kultur har en enda ingång för ord av typen *theater/theatre* blir siffrorna jämnare: Petti/Petti fortfarande 38, Oreström 35 och Natur och Kultur 34. Det bör också nämnas att Petti/Petti och Oreström har med *there's* som eget uppslagsord (däremot inte *there'll* eller någon annan kontraktion med *there*). Av skäl som jag strax kommer till är det mindre meningsfullt att räkna och jämföra "ord och fraser" i just det här partiet.

Det granskade avsnittet innehåller ett antal ord som sannolikt aldrig blir uppslagna av normalanvändaren, men som ändå måste finnas med. Jag tänker förstås främst på *the, their, them, these, they*, men också på *theirs, themselves, then, there*. I en liten ordbok, där man behöver spara på utrymmet, ställs det extra stora krav på balansgången mellan pedagogiskt nit och realistiska förväntningar på användarna. Under *the* som bestämd artikel har Petti/Petti 13 översatta fraser i en artikel på

16 rader, Oreström 13 översatta fraser på 11 rader, medan Natur och Kultur stannar vid 5 översatta fraser på 6 rader. Jag vill hävda att samtliga i varierande grad här slösar med utrymme. I en passiv ordbok för engelska-svenska kan det inte vara meningfullt att hålla på och tröska exempel på vad en vanlig bestämd form på engelska kan få för motsvarigheter på svenska. Vid *they* har samtliga tagit med både *de* och *man*. Petti/Petti har dessutom *den* som en av översättningarna, vilket är förvirrande utan exempel. Det visar sig, när man går tillbaka till samma förlags stora engelsk-svenska ordbok, att översättningen avser pronomenbruket vid kollektiva substantiv (*the government ... they, regeringen ... den*). Lyckligtvis, om än ologiskt, finns inte motsvarande vid *them*.

De engelska sammansatta pronominaladverben är lågfrekventa i "äka" text. Deras förekomst är i hög grad begränsad till formell text, alltså en texttyp som en liten ordbok i andra avseenden inte kan ta ansvar för. Det är därför förvånande att ord som *thence* och *thereby* återfinns bland de 29 gemensamma, och att både Oreström och Petti/Petti har tagit med *thereafter* och *thereupon*. (Jag har däremot inga invändningar mot att *therefore* med sin specialiserade betydelse har kommit med i alla tre ordböckerna, och jag är glad att ingen har inkluderat det parallellt bildade men oerhört infrekventa pronominaladverbet *therefor*.)

När det gäller kvantitet och kvalitet på översättningarna av sådana uppslagsord i det granskade partiet som tillhör öppna grammatiska klasser och är gemensamma för alla tre ordböckerna kan följande iakttagelser vara av intresse. Antalet översättningsförslag varierar inte särskilt mycket (ord som *theology* och *theory* ger inte så stort svängrum), men intrycket är detsamma som i den svensk-engelska delen att Oreström släpper ifrån sig orden litet tidigare än de båda andra. I fråga om själva innehållet i översättningarna är det anmärkningsvärt att ingen av de tre har ansett/insett att det behöver påpekas att *therapy* i amerikansk engelska mycket ofta syftar på psykiatrisk eller psykoanalytisk behandling (motsvarande gäller för *therapist*). Vid *theatre* har Petti/Petti det förbryllande skrivsättet *hörsal (sal)*, med parentes i stället för kommatecken, vilket får sin förklaring när man slår upp samma ord i samma förlags stora engelsk-svenska ordbok, där det står [*amfiteatralisk*] *hörsal (sal)*. Vid överföringen till den lilla ordboken har alltså [*amfiteatralisk*] (som i och för sig är felanvänt ur klassisk-språkig synvinkel) strukits utan att det gjorts någon konsekvensändring vid (*sal*).

Sammanfattning

Sammanfattningsvis vill jag framhålla vad jag sade redan i inledningen, nämligen att samtliga tre ordböcker är seriösa produkter och att i

synnerhet skolan är att gratulera till att de finns tillgängliga. De är olika i flera avseenden, och den som tänker göra stora inköp för t.ex. sin skola bör kanske först göra experimentet att låta elever pröva alla tre och efter en tid se efter vilken de helst vänder sig till vid textläsning och egenproduktion.

Morten Pilegaard

Skikk og bruk i Tidsskriftet med Ordliste og Veiledning for manuskriptforfattere. Udgiver: Tidsskrift for Den norske Lægeforening. Oslo 1993. 75 Sider

Den Norske Lægeforening har begået et nybrud. Med udgivelsen "Skikk og bruk i Tidsskriftet" lanceres en multifunktionel publikation som en blanding af en nomenklatur, en manuskriptvejledning, og en generel orientering om de regler i lægevidenskabelig sprogproduktion, som Den norske Lægeforening gerne ser praktiseret i sine spalter. Efter den indledende beskrivelse af opbygningen af "Tidsskriftet for Den norske Lægeforening" følger en manuskriptvejledning, som hverken i form, funktion, omfang, eller kvalitet adskiller sig væsentligt fra andre nordiske nationale lægeforeningers manuskriptvejledninger.

Hvor "Skikk og brug i Tidsskriftet" bliver interessant er i afsnittet "Språkbruk i Tidsskriftet", hvor man i opstillingen af retningslinier for lægevidenskabelig sprogproduktion tilsyneladende bekender sig til den traditionelle norske sprogpurisme. Det erklærede mål med Den norske Lægeforenings retningslinier er nemlig "å demme opp for fremmedspråklig, særlig engelsk, påvirkning". I modsætning hertil står f.eks. Den danske Lægeforening, hvis mere pragmatisk betonedede formål med et tilsvarende afsnit i deres retningslinier blot er at imødegå den generelle vilkårlighed og forskellighed i medicinsk retskrivning (Ugeskrift for Læger 1993:155:5). Kampen mod det angelsaksiske sproghegemoni kan synes noget malplaceret i betragtning af, at det medicinske fagsprog næsten udelukkende fornys og udvides netop i kraft af det engelske sprogs totale dominans inden for medicinsk vidensformidling, som ikke mindst skyldes at englænderne for længst med praktisk sans har angloficeret deres lægelatin med bibeholdelse af de latinske gloser i engelsk udgave. Omvendt afspejler fornorskningen (og den tilsvarende forsvenskning og fordanskning) af den græsk/latinske terminologi en tendens i tiden, hvor færre og færre læger, især yngre, har et reelt kendskab til det latinske sprog. Vi har derfor i de senere år set en 'fordanskning', 'forsvenskning' og 'fornorskning' af medicinske ord og udtryk. Det gælder til dels for stavemåden, der forenkles og "fordanskes", "-svenskes" og "-norskes", dels for den grammatiske sammenstilling af ordene. Skal man udtrykke sig korrekt på latin kræves et grundigt kendskab til den vanskelige omend meget logiske latinske grammatik. I dag anvender vi stadig overvejende de latinske betegnelser i fagsproget, og det bør vi

efter min mening blive ved med. Fordi det latinske skriftsprog er et særdeles hensigtsmæssigt fælles sprog på internationalt plan. Det egner sig fortræffeligt til videnskabelig brug i kraft af dets logiske grammatik og ordknappe, præcise natur. Nok fortæller lægen således patienten at vedkommende har et 'brud i øvre ende af venstre skinneben' men i journaler, i tidsskrifter og i fagsproget generelt vil dette brud normalt blive refereret til på latin svarende til 'fractura extremitatis proximalis tibiae sinistrae'. I "Dansk-Engelsk, Engelsk-Dansk Medicinsk Ordbog" (Pilegaard & Baden 1994) lemmatiseres græsk-latinske dobbeltord eller ordsammensætninger i overensstemmelse hermed da også altid under hovedordets latinske/græske stavemåde. Den engelske betegnelse for 'fractura extremitatis proximalis tibiae sinistrae' skal m.a.o. findes under opslagsordet 'fractura' og ikke under 'fraktur' eller 'brud', selv om disse to termer også er lemmatiseret. Kampen mod det lægevidenskabelige sprogs latinske oprindelse forekommer beklagelig omend i begrænset omfang forståelig. Vi har bevidst fravalgt denne kamp, bl.a. for at åbne mulighed for bred nordisk anvendelse af ordbogen.

Retningslinierne forekommer i øvrigt generelt velgennemtænkte og er for størstepartens vedkommende ganske på linie med gældende internationale retningslinier (International Committee of Medical Journal Editors 1991)

Størstedelen af "Skikk og bruk i Tidsskriftet" er viet til **Ordlisten**, som er et ca. 40 siders forsøg på at eksemplificere Tidsskriftets retskrivning og angive forforskede fagtermer, hvor sådanne findes. Ordlistens selektionskriterier er uoplyste og forekommer i bedste fald ganske vilkårlige. Det formodes at listen primært rummer de fleste af de lægevidenskabelige fagudtryk, der findes i den store norske retskrivningsordbog (Forssestøl & Sandvei 1989). Dertil er formentlig føjet diverse ord som redaktionen traditionelt har konstateret, at artikelforfattere har problemer med. Ordlisten fremstår derfor som en skønsom blanding af på den ene side mere eller mindre vilkårligt udvalgte medicinske fagtermer f.eks. *in vivo* som selvstændigt opslagsord (uden forklaring) men *in vitro* kun som adjektiv i ordforbindelse, f.eks. *in vitro*-aktivitet, og på den anden side ganske almindelige ord som *i dag*, *idet*, *i hvert fall*. Ordlistens mikrostruktur er ganske inkonsekvent. Undertiden gives eksempler ('ikke-signifikant, f.eks. forskjellen er ikke signifikant, derimot ikke-signifikante forskjeller') men oftest er der ingen eksempler. Der forekommer også ganske hensigtsmæssige definitionslignende forklaringer på enkelte lemmatas betydning, f.eks. *letalitet* (= en sygdoms alvorlighetsgrad, hvor ofte den fører til døden), se *mortalitet*. Eksempler og definitioner og andre mikrostrukturelle komponenter er undtagelser snarere end regelen, og ordlisten adskiller sig derfor desværre kun marginalt fra

lignende ordlister, hvis nytteværdi i sprogproduktion generelt må vurderes som begrænset.

I ordlisten optræder de græske og latinske former i deres klassiske form om anatomiske betegnelser og sygdomstilstande med den norske term i en efterfølgende parentes, f.eks. *caverna* (*kaverne*) og tilsvarende lemmatiseres den fornorskede form med den latinsk/græske form i parentes svarende til *caverna* (*kaverne*). Den klassiske skrivemåde anvendes også, når grundordet er del af et sammensat ord, f.eks. *thoraxkirurgi* mens alle afledte former angives i fornorsket form f.eks. *kavernøs*. Ordlisten følger på denne måde den gældende trend i nordiske lægeforeningers bestræbelser på at indføre den nationale form, hvor fagord anvendes jævnlige af lægfolk og/eller fagfolk inden for andre fagområde.

Sammenfattende må det konstateres at "Skikk og bruk i Tidsskriftet" på ganske interessant vis kombinerer elementer, som vi traditionelt finder i mere rendyrket form i manuskriptvejledninger, vejledninger i videnskabelig sprogproduktion, ordlister og ordbøger m.v. Konceptet er interessevækkende og vil i en mere gennemført og udbygget form formentlig kunne anvendes ikke blot inden for det lægevidenskabelige område men også inden for andre fagsproglige områder.

Litteratur

- Fossestøl, Bernt & Sandvei, Marius 1989: *Tannums store rettskrivningsordbok*. Oslo: Kunnskabsforlaget.
- International Committee of Medical Journal Editors 1991: Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals. I: *British Medical Journal* 303:338–41
- Manuskriptvejledning for Ugeskrift for Læger 1993: I: *Ugeskrift for Læger*. 9. udgave, 155:3–7
- Pilegaard, Morten & Baden, Helge 1994: *Dansk-Engelsk, Engelsk-Dansk Medicinsk Ordbog*. København: Gad.

Lars Svensson

Donna Lee Berg: *A Guide to the Oxford English Dictionary. The essential companion and user's guide.* Oxford & New York: Oxford University Press 1993. 206 sid.

Den stora, nationella, deskriptiva ordboken, *The Oxford English Dictionary* (OED), som behandlar engelskt språk från 1150 till nutiden, utgavs 1884–1928 under titeln *A New English Dictionary on Historical Principles* (NED). Titeln ändrades officiellt 1933 till OED i samband med att verket gavs ut på nytt, varvid det försågs med ett supplement i 1 band jämte bibliografi. Kring mitten av 1950-talet ansågs tiden mogen för en uppdatering av OED och under perioden 1972–86 utkom ett supplement i 4 band – från början tänkt som 1 band – inkluderande supplementbandet från 1933. I 4-bandssupplementet upptogs även grov slang och vulgarismer, som icke medtagits i första upplagan, och vid nyexcerperingen togs stor hänsyn till den regionala engelskan i USA, Canada, Australien, Nya Zeeland, Sydafrika och Västindien.

1989 utkom i 20 band andra upplagan av OED, där 615.000 ord (mot 414.800 i första upplagan) definieras, 139.900 ord ges uttal, 219.800 ord etymologiseras och 2.436.600 språkprov illustrerar och kompletterar definitionerna. I denna upplaga, som inkluderar båda supplementen och 5000 nya ord, ersattes också det fonetiska, mycket prisade (men föråldrade) beteckningssystemet i första upplagan med International Phonetic Alphabet (IPA).

Sedan ett par år tillbaka föreligger OED också i en databas. En CD-ROM-skiva gavs ut 1992 i en IBM-version och en Macintoshversion kom 1993.

Utöver de 2 upplagorna har även ett antal lexikon getts ut baserade på OED, t.ex. *The Compact Oxford English Dictionary*, *The New Shorter Oxford English Dictionary*, *The Concise Oxford Dictionary*, *The Little Oxford Dictionary*.

Om allt detta och mer därtill står att läsa i Donna Lee Bergs nyutkomna och mycket nyttiga handbok till OED, som i likhet med andra nationella ordböcker genom sitt komprimerade framställningssätt kan uppfattas som svårtillgänglig för många brukare. Handboken består av två avdelningar. I den första, som är den egentliga handboken, redogör författaren pedagogiskt och lättillgängligt med illustrerande exempel från ordboken noga för ordbokens uppställning och redigeringsregler. Det rika informationsflödet som möter i OED i form av uppslagsord, uttal, ordklassbeteckning, formväxling (med tidsangivande siffror), flexion, ordhistoria och etymologi, bruklighetsuppgifter,

betydelsebeskrivning med definitionen (definitionerna) presenterad(e) i moment (och undermoment) jämte illustrerande, daterade språkprov behandlas ingående och kunnigt av författaren, tidigare bibliotekarie vid University of Waterloo Centre for the New Oxford English Dictionary and Text Research. Även OED:s sätt att behandla sammansättningar (*sea chest, sea-gull, seafood, school phobia, school-learning, schoolboy*), avledningar och felaktiga ord, spökord, "spurious words", gås igenom.

Berg har en imponerande kännedom om OED:s redigeringsregler. Vissa finesser är svåra att genomskåda för en ovan läsare av OED. Några exempel.

Två parallellstreck, ||, före uppslagsord anger att ordet är lånat men icke naturaliserat. Se t.ex. || **zurna**.

⁻⁰ eller ⁻¹, som i vissa artiklar stundom följer efter brukligheten *Obs. rare*, anger att ordet anträffats blott 1 gång. ⁻⁰ upplyser att ordet i fråga är ett lexikonbelägg. Se t.ex. † **palumbine** ... *Obs. rare* ⁻⁰ respektive † **wayward** ... *Obs. rare* ⁻¹.

Lånord som övertagits från det långivande språket utan förändring i stavning eller form betecknas i den etymologiska parentesen med *a.* (= adopted from, adoption of) i motsats till lånord som förändrats, som betecknas med *ad.* (= adaption of). Jämför t. ex. **restaurant** ... [a. F *restaurant* ...] respektive **palumbine** ... [ad. L. *palumbin-us* ...].

Vissa ord i OED med variantformer redovisas efter ordets form i olika undermoment betecknade med grekiska bokstäver i kursiv. I artikeln **salad** anförs former med *d* i stammen i undermoment α , former med *t* i stammen i undermoment β .

Handbokens andra del är en alfabetiskt uppställd uppslagsbok, som i huvudsak behandlar OED:s historia, terminologi och organisation. Chefredaktörerna för OED:s första upplaga och båda supplement – James Murray, Henry Bradley, William Craigie, Charles Onions, Robert Burchfield – får egna artiklar. Även personer och ordboksverk utanför OED:s redaktion som haft betydelse för ordboksverket i någon form tas upp, t.ex. lexikograferna Samuel Johnson, Noah Webster, Charles Richardson. Även de mest citerade källorna tas upp: *Bibeln* (25.000 språkprov), *Cursor mundi* (12.790 språkprov) och Shakespeares verk (33.000 språkprov).

Handboken avslutas med statistiska uppgifter om OED, en kronologisk översikt från 1755, då Samuel Johnsons *Dictionary of the English Language* gavs ut, till 1992, då CD-ROM-versionen av andra upplagan av OED släpptes, och en kortfattad bibliografi.

Min allvarligaste anmärkning mot handboken är dess disposition, som innebär att mångt och mycket som avhandlas i avdelning 1 upprepas i avdelning 2. Det är också beklagligt att ett sakregister saknas. Ett sådant hade höjt handbokens användbarhet avsevärt.

Anmärkningarna förtär emellertid inte mitt slutomdöme: en lättillgänglig, faktaspäckad och med stor entusiasm skriven handbok som har mycket att ge, även mer avancerade brukare av OED. Och visst håller man gärna med författaren om att de två upplagorna av OED var för sig representerar milstolpar i engelsk, för att inte säga europeisk lexikografi. Att ge ut en traditionell ordbok av OED:s omfattning och kvalitet på endast 44 år – åren för förberedelsearbetet icke inräknade – är imponerande. Imponerande är också anammandet av datortekniken och den snabba inmatningen av den stora ordboksmassan, 21.728 tätskrivna sidor, i en elektronisk databas.

För svensk lexikografi har OED haft stor betydelse. Den engelska ordboken blev den viktigaste förebilden för Svenska Akademiens ordbok, när redigeringsreglerna fastställdes för det svenska ordboksverket för omkring 100 år sedan.

Litteratur

- The Oxford English Dictionary being a corrected Re-issue with an Introduction, Supplement, and Bibliography of A New English Dictionary on Historical Principles...* edited by James A. H. Murray, Henry Bradley, W. A. Craigie, C. T. Onions. I–XII. Oxford 1961, 1970.
- A Supplement to the Oxford English Dictionary.* Edited by R. W. Buchfield. I–IV. Oxford 1972–86.
- Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien.* I–. Lund 1898–.

Krista Varantola

Suomen kielen perussanakirja – Finsk basordbok. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 1990–1994. Cirkapris FIM 1800.

The article is a review of a new monolingual Finnish dictionary in three parts (*Suomen kielen perussanakirja*). The dictionary differs from its predecessor in that it is more descriptive than normative in character and includes a great number of current colloquial expressions in Finnish. The dictionary is clearly intended for native speakers of Finnish although no target user groups have been specified in the introduction. It aims at a comprehensive description of present-day Finnish and is based on a citation index. No comprehensive computer corpus of modern Finnish has been available to the editors. In the future this dictionary could provide a solid basis for various types of user-oriented dictionaries.

Varufakta

Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') är en ny enspråkig ordbok över modern finska i tre volymer. Utgivaren är Forskningscentralen för de inhemska språken och förläggare Statens Tryckeri-central. Den första delen kom ut 1990 och den sista delen på våren 1994. Ordboken består av ca 100 000 uppslagsord och kostar lite under två tusen mark. Det är alltså inte fråga om en allemansordbok utan om ett mycket omfattande verk som är resultatet av många års arbete. Arbetet har också inneburit mycket förhandsplanering och uppdaterade strategier under en period då lexikografi och lexikologi internationellt har gått igenom en mycket snabb utveckling på grund av nya principer i materialinsamling och ordbeskrivning närmast tack vare nya elektroniska databehandlingsmetoder.

Basordboken är den andra stora enspråkiga ordboken över allmänfinska. Dess föregångare *Nykysuomen sanakirja* ('Nufinsk ordbok', NS) utkom under åren 1951–61 och innehåller omkring 200 000 uppslagsord. Det är helt klart att NS inte längre är en ordbok över modern finska. Ordurvalet är till en del föråldrat och den uppfattning man får om det finska samhället när man bläddrar i ordboken är rent av nostalgisk. Det faktum att NS har utkommit i ett antal upplagor, i nya pärmar men utan förändringar (sista gången 1990), har inte gjort den mera adekvat för den som har sökt efter moderna finska uttryck. Därför kan man utan omsvep säga att basordboken är mycket välkommen och fyller en stor lexikografisk lucka i beskrivningen av finskan.

Det första utkastet till basordboken härstammar från 1971. Meningen var att man skulle utarbeta en kompakt och uppdaterad version av NS, men med åren märkte man att finskans ordförråd hade förändrats så drastiskt att man måste satsa på en helt ny ordbok. Det

framgår av förordet att en femtedel av uppslagsorden i basordboken är sådana som inte förekommer i NS.

Filosofin bakom basordboken är att beskriva det centrala ordförrådet i allmänspråket. Naturligtvis har det varit nödvändigt att begränsa antalet sammansättningar och avledningar, som ju är de mest produktiva ordbildningssätten i finskan med praktiskt taget obegränsade möjligheter. Det betyder att endast väletablerade uttryck har kommit med i ordboken. Utöver allmänna ord har centrala termer från olika fackområden inkluderats. Som kriterium har man haft att termerna måste förekomma allmänt i massmedier. Samma sak har gällt för slangord, talspråkligheter och dialektala uttryck. Det ges dock inga exempel på dessa uttryck i förordet så att användaren själv skulle kunna dra slutsatser om ordbokens räckvidd. Ordboksmaterialet är baserat på forskningscentralens ordarkiv vars huvudsakliga källor är skön- och facklitteratur, dagspress och tidskrifter. Det ges inga närmare uppgifter om arkivmaterialets beståndsdelar, uppkomstperiod eller -historia.

Innehållet

En typisk basordboksartikel består av själva ordet och därefter betydelsebeskrivningen som består av antingen en definition eller synonymer. Sedan följer exemplen som oftast är modifierade på basis av arkivmaterialet men i vissa fall också direkta citat. Om man har ansett det nödvändigt, har man också angivit böjningsformer, parallellformer, stilvärde, fackområde, hänvisning till andra ordboksartiklar, rekommendationer, skrivregler och uttal.

Rekommendationerna gäller ofta frågor som närmast tillhör den normativa språkvärden och hänför sig till typiska språkriktighetsfallor som inte har så mycket med modersmålsintuition att göra. Skrivregler behövs särskilt för ord av främmande ursprung, normativa skrivregler eller regler som visar om vissa uttryck skall skrivas ihop eller isär.

Börjar man bläddra i basordboken inser man snabbt hur mycket det finska ordförrådet har förändrats under de två senaste decennierna. De nya orden reflekterar förstas utvecklingen i samhället, internationaliseringen på många olika områden men också kanske det faktum att inställningen till vad som är acceptabelt i en ordbok har förändrats. Basordboken vill ju vara deskriptiv och inte normativ beträffande språkbruket men å andra sidan är det ju nästan axiomatiskt att brukarna betraktar ordböcker som normativa och rådgivande, särskilt i finskan där vi har en mycket lång tradition av språklig normering. Det är typiskt för finskt språkbruk, i motsats t.ex. till det engelska, att man i allmänhet har en ganska svartvit inställning till språkliga företeelser. Någoting är antingen rätt eller fel, det finns inga andra alternativ. Därför är det desto viktigare att basordboken har tagit med

vardagliga och talspråkliga uttryck och på så sätt "legaliserat" dem samtidigt som den också har värderat dem med hänsyn till stil och bruklighet. Det är ett faktum att klyftan mellan det finska talspråket och skriftspråket blivit så stor att t.ex. de som lär sig finska som främmande språk har stora problem med den skillnad som finns mellan läroböcker, olika språkliga uppslagsverk och verkligheten.

I det följande skall jag ge några exempel på uttryck som illustrerar det jag har beskrivit. I de flesta fallen har jag försökt att välja sådana uppslagsord vars betydelse borde vara klar också för dem som inte kan finska.

Vardagliga eller talspråkliga uttryck (* betyder att ordet inte är med i NS):

lafka (talspr. firma), *leasing/liisinki**, *lonkero** (long drink)
*markkeerata**, *mikro** (både för mikrodator och mikrovågsugn),
*miitinki**, *mikki** (mikrofon), *mobata/mobbata**,
*morkkis** (moralisk dageneftersämning),
*punkku** (rödvin)
*reittaaus** (rating), *risoa** (göra förbannad)

Andra moderna uttryck:

*lasagne**, *lay-out**
*macho**, *mafia**, *mafioso**, *me-henki** ("vi-anda", samarbetsanda),
*mikrokortti**, *-kuitu (fiber)**, *-prosessori**, *-sortsit**, *miksaus**,
*mikseri**, *miksaaja**, *mohair* (NS föreslår som skrivform *mohääri*
 som inte längre är med i basordboken)
*pomelo**, *PR**
*reggae**, *roll-on**

Detta urval är som sagt ingalunda representativt för det moderna talspråket som använder många nya uttryck av inhemskt finskt ursprung också och som man också har tagit med i ordboken.

Det är svårt att få en uppfattning om hur täckande urvalet av fackspråkliga uttryck är och vilka fackområden som tagits med eftersom det inte ges några upplysningar om det. Jag hoppas att denna slumpartade samling ger någon sorts idé om gränsdragningen:

leptoni, märkälujuus (våtstyrka), *perinataalinen*, *pegmatiitti*, *pegamoidi*, *prostaglandiini*.

Det verkar som om man har gått ganska långt in i vissa fackspråk men ansett andra mindre relevanta, men som sagt är det svårt att få en idé om filosofin genom att bara bläddra i ordboken.

Tar man bokstaven Q som ju tillhör de sällsyntaste också i finskan och jämför uppslagsorden mellan basordboken och NS, får man en uppfattning om hur filosofin och tiderna har förändrats:

NS förklarar betydelsen av

quadragesima, quadrivivium, quebracho, quersitroni, quinquagesima och *quisling*

Basordboken listar

quasi, quiche, quickstep och *quisling*

Det är också intressant att se hur samhället har utvecklats genom att jämföra sammansättningar med 'kvinno-' eller 'kvinnlig' som första del i basordboken och i NS. *Naisnäkökulma* (kvinno-syn) och *naistutkimus* (kvinnoforskning) är uttryck som har blivit etablerade och har kommit med medan *naiskarjakk* och *naiskonttoristi* (kvinnlig boskapsskötare resp. kvinnlig kontorist) inte längre har släppts igenom filtret.

Basordbokens målgrupp

Om man vill kategorisera ordboksprojekt, talar man ofta om två extrema huvudtyper: de "akademiska" och de "kommersiella" projekten. För de akademiska projekten är det kännetecknande att de betraktas som ett slags kulturuppgift, tidsramen för materialinsamlingen och utarbetandet är mycket flexibel, finansieringen ofta osäker, man har ingen definitiv åsikt om hur omfattande eller stor ordboken kommer att bli och när den skall komma ut. Å andra sidan har det kommersiella projektet oftast en relativt sträng och snäv tidsram, en bestämd målgrupp, och storleken och den tänkta prisnivån är fixerade på förhand och styr hårdhänt utarbetandet. Dessa yttre faktorer är då naturligtvis av avgörande betydelse för innehållet och stilen i ordboken.

På ordboksskalan ligger basordboken nog närmare den akademiska ändan än den kommersiella ändan. I förordet utser man egentligen inga mål- eller användargrupper för ordboken. Ordboken är mycket stor, i tre delar, den är dyr, även för den finska ordboksmarknaden, så det är föga troligt att den kommer att finnas i de flesta finska hemmen som en outhärlig uppslagsbok. Detsamma gäller dem som har finska som andra språk eller lär sig finska som ett främmande språk. Det är alltså inte fråga om en ordbok som man spontant går och köper som ett naturligt hjälpmedel för att lära sig finska ords betydelse och

användning. Det är nog mera sannolikt att basordboken kommer att användas som uppslagsverk i professionella sammanhang.

Vad är då syftet med basordboken? Enligt förordet är det att beskriva det centrala ordförrådet i den moderna finskan. Potentiella användare nämns endast implicit genom antagandet att många språkbrukare ofta söker information om ord, betydelser och konstruktioner som inte är helt vanliga. Användaren antas också vilja veta hur vissa ord stavas och uttalas, och han antas söka normativ information om korrekt språkbruk.

Det finns många studier i den lexikografiska litteraturen om användarnas krav på ordböcker. Bo Svensén (1987:14) sammanfattar olika resultat på följande sätt när det är fråga om enspråkiga ordböcker. Om målgruppen har språket som modersmål slår de oftast upp i ordboken för att kontrollera betydelse, sedan kommer stavning, uttal, synonymer, användningsområde och etymologi i denna ordning. Är språket ett främmande språk, är ordningen: betydelse, grammatisk information, synonymer, stavning, uttal, användningsområde och etymologi.

Béjoint (enligt Svensén 1987:15) har studerat användarbehoven också ur en lite annorlunda synvinkel och undersökt vilka typer av ord man söker efter och vilka som man inte söker efter i en enspråkig ordbok på främmande språk. I hans studie går pluspoängen till idiom, encyklopediska uttryck, kulturspecifika ord, förkortningar och slangord (i denna rangordning). Enligt samma system delas minuspoängen ut till "vanliga" ord, funktionsord, tabuord och egennamn. Det sägs inte vilka språk dessa studier gäller men man kan väl anta att i varje fall engelska har varit med. Det är helt klart att språket eller språkens egenskaper har en stor betydelse för rangordningen på listan men annars verkar dessa kategorier mycket trovärdiga. Jag skall återkomma till användarbehoven litet senare.

Jämförelser med ordböcker på andra språk

Det är inte så lätt att jämföra ordböcker med varandra. Det ligger så många olika kriterier och filosofier bakom själva produkten, men jag skall i alla fall göra ett försök och koncentrera mig på ordbokens storlek och täckning.

Den närmaste måttstocken är naturligtvis NS som redan har nämnts ett antal gånger. De nyaste upplagorna av den har också utkommit i tre volymer med två spalter per sida liksom basordboken. Trycktypen är dock ganska liten och därför mindre användarvänlig än i basordboken. NS-delarna är också större och t.ex. del 2 har omkring 140 sidor mer än basordboken.

Det finns inga bilder vare sig i NS eller i basordboken och i det avseendet är de typiska ordböcker på modersmålet. Innehållsskillna-

derna har ju behandlats tidigare och jag har också konstaterat att basordboken har cirka 100 000 uppslagsord jämfört med NS:s 200 000.

Svensk ordbok, som kanske kan betraktas som basordbokens närmaste svenska motsvarighet, tycks ha haft en lite annan filosofi. Den har kommit ut i en volym på lite över 1500 sidor med tre spalter. Den är därmed något omfångsrikare än en volym av basordboken. Innehållsmässigt är jämförelsen litet svårare. Det är välbekant att olika ordböcker och förläggare använder olika sätt att beskriva ordbokens omfattning (t.ex. Landau 1989:84–88), särskilt då det är fråga om hård konkurrens på marknaden som i den engelskspråkiga världen. Det som är kännetecknande för Svensk ordbok är att den är en utpräg- lad definitionsordbok och därför kanske också lättare att använda som enspråkig ordbok för språkbrukare med främmande modersmål än basordboken. Svensk ordbok består enligt förordet av 58 000 lemman med definitioner plus 25 000 indirekt definierade morfologiska exem- pel och 4000 direkt definierade idiom. Det totala antalet "betydelse- mässigt behandlade språkliga enheter är 120 000" (1987:VI). Svensk ordbok ger också information om ordets ursprung vid främmande ord i svenskan. Ett ord som *layout* har i Svensk ordbok försetts med beteckningen <eng.> medan basordboken inte ger sådana uppgifter. Man kanske tycker att det är självklart med engelska men om t.ex. *lafka* skulle det vara intressant att veta att ursprungsspråket är ryska.

Basordboken ger ingen information om hur många idiom som är medtagna och inte heller om hur man skall söka upp dem. På basis av en snabb bläddring verkar det som om principen har varit att ge idiomerna i artikeln för det mest "betydelsefulla" ordet. Så t.ex. finner man *päin mäntyä* (åt skogen) under *mänty* (tall) och *osua naulan kantaan* (slå huvudet på spiken) hittar man under *osua* (träffa) med en hänvisning till *naula* (spik) och *kanta* (huvud). Däremot förklaras *lyöä nyrkkiä pöytään* (slå näven i bordet) under *lyöä* (slå) och *nyrkki* (näve) men saknas helt under *pöytä* (bord).

Svensk ordbok och basordboken har inga egennamn eller geografiska namn. Där har alltså båda ordböckerna varit mycket ortodoxa med avseende på skillnaden mellan ordboksmaterial och encyklo- pediskt material. Många moderna engelska ordböcker, t.ex. Collins English Dictionary (CED 1991) på nästan 1800 sidor med två spalter, tillämpar en annan filosofi. CED är en ansedd ordbok på modersmålet med 180 000 "references", 190 000 definitioner och 16 000 encyklo- pediska artiklar. Den ger också information om ordens ursprung. Den mest påfallande skillnaden är dock den encyklopediska information som nuförtiden verkar vara en nödvändig komponent i engelska ordböcker. Samma tendens är typisk också för de nyaste "learner's dictionaries" fast den encyklopediska information som man finner t.ex. i Longman's Dictionary of English Language and Culture (1992) är mera kulturspecifik och mera synkronisk än den som finns i CED. Ur användarsynvinkel kan man säga, att när man väl lärt sig att utnyttja

denna typ av information, finner man den mycket nyttig och lättillgänglig. Man behöver inte gå till en annan uppslagsbok för kortfattade, även ytliga, uppgifter om någonting som är viktigt för textförståelsen i en viss kontext. Ibland behövs ju inte utförliga kunskaper för att förstå ett sammanhang.

Före den alfabetiska delen har basordboken ett förord, en förteckning över förkortningar, en bruksanvisning och en säkert nyttig tabell över böjningstyper i finskan. Varken basordboken eller Svensk ordbok har någon extra information efter den alfabetiska delen. Det är ju också mera typiskt för learner's dictionaries att de har olika sorters tabeller och förteckningar efter den alfabetiska delen, t.ex. konversionstabeller för mått och vikt, militärgrader och dylikt.

Användarprofiler

När det gäller stora språkområden som engelskan, är det naturligtvis möjligt att ge ut olika sorters enspråkiga ordböcker för olika målgrupper. Det finns både ordböcker på modersmålet och på främmande språk, s.k. native speaker's och learner's dictionaries, på marknaden. Just nu är konkurrensen kanske hårdast i learner's-branschen där marknaden är hela världen och där det för tillfället finns tre välkända produkter. Det är också genom learner's ordböcker som många nya idéer har blivit kända i ordboksvärlden, t.ex. ett kontrollerat definitionsspråk i Longman's Dictionary of Contemporary English eller användningen av en stor elektronisk korpus som basis och urvalskriterium som i COBUILD. Genom de olika enspråkiga varianterna har man också lärt sig mycket om de olika målgruppernas aktiva och passiva språkliga behov.

Å andra sidan är det klart att man inte inom ett mindre språkområde har råd att ge ut så många olika varianter av ordböcker utan i stället får försöka kombinera olika målgruppers intressen i en och samma ordbok.

Fast det inte sägs uttryckligen är det uppenbart att basordboken är tänkt för finskspråkiga användare och att man inte särskilt har beaktat behoven hos dem som har finska som andra eller främmande språk.

Vad är då nyttigast i basordboken för en finskspråkig användare? Den ovannämnda listan över användarbehov gäller nog också i detta sammanhang. Man slår upp sällsynta ord, letar efter korrekt stavning för ord av främmande ursprung, efter vissa ändelser, vissa konventioner och rekommendationer (*modeemi* eller *modemi*, *hierarkia* eller *hierarkkia*, *tiedottaa* eller *tiedoittaa*), tar reda på om vissa uttryck skrivs separat eller ihop (*niin kuin* eller *niinkuin*) osv. Uttal kommer också i fråga när det gäller ord av främmande ursprung (*leasing*, *guiche*) och basordboken har haft den lovvärda ambitionen att ta med många sådana ord och på det sättet medgett att också de är en del av

vardagsfinskan nuförtiden. Det är säkert också sant att man använder ordboken för att få råd om korrekt språkbruk och för att lösa språkliga tvistefrågor och finna synonymer i mer eller mindre seriösa sammanhang.

För den som har finska som främmande språk är basordboken inte så lättillgänglig. Mycket ofta beskrivs orden, särskilt sådana ord som har figurativ betydelse, med hjälp av synonymer som inte är vanligare eller lättare att förstå. På det sättet har man sparat plats men givit avkall på tydligheten. Samma problem dyker ofta upp vid exemplen. De andra orden i exemplen är ofta så svåra att de inte hjälper icke-finsktalande användare i tolkningsprocessen eller ger dem tillräckligt mycket information om hur ordet kan användas i vanlig kommunikation. Man kan alltså inte säga att basordboken skulle vara en aktiv kommunikationsordbok för den som inte redan kan finska, men det är kanske inte meningen heller.

Problemet är egentligen det att man skulle behöva också en sådan enspråkig ordbok för finska. Därför ser jag gärna basordboken bokstavligen som en basordbok för andra ordböcker och det har också författarna tänkt på. Basordboken används ju redan som grundval för tvåspråkiga ordböcker men jag tänker inte bara på tvåspråkiga ordböcker. Jag tror nämligen, att det stora och grundläggande arbete som man har lagt ner på basordboken för att åstadkomma en beskrivning av det moderna finska ordförrådet, bäst skulle komma till allmän nytta om man på basis av den utarbetade en kommunikativ finsk ordbok. Min vision av en sådan ordbok är att den skulle komma ut i en volym, ha mera definitioner men färre uppslagsord, kanske ungefär hälften av de nuvarande orden. Den skulle ta hänsyn till både finsk- och icke-finskspråkiga användarbehov. Urvalet och betydelseindelningen skulle vara baserade på en balanserad korpus av modern finska och den skulle ha mera information om kollokationer och om kontextuella konventioner i finska.

Till sist måste man också påpeka att det som står på prislappen inte är utan betydelse. Om en ordbok kostar så mycket som basordboken nu gör, förblir den automatiskt en exklusivitet som ganska få potentiella brukare har råd att kosta på sig.

Litteratur

Ordböcker

Collins English Dictionary. Third edition. Glasgow: HarperCollins 1991.

Longman Dictionary of English Language and Culture. Harlow: Longman Group UK Limited 1992.

Nykysuomen sanakirja. ('Nufinsk ordbok'). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. WSOY 1990.

Suomen kielen perussanakirja. ('Finsk basordbok'). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 1990–1994.

Svensk ordbok. Stockholm: Språkdata och Esselte Studium 1987.

Annan litteratur

Landau, Sidney 1989. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge, New York etc.: Cambridge University Press.

Svensén, Bo 1987. *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.

Jens Axelsen

Cappelens store Engelsk-Norsk Ordbok. Annen udgave. Revidert og utvidet ved Herbert Svenkerud. Oslo: J.W.Cappelens Forlag a.s 1988.

Første udgave af ordbogen kom i 1968. Den var baseret på B. Kjørulff Nielsens Engelsk-dansk ordbog fra 1964 og brugte dennes lemmaselektion forøget med 10.000, dens opstilling, typografi og lydskriftbetegnelse, som er en modificeret udgave af Jespersens. Denne nye udgave er yderligere forøget med 20.000 lemmer, som i følge forordet afspejler de forløbne 20 års dramatiske udvikling, og lydskriften er ændret til IPA, men iøvrigt er opstillingen bevaret og sidetallet tilmed reduceret fra 1376 til 1302 sider, takket være en ny typografi, bredere spalte og forøget linieantal på siden.

Bogen er et stort og imponerende værk, og jeg skal derfor ikke hengive mig til nit-picking (som for øvrigt ikke kan slås op i den), men blot anføre et par generelle bemærkninger:

Redaktionen kunne til næste udgave overveje nogle uklarheder i lemmatiseringen (som jeg må tilstå et medansvar for fra den gang jeg var med til at udforme redaktionsreglerne), især mht behandlingen af forbindelser af adjektiv + substantiv (*holy orders, old maid*) og substantiv + præposition + substantiv (*oil of turpentine*), som både kan forekomme alfabetisk som lemma og under substantivet som sublemma. For eksempel forekommer *holy orders* både under *order* (ikke *orders*) og alfabetisk, men uens behandlet, og det samme gælder *old maid*. Forkortelserne kunne også gennemgås. Det er et uløseligt problem hvad man skal tage med af den slags (jeg savner nu noget så almindeligt som *GNP* og *GDP*), men behandlingen mht brug af punktum bør nok efterses. Punktum er helt forsvundet i forkortelser i engelsk, og det giver i hvert fald ikke mening f. eks. at skelne imellem *OAP* = old age pensioner og *O.A.P.* = Office of Aircraft Production.

Herbert Svenkerud, *Cappelens Engelsk-Norsk og Norsk-Engelsk Ordbok*. 4. oplag. Oslo: J.W.Cappelens Forlag a.s 1992.

Bogen er en skoleordbog med ca. 20.000 lemmer hver vej. I forordet oplyses at en del elementære ord er udeladt fordi den der har behov for en ordbog allerede har et vist kendskab til sproget og kender en mængde sådanne ord. Hvilke ord er drejer sig om er ikke forklaret, men i hvert fald er *am, I, he, the, you* ikke med, men *that, this* og modalverberne er. Desuden er almindelige afledninger på *-ly, -ment, -ness, -tion* i stor udstrækning udeladt når grundordene er godt nok defineret, og derudover er der sparet på internationalismer. Princippet

Jens Axelsen

Cappelens store Engelsk-Norsk Ordbok. Annen udgave. Revidert og utvidet ved Herbert Svenkerud. Oslo: J.W.Cappelens Forlag a.s 1988.

Første udgave af ordbogen kom i 1968. Den var baseret på B. Kjærulff Niensens Engelsk-dansk ordbog fra 1964 og brugte dennes lemmaselektion forøget med 10.000, dens opstilling, typografi og lydskriftbetegnelse, som er en modificeret udgave af Jespersens. Denne nye udgave er yderligere forøget med 20.000 lemmer, som i følge forordet afspejler de forløbne 20 års dramatiske udvikling, og lydskriften er ændret til IPA, men iøvrigt er opstillingen bevaret og sidetallet tilmed reduceret fra 1376 til 1302 sider, takket være en ny typografi, bredere spalte og forøget linieantal på siden.

Bogen er et stort og imponerende værk, og jeg skal derfor ikke hengive mig til nit-picking (som for øvrigt ikke kan slås op i den), men blot anføre et par generelle bemærkninger:

Redaktionen kunne til næste udgave overveje nogle uklarheder i lemmatiseringen (som jeg må tilstå et medansvar for fra den gang jeg var med til at udforme redaktionsreglerne), især mht behandlingen af forbindelser af adjektiv + substantiv (*holy orders, old maid*) og substantiv + præposition + substantiv (*oil of turpentine*), som både kan forekomme alfabetisk som lemma og under substantivet som sublemma. For eksempel forekommer *holy orders* både under *order* (ikke *orders*) og alfabetisk, men uens behandlet, og det samme gælder *old maid*. Forkortelserne kunne også gennemgås. Det er et uløseligt problem hvad man skal tage med af den slags (jeg savner nu noget så almindeligt som *GNP* og *GDP*), men behandlingen mht brug af punktum bør nok efterses. Punktum er helt forsvundet i forkortelser i engelsk, og det giver i hvert fald ikke mening f. eks. at skelne imellem *OAP* = old age pensioner og *O.A.P.* = Office of Aircraft Production.

Herbert Svenkerud, *Cappelens Engelsk-Norsk og Norsk-Engelsk Ordbok*. 4. oplag. Oslo: J.W.Cappelens Forlag a.s 1992.

Bogen er en skoleordbog med ca. 20.000 lemmer hver vej. I forordet oplyses at en del elementære ord er udeladt fordi den der har behov for en ordbog allerede har et vist kendskab til sproget og kender en mængde sådanne ord. Hvilke ord er drejer sig om er ikke forklaret, men i hvert fald er *am, I, he, the, you* ikke med, men *that, this* og modalverberne er. Desuden er almindelige afledninger på *-ly, -ment, -ness, -tion* i stor udstrækning udeladt når grundordene er godt nok defineret, og derudover er der sparet på internationalismer. Princippet

er interessant, jeg har ikke set det anvendt andre steder, men det må også være overordentlig svært at administrere. Forordet nævner at der så til gengæld er der skaffet plads til en grundigere behandling af de ord der er med, samt til en del realoplysninger der er samlet i et 60 siders tillæg i midten, inddelt i 12 afsnit der omfatter tal, mål og vægt, temperatur (med en sammenlignende tabel over Celsius og Fahrenheit), mønt, tidsbetegnelser, brevskrivning, uregelmæssige verber, præfikser og suffikser, forkortelser, militære grader, engelske drenge- og pigenavne samt geografiske navne, som det også findes i mange ensprogede engelske ordbøger. Jeg er ikke overbevist om nytten af at have de sidste grupper samlet for sig i stedet for at opføre dem alfabetisk, så man er nødt til at slå op to gange, f. eks. når det drejer sig om forkortelser der ligner ord. Og hvorfor er militære grader så tit med i den slags tillæg? Hvorfor ikke lige så godt grader inden for politiet, ministerialembetsmænd eller andet?

Selve ordbogsdelen er klar og rimeligt overskuelig (der kunne godt være brugt mere indrykning f.eks. når sammensætninger begynder) med en behagelig typografi, og inden for bogens rammer får man god besked om de lemmaer der er med.

Bo Carlsson

Norstedts fackordböcker: MEDICINE. Engelsk-svensk-engelsk. Stockholm: Norstedts 1992. Pris ca 432:-

Skönlitteratur, biografier, reseskildringar m.m. i all ära men uppslagsverk av olika slag har åtminstone för anmälarer av Norstedts faktaordbok "Medicine" med åren blivit allt nödvändigare och begärligare.

Den boksynte Frans G. Bengtsson gav ju också det rådet, att man i sin bokhylla skall ha sådana böcker, som man återvänder till. Uppslagsverk och ordböcker är ju typexempel på sådana.

Norstedts ovannämnda, tvåspråkiga (engelsk-svensk-engelsk), medicinska fackordbok är en direkt underhållande och spännande läsning, som kan rekommenderas till både fackfolk och lekmän.

Det är kanske något förvånande att tala om "läsning" av en ordbok, som man väl oftast "slår upp" för att finna en översättning, en synonym eller något liknande. Norstedts "Medicine" ger emellertid kommentarer och exempel, vilka på ett roande sätt förhöjer läslusten.

Kan någon skriva en invändnings- och felfri ordbok? Frågan är snarast retorisk och behöver inte besvaras.

er interessant, jeg har ikke set det anvendt andre steder, men det må også være overordentlig svært at administrere. Forordet nævner at der så til gengæld er der skaffet plads til en grundigere behandling af de ord der er med, samt til en del realoplysninger der er samlet i et 60 siders tillæg i midten, inddelt i 12 afsnit der omfatter tal, mål og vægt, temperatur (med en sammenlignende tabel over Celsius og Fahrenheit), mønt, tidsbetegnelser, brevskrivning, uregelmæssige verber, præfikser og suffikser, forkortelser, militære grader, engelske drenge- og pigenavne samt geografiske navne, som det også findes i mange ensprogede engelske ordbøger. Jeg er ikke overbevist om nytten af at have de sidste grupper samlet for sig i stedet for at opføre dem alfabetisk, så man er nødt til at slå op to gange, f. eks. når det drejer sig om forkortelser der ligner ord. Og hvorfor er militære grader så tit med i den slags tillæg? Hvorfor ikke lige så godt grader inden for politiet, ministerialembetsmænd eller andet?

Selve ordbogsdelen er klar og rimeligt overskuelig (der kunne godt være brugt mere indrykning f.eks. når sammensætninger begynder) med en behagelig typografi, og inden for bogens rammer får man god besked om de lemmaer der er med.

Bo Carlsson

Norstedts fackordböcker: MEDICINE. Engelsk-svensk-engelsk. Stockholm: Norstedts 1992. Pris ca 432:-

Skönlitteratur, biografier, reseskildringar m.m. i all ära men uppslagsverk av olika slag har åtminstone för anmälarer av Norstedts faktaordbok "Medicine" med åren blivit allt nödvändigare och begärligare.

Den boksynte Frans G. Bengtsson gav ju också det rådet, att man i sin bokhylla skall ha sådana böcker, som man återvänder till. Uppslagsverk och ordböcker är ju typexempel på sådana.

Norstedts ovannämnda, tvåspråkiga (engelsk-svensk-engelsk), medicinska fackordbok är en direkt underhållande och spännande läsning, som kan rekommenderas till både fackfolk och lekmän.

Det är kanske något förvånande att tala om "läsning" av en ordbok, som man väl oftast "slår upp" för att finna en översättning, en synonym eller något liknande. Norstedts "Medicine" ger emellertid kommentarer och exempel, vilka på ett roande sätt förhöjer läslusten.

Kan någon skriva en invändnings- och felfri ordbok? Frågan är snarast retorisk och behöver inte besvaras.

Visst kan man i "Medicine" ibland ifrågasätta vissa definitioner av ett ord eller peka på, snarast i hastigheten, utelämnade ord. Sålunda kan både röntgenologen och (rätts-)psykiatern tänkas ha kritiska synpunkter på definitionen av ord inom deras specialiteter. Det är t.ex. vilseledande att påstå att en schizoid person skulle lida av en lindrigare form av schizofreni. Ett viktigt uppslagsord som saknas är just *rättspsykiatri*. Men inför eventuell kritik får väl författarna till "Medicine" minnas, vad den språkligt imponerande polyhistorn H.S. Nyberg skrev (cit. efter Kahle 1991: 536f.): "Arbetet på en ordbok är ju sällan så förfelat, att det inte innehåller i huvudsak riktiga upplysningar. Det är lexikografens öde att dessa riktiga saker gå ut anonyma i all världen och bli var mans egendom. De fel han gjort däremot, de stå evigt anklagande under hans namn. – Men det är klart att lexikografen får stå sitt kast!"

Detta gäller också lexikografen av "Medicine". Sina inom felmarginalernas gränser liggande fel och brister till trots är boken ett roligt och läsvärt tillskott bland faktaordböcker.

Litteratur

Kahle, Sigrid 1991: *H.S. Nyberg. En vetenskaplig biografi*. Stockholm: Norstedts.

Helle Degnbol

Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Jón Hilmar Jónsson & Kristín Bjarnadóttir: *Sýnihefti sagnorðabókar, Rannsóknar- og fræðslurit 3, Orðabók Háskólans*, [Reykjavík] 1993.

Godt 600.000 ord, to en halv million citater fra reformationen til vore dage og en akkumulerende tekstbase, fem fastansatte redaktører og en del assistenter, det er kernen i det islandske universitets ordbogsprojekt, Orðabók Háskólans, der er cirka så gammelt som Island i selvstændighed: 50 år.

Som et vigtigt led i forberedelsen af en historisk ordbog lagde man i 80'erne alle ord og en række tilhørende data i computer. Derved dannede man sig det grundige overblik over materialet, der førte til den lidt triste beslutning, at planen om en stor historisk ordbog blev opgivet eller i det mindste udsat (cf. Orð og tunga 1, p. 125). En ordbog over nutidssproget med basis i det foreliggende eksempelmateriale

Visst kan man i "Medicine" ibland ifrågasätta vissa definitioner av ett ord eller peka på, snarast i hastigheten, utelämnade ord. Sålunda kan både röntgenologen och (rätts-)psykiatern tänkas ha kritiska synpunkter på definitionen av ord inom deras specialiteter. Det är t.ex. vilseledande att påstå att en schizoid person skulle lida av en lindrigare form av schizofreni. Ett viktigt uppslagsord som saknas är just *rättspsykiatri*. Men inför eventuell kritik får väl författarna till "Medicine" minnas, vad den språkligt imponerande polyhistorn H.S. Nyberg skrev (cit. efter Kahle 1991: 536f.): "Arbetet på en ordbok är ju sällan så förfelat, att det inte innehåller i huvudsak riktiga upplysningar. Det är lexikografens öde att dessa riktiga saker gå ut anonyma i all världen och bli var mans egendom. De fel han gjort däremot, de stå evigt anklagande under hans namn. – Men det är klart att lexikografen får stå sitt kast!"

Detta gäller också lexikografen av "Medicine". Sina inom felmarginalernas gränser liggande fel och brister till trots är boken ett roligt och läsvärt tillskott bland faktaordböcker.

Litteratur

Kahle, Sigrid 1991: *H.S. Nyberg. En vetenskaplig biografi*. Stockholm: Norstedts.

Helle Degnbol

Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Jón Hilmar Jónsson & Kristín Bjarnadóttir: *Sýnihefti sagnorðabókar, Rannsóknar- og fræðslurit 3, Orðabók Háskólans*, [Reykjavík] 1993.

Godt 600.000 ord, to en halv million citater fra reformationen til vore dage og en akkumulerende tekstbase, fem fastansatte redaktører og en del assistenter, det er kernen i det islandske universitets ordbogsprojekt, Orðabók Háskólans, der er cirka så gammelt som Island i selvstændighed: 50 år.

Som et vigtigt led i forberedelsen af en historisk ordbog lagde man i 80'erne alle ord og en række tilhørende data i computer. Derved dannede man sig det grundige overblik over materialet, der førte til den lidt triste beslutning, at planen om en stor historisk ordbog blev opgivet eller i det mindste udsat (cf. Orð og tunga 1, p. 125). En ordbog over nutidssproget med basis i det foreliggende eksempelmateriale

ses ikke diskuteret, skønt der utvivlsomt er interesse og behov for et sådant værk.

Redaktionen har truffet den fornuftsbeslutning at gå ordklassevis til værks og har givet sig i kast med verberne, godt 16.000 med ca. en halv million belæg fordelt over hele den postreformatoriske periode. Verberne udgør kun 2,7 % af ordforrådet, men optræder med relativt stor stabilitet igennem århundrederne og opviser just den mangfoldighed af kombinatoriske muligheder i sproget, som en ordbogsbruger kan ønske sig oplysninger om. Hvorvidt det islandske publikum kan vænne sig til at benytte en ordbog over kun denne ene, men centrale og spændende ordklasse, vil vise sig. Redaktørerne har med et prøvehefte i april 1993 udsendt en strømpil.

Hos en leksikograf vækker det ambitiøse og nuanceret udviklede projekt stor interesse, og der åbnes med selve ordbogsprøven (39 store tospaltede sider), en særdeles omhyggelig indledning (40 sider), kildeoversigt mm., samt ledsagende spørgeskema, op for frugtbar kritik. (I skemaet savnes kun spørgsmål til udseende/typografi og så det overordnede spørgsmål, om brugerne kunne ønske sig et helt andet produkt end en verbumordbog).

I prøveheftet fremlægges redaktionen af 71 usammensatte verber (þa-þj) og 42 tilsvarende sammensatte verber. Der gives definitioner (på islandsk), men dispositionen er primært syntaktisk, idet verbalformerne, særdeles oversigtligt, præsenteres i forskellig (ikke kun strengt valensbunden) syntaktisk kontekst. Den enkelte konstruktion/betydning belyses med en kronologisk ordnet, præcist dokumenteret, række citater. I margenen får man et citat en kommentar med på vejen, og inden for det enkelte verbum vises der vej mellem definitioner og ordforbindelser ved hjælp af et intrikat system af bogstaver og pile. I hvert artikelhoved vises bøjning og betydningsoversigt. Den utraditionelle (og gennemtænkte) fremlægning, spec. den brogede margen, vil utvivlsomt provokere til debat!

Prøvehefte med spørgeskema og indledning, nu oversat til engelsk, kan rekvireres ved henvendelse til universitetets leksikografiske institut: Orðabók Háskólans, Neshaga 16, 127 Reykjavík.

David Mighetto

Norstedts spanska idiombok. Stockholm: Norstedts 1993. Pris ca 262:-

Ett idiom kan definieras som en naturlig avgränsad följd av ord som utgör ett fast uttryck med en innebörd som inte framkommer av de

ses ikke diskuteret, skønt der utvivlsomt er interesse og behov for et sådant værk.

Redaktionen har truffet den fornuftsbeslutning at gå ordklassevis til værks og har givet sig i kast med verberne, godt 16.000 med ca. en halv million belæg fordelt over hele den postreformatoriske periode. Verberne udgør kun 2,7 % af ordforrådet, men optræder med relativt stor stabilitet igennem århundrederne og opviser just den mangfoldighed af kombinatoriske muligheder i sproget, som en ordbogsbruger kan ønske sig oplysninger om. Hvorvidt det islandske publikum kan vænne sig til at benytte en ordbog over kun denne ene, men centrale og spændende ordklasse, vil vise sig. Redaktørerne har med et prøvehefte i april 1993 udsendt en strømpil.

Hos en leksikograf vækker det ambitiøse og nuanceret udviklede projekt stor interesse, og der åbnes med selve ordbogsprøven (39 store tospaltede sider), en særdeles omhyggelig indledning (40 sider), kildeoversigt mm., samt ledsagende spørgeskema, op for frugtbar kritik. (I skemaet savnes kun spørgsmål til udseende/typografi og så det overordnede spørgsmål, om brugerne kunne ønske sig et helt andet produkt end en verbumordbog).

I prøveheftet fremlægges redaktionen af 71 usammensatte verber (þa-þj) og 42 tilsvarende sammensatte verber. Der gives definitioner (på islandsk), men dispositionen er primært syntaktisk, idet verbalformerne, særdeles oversigtligt, præsenteres i forskellig (ikke kun strengt valensbunden) syntaktisk kontekst. Den enkelte konstruktion/betydning belyses med en kronologisk ordnet, præcist dokumenteret, række citater. I margenen får man et citat en kommentar med på vejen, og inden for det enkelte verbum vises der vej mellem definitioner og ordforbindelser ved hjælp af et intrikat system af bogstaver og pile. I hvert artikelhoved vises bøjning og betydningsoversigt. Den utraditionelle (og gennemtænkte) fremlægning, spec. den brogede margen, vil utvivlsomt provokere til debat!

Prøvehefte med spørgeskema og indledning, nu oversat til engelsk, kan rekvireres ved henvendelse til universitetets leksikografiske institut: Orðabók Háskólans, Neshaga 16, 127 Reykjavík.

David Mighetto

Norstedts spanska idiombok. Stockholm: Norstedts 1993. Pris ca 262:-

Ett idiom kan definieras som en naturlig avgränsad följd av ord som utgör ett fast uttryck med en innebörd som inte framkommer av de

syntaktiska komponenternas betydelser (*gå ur tiden* 'dö'; *få blodad tand* 'få starkt intresse för något'; *vara med i svängen* 'vara med i det allmänna nöjeslivet'). Ibland kan ett fast uttryck på ett språk ha ett direkt motsvarande fast uttryck på ett annat språk (sp. *dar una vuelta* --> sv. *ta en sväng*; sv. *sagt och gjort* --> sp. *dicho y hecho*). Å andra sidan finns det fasta uttryck som tycks mig svårigen kunna klassas som idiom p.g.a. deras starkt grammatiska och lexikaliserade karaktär (*under tiden* 'samtidigt'; *än si, än så* 'ibland på det ena sättet, ibland på det andra', samt många rena prepositionsuttryck som t.ex. sv. *på grund av*; sp. *de corrido*). Men en stor andel (den största?) av de fasta uttrycken förblir en blandkategori vars gränser sannerligen är svåra att ange med tanke på att gruppen omfattar enheter som bildar liknelser, målande bilder, ordspråk, ordstäv, bevingade ord, sentenser, kommentarer, svordomar, eller andra följder av ord vilka inte lätt låter sig förses med enkla etiketter. Som exempel på denna blandkategori kan här nämnas *tala är silver, tiga är guld* 'det är ofta bättre att tiga än att tala'; *lova runt och hålla tunt* 'att lova är ett, att hålla ett annat'; *ta en sväng* 'ta en kortare färd för nöjes skull'; *sagt och gjort* 'utfört så fort det har sagts', m.m. Inom denna grupp finns även morfologiskt olika fasta uttryck som står för samma betydelse (*klart som korvspad* 'alldeles uppenbart', *klart som dagen* 'alldeles uppenbart').

En konsultation av andra gällande ordlistor eller ordböcker innehållande den typ av material som listas i Norstedts spanska idiombok (I), hade av allt av döma erbjudit redaktionen en möjlighet till en mera täckande och nyanserad slutprodukt än den som nu anmäls här. Betydelser som t.ex. 'alldeles uppenbart' anges i I endast som 'det är solklart' (se under *agua*) utan att vare sig *korvspad* eller *dagen* kommer till tals (jfr Målande uttryck 1989). Motsvarande observation gäller den spanska delen av I; se t.ex. (under *mosca*) *con la mosca detrás de la oreja* 'vara på sin vakt', 'vara misstänksam' och som Diccionario Actual de la Lengua Española 1990 anger som *con la mosca en la oreja* 'receloso', 'advertido'. Med dessa exempel vill jag här visa att det finns översättningar som inte aktualiserar förväntade svenska idiom samt att man ibland går miste om en del spanska uttryck.

Som jag ser saken hör liknelser, målande bilder, ordspråk, ordstäv, bevingade ord, sentenser, m.m., egentligen bättre hemma i en ordspråksbok än i en idiombok. Visserligen är floran av fasta uttryck på spanska och svenska tämligen stor (vilket säkerligen har påverkat redaktionen i valet av materialet och dess klassificering), men resultatet av redaktionens ställningstagande har blivit att alla uttryck som togs upp i I har blivit klassade som idiom (jfr ordbokens titel).

Ordboken anges innehålla ca 3.400 spanska uttryck. Utifrån min inledande klassindelning skulle kunna sägas att dessa enheter går från rena idiom (*tomar las de Villadiego* 'sticka', se under *Villadiego*; *no ser zurdo* 'inte vara tappad bakom en vagn (född igår)', se under *zurdo*), till andra typer av ordkombinationer av varierande karaktär och intresse (*hijo de puta* vulg. (svordom) 'arsel', 'jävel', 'skitstövel', se under *puta*; *a las tres en punto* 'prick tre', se under *punto*; *como un niño con zapatos nuevos* 'mycket belåten', ordagrant 'som ett barn med nya skor', se under *niño*). Själva ordlistan i boken består av 111 sidor och den är försedd med ett omfattande (hela 38 välfyllda sidor) register på svenska, vilket "gör boken dubbelt så användbar" som redaktionen mycket riktigt skriver i förordet.

Trots svårigheterna vid översättningsarbetet har redaktionen lyckats väl med sin uppgift. En reviderad version av idiomboken som tar hänsyn till de här kommentarerna kommer sannolikt att utgöra ett ännu intressantare komplement till andra svensk-spanska och spansk-svenska ordböcker.

Litteratur

Målände uttryck. En liten bok med svenska idiom. Språkdata och Esselte Ordbok. Uppsala: Almqvist & Wiksell 1989.
Diccionario Actual de la Lengua Española. Barcelona: VOX 1990.

Sandro Nielsen

Helle Pals Frandsen, *Juridisk ordbog engelsk-dansk.* København: G.E.C. Gads Forlag 1994, 208 sider. Pris: DKK 295,-.

I serien Gads fagordbøger er der netop udkommet en ny bog, nemlig Helle Pals Frandsens engelsk-danske juridiske ordbog. Denne ordbog falder godt i tråd med seriens øvrige fagordbøger, der omfatter en dansk-tysk og en spansk-dansk juridisk ordbog samt en engelsk-dansk/dansk-engelsk genteknologisk ordbog. Så med den nye ordbog dækker Gads fagordbøger jura og juridisk sprog inden for tre sprogområder.

Til nogen overraskelse kan man konstatere, at den engelsk-danske juridiske ordbog skiller sig væsentligt ud fra de to øvrige juridiske ordbøger i serien. Både Torben Henriksens spansk-danske og Wilhelm Gubbas dansk-tyske ordbog indeholder en komparativ fagintroduktion, hvorimod den engelsk-danske ikke indeholder en sådan. Dette må

Ordboken anges innehålla ca 3.400 spanska uttryck. Utifrån min inledande klassindelning skulle kunna sägas att dessa enheter går från rena idiom (*tomar las de Villadiego* 'sticka', se under *Villadiego*; *no ser zurdo* 'inte vara tappad bakom en vagn (född igår)', se under *zurdo*), till andra typer av ordkombinationer av varierande karaktär och intresse (*hijo de puta* vulg. (svordom) 'arsel', 'jävel', 'skitstövel', se under *puta*; *a las tres en punto* 'prick tre', se under *punto*; *como un niño con zapatos nuevos* 'mycket belåten', ordagrant 'som ett barn med nya skor', se under *niño*). Själva ordlistan i boken består av 111 sidor och den är försedd med ett omfattande (hela 38 välfyllda sidor) register på svenska, vilket "gör boken dubbelt så användbar" som redaktionen mycket riktigt skriver i förordet.

Trots svårigheterna vid översättningsarbetet har redaktionen lyckats väl med sin uppgift. En reviderad version av idiomboken som tar hänsyn till de här kommentarerna kommer sannolikt att utgöra ett ännu intressantare komplement till andra svensk-spanska och spansk-svenska ordböcker.

Litteratur

Målande uttryck. En liten bok med svenska idiom. Språkdata och Esselte Ordbok. Uppsala: Almqvist & Wiksell 1989.
Diccionario Actual de la Lengua Española. Barcelona: VOX 1990.

Sandro Nielsen

Helle Pals Frandsen, *Juridisk ordbog engelsk-dansk.* København: G.E.C. Gads Forlag 1994, 208 sider. Pris: DKK 295,-.

I serien Gads fagordbøger er der netop udkommet en ny bog, nemlig Helle Pals Frandsens engelsk-danske juridiske ordbog. Denne ordbog falder godt i tråd med seriens øvrige fagordbøger, der omfatter en dansk-tysk og en spansk-dansk juridisk ordbog samt en engelsk-dansk/dansk-engelsk genteknologisk ordbog. Så med den nye ordbog dækker Gads fagordbøger jura og juridisk sprog inden for tre sprogområder.

Til nogen overraskelse kan man konstatere, at den engelsk-danske juridiske ordbog skiller sig væsentligt ud fra de to øvrige juridiske ordbøger i serien. Både Torben Henriksens spansk-danske og Wilhelm Gubbas dansk-tyske ordbog indeholder en komparativ fagintroduktion, hvorimod den engelsk-danske ikke indeholder en sådan. Dette må

umiddelbart siges at være et tilbageskridt, da netop anglo-amerikansk ret og dansk ret tilhører to væsensforskellige retsfamilier. Endvidere er det ikke helt klart, hvorvidt bogen, udover retten i USA, behandler retten i Storbritannien (Skotland, England og Wales) eller kun engelsk ret i snæver forstand (England og Wales), da der i forordet konsekvent henvises til britisk-engelsk, og da man i enkelte artikler kan finde henvisninger til skotsk ret. Her ville en præcisering have været på sin plads, da Skotland har sit eget retssystem. I denne forbindelse kunne det have været praktisk at vide, hvor mange lemmata ordbogen indeholder, men for at få svaret på dette spørgsmål må man selv til at tælle (ordbogen indeholder tilsyneladende noget i retning af 4700 lemmata). Udover at behandle to forskellige og fremmede retssystemer, prætenderer ordbogen at dække ikke færre end 30 delområder inden for den overordnede juridiske disciplin (og det endda inden for begge de fremmede retssystemer).

Ordbogen har udover den alfabetisk ordnede ordliste et forord, en brugervejledning og en forkortelsesliste. Den glimrer ved at indeholde både faglige oplysninger (fx om fagområde) og sproglige oplysninger i artiklerne (dog ikke i alle artikler), og ved at give autentiske eksempler på brugen af et lemma med den dertil hørende oversættelse. Der er ingen tvivl om, at kvaliteten af ordbogens faglige indhold er helt i top, men ordbogens leksikografiske udførelse lader dog meget tilbage at ønske. Brugervejledningen er mangelfuld i sine oplysninger; ækvivalenter, der ikke er synonyme adskilles med semikolon, men der er så godt som aldrig en forklaring på forskellen af ækvivalenternes betydning; sublemmata er placeret i artikler, hvor de absolut ikke hører hjemme (hvorfor findes sublemmaet *consequential loss* i artiklen med indgangslemmaet *consequential damages*? Og dette er ikke det eneste eksempel!); alt for ofte henvises man fra én artikel til en anden, og derfra tilbage igen uden at få yderligere oplysninger (således som det ellers er lovet i brugervejledningen).

Ordbogen henvender sig til "Jurister (advokater, domstole, offentlige institutioner), erhvervslivet, translatører og tolke, oversættere, og studerende". Ikke så lidt af en mundfuld, i betragtning af, at jurister normalt har brug for andre oplysninger end studerende, og studerende ofte mangler den fagviden, som jurister automatisk sidder inde med. Mange vil utvivlsomt finde ordbogen nyttig, men på grund af den leksikografiske udførelse kan den desværre være svær at anvende.

Arne Olofsson

Barrie Selman & Mary Pettet & Anders Odeldahl: *Norstedts engelska idriombok*. Stockholm: Norstedts 1991. Pris ca 292:-.

Engelska samlingar av idiom börjar ofta med frågan "What is an idiom?". *Engelska idriomboken* har en helt annan inledningsmening, som kan betraktas som antingen monumentalt naiv eller bara som ett innehållslöst sätt att komma igång: "Engelsmän använder ofta idiom och idiomatiska uttryck i olika sammanhang". Definitionsdiskussionen saknas helt, och det sägs också klart ut i förordet att "urvalsprincipen har varit användbarhet, inte teori". Det som presenteras som idiom visar sig vid närmare granskning vara en blandning av idiom, kollokationer och bildliga uttryck, plus en och annan fras som knappast är någotdera (*change one's mind, have a good time*). De valda uttrycken presenteras grupperade i alfabetiskt ordnade betydelsekategorier, t.ex. ADVANTAGE, ADVISE, AGREE, ALMOST. Oundvikligen avslutas det hela med en kategori MISCELLANEOUS, varpå följer en – mycket nyttig – uppräknin g av uttryck med AS ... AS (*as mad as a hatter, as nutty as a fruitcake*). Urvalsprincipen och uppställningssättet gör emellertid att det som presenteras som idriombok snarare är en sorts vokabelsamling på frasnivå.

Arbetsfördelningen mellan författarna har varit att Mary Pettet och Barrie Selman har gjort urvalet och klassificeringen, medan Anders Odeldahl stått för översättningarna.

För varje uttryck finns åtminstone dess huvudform illustrerad i en "äkta" kontext, hämtad ur tidningar eller romaner, och även den som inte är imponerad av urval eller uppställning kan finna ett värde i denna stora samling av nutida textfragment (ca 2500 stycken).

Huvudsyftet med boken sägs vara att ge svenskar hjälp med att hitta engelska idiom som passar i den aktuella kommunikationssituationen. Detta är ett något äventyrligt koncept: om man är i behov av den hjälpen, är det inte säkert att man bör eftersträva att svänga sig med idiom, som ofta gör ett påklistrat intryck, om de dyker upp i en i övrigt "plattfotad" framställning.

Aven om det inte sägs ut, måste ett annat syfte rimligen ha varit att ge adekvata svenska översättningar till de engelska uttrycken. Alla uttryck är nämligen översatta, vilket är värdefullt, eftersom man i flera fall lämnas i sticket av även de största engelsk-svenska ordböckerna, men tyvärr brister det då och då i skärpan. Så t.ex. har man råkat ut för det föregliga att bokens allra första exempel råkat bli felöversatt: Uttrycket *get one up* i meningen *His ambition makes him unpopular; he's always trying to get one up on his workmates* återges med *skaffa sig fördelar*, medan kontexten visar att tolkningen *visa sig*

*duktigare (än) vore rimligare. En helt omöjlig översättning sälja smöret och tappa pengarna ges för lose a shilling and find sixpence, som är svåröversatt på idiomnivå men betyder 'göra en förlust totalt sett'. I och för sig ingår det inte i bokens syfte att ge svenska idiom som översättningar till de engelska, men ibland störs man som läsare av att det finns det en svensk idiom motsvarighet som översättaren har valt att inte nämna: *skjuta mygg med kanoner* hade t.ex. enligt min mening varit en lämplig översättning av *use a sledgehammer to crack a nut*. Dessa brister gör att underhållningsvärdet, som annars hade kunnat vara stort för avancerade studerande, avsevärt reduceras.*

I många fall används stiletiketter som en vägledning för idiom-användaren, och i förordet sägs: "Omarkerade idiom kan användas i de flesta sammanhang. När det gäller dem som markerats *vard.* bör större försiktighet iakttas". Det är utmärkt att författarna inser behovet av etiketter, men deras gränsdragning mellan omarkerad och etiketterad form är ofta oklar och valet av en viss etikett kan ibland förvåna. Jag tror t.ex. inte att *slang* är en lämplig etikett för *do one's own thing* i betydelsen 'gå sin egen väg', och jag kan inte inse varför *sugar the pill* etiketteras *formellt*.

De förkortningar och specialtecken som används finns samlade i en lista, som innehåller förkortningen *o.'s* (= one's), som (klokt nog) aldrig används, men saknar *o.s.* (= oneself), som används desto flitigare. Missen saknar kanske praktisk betydelse men bidrar till intrycket att boken inte är helt genomarbetad. Det välkända vågiga likhetstecknet, som brukar användas för ungefärliga översättningar, markerar i denna bok på ett något förvirrande sätt en översättningsmöjlighet som kräver annan syntax, t.ex. *take sb's point ...* ≈ ha rätt i ngt.

De sista 62 sidorna av boken upptas av heltäckande engelska och svenska index som hänvisar till det aktuella betydelsefältets rubrik.

Sammanfattningsvis är det något av en besvikelse att ett verk som säljs under det anspråksfulla namnet *Engelska idiom boken* inte har tillstymmelse till diskussion om vad ett idiom är. (Den bestämda formen i titeln behöver dock inte vara författarnas idé utan kan ingå i den förlagspolicy som på 1980-talet tog sig uttryck i andra anspråksfulla titlar i bestämd form som *Engelsk-svenska ordboken* och *Svensk-engelska ordboken*.) Vad beträffar själva idén att förse utländska (= svenska) användare av engelska med en sorts smörgåsbord av idiom att välja bland kan den starkt ifrågasättas. Som översättningshjälp fungerar boken för det mesta, men det finns både småmissar och direkta fel, som bör rättas till, om förlaget planerar en ny tryckning.

Mall Stålhammar

Lennart Oldenburg, *Engelsk-svensk affärsordbok*. Stockholm: Natur och Kultur 1993.

Behovet av tvåspråkiga speciallexika har vuxit starkt under de senaste årens ökande utbyte inom handel, industri och vetenskap. Därvid har handeln (liksom juridiken) speciella problem, som utesluter de ett-till-ett-ekvivalenta ordlistor som industrin (och naturvetenskapen) lättare kan producera: regler och konventioner är mera kultur-/nationsanknutna, och det blir därmed svårare att finna synonyma motsvarigheter i andra språk.

Den aktuella ordboken koncentrerar sig uteslutande på att förklara/definiera affärstermer: den är alltså en terminologisk referensbok. De 16.000 uppslagsorden, inkl. separat uppförda sammansättningar och avledningar, har med hjälp av ett antal ämnesexperter givits mestadels tydliga och uttömmande förklaringar (naturligtvis finns även här undantag: så är t.ex. *company doctor* inte bara "företagsläkare", utan även företagsdoktor, som t.ex. af Trolle). Både brittiska och amerikanska varianter anges om skillnader föreligger. Brittisk stavning "tillämpas genomgående", vilket dock motsägs av det genomgående användandet av *-ize* som enda variant. Även om denna variant förekommer i brittisk engelska, används endast stavningen *-ise* i ledande brittiska affärstidskrifter som *FinancialTimes* och *The Economist*. Ett stort antal nyare ord har medtagits, även sådana som huvudsakligen används informellt – dock utan angivande av stilvärde/bruklighet.

Tyvär saknas nästan genomgående sådana upplysningar om ordens användning som kan förväntas i en ordbok, såsom grammatik- och uttalsanvisningar, exempel på användning i kontext (med undantag för korta fraser av kollokationstyp), bruklighet eller stilvärde. Detta är en konsekvens av bokens uppläggning, men begränsar tyvärr dess användbarhet avsevärt.

Till bokens fördelar hör informativa appendix med ordlistor för bokstavering enligt brittisk resp. amerikansk konvention, listor över vanliga förkortningar, kontraktstermer och europeiska samarbetsorgan, samt en kortfattad jämförelse mellan brittiska resp. amerikanska termer för resultaträkning och balansräkning.

Indgåede bøger 1993–til marts 1994

- John Abrahamsen/Lars Frank: *edb ordbogen*. [København]: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag 1991. [243 sider, DKK 250,-]
- Donna Lee Berg: *A Guide to the Oxford English Dictionary. The essential companion and user's guide*. Oxford New York: Oxford University Press 1993. [206 s.]
- Der Brockhaus in fünf Bänden*. Achte, neu bearbeitete Auflage. Erster Band A-Eis 1993, Zweiter Band Eit-Iz 1993, Dritter Band J-Net 1993. Vierter Band Neu-Sil 1994. Mannheim/Leipzig: F.A.Brockhaus.
- Marianne Dons/Jesper Band: *Omkostningsbestemt leje og forbedring*. København: Gad 1994. [320 sider, DKK 395,-]
- Henry Egidius: *Psykologiske grunnbegreper*. Norsk utgave ved Einar Ness. Oslo: Tano 1993. [267 sider, NKK 278,-]
- Engelsk ordbok. Engelsk-svensk/svensk-engelsk*. Stockholm: Natur och Kultur 1992. [xv+744 s., pris ca 205 SEK.]
- Rolf Einar Fife: *Fransk-norsk juridisk oppslagsbok. Lexique juridique Franco-Norvégien*. Oslo. Tano 1991. [128 sider, NKK 325,-]
- Leiv Flisnes: *Musikkordboken*. [Oslo]: Tano 1992. [125 sider, NKK 89,-]
- Helle Pals Frandsen: *Juridisk ordbog engelsk-dansk*. København: Gad 1994. [208 sider, DKK 295,-]
- Raija Hurme/Maritta Pesonen/Olli Syväoja: *Englanti-suomi opiskelusanakirja*. ('Engelsk-finsk skolordbok'.) Helsingfors: WSOY 1994. [Pris ca 145 FM.]
- Michael Jacoby: *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. In Kommission bei Otto Harrassowitz. Wiesbaden 1990. [1000 s. Pris NOK ca. 1400.]
- Nils Jörgensen/Anders Palm: *Bra Böckers svenska ordbok*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker 1993. [463 s.]
- Jean-Michel Kalmbach: *Suomi-ranska opiskelusanakirja*. ('Finsk-fransk skolordbok'.) Helsingfors: WSOY 1994. [Pris ca 145 FM.]
- Lexin. Språklexikon för invandrare. Svenska ord – med uttal och förklaringar*. Andra upplagan. Statens Skolverk 1993. [1992, 859+64 sider, pris ca 332 SEK.].
- Longman Dictionary of English Language and culture*. London: Longman 1993.
- Longman Language Activator*. London: Longman 1993. [34+1587+11 s.]
- Longman New Junior English Dictionary*. London: Longman 1993. [379 s.]

- Longman New Pocket English Dictionary*. New edition. London: Longman 1994. [379 s.]
- Carl-Erik Lundbladh, *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm: Norstedts 1992. [94 s., pris ca 112 SEK.]
- Wandrille Micaux/Gunilla Ransbo, *Norstedts franska idiombok*. Stockholm: Norstedts 1991. [136 s., pris ca 262 SEK.]
- Norstedts engelska frasverb*. Stockholm: Norstedts 1992. [97 s., pris ca 162 SEK.]
- Norstedts fackordböcker: MEDICINE. Engelsk-svensk-engelsk*. Stockholm: Norstedts 1992. [Pris ca 432 SEK.]
- Norstedts norsk-svenska ordbok*. Utarbetad av Birgitta Fowler och Kjell Ivar Vannebo i samarbete med Lena Moberg vid Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts 1992. [xxvii+547 s., pris ca 432 SEK.]
- Norstedts spanska idiombok*. Stockholm: Norstedts 1993. [Pris ca 262 SEK.]
- Norstedts stora engelsk-svenska ordbok*, andra upplagan, Stockholm: Norstedts, 1993. [xxx+1457 s., pris ca 592 SEK.]
- Norstedts stora svensk-engelska ordbok*, andra upplagan, Stockholm: Norstedts, 1993. [xxix+1163 s., pris ca 592 SEK.]
- Norstedts svensk-spanska ordbok*. Stockholm: Norstedts 1993. [Pris ca 352 SEK.]
- Lennart Oldenburg, *Engelsk-svensk affärsordbok*. Stockholm: Natur och Kultur 1993. [Pris ca 565 SEK.]
- Oreström, Bengt, *Engelsk ordbok*, andra upplagan. Lund: Gustava, 1993. [vii+522 s.]
- Christine Palm/Anders Odeldahl, *Norstedts tyska idiombok*. Stockholm: Norstedts 1993. [173 s., pris ca 262 SEK.]
- Kerstin Petti/Vincent Petti, *Norstedts lilla engelska ordbok*, andra upplagan. Stockholm: Norstedts 1993. [xx+804 s., pris ca 207 SEK.]
- Harald Pleym (red.): *Miljöleksikon. Energi, helse, natur, økologi*. Bekkestua: NKI 1991. [259 sider NKK 318,-]
- Barrie Selman/Mary Pettet/Anders Odeldahl: *Norstedts engelska idiombok*. Stockholm: Norstedts 1991. [ix+293 s., pris ca 292 SEK.]
- Leif H. Skare (red.): *Administrativ-Merkantil Oppslagsbok med engelsk/amerikansk fagterminologi. Organisasjon - ledelse - arbeidsmiljø - personaladministration - bedriftsøkonomi - innkjøp - kontororganisasjon - databehandling - handel - eksport - internasjonalisering - markedsføring - distribusjon - bank - forsikring - skatter og avgifter - jus - osv*. [Oslo: Tano 1987. [447 sider, NKK 318,-]
- Suomen kielen perussanakirja – Finsk basordbok*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 1990–1994. [Cirkapris FIM 1800.]
- Svensk uttalsordlista*. (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 3.) Helsingfors: Tryckericentralen 1994. [Pris ca 139 FM.]

- Svensk-engelsk ordbok*. Stockholm: Natur och Kultur 1992. [xiv+680+10 s.]
- Herbert Svenkerud/Helge Parnemann: *Cappelens tysk-norsk og norsk-tysk ordbok*. Oslo: Cappelen 1992. [672 sider, NKK 258,-]
- Herbert Svenkerud/Unni Parnemann: *Cappelens fransk-norsk og norsk-fransk ordbok*. Oslo: Cappelen 1994. [649 sider.]
- Ordlste. I: *Tidsskrift for den norske lægeforening* 1993, 20–64.
- Pia Virtanen: *Zur Geschichte der finnisch-deutschen Lexikographie 1888–1991. Studien zur Makrostruktur*. Studien zur zweisprachigen Lexikographie 1. red. Herbert Ernst Wiegand. Germanistische Linguistik 114. Olms. Hildesheim 1993.